117
14

"॥ अथ वाल्मीकिरामायणे युद्धकाण्डः ॥"

हस्तलिखितस्य समयः– संवत् १५९५ = A.D. 1538

Valmiki Ramayana – Yudh Kandh.

117/14

117/14

श्रीमद्वाल्मीकिरामयणे युद्धकांड प्रारंभः

णं व मह्रा शिवाय॥ जितं भगवता तेन हरिणा लोकधारिणा। अजेन विश्वरूपेण निर्गुणेन गु
णात्मना॥१ स सैन्ये सागरं तीर्णे रामे दशरथात्मजे। अमात्यौ रावणः श्रीमान् अब्रवीत् शु
कसारणौ॥ समग्रं कुसलं तीर्णं समुद्रं वानरं बलं। अभूतपूर्वो रामेण सेतुर्बद्धश्च साग
रे॥ अश्रद्धेयमिदं कर्म कृतं रामेण सारण। सागरे सेतुबंधेन संक्षुब्ध इव मे मनः॥ अ भीन मि
वश्यमनिसंख्येयं तन्मया वानरं बलं। भवंतौ वानरं सैन्यं प्रविश्यानुपलक्षितौ॥ वा
नरीं तनुमास्थाय परिसंख्यातुमर्हथः। बलं यात्राविधानं च योधानां विनिश्चयं॥ परि
णामं च वीर्यं च ये च मुख्याः प्लवंगमाः। मंत्रिणो ये च रामस्य ये च सुग्रीवमाश्रिताः। ये पूर्व
मभिवर्तंते ये च शूराः प्लवंगमाः। स च सेतुर्यथा बद्धः सागरे वरुणालये॥ निवेशश्च य
उद्यम
था तेषां वानराणां महावने॥ कश्च सेनापतिस्तेषां वानराणां गतायुषां॥ व्यवसायं च रामस्य वीर्यं प्र
हरणानि च। लक्ष्मणस्य च सौमित्रेस्तत्वतो ज्ञातुमर्हथः। एवं ज्ञात्वा यथातत्वं शीघ्रमागंतुमर्हथः॥ १
इति तेन यथातत्वं शीघ्रमागंतुमर्हथः॥ इति तेन समादिष्टौ राक्षसौ शुकसारणौ॥ हरिरूपधरौ

पुरीं लंकां सप्राकारां सतोरणां। उत्पाट्य संक्रामयितुं सर्वे तिष्ठंति वानराः। यादृशाः श्रीहिरामस्य वार्यं प्रहरणानि च। हनिष्य
ति पुरीं लंकां एकस्तिष्ठतु ते त्रयः। रामलक्ष्मणौ गुप्ता सा सुग्रीवेण च वाहिनी। मन्यामहे सुदुर्द्धर्षा सेंद्रैरपि सुरासुरैः। य
त्कं सेतुस्तथा बद्धो दशयोजनविस्तृतः। शतयोजनमायामस्तां सीसेनाव सागरं। निविष्टा दक्षिणे तीरे समुद्रस्य नदी
पतेः। ताम्रस्यतरमाणस्य बलस्यांतो न विद्यते। राज्ञे नगुप्तस्य रामेण लोकपालोपमेन हि। प्रहृष्टयोधाध्वजिनी वनौक
सां महात्मनां संयति युद्धमिच्छतां। अलं विरोधेन शमो विधीयतां प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली॥ ॥ आर्षे श्रीरामाय
णे युद्धकांडे चारप्रवेशो नाम सर्गः॥ ३॥ तद्वचः पथ्यमक्लीवं सारणेन सुभाषितं। निशम्य रावणो वाक्यं पर्यभाषत सा
रणं॥ यदि मामभियुंजीरन् देवगंधर्वदानवाः। नैव सीतां प्रयच्छेयं सर्वलोकभयादपि। त्वं तु सौम्य परित्रस्तस्तां दृष्ट्वा
हरिवाहिनीं। प्रतिप्रदानं सीतायाः मन्यसे साधु निर्जितः। को हि नाम समर्थो मां समरे जेतुमर्हति॥ एकाकुं दुरणंद्यपि
नकः समर्थो जेतुमुद्यतः॥ इत्युक्त्वा परमक्रुद्धः उक्तितः परमासनात्। आरुरोह ततः श्रीमान् प्रासादं हिमपांडुरं। बा
हुतालसमुत्सेधं रावणोऽपि दिदृक्षया। ताभ्यां नराभ्यां सहितः सद्दर्शबलं महत्। पर्वतांश्च समुद्रं च संदृतं वानरर्षे
भिः। तदपारमसंख्येयं वानराणां महद्बलं। निशाम्य रावणो राजा सारणं पर्यपृच्छत। एषां वै वानराः शूराः केमु
अर्थेयाणि नः। ख्याश्च प्लवंगमाः। के पूर्वमभिवर्त्तंते के महोत्साहसम्मताः। देवान्वेयाः श्च के चात्र के मानुषबले स्थिताः। केषां शृणो २
ति सुग्रीवः के महायूथयूथपाः। किंप्रमाणबलमेवीर ये प्रधानाः प्लवंगमाः॥ श्रुत्वा तत्राक्षसेंद्रस्य वचनं परिपृच्छतः। रावण
आख्यातुमुपचक्राम सामात्यानुमुख्यान्प्लवंगमान्। एष योऽभिमुखो लंकां नर्दंस्तिष्ठति वानरः। यूथपानां सहस्राणां सार

संख्यावर्तितं ३

घोरौ प्रविष्टौ वाक्रित्स्नं बलं॥ ततस्तौ वानरं सैन्यं प्रविश्य रोमहर्षणं। संख्यातुं नाधिगच्छेतां तां तु शुकसारणौ॥ नि
ष्यतं तौ पर्वताग्रे निर्झरेषु गुहासु च। समुद्रस्य च तीरेषु वनेषूपवनेषु च। दृश्यमाने रिपुबलं प्लवमानं सह
स्तराः। तद्दृश्यमपारं हि दुर्ज्ञेयं वानरं बलं। सारणश्च शुकश्चैव संख्यातुं नाधिजग्मतुः॥ एकवर्सं महारण्ये
कृतं ते हरियूथपैः। राक्षसौ तौ महावीर्यौ संख्यातुं नि वराकुलौ॥ चरमाणं वनौकोभिर्नवरिषं तं वसंधराः। नि वेग्वंतं
निविष्टं विशमानं च क्रीममर्हेयमव्ययं। तौ ददर्श महामायो प्रतिक्रान्तो विभीषणः। आहस्यि चा महातेजा वा
नरेभ्यश्च न गोपाभिः। आववक्षेथ रामाय तां तु शुकसारणौ। निगृहीतौ नरहरिभिः उपानीतौ न राघवे। धाय
मानौ महावीर्यौ महावीर्यैस्तरैः स्तदा॥ तौ दृष्ट्वा व्यथितौ वीरौ निराशौ जीविते स्पृहा। अब्रवीत् प्रहसन् रामः सर्व
भूतहिते रतः। बलं सर्वमिदं दृष्ट्वा हरिसैन्यं समं ततः। संख्याय स्व पुरीं लंकां यथेष्टं गन्तुमर्हथः। वध्यार्हो वा
प्रमुंचामि कुरो स्मिन् रजनीचरौ। वक्तव्यो रावणस्तौ वां यथोक्तं वचनं मम। यदलं त्वं समाश्रित्य यस्तां मम
हर्षसे॥ तद्दर्शय यथाकामं ससैन्यश्च सबान्धवः। श्वोभूते नगरीं लंकां सप्राकारां सतोरणां। सराक्षसबलां परस्पर
रैर्विध्वंसितां मया। घोरं क्रोधं प्रमोक्ष्यामि ससैन्ये त्वयि रावण। वज्रमान्ते यथा वज्रं दानवेष्विव वासवः॥ इति प्रतिसमा
दिष्टौ राक्षसौ शुकसारणौ। आगम्य नगरीं लंकामब्रूतां राक्षसाधिपं। विभीषण गृहीतौ तौ वधार्हौ राक्षसेश्वर
दृष्ट्वा धर्मात्मना मुक्तौ रामेणामिततेजसा। एकस्थानगतास्तत्र चत्वारः पुरुषर्षभाः। लोकपालोपमा वीराः संप्रा
प्तामितविक्रमाः। रामो दाशरथिः श्रीमान् लक्ष्मणश्च विभीषणः। सुग्रीवश्च महातेजा महेन्द्रसमविक्रमाः। एते शक्ताः

मनुयांति महाबल...

कपिलो दीर्घकेसरः। निवृत्तः प्रेक्षते लंकां अभिगर्जन् पुनः२॥ एष रुक्षगिरिं सह्यं पर्वतं च सुदर्शनं॥ राजन्
सततमध्यास्ते रंभो नामैष यूथपः॥ त्रिंशच्छतसहस्राणि वानराणां शतानि च। शतं शतसहस्राणां त्रिंश
च्छत हरियूथपा। परिवार्यानुगच्छंति लंकां मर्दितुमोजसा॥ यस्तु कर्णौ विवृणुते जृंभते च पुनः२। न च सं
हरेद्वृषिं न च यूथाद्विधावति। महानादो वीतभयो रम्यं शाल्वेय पर्वतं। राजन्नु सततमध्यास्ते हरो
नामैष यूथपः। एतस्य बलिनः सर्वे निर्जया नाम वानराः॥ राजन्नुदश सहस्राणि च वारिंशच्च तानि च।
एषोप्यारंस्यते लंकां स्वेनानीकेन मर्दितुं॥ यस्तु मेघ इवाकाशं बहु भाच्छाद्य तिष्ठति। मध्ये वानरकोटीनां सुरा
णामिव वासवः। एष पर्वतमध्यास्ते पारियात्रमनुत्तमं। युद्धे दुःप्रसहो नाम पनसो न्नाम यूथपः। यूथपायू
थपश्रेष्ठं यं यां यूथानि नागराः। यस्तु भीमामधिष्ठाय वर्म्यं तिष्ठति रोमनयन्। स्थितं तस्यारे समुद्रस्य विता
यद्वत्सागरः। एष मंदरसंकाशो विनतो नाम यूथपः। ऊर्जं पिबति पर्णासां नदीनां उत्तमां नदीं। षष्टिः श
तसहस्राणां बलमस्य वनौकसां। युद्धायाह्वयति त्वेकः क्रमशो नाम वानरः। यस्तु गैरिकवर्णाभं वपु
र्वीरस्य तेजसा। गवयो नाम तेजस्वी क्रुद्धस्त्वामभिवर्तते। एनं शतसहस्राणां सप्ततिश्चैव पर्युपासते। यूथ
पायूथपश्रेष्ठमनुयांति महाबलं॥ इमे महाराज महापराक्रमाः कपिप्रवारास्तव ऊर्जेत कीर्तिताः। सिद्ध
द्धदर्पा बलिनः सुदुर्जया रणे समग्रैरपि देवदानवैः॥ तदा वानरसैन्यमुदीक्ष्य भीमं बलं च वीर्यं च स
मीक्ष्य तेषां। श्रुत्वा च सर्वं च ततः स राजा दशास्यकोपं प्रचकार मन्दबुद्धिः॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे युद्धकांडे स ३
न्यदर्शनो नाम॥ ॥हंत ते संप्रवक्ष्यामि प्रेक्ष्यमाणस्य यूथपान्। राघवार्थे परिक्रांता ये न रक्षंति जीवितं

शतेन परिवारितः । यस्य घोषेण महता सप्राकारा सतोरणा । लंका प्रकंपते सर्वा सशैलवनकानना । सर्वशाखा
मृगेंद्रस्य सुग्रीवस्य महात्मनः । बलाग्रे तिष्टते शूरो नलो नामैष यूथपः । एतेन सेतुर्बद्धोयं विश्वकर्मसुतेन वि
समुद्रेणास्तु तथैव महात्मा वानरर्षभः । एष सावेष्टयं लंकां प्रार्थयन्निव तिष्टति । गिरिशृंगप्रतीकाशः पद्मकिं
जल्कसंनिभः ॥ यः पुलिंदं नदीरम्यां गिरिं पर्येति नार्बुदं । लंकामभिमुखः कोपात्वत्र भ्रान्त्येव विजृंभते । स्फोटय
त्यपि संरब्धो लांगूलाग्रं पदे पदे । यस्य लांगूलशब्देन स्वनंतीव दिशो दश ॥ एवं वानरराजेन सुग्रीवेणाभिषे
चितः ॥ वीरः पद्मसहस्रेण वृतः शंकुशतेन च । युवराजो गदे नाम त्वामाह्वयति संयुगे । यं च विष्टभ्य गाणाति नर्द
ति च सुसंततं । उत्काय परिजृंभंति क्रोधेन हरिपुंगवाः ॥ एते दुःप्रसहा राजन् घोराश्चंडवानराः । अष्टौ शत
सहस्राणि दशकोटिशतानि च । यं पुरस्कृत्य गच्छंति वाराणश्च वनचारिणः । सुतेनुर्नाम मुख्योसौ वानरस्य च यूथपः ।
एषोप्याशंसते लंकां स्वेनानीकेन मर्दितुं । श्वेतो रजतसंकाशः सपलो दीर्घजीवनः । बुद्धिमान् वानरश्रेष्टः त्रि
षु लोकेषु विश्रुतः । कर्णौ सुग्रीवमागम्य पुनर्गच्छति वानरः । विभज वानराणीकं स्वबलानि प्रहर्षयन् । यो न
दीं गोमतीं रम्यां रम्यं पर्येति पर्वतं । एष संकोचनो नाम नानाद्रिदुर्युतं गिरिं । तत्र राज्यं प्रशास्त्येष कुमु
दो नाम यूथपः । एष कोटिसहस्राणां सहस्रं संप्रकर्षति । यस्य केशा दश व्यामा दीर्घलांगूलमाश्रिताः
ताम्रा नीलाः सिताश्चैव ताः प्रकीर्णाश्च घोरकर्मणः । अदीनो रोषणश्चंडः संग्राममभिकांक्षति । वेगवान्ना
म लंकेश सुग्रीवस्य सखा बली । एषैवाशंसते लंकां स्वेनानीकेन मर्दितुं । यस्त्वेषः सिंहसंकाशः

क्रतसंचाद्दनोनाम वानराणांपितामहः। याधेनमंबुदाकारं गर्जंतमिव तोयदं। सैन्यंनिवेशयानंनजन्मं
तंवप्रपश्यसि। एषवानरमुख्यानांपत्रकोटिप्रकर्षति। इंद्रजेउरि निस्पातोयुद्धेपरमदुर्जयः। योराजा
पर्वतेश्रेष्ठोबहुकिंनरसेवते। यस्यविक्रममाणस्यशाक्रस्येवपराक्रमः। एषगंधर्वकन्यायांमुत्पन्नःकृष्ण
वमना। तदादेवासुरेयुद्धेसाह्यकाजेशतक्रतोः। यस्यवैश्रवणोराजाजंबूमुपनिषेवते। विहारशैलान
रदोभ्राताते राक्षसेश्वर। एषह्यमवनोराजाबलवान्वानरर्षभः। सेनापतिद्धःप्रकंप्योनालोनामेषवानरः।
वतःकोटीसहस्रेणाहराणांसमुपस्थितः। एषोप्योरांसतेलंकांस्वेनानानीकेनमर्द्दितुं। योगंगामनुपर्यैति
त्रासयन्गजजूथपान्। हस्तिनांवानराणांचपूर्ववैरमनुस्मरन्। एषयूथपतिर्नेतागजोगिरिगुहाशयः
हिराणवाहिनीमुख्यांनदीहिमवतीमहान्। श्रोशारवीजमासाद्यपर्वतंमंदरोपमं। रमतेवानरश्रेष्ठोदिव
राक्षसवसुधयं। एनंशतसहस्राणांसहस्रमभिवर्तते। एषदुर्द्धर्षेणोराजन्प्रमाथीनामयूथपः। वातेनेव
बोद्धतंमेघंयमेनमनुपश्यसि। विवर्त्तमानंबहुशोयत्रैतद्बहुलंरजः। एषतेसुबहुबोधाराणोलांगूलाम
हाबलाः। शतंशतसहस्राणांकोट्यकोटिःशतंतथा। एनंसमुपतिष्ठंतिगवाक्षोनामयूथपः। एषैवारास
तेलंकांस्वेनानीकेनमर्द्दितुं। वाहिनीनास्यविपुलालंकामिक्षतिमर्द्दितुं। भ्रमराचरितायत्रसर्वकालफला
क्रमाः। यंसूर्यंतुल्यवर्णाभंमनुपर्यैतिपर्वतं। प्रभयायस्यदृश्यंतेकांचनामृगपक्षिणः। यस्यप्रस्थंमहा
त्मानोनत्यजंतिमहर्षयः। तत्रैषराजन्नरमतेकांचनेमृगपर्वते। मुख्योवानरमुख्यानांकेसरीनामयूथ
पः। राजन्षष्टिसहस्राणिरम्याःकांचनपर्वताः। तेषांमध्येगिरिश्रेष्ठस्त्वमिवानघरक्षसां। तत्रैकेकपिलाः ४
श्वेताःस्ताम्रास्यामधुपिंगलाः। निवसंतिगिरिश्रेष्ठेतीक्ष्णदंष्ट्रानखायुधाः। सिंहाइवचतुर्दंष्ट्रायाघ्राइवदु
रासदाः।

दीर्घा यस्य बहुव्यामा वाला लांगूलमाश्रिताः। ताम्रनीलासिताः श्वेताः प्रकीर्णा घोरकर्मणः। विप्रकीर्णाः प्र-
काशंते सूर्यस्येव मरीचयः। यं पृष्ठतोनुगच्छंति शतशो हरियूथपाः। द्रुमानुद्यम्य सहसा शालताल शि-
लायुधाः। नीलानिव महामेघान् यांस्त्वं पश्यसि पृष्ठतः। असितांजनसंकाशान् युद्धे दृष्टपराक्रमान्
नखदंष्ट्रायुधान् वीरान् तीव्रकोपान् भयावहान्। असंख्येयाननिर्देश्यान् स्थितान् सागररोधसि
पर्वतेषु च ये केचित् नदीषु विमलासु च। एते त्वामभिवर्तंते राजन् युद्धे सुदुर्जयाः। एषां मध्ये स्थितो
राजा भीमाक्षो भीमदर्शनः। पर्जन्य इव जीमूतैः समंतात्परिवारितः। ऋक्षवंतं गिरिश्रेष्ठं अध्यास्ते न-
र्मदां पिबन्॥ सर्वर्क्षाणामधिपतिः धूम्रो नामैष यूथपः। यवीयानस्य तु भ्राता पश्यैनं पर्वतोपमं। भ्रा-
त्रा समानं रूपेण विशिष्टं तु पराक्रमे। एष वै जांबुवान्नाम महायूथपयूथपः। प्रशांतो गुरुवर्ती न सं-
ग्रामे चापराजितः। एतेन साह्यं सुमहत् कृतं शक्रे धीमता। देवासुरे जांबुवता लब्धाश्च शतशो व-
राः। आरुह्य पर्वताग्राणि क्षिपंति विपुलाः शिलाः। वद्रांश्च विविधाकारान् न मृत्योरुद्विजंति न। राक्ष-
सानां च सदृशाः पिशाचानां च लोमशाः। अग्रानीके षु तिष्ठंति बलिनो भीमविक्रमाः। अस्य सैन्यस्य बहु-
लो विवरं यथाग्निनेऽस्य सः। यत्र क्रमस्त्रिसंरब्धं प्लवमानमवस्थितं। प्रेक्षंते वानराः सर्वे स्थितं यूथपयूथ-
पं। एष राजन् सहस्राक्षमुपास्ते वम्पतार्पिने। बलवान्वीर्यवान् भीमो हरिः पद्मनिभाननः। यः स्थितं
योजने शैलं गच्छन् पार्श्वेन सेवते। ऊर्ध्वं तथैव कायेन गच्छन् व्याप्नोति योजनं। यस्मान्न परमं भूतं
न चतुष्पादिषु दृश्यते। येन युद्धं महद्दत्तं पुरा वैरोचनाय तः। पराजयं न नो प्राप्तो महानेष स यूथपः॥

तवानूर्लंकां पूर्वं सीतां वद्दृष्टवान् ॥ एतं पश्य पुरा दृष्टं कपिं ज्यायागतं पुनः । श्रेष्ठः केसरिणः पुत्रो वाताज्ञातश्रु
श्रुतिः । हनुमानिति विख्यातो लंघितो येन सागरः । कामरूपो बलवांश्चैव कामगश्चापि वानरः । अनिवार्यग
तिश्चैव यथा निलगतिस्तथा । उद्यंतं भास्करं बालो दृष्ट्वोत्पतितः किल । अनासाद्यैव पतितो भास्करोद
यने गिरौ । पतितस्य कपेरस्य हनुरेकः शिलातले । किंचिद्भिन्नो दृढहतो हनुमानेष तेन न ॥ इत्येवा
यमः प्रयोगेन मयैष विदितो हरिः । नास्य शक्यं बलं रूपं प्रभावश्चोपलक्षितुं । आशंसत्येष एवैको लंकां
मर्दितुमोजसा ॥ यस्तत्रस्यानंतरः शूरः श्यामः पद्मनिभेक्षणः । इक्ष्वाकूणामतिरथो लोके विक्रांतपौ
रुषः । यस्मिन् सनातनो धर्मो यो धर्मो नातिवर्तते । अस्त्रग्रामः स संस्कारो यस्मिन् नारे प्रतिष्ठितः । यो भिंद्या
द्गगनं बाणैर्वसुधां चावदारयेत् । यस्य मन्योरिव क्रोधः शक्रस्येव पराक्रमः ॥ यस्य भार्या जनस्थानात्
सीताप्यपहृता त्वया । सोयं दाशरथी रामो योद्धुं त्वामभिवर्तते । यस्यैव दक्षिणे पार्श्वे शुद्धजांबूनदप्रभः
विशालवक्षास्ताम्राक्षो नीलकुंचितमूर्धजः ॥ एषोस्य लक्ष्मणो नाम भ्राता प्राणसमो हितः । नये [illegible] सव्यम
युद्धे न कुशलः सर्वास्त्रविधिपारगः । अमर्षी दुर्जयो जेता विक्रांतः समरे बली ॥ रामस्य दक्षिणो बाहु
र्नित्यं प्राणो बहिश्चरः । न ह्येष राघवस्यार्थे जीवितं परिरक्षति ॥ एषोप्याशंसते युद्धे निहंतुं सर्वराक्षसा
न् । यस्तु सव्यमासाद्य पार्श्वे रामस्याश्रित्य तिष्ठति । रक्षोगणपरिवृतो भ्राता ते च विभीषणः । श्रीमता राजरा ५
जेन लंकायामभिषेवितः । त्वामेव प्रतिसंरब्धो रामसान्निध्यमागतः । यं तु पश्यसि तिष्ठंतं लक्ष्मणस्यानंतरं ।

आशाविषाश्वास्यश्वाः घोररूपाः प्लवंगमाः। तत्रैष नियमं न लेभास्करं उपतिष्ठति। अर्कस्य गतिमन्विच्छन् निधनं चम
हाकपिः। योविशालासु पामश्रातुः संग्रामे हस्तिनां न्तरे। तारायां उनिनोनीरसुखेणो नाम वानरः। निषर्वेणवततः आमा
नूहराणां वानरहस्तं। कामरूपी महावीर्यः संघर्षो समरो नितः। एराज नूदृष्टधियो विख्यातो नाम्नाशतवलिस्तु
यः॥ वनतः कोट्यासहस्रेस्तु लंकां शार्थयते कपिः। उल्कामुखश्चश्चरुषमः शरभो गंधमादनः। एकैकं एषां योध
नां कोट्यानिर्दिशन्निवर्ततः॥ अथान्ये वानरश्रेष्ठा विंध्यपर्वतवासिनः। नशक्यंते वक्तुं वाहु संख्यातुं लघु विक्र
माः॥ एते महाराज महानुभावा महाबला आप्रतिमा प्रबुद्धे। शाखामृगाः पर्वतसंनिकाशाः प्रकीर्तित मुख्य
तमाः पृथिव्यां॥ ॥इति श्रीरामायणे वाल्मीके० युद्धकांडे सैन्यवर्णनो नाम॥ सारणस्यांतरं दृष्ट्वा राक्षस
स्य महात्मनः। बलमाख्यायक्यन् सर्वं शुको वचनमब्रवीत॥ स्थितान् पश्यसि यानेतान् मत्तानिव महाद्विपान
न्यग्रोधानिव गांगेयान् शालानु हिमवतानिव। एते दुःप्रसहा राजन् बलिनः कामरूपिणः। दिव्यदान
वसंकाशाः द्देवाश्च रूपवानराः। एते कोटिसहस्राणि नवपंचवसप्त च। तथा शंकुसहस्राणि तथाबु
दशतानि च। यो ऽ पश्यसितिष्ठंतौ कुमारौ देवरूपिणौ॥ मैंदश्च द्विविद श्चोतौ नतयोविद्यतेसमः। ब्रह्म
णासमनुज्ञाता वमृतप्राशनावुभौ॥ आशंसेते पुरीं लंकामेतौ मर्दितुमोजसा॥ सुमुखो विमुखश्चैवमृ
त्युपुत्रौ पितुः समौ। प्रेक्षंतौ नगरीं लंकां कोटिभिर्दशभिर्वृतौ। आशंसते पुरीं लंकामेतौ मर्दितुमो
जसा॥ एते सुग्रीवसचिवाः किष्किंध्यानिलयास्तथा। हरयो देवगंधर्वैरुत्पन्नाः पन्नगास्तथा। यं तु पश्य
सि तिष्ठंतं प्रभिन्नमिव कुंजरं। यो बलात् क्षोभयेत् क्रुद्धः समुद्रमपि तेजसा। एषधर्षि

शक्कुजातिनां हितं सानुजस्य।१

वक्रम प्रस्तवस्तवं। आचार्यगुरवो वृद्धा रथानां पर्युपासिताः। यस्सारं सर्वशास्त्राणां मानुजाव्यं न गच्छते। गृहीतं नापि कुमुभ्र ता
विज्ञातं सारं शास्त्रस्य वांछया॥ ६६ ॥ रोः स निर्विण्णो मंत्रमहर्षैर्दिष्ट्याधिये त्यये हं। किं मां मत्य क नयं नास्ति मामुकापुरुषेव
वः। यस्य विश्वासने जिह्वा भयचकितस्तु मास्तुमं। अप्येव दहनं स्पृष्ट्वा वने तिष्ठति पादपः। राजदोषपराम्रष्टो न तिष्ठं
त्यं पराधिनः। हन्या महमिमेपापो शत्रुपक्षप्रशंसकः। यदि पूर्वोपकारो मे न क्रोधमुपनाशयेत्। ध्वंसाये
तोसुदुष्टतो संन्निकर्षादितामम। उन्मोन इष्ट मिक्का मिस्मरन्न पकृतानिवां। हतावेव कृतघ्नो योमम स्नेहप
रांमुखो। ते निवमुक्तो सभ्रौ डोतानुतो सुकसारणौ। रावणंजयशब्दैन श्रंतिमनुज्याप्तिनंदितौ। अत्रवान्तु समाप निःसलो
स्कंदशग्रीवामहोदरं। उपस्थायमेशं त्रुं वारास्त्वतिविचक्षणाः। ततस्वाराः संचरिताः आप्ताः पार्थिवशासनात्। उ विश्वाति
पस्थिताः प्रांजलयो वर्द्धयित्वा जयाशिषः। तानब्रवीत्ततो वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः। बिनानानुश्चयं यिनः श्रेयस्त नः
मक्कान विगतसाध्वसान्। कृत्वागच्छत रामस्य व्यवसायं परीक्ष्यथ। मंत्रे के स्य तरास्तस्य प्रीतिं कृन सदागतः। क
थस्य यैषरजनीकतरे रोषयते पथा॥ विज्ञाय निपुणं सर्वमागंतव्यमशेषतः। चारेण विदितः शत्रुः पंडितैर्वसु
क्षिप्यते धाधिपैः। युद्धे चाल्पेन यत्नेन समासाद्य निरस्यते। चारास्तु तेतथेत्युक्ता प्रहृष्टा राक्षसेश्वरं। कृत्वा प्रदक्षिणं
जग्मुः यत्र रामः सलक्ष्मणः। ता सुवेलस्य शैलस्य समीपे रामलक्ष्मणौ। आसाते हरिसैन्येन संवृतो सवि उपनि
सविभीषणौ। प्रेक्षन्तां श्वरन्नसस्य तान् ददर्श विभीषणः। ते हिमायाधराहृष्टा राक्षसेन्द्रेण राक्षसाः। विभीष शितः
णेन संग्रामाग्निगृहीताय दृच्छया। वानरैरर्द्दिताश्चेव विक्रांतैर्लघुविक्रमैः। दृष्या पुरेण रामेणाद्दर्शयित्वा ६६
वमंततः। मुक्तास्ते राक्षसास्तेन धर्मज्ञेन महात्मना। पुनर्लंकामनुप्राप्ताः श्वसंतो नष्टचेतसः॥ ततो दशग्री

=पालव्यति

सर्वशाखामृगेंद्राणां भर्तारमपराजितं । तेजसा यशसा बुद्ध्या बलेनाभिजनेन च । यः कपीनतिसंभ्राजते हि-
मवानिव पर्वतान् । किष्किंधां यः समध्यास्ते गुहां वानरसंकुलां । दुर्गां पर्वतदुर्गस्थां कामरूपा महाबलः
यस्यैषा कांचनी माला शोभते शतपुष्करा । कांता देवमनुष्याणां यत्र लक्ष्मीः प्रतिष्ठिता । एतां मालां च तारां च कपि-
राज्यं च शाश्वतं । रामेण वालिनं हत्वा सुग्रीवे प्रतिपादितं । शतं शतसहस्राणां कोटिमाहुर्मनीषिणः । शतं
कोटिसहस्राणां शंकुरित्यभिधीयते । शतं शंकुसहस्राणां वृंदमाहुर्मनीषिणः । शतं वृंदसहस्राणां महावृं-
दमिहोच्यते । महावृंदमिहोच्यते । सहस्राणां शतं पद्ममिहोच्यते । शतं पद्मसहस्राणां महापद्ममिहोच्य-
ते । एष कोटिसहस्रेण शंकूनां च शतेन च । एष वृंदसहस्रेण महावृंदशतेन च । एष पद्मसहस्रेण महाप-
द्मशतेन च । एष सैन्येन सर्वेषां सुसंरब्धो न पार्थिवः । सुग्रीवो वानरेंद्रस्त्वां संग्रहारार्थमुद्यतः । इमां महाय-
ऊ समीक्ष्य वाहिनीं समुन्नतां प्रज्वलितग्रहोपमां । ततः प्रयत्नः परमो विधीयतां यथा जयः स्यान्न परैः पराज-
यः ॥ ॥ इति श्रीरामायणे युद्धकांडे शुकवाक्यं नाम सर्गः ॥ शुकेन तु समाख्यातं दृष्ट्वा तां हरिवाहिनीं । समीप-
स्थं च रामस्य भ्रातरं स्वं विभीषणं । लक्ष्मणं च महावीर्यं भुजं रामस्य दक्षिणं । सर्ववानरराजानं सुग्रीवं चाप-
राजितं ॥ ईषदागतसंत्रासो जातक्रोधश्च रावणः । भर्त्सयामास तेजस्वी कथांते शुकसारणौ ॥ तावुवाच दश-
ग्रीवो मन्युना संप्रकंपितः । रोषगद्गदया वाचा संरब्धस्तर्जयन्निव । न तु तत्सदृशं नाम सचिवैरुपजीवि-
भिः । विप्रियं नृपतेर्वक्तुं निग्रहानुग्रहे प्रभुं । रिपूणां प्रतिकूलानां युद्धार्थमभिवर्त्ततां । उभाभ्यां सदृशं नाम

पश्यामो ज्ञात्वा तेषां बलाबलं । अवश्यं बलसंख्यानं कर्तव्यं जयलिप्सता ॥ अथैवमुक्तः शार्दूलो रावणेनोत्तमेश्वरः ॥
इदं वचनमारेभे वक्तुं रावणसंसदि । ऋक्षराजस्य पुत्रोस्ति राजन् राज्ञां सुदुर्जयः । पितामहसुतश्चात्र जांबु
वानिति विश्रुतः । सहस्राक्षसुतश्रीमान् सुग्रीवो वानरेश्वरः । राक्षसानामभावाय सबलः समुपस्थितः । सुषे
णश्चापि धर्मात्मा पुत्रो धर्मस्य वीर्यवान् । दृष्टः सोमात्मजश्चात्र राजन् दधिमुखो हरिः । सुमुखो वि
मुखश्चैव वेगदर्शी च वानरः । मृत्युर्वानररूपेण ननु मे षां प्रवेशितः । स्वयंभुवा महाराज मृत्योः पुत्राश्च ते
स्मृताः । पुत्रो हुताशनश्चैव नीलः सेनापतिः स्वयं । अनिलस्य तु पुत्रोत्र हनुमानिति विश्रुतः । नप्ता शक्रस्य दु
र्धर्षो बलवानंगदो युवा । मैंदश्च द्विविदश्चैव वीरौ तावश्विनोः सुतौ । पुत्रा वैवस्वतस्यात्र पंच कालांतको
पमाः । गजो गवाक्ष ऋषभ शरभो गंधमादनः । श्वेतो ज्योतिर्मुखश्चात्र भास्करस्यात्मजावुभौ । वरुणस्य तु
पुत्रोत्र हेमकूटः प्रतापवान् । विश्वकर्मसुतश्चात्र नलो नाम महाकपिः । येन सेतुर्महान् बद्धः सागरे वरु
णालये । दश वानरकोट्योत्र शूराणां युद्धकांक्षिणां । श्रीमतां देवपुत्राणां शेषं नाख्यातुमुत्सहे । पुत्रो दश
रथश्चात्र सिंहसंहननो युवा । दूषणो निहतो येन खरश्च त्रिशिरास्तथा । वाली च निहतो येन कबंधश्च महा
बलः । विराधश्चैव दुर्धर्षो राक्षसोनंतविक्रमः । नास्ति रामस्य सदृशो विक्रमे भुवि कश्चन । वक्तुं न शक्यो रा
मस्य विक्रमे सदृशो भुवि । जनस्थानगता येन वनस्था राक्षसा हताः । स एष वां समरे योद्धुं उद्यतः सग
रो बली ॥ लक्ष्मणश्चापि धर्मात्मा मातंगानामिवर्षभः । यस्य बाणपथं प्राप्य न जीवेदपि वासवः । राक्षसा ७
नां विशिष्टश्च तव भ्राता विभीषणः । परिगृह्य पुरीं लंकां राघवस्य हिते रतः । इति सर्वं समाख्यातं तवेदं द्वि
षतां बलं ।

वमुपक्लिताः पुनः अराबहिर्निर्ययुस्तानिशाचरा। गिरेः सुमीवेलस्य समापन्नासिवैन्यवेदयन्। नामबलंनव
द्वलं॥ ॥इतिवाल्मीकीये सुंदरकांडे नारस्रे षरोनाम॥ वाढमाणंविषर्मंज शार्दूलशोककर्शितं। मयांज नाषणा इतर
लिरुलतेरंगैः श्वसंतमिवपन्नगं। उवाचतत्सन्नेवरावणोभीमदर्शनः। अथयथावसं तेनसैदानश्रा
सिनिशाचरः। नासिकश्चिदमित्राणां क्रुद्धानांवशमागतः॥ इतितेनानुशिष्टस्तु वचोमंदमुदारयन्। म
हाराक्षसशार्दूलं शार्दूलोवाक्यमब्रवीत्। नतेवारयितुं शक्याराजन्वानरपुंगवाः। विक्रांताबलवंत
क्रशानत्र नः। अराघवेणापिरक्षिताः। नापिसंभाषितुं शक्याः संप्रश्नोपि नलभ्यते। सर्वतोरक्ष्यते पंथा वानरैः पर्वतो
पामेः। प्रविष्टमात्रोज्ञातोहं बलेतस्मिन्नचारिते। तथागृहीतो बलिभिर्बहुधाविप्रकर्शितः। जानुभिर्मुष्टि
भिर्दंतैस्तलैश्चापिहतोभृशं॥ विप्रणातास्मिहरिभिर्बलवद्भिरमर्षणैः। भ्रामयित्वाचसर्वत्र नीतोहंरा
मसंसदि। रुधिरास्रुतसर्वांगो विक्लवश्चलितेंद्रियः। हरिभिर्वध्यमानश्च याच्यमानः कृतांजलिः। राघवेण
परित्रातोजीवन्नेवंयदृच्छया॥ एषचक्रैःशिलाभिश्च पूरयित्वामहार्णवं। द्वारमाश्रित्यलंकायाः रामस्तिष्ठ
तिसायुधः। गारुडं व्यूहमास्थाय वानरैर्बाहुभिर्वृतः। मां विसृज्यमहातेजालंकामेवोपवर्तते। पुरः प्राकारमाया
तः क्षिप्रमेकतरं कुरु। सीतांवास्मैप्रयच्छाशु युद्धंवास्मैप्रदीयतां॥ मनसातानपपातैवं ततुक्रुद्धोराक्षसाधि
पः। शार्दूलं सुमहद्वाक्यं अथोवाचसरावणः। यदि मां प्रतियोत्स्यंते देवगंधर्वदानवाः। नैवसीतांप्रदास्या
मि सर्वलोकभयादपि॥ एवमुक्त्वामहातेजारावणः पुनरब्रवीत्। चारितानवतासेना केऽत्रशूराः केतत्रवान
राः। काःशाकतिवासौम्या वानरायेदुरासदाः। कस्यपुत्राश्चपौत्राश्च तत्वमाख्याहिराक्षस। तथात्रप्रति

नामयानदेयमाश्रित्य अजल्पसि । खरहंता स ते नत्रौ राघवः सर्वेरेह तः । क्रिचं ते सर्वथा मलं दर्पस्ते निहितो म
या । व्यसने नाम नः सा ते मम भार्या न विष्यसि । अल्पपुण्य निश्टतार्थे मूढे पंडितमानिनि । श्टणु मर्त्तुर्वधं सा
ते श्रोरं रक्षत्र वधं यथा ॥ गपायातः समुद्रांतं मां रक्ष्यं किल राघवः । वानरेंद्रप्रणीतेन बलेन महता वृतः । संनि
विष्टं समुद्रस्य तीरमासाद्य दक्षिणं । बलेन महता रामो व्रजत्यस्तं दिवाकरे । अथाध्वना परिश्रांतं अर्द्धरा
त्रे रक्षितं बलं । सुखसुप्तं समासाद्य वारितं प्रथमं वारे । तत्प्रहस्तप्रणीतेन बलेन महता मम । बलम
म्यागतं रात्रौ यत्र राघवः । पट्टिशाः परिघाश्चैव गदादंडमहायसाः । बाणजालानि शूलानि भास्करा
: कंपनाः शक्तयः । शक्तिष्टितोमरा श्चात्र चक्राणि मुशलानि च । अथ म्याथ म्यरक्षोभि र्वानरेषु निपातिताः । अथ
सुप्तस्य रामस्य प्रहस्तेन प्रमाथिना । असक्तं कृतहस्तेन शिरश्छिन्नं महासिना । उत्पतन् स्वाङ्गितः दृष्टे निपतं
श्रायद्धक्रया । दिशं विप्रद्रुतः एवं लक्ष्मणः प्लवागैः सह । सुग्रीवो ग्रावयासीत् तेन भग्नः प्लवगाधिपः । निरस्त
हनूरकाशे हनुमान् राक्षसैर्हतः । चंद्रजानुस्कराजानुर्त्मा मुत्पतन् पतितो लवि । पट्टिशैर्बहुभिश्छिन्नः पति
तः पादपो यथा । मैंदश्च द्विविदश्चैव तौ निहितो वानरौ रणे । अश्वसंतानवंतौ तौ न रुधिरौघपरिक्लितौ । अ
सिना भ्यहन त्नु[redacted]नः अकार्म्यः सुमहाबलः । अभिशृष्टा न निर्भिन्नं पनशो यथा । नाराचैर्बहुभिश्छिन्न
शेते दर्यादरीमुखं । कमुदस्तु महातेजा निकंडःसायकैः कृतः । अंगदो बहुभिर्भिन्नः शूलैरासाद्य राक्षसैः । पति
तो रुधिरोद्गारी क्षितौ निपतितांगदः । हरयो मृदितास्तत्र नागेरथैश्चक्रे सुधापूरैः । शायानामृदितास्तत्र अक्रताणग
र्णारिव । प्रसृता अपरे त्रस्ता हन्यमाना दृष्टस्त्वतः । अनुत्र पन्नारक्षोभिः सिंहैरिव महाद्विपाः । सागरे पतिताः के

सुवेलेधिष्ठितं शैले शेषे कार्ये भवानुगतिः॥ इत्यार्षे रामायणे युद्धकांडे वानरस्यागमो नाम॥ ततस्तमक्षो
भ्यबलं लंकाधिपतये चरः। सुवेले राघवं शैले निविष्टं प्रत्यवेदयत्। चारेभ्यो रावणः श्रुत्वा प्राप्तं रामंम
हाबलं। जातोद्वेगोभवत्किंचित्सचिवानिदमब्रवीत्। मंत्रिणः शामेतोभ्यासं समायांतु समाहिताः।
आसन्नो मंत्रकालो हि संप्राप्ता रिपवो मम॥ तस्य तद्वु शासनं श्रुत्वा मंत्रिणोभ्यागमन्द्रुतं। ततः समंत्र
यामास सचिवैः सह रावणः। मंत्रयित्वा च दुर्द्धर्षैः क्षमं तत्समनंतरं॥ अथ तं प्रेषयामास गगने रावणो
बली॥ अथ तं प्रेक्ष्य तत्रस्थं राक्षसेंद्रं हि राघवः। विभीषणमुवाचेदं किमेतत्कृतमद्भुतं। सीतापह्रा
रको राजन्नु रावणो राक्षसेश्वरः। तदारोप्य धनुः क्षिप्रं संधयामास सायकं। पत्रिणा तेन तच्छिन्नं छत्रं
सूर्यसमप्रभं। तदा प्रशंसयामास राघवं राक्षसेश्वरः॥ शत्रोरपि गुणा वाच्या ग्राह्या दोषा वाच्या गुरोर
पि। कृत्तच्छेदो मया दृष्टो दूरापातान्वराघव। विसर्ज्य सचिवान्सर्वान्प्रविवेश स्वमालयं। ततो राक्षसमाना
घ विद्युज्जिह्वं महाबलं। मायाविनं महामायमब्रवीत राक्षसाधिपः। मोहयिष्यामहे सीतां मायया जन
कात्मजां। मायामयं रामशिरो गृहीत्वा राक्षस कृतं। मां त्वं समुपतिष्ठस्व महद्वसशरं धनुः॥ एवमुक्तस्त
थेत्याह विद्युज्जिह्वो निशाचरः। तस्मै तुष्टोभवद्राजा प्रददावथ भूषणं। अशोकवनिकां चापि सीतादर्शन
लालसः॥ नैरृतानामधिपतिः प्रविवेश महाबलः॥ ततो देवीमदैन्यार्हां ददर्श धनदानुजः। भर्तारं स
मनुध्यायंतीमशोकवनिकां गतां। उपास्यमानां घोराभिः राक्षसीभिरदूरतः। उपसृत्य ततः सीतां प्रहर्षं
वाक्येन हर्षयन् लोमहर्षयन्॥ इदं च वचनं धृष्टमुवाच जनकात्मजां। अधोमुखीं स्वखिन्नांगीं बालां तामुपविष्टां परांमुखीं। सांत्वयमा

खिन्ना। रुरोदमरुगतीबाला छिन्नेव कदली यथा। सा समुद्वीक्ष्य तां तु समुत्क्षाय अनिलभ्यवनेतनां। तच्छिरः समुपाघ्राय विल
लापायते करुणा। हा हृतास्मि महाबाहो वीरबन्धतमलुब्धता। इयं ते पश्चिमावस्था हतास्मि विधवा कृता। अद्यधर्म मरस्ताना
यौः पुत्रः पुरुषमिति श्रुतिः। मयि कस्मात्स्वनार्याकालेनासि निपातितः। दुःखाद्दुःखं अपन्नायां मग्नायां शोकसागरे
रादृशीनीरसं हृदयं हतस्त्वं मम कानरणात्। योपि मामुद्धत स्त्रात्तं सोपि त्वं किन्न पातितः। ताश्चत्रमममाकोरुष्ण्याव्वया
वसेनरायव। वसेने नविनाधेनु विवसावत्सलाकृताः। आदिष्टं दीर्घमायुस्ते यैरविंध्यपराक्रमं। अनृतं त्वं वचनं
तेषां अल्पायुरसि राघव। अदृष्टमृत्युमापन्नः कस्मात्त्वं नयशास्त्रवित्। व्यसनानामुपायज्ञः कुशलः परिवर्जने
अप्रयानस्य तिअज्ञाप्राज्ञस्यापिसतस्तव। पवयेवमहाकालोक्रतानिअश्रुरव्ययः। उपरोषेमहाबाहोमांविहा
कृत्रियंना री। यस्तुदुःखितां। प्रियामिवशुभांनारींह्यर्थिवांह्यधिवाश्वरः। तयात्वं संपरिष्वधारोज्ययासुन्दरांसया। कालराज्याम
माक्ष्यघनीतः कमललोचनः। क्रगतस्त्वंमहाभ्बाहोमांविहाय तत्पुरिवनी। कृतामिनरेणोरूमिंबालिनापार्थिवर्ष
भः। अविर्तंसततं येत्रगंधमाल्यानुलेपनैः। इदंतद्रापिरत्नं ते विनिकीर्णं महीतले। आर्येरागनन्नुपित्रात्वमार्ये
त्रायिश्वराजनिः। पुरुषवह्निःक्रियावह्निः नूनंस्वर्गे समागतः। दिविनरूत्वश्वरूतश्वमहात्रकुञ्जरकृतालवः। पुण्यं महायज्ञकृताभिषेकः।
राजर्षिवंशंवगात्मनः सम वेत्सि। किं मां न प्रेषसे राजन् किं न मां नाभिभाषसे। बालां बालस्य सत्रां मां सवर्णां
सदुनारिणीं। संस्कृतं गृह्य तापाणिं नरिष्यामीतियत्त्वया। स्मरत्वं मम कांक्षनयमामपि दुःखितां। कस्मान्मां त्वं
विहायैकांगतोगतिमतांवर। अस्मात्लोकात्परं लोकं यकामामिह्यामिक। वंदनागुरुसंदिश्याङ्गं परिष्वक्तं ९
मया पुरा। कथाद्भिस्वक्रारं तेन्नं विपरिकृष्यते। अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टवानाप्तदक्षिणैः। अग्निहोत्रेण

वितृगगनके विद्धश्रिताः । रुद्राक्षद्राक्षानुसमारूढाः वानरैर्व्यतिमिश्रिताः । सागरस्य च तीरेषु सागरोपवनेषु च ।
पिंगाक्षास्ते विरूपाक्षैर्बहुभिर्बहवो हताः ॥ एवं ते निहितो भर्ता ससैन्यो मम सेनया । प्रसस्तो दंष्ट्र रजोध्वस्तमिदं तत्
स्याहृतं शिरः । ततः परमक्रुद्धो रावणो राक्षसेश्वरः । ष्ट रखं या सा तत्र वैदेह्या राक्षसामिदमब्रवीत् । राक्षसं घोर
कर्माणं निघ्नजिह्वं प्रवेशय । तेन तद्राघवशिरः संग्रामात् स्वयमाहृतं । निघ्नजिह्वस्ततो गत्वा शिरस्तच्च शरासनं
प्रणामं शिरसा कृत्वा रावणस्याग्रतः स्थितः । तमब्रवीत्ततो राजा रावणः श्वाग्रतः स्थितं । निघ्नजिह्वं महाजिह्वं सम्
पप्रारिवर्तिनं । अग्रतः कुरु सीतायाः शीघ्रं दाशरथेः शिरः । अवस्थां पश्चिमां भर्तुः कृपणां साधु पश्यतु ॥ एवमु
क्तं तद्रक्षः तच्छिरः प्रियदर्शनं । उपनिक्षिप्य सीतायाः क्षिप्रमन्तरधीयत । रावणश्चापि विक्षेप भास्वरं कार्मु
कं तदा । त्रिषु लोकेषु विख्यातं रामस्यैतदिति ब्रुवन् ॥ स विघ्नजिह्वेन शिरः सकार्मुकं । विशार्य मातांसश्रस्म रनाणः
तातले । निवेदयामास तस्याः समरे हतं पतिं ततो ब्रवीत्तां मम'मे'वशानुगां ॥ इत्यार्षे रामायणे युद्धकांडे माया
शिरोदर्शनो नाम सर्गः ॥ सा तां सा तच्छिरो दृष्ट्वा तच्च कार्मुकमुत्तमं । नयने मुखवर्णं सर्वं च पप्रच्छ स्तनसदृशं राघवः
मुखमिंदुप्रभं सौम्यं गर्हितं कमललोचनाः । केशान् केशांतदेशं च तं च चूडामणिं शुभं । क्लिष्टां त्रसुसमात्रे
वपांकुरान् दशनानां स्वया ॥ एतैः सर्वैरभिज्ञानैः अभिज्ञाय सुदुःखिता । विजगर्हाथ कैकेयीं क्रोशन्ती कुर
राय था । सकामा खलु कैकेयी अनार्यां खलु न विषयति । कुलमुत्सादितं सर्वं यया कलहशीलया । अनार्याः
किं त्वं कैकेय्याः कृतं रामेण विप्रियं । मद्गृहाच्चीरसंवीतो राघवो यं विवासितः ॥ एवमुक्ता तु वैदेही वेपमाना तप

स्फ्नवादिनी॥५ समयश्रामांर

नोऽक्याय योध्यपरिगृह्याधिष्ठिताः॥ इत्यार्षे युद्धकांडे सीतासंमोहनो नाम॥ ॥तां त्वेवं मोहितां ज्ञात्वा सरमा नाम राक्ष
सी॥ आससादाथ विदेहीं प्रियां प्रणयिनीं सखीं॥ साहि तत्र कृतामित्रं सीतया रक्ष्यमाणया॥ राक्षसी रावणादिष्टा सानुक्रो
शा दृढव्रता॥ सा ददर्श सखीं सीतां सरमा नष्टचेतसं॥ उपविश्योत्थितां ध्वस्तां वडवामिव पांसुषु॥ तामुवाच तदाश्वास्य स
रमा प्रियवादिनी॥ मा विषादं विशालाक्षि कुरु स्वऽङ्गनकामके॥ उक्ता यद्रावणेन त्वं प्रत्युक्तोऽयं त्वया स्वयं॥ सखिस्ने
हेन तन्मे भीरु मया सर्वं स्वयं श्रुतं॥ लीनया गहने शून्ये भयमुत्सृज्य रावणात्॥ तव हेतोर्विशालाक्षि न हि मे जीवितं प्रि
यं॥ संभ्रांतश्च पुनः क्रांतो यदस्माद्राक्षसेश्वरः॥ तत्र मे विदितं सर्वं उपनिक्रम्य मैथिलि॥ न शक्यं सौप्तिकं कर्तुं रामस्य
विदितात्मनः॥ वधश्च पुरुषव्याघ्रे तस्मिन्नेवोपपद्यते॥ ते च शूरा हरिव्याघ्रा वानराः पादपायुधाः॥ सुरा देवेश्वरेणेव रामे
णाभिपालिताः॥ पीनवृत्तभुजः श्रीमान् महोरस्कः प्रतापवान्॥ धन्वी संहननोपेतो रुमतां तेजुवि। अविश्रुतः। अक्रितो
रक्षिता नित्यमात्मनश्च परस्य च॥ लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा कुशली नास्त्रतत्ववित्॥ हन्ता परबलौघानां कुशलो ह्यु
पलक्षणः॥ न हतो राघवः सीते श्रीमान् शत्रुनिबर्हणः॥ प्रयुक्ता बुद्धिहीनेन सर्वभूतविरोधिना॥ इयं तेन नृशं
सेन माया मायाविना कृता॥ शोकस्ते निहितः सद्यः कल्याणं त्वामुपस्थितं॥ ध्रुवं ते भजते लक्ष्मीः प्रियं प्रीतिकरं शृणु
संतार्य सागरं रामः सह वानरसेनया॥ सन्निविष्टः समुद्रस्य तीरमासाद्य दक्षिणं॥ सदृष्टः परिपूर्णार्थः काकुत्स्थः
समहाबलः॥ प्रेषितैः सागरान्तेषु राक्षसैरुपलक्षितः॥ तैस्तत्र प्रेषिता गुप्ता हराश्रुता प्रदक्षिणाः॥ अथ विसृज्य १०॥
पानीताः सान्निसारः पुरस्यह॥ एतां श्रुत्वा पृथुश्रोणि प्रवृत्तिं राक्षसाधिपः॥ एष मंत्रयते सर्वैः सचिवैः सह रावणः
इति ब्रुवाणा सरमा मैथिलीं नष्टचेतसं॥ सर्वोद्योगेन योधानां शब्दं श्रुत्वाऽवधारुणं॥ ताडितायास्तथा भेर्याः
श्रुत्वा प्रतिभयं स्वनं॥ उवाच सरमा सीतां इदं मधुरवादिनी॥ सन्नाहजननी ह्येषा भैरवा भीमवादिनी॥ एनान

सत्कारमहं ऽखं नोपलप्स्यसे। त्वया ऽघमुपपन्नानां त्राणमेकमागतं॥ परिभद्र्यति कौशल्या लक्ष्मणः शोकलालसा। तस्याः
संपरिरक्षक्या हरणं मम राक्षसा। तवानाख्यास्यते नार सोमके राक्षसैर्वधं। सा वां हं तं सुतं कवपांत थाराक्षसेद्वी
तं॥ रुदत्येनावदार्यैन कौशल्यानंत्र विष्यति। साधुघातयमांशाखं रामस्योपरि रावण। सुप्रियस्य प्रियां त्रायींकुरु कल्याण
मुत्तमं। शिरस्यस्मिन् शिरो देहि कार्यैकार्यं निवेशय। रावणानुगमिष्यामि गतिं नेतुर्महात्मनः। मुहूर्तमपि नेच्छामि
जीवितुं पापजीविता। समानयस्व पतिना कुरु कल्याणमुत्तमं। कृतं मया वेदविदां ब्राह्मणानां पितृगेहे। यासां त्व
णां त्रियोमंत्री तासां लोकामहोदयाः। क्षमायस्मिन् मयात्यागः सत्यं धर्मकृतज्ञता। अहिंसा नैव भूतानामतेकाम
तिर्मम॥ इति सा दुःखसंतप्ता विललापायतेक्षणा। तत्र तुः शिरो धनुश्चैव संधेद्युजनकात्मजा॥ एवं लालप्यमानायां सी
तायां तत्र रावणं। अभिरक्षाम नत्वोर्बलाध्यक्षः कृतांजलिः॥ एतस्मिन्नंतरे प्रहस्तो रावणस्य निवेदयत्। कार्यमित्या प्रमद
यिकं घोरं संज्ञुधाचोतलोचनः। विज्ञयश्चार्यपुत्रेति सोभिनाथ प्रणम्यच। आवच्छेत दा कर्थं राक्षसेंद्राय विस्मितः
अमात्यैः सहितः सर्वैः प्रहस्तसमुपस्थितः। किं विदात्ययिकं कार्यं आविख्यासुरिहागतः। एवमुक्तस्तु भगवान्
निर्जगाम स रावणः। स ह्यमात्यं प्रहस्तं तु ददर्श दूरतः स्थितं। सर्वैः समेत्य रक्षोभिर्मंत्रिभिः कृतनिश्चयः। सभां
प्रविश्य विदधे विदित्वा रामविक्रमं। अंतर्धानं तु कोषे तत्र च कार्मुकमुत्तमं। जगाम राक्षसे तस्मिन् निःक्रांते समनंतरं
राक्षसेंद्रस्तु भगवान् निःकंप्य स कृत तत्र सः। संमंत्रयामास तदा हितं तैर्मंत्रिभिः सह। अविदूरे स्थिताद्यस्य बलाध्
क्षाहितैषिणः। अब्रवीतान्निशम्यैव रावणो राक्षसेश्वरः। शात्रं त्रेरानिनादेन स्फुटकोलाहलेन मे। समानयध्वं से
नानि विमर्शेन क्रमो हि वः॥ न तत्क्षयेति प्रतिगृह्य तद्वचः समास्थितानष्टहिताय निर्गताः। बलाधिपास्ते चलयोगमाश्र्म

निवेद्य सकलं रामे प्रतिज्ञां चानिवर्तितां । न हि मे क्रममाणाया निरालंबे विहायसि । समर्थो गतिमन्वेष्टुं वायुरप्य
तिशीघ्रगः ॥ एवं श्रुत्वा गिरं तां सीता सरमामब्रवीत्ततः । मधुरं श्लक्ष्णया वाचा स्मितपूर्वमिदं वचः । समर्था गगने गंतुं
मपि वा त्वं रसातलं । अवगच्छामि कर्तव्यं सर्वं तस्यानमंतरं । मत्प्रियं यदि कर्तव्यं यदि मित्रास्ति तानव । वर्त्त
ते ज्ञातुमिच्छामि किं करोतीति रावणः । मां मोहयति दुष्टात्मा पीतमात्रेव वारुणी । संतर्ज्जयति मां नित्यं भर्त्सयच्च पि
वासत्क्षणं । राक्षसीभिः सुघोराभिः यो मां रक्षति नित्यशः । उद्विग्ना शंकया वास्मिन् न स्वस्थं मनो मम । यश्च
मामनुप्राप्तं अशोकवनिकागतं । तदिच्छामि कथितं तस्य निश्चयो वास्य यो भवेत् । निवेदयेथाः सर्वं मे परो मे स्या
द्नुग्रहः ॥ तामेवं वादिनीं सीतां सरमा वल्गुभाषिणीं । उवाच वचनं तस्याः स्पृशंती बाष्पविक्लवा । एष ते यद्यभि
प्रायस्तस्माद्गच्छामि जानकि । गृह्य शत्रोरभिप्रायमुपावर्तामि मैथिलि ॥ एवमुक्त्वा ततो गत्वा समीपं तस्य रक्ष
सः । शुश्राव कथितं सर्वं रावणस्य समंत्रिणः । सा श्रुत्वा निश्चयं तस्य निश्चितं दुरात्मनः । पुनरेवागमत्क्षिप्रमश्
शोकवनिकां शुभां । सा प्रविष्टा ततस्तत्र ददर्श जनकात्मजां । प्रतीक्षमाणां तामेव पद्महीनामिव श्रियं । तत्र सा स्वासन विरहिता २
तां पुनः प्राप्तां सरमां प्रियवादिनीं । परिष्वज्य च सुस्निग्धं ददौ च स्वयमासनं । इहासीना सुखं सर्वमाख्याहि
मम तत्त्वतः । क्रूरस्य निश्चयं तस्य रावणस्य समंत्रिणः । उपविष्टा हि सा तत्र आसने स्वर्णभूषिते । वक्तुं विनिश्चयं
तस्य रावणस्योपचक्रमे । नोत्सहत्यहृतो मोक्तुं युद्धे त्वामिति मैथिलि । सामात्यस्य नृशंसस्य निश्चयोयं सुनिश्चि
तः ॥ एषा तस्याक्षिरा बुद्धिर्मृत्युलोभादुपस्थिता । न ते न शक्या त्वं मोक्तुमनिरस्तेन संयुगे । मा चिंतां कुरु वैदेहि स ११
र्वे धाराघ्नतः शिरः । निहत्य रावणं सीते त्वां प्रियामुपलप्स्यते । एतस्मिन्नंतरे शब्दो भेरीशंखसमाकुलः । राघव
अहतेना २

दंतीगंजाराश्च शृणु तोयदनिःस्वनां । कल्प्यंते मत्तमातंगा युज्यंते रथवाजिनः । तत्र तत्र च संनद्धाः संपतंति पदातयः ।
आपाकः पूर्यते सर्वे राजमार्गाः समंततः । वेगवद्भिर्महावेगैर्नदद्भिरिव सागरः । शस्त्राणां च प्रसन्नानां चर्मणां
वर्मणां तथा । रथानां भूषितानां च भूषितानां च रक्षसां । प्रभा विसृजतां पश्य नानावर्णसमुच्छ्रिता । वनं निर्दहतो
वह्नेर्यथा रूपं विभावसो । घंटानां शृणु निर्घोषं रथानां शृणु निःस्वनं । हयानां हेषमाणानां शृणु तूर्यस्वनं तथा
उद्यतायुधहस्तानां राक्षसेंद्रानुयायिनां । रक्षसां संभ्रमो ह्येष तुमुलो लोमहर्षणः । श्रीस्त्वां भजति शोकघ्नी रक्ष
सां मार्तगमयं । रामात्कमलपत्राक्षि दैत्यानामिव वासवात् । अवजित्य जितक्रोधस्त्वामचिंत्यपराक्रमः । अविराद्
धि पूर्वेणालंकामधिगमिष्यति । विक्रमिष्यति रक्षःसु भर्त्ता ते सहलक्ष्मणः । यथा शत्रुषु विक्रांतो विष्णुना सहसेवा
वः । आगतस्य हि रामस्य क्षिप्रमंकगतां सखि । अहं द्रक्ष्यामि सिद्धार्थां त्वां शत्रौ विनिपातिते । अश्रूण्यानंदजानि त्वं
त्वं वर्तयिष्यसि शोभने । समागम्य परिष्वक्ता तस्योरसि महोरसः । चिरान्मोक्ष्यसे सीते विकृतां जघनंगतां । घना
मेकां बहून्मासान्वेणीं रामस्त्वमानने । तस्य दृष्ट्वा मुखं देवि पूर्णचंद्रमिवोदितं । मोक्ष्यसे शोकजं वारि निर्मो
कमिव पन्नगी । रावणं समरे हत्वा नचिरादेव मैथिलि । त्वया समेतः प्रियया राघवो लप्स्यते सुखं । समागता
त्वं रामेण शोभिष्यसि वरानने । अवर्षेत तथैव महा पुनर्वर्षेण मेदिनी । गिरिवरमभितो हि वर्तमानो हय इव
मंडलमाशु यः करोति । तमिह शरणमभ्युपेहि सीते दिवसकरं प्रभवाय प्रजानां ॥ इत्यार्षे युद्धकांडे सरमा
वाक्यं नाम ॥ अथ तां जातसंतापां तेन वाक्येन मोहितां । सरमा ह्लादयामास पृथिवीं द्यौरिवांभसा । ततस्तस्या हितं
सख्युश्चिकीर्षंती हितं वचः । उवाच काले कालज्ञा स्मितपूर्वाभिभाषिणी । उत्सहेयमहं गत्वा त्वद्वाक्यमसितेक्षणे

ग्रीष्मामयणि॥२

=पावकाः।

नांउद्धेगोऊनितोमहान्॥ तेसंप्रति दुराधर्षाः अद्दाम्नाइव दुराधर्षाः॥ तपसा नाविता मानो धर्मे स्यानुग्रहे रतान॥ अ
अविघ्नेन यज्ञं तेन याज्ञे स्ते स्ते द्विजातयः॥ उक्क तेश्नो न विधिवद्वे दांश्चाभ्र' रधीयते॥ अनिमित्तयवरक्तांसिव
ह्मघोषानि नादयन्॥ दिशो विप्रध्यते सर्वाः स्तनयन्नारिवाम्बुजे॥ रुषामग्निकल्पानामग्निहोत्रमुपस्थितं॥ आ
दत्तेरक्षसां तेजो धूमोघो व्याकुलनउगह॥ तेषु तेषु वदेशेषु पुण्येषु सुहृद्वरानेः॥ वाध्यमानं तपस्ता बुंसता
पयति राक्षसान्॥ उत्पातान श्चाद्भुतान् दृष्ट्वा घोरान् बहुविधान् बहून्॥ विनाशमनुपश्यामि सर्वेषां रक्षसां
महत॥ खरानिस्तनिताघोरामेघाः प्रतिभयंकराः॥ शोणिताम्भिवर्षन्ति कामुकेन सर्वशः॥ वल्लतां वाह
नानांवे प्रपतंत्यश्रुबिंदवः॥ ध्वस्ता व्यस्ता विवर्णाश्च नक्षत्राणि यथापुरा॥ सर्वं नष्टमिदं मन्ये सैन्यं ते
राक्षसेश्वर॥ विष्णुं रामं महं मन्ये मानुषं देहमाश्रितं॥ न स मानुषमात्रो विराध वोद्ध विक्रमः॥ येन
बद्धः समुद्रस्य स सेतुः स महाद्भुतः॥ कुरुष्व नरराजेन सिंधिं रामेण रावण॥ यश्च प्रति निविष्टोसि
हित मुक्तानि निशाचर॥ सीताकृते महाबाहो महद्भयमुपस्थितं॥ तध्येमानि निमित्तानि जन्द्र येराक्ष
[illegible]॥ सेश्वर॥ विडाला गोमायवो गृध्रा वासंति वसु निरवं॥ प्रविश्य जं कासमयेसमहाबा(?)कुर्वते॥
कालीस्वापांडुरैर्दंतैः प्रहसत्यग्रतः स्थिताः॥ रथ्यासु बालकैर्नित्यं बहुशः परिकल्पते॥ ग्ल पुबलिक
र्माणि श्वेताः पर्युपभुंजते॥ खरा गोषु प्रजायन्ते मूषिका नकुलेषु च॥ माजीरा द्वीपिभिः सार्धं शूकराश्च व
निःसह॥

॥=लकुटपाषाणहस्तैर्भ्यते॥२

मध्याह्नकाले॥२

क्वाताक ता विश्वया:

यदि विना शंप्रतिनि विष्टोसि नान्निति बसि। तध हितमुक्तक
१२ रु।

स्यात्नवसैन्येकंपयनुसर्वेरक्षसान्। ततोमहावातसमारितेनघोरेणराष्ट्रेनसमुक्षितेन। विषादमागात्सकला
महापुरीवलोकसोराष्ट्रमग्नमाना।।२।। आर्षेरामायणेसरमावाक्यंनाम।। तेनभेरीनिनादेनशंखनादे
नरावण।। शुक्रस्तैर्ध्यानमास्थायसविवानभ्यविंदत।। अथतान्सविवांस्तत्रसर्वानामाष्यरावणः। उग्रसंनादय
न्सर्वान्अब्रवीत्तादृसेश्वरः। तरणंसागरस्यास्यविक्रमंबलसैन्ययोः। युक्तंवतोरामस्यसर्वंतस्तन्मयाश्रुतं।
तामर्षसागरंरामःसेतुनावानरैःसह। अमर्षीसगणःसोयंसामात्योनाभिविष्यति। निर्यातुराक्षसाःसर्वेनि
शितायुधपाणयः। निहंतुंवानरबलंतोवोविरामलक्ष्मणौ। ततःप्राज्ञःसुदृस्निग्धोमाल्यवान्नामराक्षसः।
उवाचरावणंमंत्रीवृद्धामात्योबहुश्रुतः। विद्यास्वभिविनीतोयोराजाराजन्नयानुगः।। सराज्यंस्थिरमैश्वर्यमरी
श्चकुरुतेवशे।। संदधानोहिकालेषुविग्रहंचारिभिःसह। स्वपक्षवर्धनंकुर्वन्महदैश्वर्यमश्नुते। हीयमा
नेनपर्येष्योराज्ञासंधिःसमेनवा। नशत्रुरभिवमंतव्यःस्वयंकुर्वीतविग्रहं। तन्मह्यंरोचतेसंधिस्सहरा
मेणरावण। यदर्थमभियुक्तास्स्मसासीतादीयतां। तस्यदेवर्षयःसर्वेगंधर्वाश्चजयैषिणः। विरोधं
मागमस्तेनसंधिस्तेतेनरोचतां।। असृजद्भगवान्पक्षौद्वावेवहिपितामहः। सुराणामसुराणांचधर्माध
र्मौरतान्ते। धर्मोविग्रसतेधर्मंततःकृतमभूद्युगं। अधर्मोग्रसतेधर्मंततस्त्रेताप्रवर्तते।। सत्वंयाव
रतालोकेधर्मोनिरकृतःपुरा। अधर्मःप्रहितश्चतेनास्मत्तमसावृतः। संप्रमादाद्विवृद्धस्तेधर्मोरामव्यपा
श्रयः। विवर्द्धयतिपक्षंसंसुराणांसुरभावतः। विषयेषुप्रसक्तेनयत्किंचित्कारिणात्वया। ऋषीणामग्निकल्पा

रामः

=दौ ४

= रामेणनिवारितांतरायः२

आदाय तु वनात्तां प्रसन्नानामितृत्रियं। किमर्थं वृतिदास्यामि राघवाय मन्याद्दिह। एतं वानरकोटीभिः स सुग्रीवं सल
क्ष्मणं। परपाके स्थितदृ होमिस्स्त्वं निहितं राघवं मया। धृंध्वे यस्य न तिष्ठंति देवता अपि संयुगे। रावणो मानुषं प्राप्य
भयमाहारये कथं। वि श्रामसि घे यमप्येवं न न मे यं तु कस्य वितु। एषमे सह जो दोषस्वभावो दुरतिक्रमः। य
दि तावत्समुद्रस्य सेतुर्बध्वो यद्दृच्छया। रामेण विस्मयः कोत्र यतस्तेन भयमागतं। कामं रामः सहोनात्मभिः सह
वानरसेनया। प्रतिजानामि ते सर्वैन जीवन्नु गतियास्यति। एवं ब्रुवंतं संरब्धं क्रुद्धं विज्ञाय रावणं। व्रीडि
तो माल्यवांस्तूर्ष्णीं तस्माद्देशादपाक्रमत्। जयाशिषा वराजानं वर्द्धयित्वा यथोचितं। माल्यवानभ्यनुज्ञा
तो जगाम स्वं निवेशनं। रावणस्तु सहामात्यैर्मंत्रयित्वा विमृश्य च। लंकायामतुलां गुप्तिं कारयामास राक्ष
सः। प्रहस्तं व्यादिदेशाथ पूर्वद्वारे रिसूदनं। दक्षिणे तु महावीर्यौ महापार्श्वमहोदरौ। पश्चिमे तु तथा द्वारे
पुत्रमिंद्रजितं स्वयं। व्यादिदेश महामायं राक्षसैर्बहुभिर्वृतं। उत्तरे वापि वद्वारे व्यादिश्य शुकसारणौ। स्व
यमत्र गमिष्येहमिति तान्मंत्रिणोब्रवीत्। एवं विधानं लंकायां कृत्वा राक्षसपुंगवः। कृतार्थं मन्यते मानं कृ
तांतवशमागतः। राक्षसं तु विरूपाक्षं महाबलपराक्रमं। मध्ये संस्थापयामास बहुभिः सह राक्षसैः। विस
र्जयामास ततः समंत्रिणो विधान मानापु पुरस्य पुष्कलं। जयाशिषामंत्रिजनेन पूजितो जगाम सोंतः पुरम १३
द्धिमतदा॥ ॥इति श्रीरामायणे युद्धकांडे लंकाविधानं नाम सर्गः॥ ३॥ नरवानरराजौ तु स तु वायुसुतः

=परिमंतादुत्यावानूईक्षा५

किंनरा राक्षसाश्चैव समेताश्चारणैः सह। पांडुरा रक्तपादाश्च विहगाः कालनोदिताः। राक्षसानां विनाशा
य विहगाः कालनोदिताः। कपोता गृहवारिणः। वाशीकत्वातिवासंति सारिकावेश्मसुस्थिताः। पतंति व्यथि
ताश्चैव निर्जिताः कलहैषिणः। करालो विकटो मुंडः पुरुषः पुरुषैः कृष्णपिंगलः। रक्षोगृहाणि सर्वाणि
काले कालोन्ववेक्षते। अयुग्यं हि अपश्यंति युद्धमानं दिनोद्विजाः। क्रव्यादा नद्ययिष्यंति मांसानि गज
वाजिनां॥ इदं च वस्तु स्वनिवेघ माल्यवान् परीक्ष्य रक्षोधिपतेः स्थितो ग्रतः। अनुत्तमेष्वुत्तमपूरुषो
बली बभूव तूष्णीं सम वेक्ष्य रावणं॥ स तद्वचो माल्यवतोभिभाषितं दशाननो न प्रशशंस मोरव्यैतः।
मृशं कुगर्हैवसदुष्टमानसो मुमूर्षुरन्यद्वचनोन्यदारयत्॥ श्री आर्षे श्रीरामायणे युद्धकांडे मा
ल्यवद्वाक्यं नाम॥ ॥ तत्र माल्यवतो वाक्यं हितमुक्तं दशाननः। नामर्षयत दुष्टात्मा कालस्य वशमा
गतः। स बद्ध्वा भ्रकुटिं वक्रे क्रोधस्य प्रतिलक्षणं। अमर्षात्परिवृत्ताक्षो माल्यवंतमथाब्रवीत्॥ हितबु
द्ध्या त्वयदिदं न तत्पुरुषमुच्यते। परपक्षं प्रशास्यैवं न तत् श्रोत्रसुखं मम॥ मानुषं कृपणं राममेकं शा
खामृगाश्रयं। समर्थं मन्यसे केन त्यक्तं पित्रा वनाश्रयं। रक्षसामीश्वरं मां च देवतानां भयंकरं। हीनं
मन्यसे केन हीनं मां सर्वविक्रमैः। वीरद्वेषेण वा शंके पक्षपातेन वा रिपोः। त्वयाहं परुषाण्युक्तः परप्रो
त्साहितेन वा। प्रभवंतं पदस्थं हि परुषं कोभिधास्यति। पंडितः शास्त्रतत्त्वज्ञो विना प्रोत्साहनाद्रुतं। आप

कैः हेतुभिः उपकारोपकारकं

=आधिक्यविभवासाअप्रदानेना १ सर्वस्वभावादेव काले यदिनलनां विक्रमः कार्यसंपादनसामर्थ्यो २

आपद्यपि धैर्याविचलनात् ।१ आदिमध्यावसानं युद्धं तन्निश्चयतयो ।२

सत्त्वेन गौरवात् । सदृशान्यस्य सर्वाणि रावणस्य दुरात्मनः । अत्र मनुर्नैकर्त्तव्यो रोषायवाम्मेनाषये । समर्थो ह्य
सि वीर्येण सुराणामपि साधये । तद्भवान्हरिवाराणां बलेन महता वृतः । विद्रोभ्य राक्षसीं सेनां तं वधिष्य
सि रावणं । रावणावरजे वाक्यमेवं ब्रुवति राघवः । शत्रूणां प्रतिषेधार्थमिदं वचनमब्रवीत् । कपीना
मुग्रवीर्याणां सहस्रैर्बहुभिर्वृतः । नीलः प्रहस्तं प्लवगो राक्षसं प्रतिबाधतां । अंगदो वालिनः पुत्रो ब
लेन महता वृतः । दक्षिणे बाधतां द्वारे महापार्श्वमहोदरौ । हनुमान्पश्चिमं द्वारं संपाद्य पवनात्मजः
निविशत्वप्रमेयात्मा कपिभिर्बहुभिर्वृतः । दैत्यदानवसंघानां रुषीणां च महात्मनां । विप्रकारप्रियः
क्रुद्धो वरदानबलान्वितः । परिक्रामति यः सर्वान्लोकान्संतापयन्प्रजाः । तस्य राक्षसराजस्य रावणस्य
वधे वृतः । उत्तरं नगरद्वारं अहं सौमित्रिणा सह । निपाड्योपगमिष्यामि रावणो यत्र राक्षसः । वानरें
द्रश्च बलवान्रुक्षराजश्च जांबुवान् । राक्षसेंद्रानुजश्चैव गुल्मो भवतु मध्यमः । न चैव मानुषं रूपं कपि
भिः कार्यमाहवे । दृश्यं नस्पति युद्धेऽठ संज्ञा वि वानरे बले । वानरा ह्येव नश्चिह्नं प्रधानेस्मिन्भविष्यति ।
वयं तु रक्षसां मध्ये सप्त योत्स्यामहे जनाः । अहं विवसहः भ्राता लक्ष्मणो नाम तेजसा । आत्मना पंचमश्चा
यं सखा मम विभीषणः । सर्वं कार्यं समुद्दिश्य मेवमुक्त्वा विभीषणं । सुवेलारोहणे बुद्धिं चकार मतिमान्स्व । १४
ततः स रामो महता बलेन प्रच्छाद्य सर्वां पृथिवीं महात्मा । प्रहृष्टरूपो ऽगामलंकां विभीषणं चार विधे
नियुज्य ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे युद्धकांडे सैन्यप्रविभाग विता नाम सर्गः ॥ ३७ ॥ श्रीरस्तु ॥

लंकानिरीक्षणार्थं पुनः सुवेलारोहणं कृतवान्रामः ।२ धर्मीद विवलितः ।२ परमार्थतो न हर्षशोकायत्तः ।२

कपिः। जांबुवानृक्षराजश्च रावणावरजस्तथा। अंगदो द्विविदो मैंदो लक्ष्मणो नल एव च। अमित्रविषयं प्रा
प्यासमवेता अमंत्रयन्। इयं सा लक्ष्यते लंका पुरी रावणपालिता। मानुषासुरगंधर्वैरमरैश्चापि दुर्जया।
पुर्यामेवं विधायां तु मंत्रयित्वा विनिश्चये। नित्यं संनिहितो ह्यत्र रावणो रावयन् जनान्। तथा तेषु ब्रुवाणेषु
रावणावरजोब्रवीत्। वाक्यं हेत्वर्थसंयुक्तं पुष्कलार्थं विभीषणः। अनलश्च शरभश्चैव संपातिः प्रघसस्तथा। ग
त्वा लंकाममात्या मे पुरीं पुनरिहागताः। भूत्वा शकुनयः सर्वे प्रविष्टास्ते महापुरीं। विधानं विहितं यच्च दृष्ट्वा
तत्समुपस्थिताः। संविधानं यदाहुस्ते रावणस्य दुरात्मनः। राजंस्तैः कथितं सर्वं यथातथ्यं च तच्छृणु। पूर्वं प्र
हस्तो बलवान् द्वारमाश्रित्य तिष्ठति। दक्षिणं च महावीर्यौ महापार्श्वमहोदरौ। इंद्रजित्पश्चिमं द्वारं राक्षसैर्ब
हुभिर्वृतः। पट्टिशासिधनुष्पाणिरक्षितो रावणात्मजः। राक्षसानां सहस्रैस्तु सहस्रैर्बहुभिर्वृतः। उत्तरं
नगरद्वारं रावणः स्वयमास्थितः। विरूपाक्षस्तु महता शूलखड्गधनुष्मता। बलेन राक्षसैः सार्धं मध्यमं गुल्म
माश्रितः। एतानेवंविधान् गुल्मान् लंकायां समुदीक्ष्य ते। मामकाः सचिवाः सर्वे शीघ्रं पुनरुपागताः। सहस्रं कुंजरा
णां च रथानामयुतं तथा। हयानां चायुतं तत्र समग्रा कोटिरक्षसां। विक्रांता बलवंतश्च संग्रामेष्वनिवर्ति
नः। इष्टा राक्षसराजस्य नित्यमेव निशाचराः। एकैकस्यात्र युद्धार्थं राक्षसस्य विशांपते। परिवारः सहस्राणां
सहस्रमुपतिष्ठते। एतां प्रवृत्तिं लंकायां मंत्रिप्रोक्तां विभीषणः। रामं कमलपत्राक्षमिदं पुनरुवाच ह। कुवे
रं च यदा राम रावणः प्रत्ययुध्यत। षष्टिः शतसहस्राणि तदा निर्यांति राक्षसाः। पराक्रमेण वीर्येण तेजसा
=कार्यसंपादनोत्साहेन। सामर्थ्येन। प्रतापेन।

समभोमानि। समं तातुबकुद्धार्याद्धि। समानिबकुनि। सर्वारुतनवोयस्मिन्वनो स गीनूरुत्हनू काय वाति चक्रि॥
रिश्रेष्ठाः प्राकारमपरं कृतं॥ ते दृष्ट्वा वानराः सर्वे राक्षसानुयुद्धकांक्षिणः। समुद्रं विपुलानादान् तत्र रामस्य प
श्यतः॥ ततोस्तमगमत्सूर्यः संध्यया प्रतिरंजितः। पूर्णचंद्रप्रदीपा चाक्षपा समभिवर्त्तत। स नेत्रग्रहनक्षत्र
न भोद्दृश्यत सागरे। द्वितीयमिव चाकाशं सचंद्रग्रहतारकं॥ ततः स रामो हरिवाहिनीपतिः विभीषणश्चर्क्षि
पतिश्च जांबुवान्। स लक्ष्मणो यूथपयूथसंवृतो सुवेलपृष्टे न्यवसद्यथासुखं॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे युद्ध
सुवेलारोहणं नाम॥ ३॥ ॥ ते रात्रिमुषिताः सर्वे सुवेले हरियूथपाः। लंकायां ददृशुर्दूराद्बुधारण्युपवना
नि च। समभौमानि रम्याणि विशालान्यायतानि च। दृष्टिरम्याणि ते दृष्ट्वा बभूवुर्जातविस्मयाः। चंपकाशोक
बकुलं शालतालवनायुतं। तमालवनसंछन्नं नक्तमालकसंवृतां। हिंतालैरर्जुनैः सर्जैः सप्तपर्णैश्च पु
ष्पितैः। तिलकैः कर्णिकारैश्च तथा पाटलिविक्रमैः। शुशुभे पुष्पिताग्रैश्च लतापरिक्षेपक्रमैः। लंकाकानन
रुः पुष्पैः यथेंद्रस्यामरावती। विचित्रकुसुमोपेतैः रक्तपल्लवकोमलैः। शाद्वलानि च नीलानि विचित्रा वनरा
जयः। रालकं मंजरीपुष्पं फलं किशलयानि च। धारयंत्यगमास्तत्र नराइव विभूषणं। ताच्चैत्ररथसंकाशं म
नोरुं नंदनोपमं। वनं सर्वर्तुकं रम्यं शुशुभे षट्पदाकुलं। दात्यूहको यष्टि साहर्न्नर्त्यमाने श्च बर्हिणेः। तथा प
रभृते श्च वशुशुभेतद्वनं महत्॥ तानि मत्तविहंगानि भ्रमराचरितानि च। भृंगराजाभिलीनानि कुररीसेवि
तानि च। कोलकेषु विघुष्टानि सारसाभिरुतानि च। विविधुखेन तस्तानि वनान्युपवनानि च। प्रहृष्टमुदिता २५
नाराक्षरयः कामरूपियाः॥ तेषां निवसतां तत्र वानराणां महौजसां। पुष्पसंसर्गसुरभिर्वीवौ प्राणसुखो
श्रण्यमकुसुमोद्गमस्तनं। अमिलितबकुपुष्पाशासाकोमलपत्राणि॥ ५ राजहंसवंदकजिवानि। २ निलः॥

= वङ्वेगविख्यातैः।पनशानेगैकतीयशानिः ५

सतुकृत्वासुवेलस्यबुद्धिमारोहणंप्रति। लक्ष्मणानुगतोरामंसुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ विभीषणंचधर्मज्ञमनुरक्तं
निशाचरं। मंत्रज्ञंचकृतज्ञंचमधुरंश्लक्ष्णयागिरा। सुवेलंसाधुशैलेंद्रमिमंसानुशतैश्चितं। अधिरोहाम
हेसर्वेवत्स्यामोत्रनिशामिमां। लंकामालोकयिष्यामिनिलयंरावणस्यवा। येनमेमरणांतायहृताभार्याय
शस्विना। येनधर्मोनविज्ञातोनकुलंकुलशालिना। राक्षस्यानीचयाबुद्ध्यायेनतद्गर्हितंकृतं। तस्मिंश्चिव
र्द्धतेरोषःस्मृत्वातंपापराक्षसं। यस्यापचारान्नीचस्यसर्वान्वधिष्यामिराक्षसान्। बाणैर्वज्रनिभाकारैःसु
रारीनिववासवः। एकस्तुकुरुतेपापंकालपाशवशंगतः। नीचस्यात्मापचारेणकुलंयेनविनश्यति। एवंसंवर्ण
यन्नेवसक्रोधोरावणंप्रति। रामःसुवेलमारोढुंवासार्थंकृतभावनः। पृष्ठतोलक्ष्मणस्त्वेनमन्वगच्छत्समाहितः।
सशरंधनुरुद्यम्यसुमहद्विक्रमोपमं। अन्वारोहच्चसुग्रीवःसामात्यःसविभीषणः। हनूमानंगदोनीलोमैंदो
द्विविदएवच। गजोगवाक्षोगवयःशरभोगंधमादनः। पनसःकुमुदश्चैवप्रथुश्चहरियूथपः। एतेचान्येचब
हवोवानराशीघ्रविक्रमाः। अध्यारोहन्नुवोद्ग्राःशातयंतोमहाशिलाः। ततःसुवेलमारुह्यरामास्तैःसहवान सुग्रीऊ
रैः। निषसादगिरेस्तस्यशृंगेसमशिलातले। ततःकपिगणाःसर्वेसमारुह्यतियोजनं। आरोहंतसुवेलंउत्प्ल वैकः।
वंतोदक्षिणामुखाः। तेवायुवेगप्रवणाःतंगिरिंगिरिचारिणः। अध्यारोहंतशतशःसुवेलंयत्रराघवः। तेच
दीर्घेणकालेनगिरिमारुह्यसर्वतः। ददृशुःशिखरात्तस्माद्दिव्यामिवतांपुरीं। तांसुवर्णांवरद्वारांप्राकारव
शोभितां। लंकांराक्षससंपूर्णांददृशुःहरियूथपाः। प्राकारवलभासंस्थैःतमोनीलैर्निशाचरैः। ददृशुस्तेह

व्याघ्रस्येव रक्तस्त्व रा२२ मंडलपरिवेषनया ताराग्रहमंडलमेदनाद्या।४ संहारे।। अनिसूतः भयनिवेदकत्वात्।।

सृष्टे वानररक्षसां। वाताश्च परुषा वांति कंपते न वसुंधरा। पर्वताग्राणि वेपंते नर्द्दंति धरणीधराः। मेघाः क्रव्यात्प्रतीका
दीप्तांदिशं शाः परुषाः परुषस्वनाः। आदित्यपथमाविश्य जनयंतो महद्भयं। क्रूराः क्रूरं प्रवर्षंति मिश्रं रुधिरबिंदुभिः। रक्तचं
दनसंकाशा संध्या परमदारुणा। ज्वलच्च निपतत्येतदादित्यादग्निमंडलं। दीना दीनस्वरा घोरास्त्वप्रशस्ता मृगद्विजाः
रजन्यामप्रशस्तश्च संतापयति चंद्रमाः। कृष्णरक्तांशुपर्यंतो यथा लोकस्य पर्यये। ह्रस्वो रूक्षोऽप्रशस्तश्च परिवेषः
नक्षत्रेण सुलोहितः। आदित्यमंडले लीनः पश्य लक्ष्मण दृश्यते। वंद्यमानं यथावद्धि नक्षत्राण्यभिपद्यते। युगांतमिव लोका
नां पश्य लक्ष्मण दृश्यते। कंकाः श्येनास्तथा गृध्राः नीचैः परिचरंति च। शिवाश्चाप्यशिवारावं नदंति महास्वनाः।।
क्षिप्रमद्य दुराधर्षां पुरीं रावणपालितां। अभियामो जवेनैव सर्वतो हरिभिर्वृताः। इत्येवं तु वदन्वीरो लक्ष्मणं
लक्ष्मणाग्रजः। तस्मादवततारासु पर्वताग्रान्महाबलः। अवतीर्य तु धर्मात्मा तस्माच्छैलात्स राघवः। परैरधृष्य
पुरस्कृत्य मक्षोभ्यं ददर्श बलमात्मनः। संनह्य तु ससुग्रीवं तदा रामो महद्बलं। अनस्कंपुरतो धन्वी लंकामभिमुखः पुरं। तं
विभीषणः सुग्रीवो हनुमाञ्जांबवान्नलः। ऋक्षराजोंगदो नीलो लक्ष्मणश्चान्वयुस्तदा। ततः पश्चात्सुमहती पृत
नार्द्देव नौकसां। प्रच्छाद्य महतीं भूमिं अनुयाया येन राघवः। शैलशृंगाणि शतशः प्रवृद्धांश्च महीरुहान्। जगृहुः कुं
जरप्रख्याः वानरा बाहुशालिनः। तौ त्वदीर्घेण कालेन रामः सुग्रीवलक्ष्मणौ। रावणस्य पुरीं लंकां आसेदतुः सुदुरास
दां। पताकामालिनीं रम्यां उद्यानशतशोभितां। चित्रवप्रां सुदुष्प्रापां उच्चप्राकारतोरणां। तां सुरैरपि दुर्धर्षां दृष्ट्वा रा
मप्रचोदिता। यथानिवेशं संपीड्य न्यवसंत वनौकसः। दशयोजनमाक्रम्य मंडलं वानरं बलं। परिक्षिप्य तदा लंकां १८
युद्धायाभिससार ह। लंकायास्तूत्तरद्वारं शैलशृंगमिवोन्नतं। रामः सहानुजो धन्वी जुगोप च रुरोध च। लंकामुपनि

= लंकानिवासिनां प्रविशननिर्गमनं संरुध्यार

तेषां निवेशस्तत्रासीत्प्रविभागैरनेकशः । अकंपयंस्ते लंकां ते निर्नादैर्नर्दतां वराः । सर्पीन्द्रिश्चतया यूथे मैंदी
वरणपाडिताः । उत्पपात रजश्चोर्द्धं कपोतारुणसंनिभं । अन्ये तु हरिशार्दूला विक्रांता हरियूथपाः । सुग्रीवेणा
भ्यनुज्ञाता लंकां जग्मुः पताकिनीं । वित्रासयंतो विहगांस्त्रासयंतो मृगद्विपान् । आस्फोटयंतो वल्गंतः सर्वे
रणसमुत्सुकाः । कंपयंतश्च लंकायां वनान्युपवनानि च । तेग्छङ्गिमहायूथैः महीं वरणपाडिताः । सख
निवरणोत्पिष्टा चकंपे च समंततः । रुरुदुः सिंहा वराहाश्च महिषाः सरभा मृगाः । तेन शब्देन वित्रस्ता जग्मुर्भी
ता दिशो दश । शिखरं संत्रिकूटस्य प्रांशुरेकोन भस्पृश । समंतात्पुष्पसंछन्नो महाजलदसन्निभः । श्वेत
श्चार्द्धं सविस्तीर्णो निर्मलाभ्रियसंनिभः । शक्यं श्रीमानू महाश्चिव दुः साप शकुनैरपि । मनसापि दुरारोहः
सादेशः किं पुनः कर्मणा । निविष्टा यस्य शिखरे लंका रावणपालिता । सा पुरी गोपुरैः श्चिन्ने र्विविधाकारतोरणैः ॥
कांचनेन च जालेन राजते न च शोभिता । प्रासादैश्च विमानैश्च लंका परमशोभिता । घनैरिवालपाये मध्यमं वि
आकाशं ष्णुपदं । यस्यास्तंभसहस्रेण प्रासादः सर्वकांचनः । कैलाशशिखराकारो दृश्यते खमिवोल्लिखन् । चैत्यः स रा
क्षसेन्द्रस्य रावणस्य दुरात्मनः । शतेन रक्षसां नित्यं यः समग्रेण रक्ष्यते । तां समृद्धां समृद्धार्थो लक्ष्मीवान् लक्ष्म
णाग्रजः । रावणस्य पुरीं रामो ददर्श सहवानरैः । तोरणच्छन्नसंबद्धां सविधानां प्रासादमालाभिरलंकृतां च । पुरीं
महायंत्रकपाटयुक्तां ददर्श रामः सहितो बलेन ॥ इति श्रीरामायणे युद्धकांडे लंकावलोकनो नाम सर्गः ॥ छ ॥ अथ
तत्र निमित्तानि दृष्ट्वा लक्ष्मणपूर्वजः । लक्ष्मणं संपरिष्वज्य वचो वददतं तदितः । प्रविगाह्योदकं तत्र सर्वे वनानि फलवं
ति च । बलं च प्रविभज्येदं वृद्धि तिष्ठाम लक्ष्मण । लोकक्षयकरं भीमं भयं पश्याम्युपस्थितं । निबर्हणं प्रवाराणां

६ हतमुखेन संतर्जनं । प्रार्थ्यानां क्रमयोगः तस्य वदनिश्चय राजधर्मः । पूर्वं हि हतमुखेन तर्जयेत् । पश्चाद्दंडपातः स्यात् । ६ देवतादिभिरप्यन्या यि नां दंडः क
रामः यः ।
तानां सहस्रैस्तु लंकां समभिवर्त्तत । वानरैर्बलवद्भिः सा बभूव द्रुमपाणिभिः । सर्वतः संवृता लंका दुःप्रवेशापि वायुना । नमस्तम्भि
राक्षसा विस्मयं जग्मुः सहसाभिनिपीडिताः । वानरैर्मेघसंकाशैः शक्रवीर्यपराक्रमैः । सहस्रैर्बहुभिश्चित्रनाव करिष्यो । १
मेघनिभैस्तदा । गिरिकूटप्रमाणैश्च वानरैरावृता दिशः । लंकायां वानवक्रष्टा माहोदधस्येव वर्द्धतः । सागरस्येव नि
स्वनस्य यथा स्यात्सलिलस्वनः । तेन शब्देन महता सप्राकारा सतोरणा । लंका प्रमथिता सर्वा रक्षसां नागतं भयं । रा
मलक्ष्मणगुप्ता सा सुग्रीवेण च वाहिनी । बभूव दुर्द्धर्षतमा सर्वैरपि सुरासुरैः । राघवस्तन्निवेश्यैवं सैन्यं स्वर
क्षसां वधे । संमंत्र्य मंत्रिभिः सार्द्धं निश्चित्य च पुनः पुनः । आनंतर्यमभिप्रेप्सुः क्रमयोगार्थतत्त्ववित् । विभीषणस्यानुम
ते राजधर्ममनुस्मरन् । अंगदं वालितनयं समाहूयाब्रवीद्वचः । गच्छ सौम्य दशग्रीवं ब्रूहि मद्वचनादिदं । लंघयि
त्वा पुरीं लंकां भयं त्यक्त्वा गतव्यथः । भ्रष्टश्रीकं गतैश्वर्यं मुमूर्षुं नष्टचेतसं । ऋषीणां देवतानां च गंधर्वाप्सरसां तथा
नागानामथ यक्षाणां राज्ञां च रजनीचर । यच्च पापं कृतं मोहादवलिप्तेन राक्षस । नूनं ते विगतो दर्पः स्वयंभूव
अपकारस्म रदानजः । तस्य दंडधरस्तेहं मार्यो हरणकर्शितः । दंडं धारयिष्यामि लंकाद्वारे व्यवस्थितः । पदवीं देवतानां च ईश्वर २
रुषीणां विनराक्षसा । राजर्षीणां च सर्वेषां गमिष्यामि युधि स्थिर । बलेन येन मे सीता मायया राक्षसाधम । माम स्थिरो नवा ।
पक्रामयित्वा वै हृता वा स्तद्विदर्शय । अराक्षसमिमं लोकं कर्त्तास्मि निशितैः शरैः । न चेच्छरणमभ्येषि मामुपाद
याभि मैथिलीं । लंकैश्वर्यं परित्यज्य कृतराज्याकृतासनः । रक्षस्व जीवितं मूढ मम निर्यामि मैथिलीं । धर्मात्मा रक्ष सदत्वा ४
सां श्रेष्ठः संप्राप्तोयं विभीषणः । लंकैश्वर्यं महद्धीमान् मद्धस्तः पालयिष्यति । न हि राज्यमधर्मेण भोक्तुं क्षणम
पि त्वया । शक्यं मूर्ख सहायेन त्वज्ञेनाविजितात्मना । युध्यस्व वा धृतिं कृत्वा शौर्यमालंब्य राक्षस । मच्छरैस्त्वं रणे १९
शांतस्ततः पूतो भविष्यति । यद्याविशसि लोकांस्त्रीन् पक्षीभूतो मनोजवः । मम चक्षुष्पथं प्राप्य न मे जीवन्
=अवशेन । २ =अधिपरित्यजवादिना । ३ विभीषणे
८

=उच्चशैलशृंगसंनिभवाः॥

श्वेताद्रर्भिरिं।केला [illegible]।५

विष्टे श्रीरामे दशरथात्मजे॥ लक्ष्मणानुवरे वीरे युधिताः सर्वराक्षसाः॥ नान्यो रामाद्धि तद्द्वारं समर्थः परिरक्षितुं॥ राव
राधिष्ठितं तद्धि वरुणेनेव सागरं॥ राक्षसैः साधुभिरुग्रैः अभिगुप्तं समंततः॥ वीर्यविक्रमसंपन्नं पातालमिव दानवैः
राक्षसैर्विविधाकारैः शुशुभे सा महाचमूः॥ समंताद्बहुनिर्गुप्ता सा सर्पैर्भोगवती यथा॥ विशस्तानि च योधानां बहूनि
विविधानि च॥ तस्यामायुधजातानि चित्राणि ददृशे तदा॥ पूर्वं द्वारमार द्य नीलो हरिचमूपतिः॥ मैंदश्च द्विविद
श्चोभौ श्वेतं गिरिमिवारुणौ॥ अंगदो दक्षिणं द्वारं जग्राह पृतनावृतः॥ ऋषभेण गवाक्षेण गजेन पनसेन च॥ हनु
मान्पश्चिमं द्वारं ररक्ष बलवान् कपिः॥ प्रघसश्च प्रमाथी च यत्रास्य सविवाकुभि॥ मध्यमे च स्वयं गुल्मे सुग्रीवः
समतिष्ठत॥ सह सर्वैः कपिश्रेष्ठैः सुपर्णश्वसनोपमैः॥ वानराणां षट्त्रिंशत्कोट्यः ख्याताः सह यूथपैः॥ निषी
ड्योपनिविष्टाश्च सुग्रीवो यत्र वानरः॥ शासनादथ रामस्य सुग्रीवः स विभीषणः॥ द्वारे द्वारे प्लवंगानां कोटीकोटी
निवेशयत्॥ पश्चिमेन तु रामस्य सुग्रीवः सह जांबुवान्॥ अदूरे मध्यमे गुल्मे तस्थौ बहुबलानुगाः॥ ते तु वानर
शार्दूलाः शार्दूला इव दंष्ट्रिणः॥ गृहीत्वा द्रुमशैलांश्च प्रहृष्टा युद्धमुद्यताः॥ सर्वे विकृतलांगूलाः सर्वे दंतनखायुधाः
सर्वे विकृतलिवर्णांगास्सर्वे च विकृताननाः॥ दशनागबलाः के चित् के चिद्दशगुणोत्तराः॥ केचिन्नागसहस्रस्य बभूव
महानदा एरबला सुतुल्यविक्रमाः॥ संति चौघबलास्तत्र तथा वायुबलोपमाः॥ अप्रमेयबलाश्चान्ये तत्रासन् हरियूथपाः॥ अद्भु अप्रनय वं साद्य यं।
तश्च विचित्रश्च तेषामासीत्समागमः॥ तत्र वानरसैन्यानां शलभानामिवोद्गमः॥ प्रतिपूर्णमिवाकाशं संछन्नेव च मे
दिनी॥ लंकांप्रतिनिविष्टैश्च संपतद्भिश्च वानरैः॥ शतं शतसहस्राणां पृथगृक्षवनौकसां॥ लंकाद्वाराण्युपाजग्मु
रन्ये जग्मुः समंततः॥ अन्ये वन्येषु देशेषु संन्यस्तास्सुमहाबलाः॥ संछाद्यत गिरिः सर्वैः स्तैः समंताद्वनौकसैः॥ आवृ

स्तत्र वानरैः कामरूपिभिः ॥ तदा द्वाराणि सर्वाणि सुग्रीववचनात्कपिः ॥ पर्यक्रामत दुर्धर्षो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ॥ त
था द्वाराणि सर्वाणि सुग्रीववचनात्कपिः ॥ रंभः पर्येति संहृष्टो हर्षयन् स महाचमूं ॥ अक्षौहिणीशतं विंशा समवेक्ष्य
वानौकसां ॥ लंकामुपनिविष्टानां सागरं चातिवर्ततां ॥ राक्षसा विस्मयं जग्मुस्त्रासं जग्मुस्तथा परे ॥ तांस्तु सेनां
निरीक्ष्यैव कपीनां युद्धकांक्षिणां ॥ लंकामुपनिविष्टानां नेर्जितानन्य हर्षिरे ॥ हस्तिनं हि कपिभिर्व्याप्तं प्राकारप
रिखांतरं ॥ ददृशू राक्षसाः सर्वे प्रासादवलभीगताः ॥ हस्त्याहितं कपिभिर्व्याप्तं शालं कारावणपालितं ॥ स्तिमिवा वात्र
तिष्ठा वनिशो वसुद्धरा सदा ॥ तस्मिन् महाभीषणके प्रवृत्ते कोलाहले राक्षसराजधान्यां ॥ प्रगृह्य रक्षांसि
महायुधानि युगांतकालप्रतिमानि निर्ययुः ॥ इति श्रीरामायणे युद्धकांडे लंकावरोधो नाम सर्गः ॥ ७ ॥ तत
त्रस्ताः स्ते राक्षसाः सर्वे गत्वा रावणमंदिरं ॥ न्यवेदयन् पुरीं रुद्धां रामेण सह वानरैः ॥ रुद्धां तु नगरीं श्रुत्वा जातक्रो
धो दशाननः ॥ विधानं द्विगुणं कृत्वा प्राकारं चाध्यरोहयत् ॥ स ददर्शावृतां लंकां सशैलवनकाननां ॥ असंख्येयै
र्हरिगणैः सर्वतो युद्धकांक्षिभिः ॥ स दृष्ट्वा वानरैः सर्वैः काननं कपिलीकृतं ॥ कथं क्षपयितव्यं स्यादिति चिंता
परोभवत् ॥ स चिंतयित्वा सुचिरं धैर्यमालंब्य रावणः ॥ हरियूथानि रामं च ददर्शायतलोचनः ॥ प्रेक्षतो राक्षसें
द्रस्य तान्यनीकानि भागशः ॥ राघवप्रियकामार्थे लंकामारुरुहुस्तदा ॥ ते ताम्रवक्त्रा हेमाभा रामार्थे त्यक्तजी
विताः ॥ लंकामेवाभ्यवर्तंत शालतालशिलायुधाः ॥ ते द्रुमैः पुष्पिताग्रैश्च मुष्टिभिश्च महाबलाः ॥ प्राकाराग्रा १८
ण्यसंख्यानि ममंथुस्तोरणानि च ॥ आप्लवंतः प्लवंतश्च गर्जंतश्च प्लवंगमाः ॥ लंकामेवाभ्यवर्तंत महावारण ×
संनिभाः ॥ कांचनानि प्रमृद्नंतस्तोरणानि बलात्सुखाः ॥ कैलासशिखराभानि गोपुराट्टालकानि च ॥ परिखाः

ब्रवीमि त्वां हितं वाक्यं क्रियतां पूर्वदैहिकं । सुदृष्टः क्रियतां लोको जीवितं मयि संस्थितं ॥ इत्युक्तः स तु तारेयो रामे
णाक्लिष्टकर्मणा ॥ जगामाकाशमाविश्य मूर्तिमानिव हव्यवाट् ॥ सोतिपत्य मुहूर्तेन श्रीमान्रावणमंदिरं ॥ दद
र्शासीनमव्यग्रं रावणं सचिवैः सह । ततस्तस्याविदूरेण निपत्य हरिपुंगवः । दीप्ताग्निसदृशस्तस्थावंगदः
कनकांगदः । तद्रामवचनं सर्वमन्यूनाधिकमुत्तमं । सामात्यं श्रावयामास निवेद्यात्मानमात्मना ॥ दूतोहं कोशलेंद्रस्य राम
स्याक्लिष्टकर्मणः । वालिपुत्रोंगदो नाम यदि ते श्रोत्रमागतः । आह त्वां राघवो रामः कौशल्यानंदवर्द्धनः । निष्पत्य प्रतियु
ध्यस्व नृशंस पुरुषो भव । हंतास्मि त्वां सहामात्यं सपुत्रज्ञातिबांधवं । निरुद्विग्नास्त्रयो लोका भविष्यंति हते त्वयि । देवदान अपतापरुद्धि नां।६
वगंधर्वा सयक्षोरगपक्षिणां ॥ शल्यमद्योद्धरिष्यामि मुनीनां वैककंटकं । विभीषणस्य चैश्वर्यं भविष्यति हते त्वयि
न चेत्सत्कृत्य वैदेहीं प्रणिपत्य प्रदास्यति ॥ इत्येवं परुषं वाक्यं ब्रुवाणे हरिपुंगवे । अमर्षवशमापन्नो निशाचरगणे
श्वरः ॥ ततो रोषाभिताताक्षः शशास । सचिवांस्तदा । गृह्यतामेष दुर्मेधा वध्यतामपि वा सकृत् ॥ ते शैलशृंगवर्ष्माणम पर्वतशृंग शरीरं।
ग्निमिद्धमिवांगदं । आललंबुस्ततो घोराश्चत्वारो रजनीचराः । ग्राहयामास तारेयः स्वयमात्मानमात्मना । बले निदर्शयन्
वीरो निशाचरगणे तदा ॥ स तान्बाहुद्वये सक्तानादाय पतगानिव । प्रासादं शैलसंकाशं उत्पपातांगदस्तथा ॥ ते
ते रिक्षाद्विनिर्धूतास्तस्य वेगेन राक्षसाः । भूमौ निपतिताः सर्वे तस्य निःश्रेष्टजविताः । प्रासादशिखरं श्रामदंगदस्तु पदा
हनत् । तत्पपात पदाक्रांतं दशग्रीवस्य पश्यतः । भूः क्रांता प्रासादशिखरं नाम विश्राव्य चात्मनः । आस्फोटयामास तदा विनं
द्या वक्रमेतु नः । निःपाद्य चरणेोथो रामस्यामिततेजसः । कथयामास तत्सर्वं यद्दत्तं राक्षसालये । रावणास्तु परं
न क्रोधप्रासादधर्षणात् । विनाशमात्मनः शंकन्निश्वासपरमोभवत् ॥ रामस्तु बहुभिर्हृष्टैर्विनदद्भिः प्लवंगमैः ।
वृतो रिपुवधाकांक्षी युद्धायैवाभ्यवर्तयत् ॥ सुषेणस्तु महावीर्यो गिरिकूटोपमो हरिः । बहुभिः संवृतः

रथिभिर्ध्वजैश्च मुष्टिभिः । स संग्रहारस्तुमुलो मांसशोणितकर्दमः । रक्षसां वानराणां च बभूवाद्भुतदर्शनः ॥ वानोक
सांतत्र उ संनिनादो लंकागतानां च निशाचराणां । अन्ये क्ष्वेडितास्फोटितनर्द्दितानां ध्वाभ्यां महद्भ्यामिव सागराणां ॥ ॥ इ
त्यार्षे श्रीरामायणे युद्धकांडे प्रथमसंग्रहारो नाम ॥ ॥ युध्यतां च तदा तेषां वानराणां महात्मनां । राक्षसानां बभूवा
थ बलकोपः सुदारुणः । ते हयैः कांचनापीडैः गजैश्चाद्भुतदर्शनैः । रथैश्चादित्यसंकाशैः कवचैश्च मनोहरैः
नानाशस्त्रधराघोरा मेघाइव सविद्युतः ॥ विनिर्ययुर्महानादैर्नादयंतो महीतलं । राक्षसा भीमकर्माणो रावणस्य जये
षिणः । वानराणामपि चमूः रामस्य जयमिच्छतां । अभ्यधावत तां घोरां राक्षसानां वधं प्रति ॥ एतस्मिन्नंतरे तेषामन्योन्यम
भिधावतां । रक्षसां वानराणां च द्वंद्वयुद्धमवर्त्तत । अंगदेनेंद्रजित्सार्द्धं वालिपुत्रेण राक्षसः । अयुध्यत महातेजा व
क्ष्मानिव पर्वतः । प्रजंघेनापि संपातिर्नीरे दुर्मर्षणो नच । जंबुमालिनमायस्तो हनुमानपि वानरः । संगतस्तु
महान् क्रोधो राक्षसो रावणानुजः । समरे तीक्ष्णवेगेन मित्रघ्नेन विभीषणः । तपनेन नलः सार्द्धं राक्षसेन महा
बलः । निकुंभेन महातेजा नीलोऽपि समयुध्यत । सुग्रीवो वानरेंद्रस्तु प्रहस्तेन समागतः । संगतः संयुगे श्रीमा
न् विरूपाक्षेण लक्ष्मणः ॥ अग्निकेतुश्च दुर्द्धर्षो रश्मिकेतुश्च राक्षसः । सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च रामेण सह संगताः
वज्रमुष्टिस्तु मैंदेन द्विविदेनाशनिप्रभः । गजेनादित्यसंकाशो वीरः प्रतपनस्तथा ॥ विद्युन्माली सुषेणेन वान
रेण समागतः । अयुध्यत महातेजाः शक्रेणेव मुनिर्यथा ॥ जांबुवान् मकराक्षेण क्षुब्धः कुंभेन संगतः । नरांतके
न पनसः संसक्तो राक्षसाहरिः । देवांतकोंगवाक्षेण त्रिशिराः शरभेण च । रक्षसा कंपनेनापि युयुधुः कुमुदो ह १९
रिः । ऋषभो वानरश्रेष्ठः सागरेण समागतः । अतिकायेन विनतो रंभश्चैव समागतः । धूम्राक्षेण समासक्तः

प्रस्यंतश्च गंभीर विपुलोदकाः। पांसुभिश्छन्नकाष्ठैश्च पर्वताग्रैश्च वानराः। शतसाहस्रवृद्धा येश्च कोट्यायुतायेश्च स
वेशः। कोटीशवृता श्चान्ये लंकामारुरुहुस्तदा॥ जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबलः। राजा जयति सुग्रीवो रा
घवेणानुपालितः॥ इत्येवं घोषयंतश्च गर्जंतश्च प्लवंगमाः। अभ्यधावंत लंकायाः प्राकारं कामरूपिणः। वी
रबाहुः सुबाहुश्च नलश्च वनगोचरः। पूर्वं द्वारमरुंधंत स्घपावृष्यसंवृताः। पश्चिमं कुमुदो द्वारं कोटिभि
र्दशभिर्वृतः। आवृत्य बलवांस्तस्थौ वानराणां महौजसां॥ दक्षिणं द्वारमागम्य वीरः शतबलिः कपिः। आवृ
त्य बलवांस्तस्थौ कोटिभिः सप्तभिर्वृतः। उत्तरं द्वारमावृत्य रामः सौमित्रिणा सह। आश्रित्य बलवान् तस्थौ
सुग्रीवश्च महाबलः। गोलांगूलो महाराजो गवाक्षो भीमदर्शनः। वृतः कोटिसहस्रेण तस्थौ रामस्य पार्श्वतः॥
संनद्धस्तु महावीर्यो गदापाणिर्विभीषणः। आज्ञप्तद्वौ रामस्य तस्थौ पार्श्वे महाबलः। ऋक्षाणां भीमवेगानां
धूम्रः शत्रुनिर्हणः। तस्थौ रामसमीपे तु कोटिभिर्दशभिर्वृतः। गजो गवाक्षो गवयः सरभो गंधमादनः। भामो दधि
मुखो वीरः केसरी पनसस्तथा॥ एते हरिवराश्चक्रुः स्कंधावारनिवेशनं। ततः कोपपरीतात्मा रावणो राक्षसा
धिपः॥ निर्याणं सर्वसैन्यानां कृतमाज्ञापयत्तदा॥ निरीक्षंतीं तदा सेना युक्ता रावणनोदिता। सा सेना पृथिमाण
स्य वेलाइव पयोनिधेः॥ एतस्मिन्नंतरे रौद्रः संग्रामः समपद्यत। रक्षसां वानराणां च घोराणां कामरूपिणां।
ते गदाभिः प्रदीप्ताभिः शक्तिशूलपरश्वधैः। निजघ्नुर्वानरान्सर्वान् कथयंतः स्वकान् रणे। तथा वृक्षैर्महाका
यैः पर्वताग्रैश्च वानराः। निजघ्नुस्तानि रक्षांसि नखैर्दंतैश्च वेगिनः॥ राक्षसास्त्वपरे घोराः प्राकारस्था महीगतान्॥ वान
रान् भिंडिमालैश्च शक्तिभिश्च व्यदारयन्। वानराश्चापि संक्रुद्धा राक्षसान्सुमहाबलान्। प्राकारात्पातयामासु र

ङ्घाताश्च कर्णेन विघ्नकिंकिर्स्तनांतरे। निघ्नंतं राक्षसान्वीरान् गजं प्रतपनो हरिं। शूलेन ऽक्षिवान्पार्श्वेन
नादवमहास्वनं॥ स क्रोधपरीतांगः शालवृक्षेण राक्षसे। निजघान गजो मत्तोदंड्यास्त्रं यथा वने। केमकर्ण
मनं कर्मं समरे सुव्यवस्थितं। ग्रसंतमिव सैन्यानि दंडहस्तमिवांतकं। आयोधयत् संरब्धो धूम्राक्षः शिला
युधः। हरिराक्षसवाराणौ स्वस्वसैन्यपरिवारितौ। वक्राते द्वमल्लं युद्धं बलशालिनौ यथापुरा। देवांतकोंगवादे
तं हृदि विद्याधमार्गणैः। पंवनिस्तुमहावेगैः आकर्णप्रेषितैः शिरैः। स तथाताडितस्तेन संक्रुद्धः श्वलि
तें त्रियः। आहिणोत्शालमुद्यम्य तं समेक्षेद्दस पत्रिभिः। पुनश्च नवभिर्वीरं विद्याधरकृतहस्तवत्। अथोत्पाद्य
गिरेः शृंगं गवाक्षो वानरोत्तमः। आहिणोत्तं समुद्यम्य तस्यासैन्यं जघान तत्। एवं तौ बलिनौ शीघ्रं द्वंद्वयुद्ध
ते परस्परं। प्रतिकृते यतावन्योन्यवधकांक्षिणौ। सारणेन समाहूत ऋषभो वानरोत्तमः। सारणं वक्षसु
पाद्य निजघान स्तनांतरे। स तेनाति प्रहारेण व्याघूर्णित इवाभवत्। अपासर्पत पक्षान्यष्टौ विषर्षश्चामवत्क्ष
णं मेघाभं गजमारूढं त्रिशिरा शरणं हरिं। तोमरेण समाहत्य शिरसि प्रत्युदस्वनं। स क्रोधपरीतांगः सत्व
पर्सेन तं गजं। जघानातिबलश्चंडः शरभो वा गजं वने॥ नरांतकोप्य पनसं ताडयामास मार्गणैः। सोपि पाद
प्रवर्षेण तं विद्याधरनंदनं। अकंपनेन कुमुदः परिघेन समाहतः। जानुभ्यामवनिं गत्वा निमिषात्पुनरुत्थि
तः। संक्रुद्धो रोषताम्राक्षो मुष्टिं तस्य न्यपातयत्। मुष्टिप्रहाराभिहतो विवेता इव सोभवत्॥ अयोधयत वास्य २०
स्तः पुनरेव तं वज्रगं। धूम्राक्षः शरवर्षेण हनुमतं प्रतरं हरिं। स सैन्यं प्रेरयामास धाराभिरिव पर्वतं। सोपि वृ
क्षैः शिलाभिश्च तस्यासैन्यं तमपोथयत्॥ महापार्श्वेन संयुक्तोऽयथ्ययो गंधमादनः। तत्र ते सुद्रमलं युद्धं रात्रौ

केसरी हनुमत्पिता ॥ वेगदर्शी सुकेनाजौ संप्रहारमथाकरोत् ॥ संक्रुद्धश्च महापार्श्वैर्युयुधे गंधमादनः ॥ वासुश
तबली रक्षो विघ्नजिह्वमयोधयत् ॥ वानराश्चापरे वीरा राक्षसैरपरैः सह ॥ द्वंद्वयुद्धमकुर्वंस्ते बहवो बहुभिस्सह
तत्रासीत्सुमहद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं ॥ रक्षसां वानराणां च वीराणां जयकांक्षिणां ॥ हरिराक्षसदेहेभ्यः प्रसृताः
केशशाद्वलाः ॥ शरीरसंघातवहाः प्रसस्रुः शोणितापगाः ॥ तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे रौद्रे भीमभयंकरे ॥ हरिराक्ष
सयोर्युद्धं तुमुलं समपद्यत ॥ हरीशाणां युवराजस्य राक्षसानां तथेश्वरं ॥ आजघानेंद्रजित्क्रुद्धो वज्रेणेव शतक्रतु
रंगदं गदया घोरः शत्रुसैन्यविदारणः ॥ तस्य कांचनचित्रांगं रथं साश्वं ससारथिं ॥ जघान समरे श्रीमानं
गदो दांतकवरं ॥ संपातिस्तु प्रजंघेन त्रिभिर्बाणैर्विदारितः ॥ निजघानाश्वकर्णेन प्रजंघं तु महाबलः ॥ नर्दंष्ट्र
तपनो घोरो नलं सम्यगवर्तत ॥ तलेन तु नलस्तस्य चक्षुषी व्यनिपातयत् ॥ भिन्नगात्रशरैस्तीक्ष्णैः क्षिप्रहस्तेन र
क्षसा ॥ निजघानेंद्रवृक्षेण तपनं राक्षसं नलः ॥ जंबुमाली रथस्थस्तु रथशक्त्या महाबलः ॥ बिभेद समरे क्रुद्धो
हनुमंतं स्तनांतरे ॥ तस्य तं रथमास्थाय हनुमान्कपिकुंजरः ॥ प्रममाथ तलेनैव गिरिशृंगोपमं शिरः ॥ भिन्न
गात्रः शिरैस्तीक्ष्णैः मित्रघ्नेन विभीषणः ॥ मित्रघ्नं गदया वीरो निजघान स्तनांतरे ॥ ग्रसंतमिव सैन्यानि प्रघसं वा
नराधिपः ॥ सुग्रीवः सप्तपर्णेन निजघान ननाद च ॥ अतिकायोऽतिबलवान् देवदानवदर्पहा ॥ रंभं च विनतं चे
वताडयामास मार्गणैः ॥ तौ शिलावृक्षवर्षेण तस्य सैन्यं निजघ्नतुः ॥ ऊजेदाविव संरब्धौ वातरंह्या गवांगणं
जांबुवान्ऋक्षराजस्तु मकराक्षं खरात्मजं ॥ प्राहिणोद्वृक्षमुत्पाद्य तं स विच्छेद सायकैः ॥ ततो निशाचरः क्रुद्धो
जांबुवंतं शितैः शरैः ॥ हृदि बाणैर्ललाटे च विव्याध कृतहस्तवत् ॥ स तथाभिहितस्तेन क्षिप्रहस्तेन रक्षसा ॥ नि

संग्रामं २

तथा वानरराक्षसैः । चक्राक्षयुगशास्त्रैश्च भग्नैर्नलमाक्षिकैः ॥ तत्र तत्रापविद्धैश्च कवचैर्वेतैर्हि रत्नमयैः
बभूवायोधनं घोरं गोमायुगणसंकुलं । कबंधानि समुत्पेतुः तस्मिन् वानरराक्षसां ॥ पिशाचानां च घोराणां
हृतानां रणमूर्द्धनि । बभूव वसुधा घोरा तत्र तेषां समायोधनं महत् ॥ विदार्यमाणा हरिपुंगवैस्तदा निशाच
राः शोणितगंधमोहिताः । पुनः सुसंरब्धतरा व्यवस्थिता दिवाकरस्यास्तमनाभिकांक्षिणः ॥ ॥ इति श्री
युद्धकांडे द्वंद्वयुद्धं नाम सर्गः ॥ ४३ ॥ युध्यतामेव तेषां तु तदा वानरराक्षसां । रविरस्तंगतो रात्रिः प्रवृत्ता प्रा
णहारिणी । अन्योन्यं बद्धवैराणां घोराणां जयमिच्छतां । संप्रवृत्तं निशायुद्धं तदा वानरराक्षसां ॥ राक्ष
सोसीति हरयो वानरोसीति राक्षसाः । अन्योन्यं समरे जघ्नुः तस्मिंस्तमसि दारुणे । हिंधि दारय चैही
ति विद्रावय विकर्षसि । एवं सुतुमुलः शब्दः तस्मिंस्तमसि शुश्रुवे । काला काञ्चनसंनाहाः तस्मिंस्तम
सि राक्षसाः । समदृश्यंत शैलेंद्राः दीप्तौषधिवना इव । रक्तास्तिमिरसंकाशाः तस्मिंस्तमसि दारुणे । परि
पेतुर्महावेगाः मर्दयंतो निशाचरान् । निजघ्नुर्मर्दयं क्रुद्धाः मुष्टिभिर्दशनैस्तथा । उत्पतंतश्च हरयो
निपतंतश्च राक्षसान् । परिपेतुः रुतां नागान् सर्पयंतो निशाचरान् । ते हयान् कांचनापीडान् ध्वजांश्चामर
णानिव । आप्लुत्य दशनैस्तीक्ष्णैः नखैश्च विनिकर्त्तिरे । कुंजरान् कुंजरारोहान् पताकाध्वजिनो रथा
न् । आप्लुत्य विनिकर्षंस्ते दशनैः क्रोधमूर्छिताः ॥ लक्ष्मणश्चापि रामश्च शरैराशीविषोपमैः । दृश्यादृश्या २१
नि रक्षांसि प्रवराणि निजघ्नतुः । तुरंगखुरविध्वस्तं रथनेमिसमुद्धतं । कं गनरौसी घोध्मानां वद्धोषि

लशिलायुधः। वेगवद्भीमुष्टिकेनाक्रोममर्मस्वनिहतःशरैः। गत्तमं वेगमास्थाय रथं तस्य व्यचूर्णयत्। वर्धितं श
रवर्षीणि राक्षसं नामदर्शीनं। निजघान विरूपाक्षं शरेणैकेन लक्ष्मणः। अग्निकेतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च रा
क्षसः। सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च रामं संबिभिदुः शरैः। तेषां चतुर्णां रामस्तु शिरांसि समरे शरैः। क्रुद्धश्चिच्छि
च्छेद शितैरग्निशिखोपमैः। वज्रमुष्टिस्तु मैन्देन मुष्टिना निहतो रणे। पपात सरथः साश्वः पुराट्ट इव भूतले
वज्राशनिसमस्पर्शं द्विविदश्चाशनिप्रभं। जघान गिरिशृङ्गेण पश्यतां सर्वरक्षसां। निकुम्भः समरे नीलं नी
लाञ्जनचयोपमं। बिभेद त्वरसा बाणैः मेघं सूर्य इवांशुभिः। पुनः शतशरेण व क्षिप्रहस्तो निशाचरः। बि
भेद समरे नीलं निकुम्भः प्रहसन्निव। तस्यैव रथचक्रेण नीलो विष्णुरिवाहवे। शिरश्चिच्छेद समरे सोप
तन्निष्कलो भुवि। विद्युन्माली रथे तिष्ठन् शरैः सन्नतपर्वभिः। सुषेणं ताडयामास ननाद च मुहुर्मुहुः।
तस्यांतरमथो दृष्ट्वा सुषेणो वानरोत्तमः। गिरिशृङ्गेण महता रथमाशु व्यपोथयत्। लाघवेन ससंयुक्तो
विद्युन्माली निशाचरः। अवप्लुत्य रथात्तूर्णं गदापाणिः स्थितः क्षितौ। गदामादाय महतो निशाचरवरस्त
पा। वक्षस्यभिजघानाशु सुषेणं हरिसत्तमं। गदाप्रहारं तं घोरमचिंत्य प्लवगर्षभः। शिलां स पातया
मास तस्योपरि महामृधे। शिलाप्रहाराभिहतो विद्युन्माली निशाचरः। निष्पिष्टहृदयो भूमौ गतासुर्निप
पात ह॥ एवं तैर्वानरैराशु शूरास्ते रजनीचराः। द्वन्द्वे विनिहताः सर्वे दैत्या इव सुरोत्तमैः। भल्लैः षड्गैः
गदाभिश्च शक्तितोमरसायकैः। अपविद्धैश्च भग्नैश्च रथैः सांग्रामिकैर्हयैः। निहतैः कुञ्जरैर्मत्तैः

स्तनिशाचराणां वर्तमाने महारौद्रे संग्रामेतिभयंकरे । अंगदो निरर्थ्य वा रौरावणिं समुपाद्रवत् । ततः क्रोधसमावि
ष्टः शरवर्षैस्तु रावणिः । अंगदस्य नर्मं घोरं नाशयामास रावणिः । ततः कोपपरीतात्मा मातुवराङ्गदो बली । शिला
मुत्पाटयामास बाहुभ्यां प्लवगोत्तमः । स तामुत्क्षिप्य तेजस्वी क्रोधमानः पुरोमिनि । रथं बभंज वेगेन शिलया
कपिकुंजरः । इंद्रजित्तु रथं त्यक्त्वा हतवाजी हतसारथिः । अंगदेन समीपस्थः तत्रैवांतरधीयत । स यज्ञभू
म्यां विधिवत् पावकं जुहुवे स्त्रवित् । जुहोत स्वनपत वा भि रक्तोष्णीषांबरस्रजः । आजग्मुस्तत्र संभ्रांता राक्षसा
यत्र रावणिः । शस्त्राणि शरपत्राणि समिधोथ बिभीतकान् । लोहितानि च वासांसि स्रुवं कार्ष्णायसं तथा । सर्वतो
ग्निं समास्तीर्य शस्त्रपात्रैश्च स तोमरैः । छागस्यापि च कृष्णस्य कंठं जग्राह जीवतः । शोणितं तेन विधिवत् सज्जुहाव स
रणोत्सुकः । सकृदेव समिद्धस्य विधूमस्य महार्चिषः । बभूवुस्तन्निमित्तानि विजयं यस्य प्रदक्षिणं । प्रदक्षिणावर्त
शिखस्तप्तकांचनसुप्रभः । हविस्तत्प्रतिजग्राह पावकः स्वयमुत्थितः । ततोग्निमध्यात्कुत्रस्थो कांचनः स्यंदनोत्त
मः चतुर्भिः कांचनापीडैः अश्वैर्युक्तैः प्रमत्तकैः । अंतर्धानं गतः श्रीमान् दीप्तः पावकसंनिभः । हुत्वाग्निं तर्पयि
त्वा च दैत्यदानवराक्षसान् । वाचयित्वा ततः स्वस्ति प्रयुक्तः शार्दूलैर्द्विजातिभिः । आरुरोह रथश्रेष्ठमंतर्धानकरं शु
भं । अवाध्यै वाजिभिर्युक्तं शास्त्रैश्च विविधैस्तथा । समारोपितवान्पश्चं रथ शक्तिसमाकुलं । जाज्वल्यमानं वपु
षा तपनीयविभूषितं । नागैश्च अर्धचंद्रैश्च सर्वतः समलंकृतं । जांबूनदमयो नागस्तरुणादित्यसन्निभः । बभू
वेंद्रजितः केतुर्वैदूर्यैः समलंकृतः । हुत्वाग्निं राक्षसैर्मंत्रैः स्ततो वचनमब्रवीत् । अद्य हत्वाहवे धीरौ तौ मिथ्याप्रव २२
जितौ रणे । जयं पित्रे प्रदास्यामि रावणाय रणाधिकं । अद्य निर्वानरामुर्वी हत्वा राघवलक्ष्मणौ । करिष्ये नाप्य
सुग्रीवां त स्कृत्वांतरधीयत ॥ स ददर्श महावीर्यौ तावुभौ रामलक्ष्मणौ । सृजंतौ शरजालानि कपिमध्ये व्यव
स्थितौ ॥

आवर णमुक्तः

= ...हस्तो लोहदंडः ।

वमहारजः।वर्त्तमानेतथाघोरेसंग्रामेलोमहर्षणे।लोहितोदामहारौद्रानद्योघोराःप्रसुस्रुवुः।ततोभे
रीमृदंगानांपणवानांचनिस्वनः।शंखवेणुस्वनोन्मिश्रोरक्षसांकामरूपिणां।हयानांस्तनमानानां
राक्षसानांचनिस्वनः।शस्त्राणांवानराणांचसंबभूवसुदारुणः।शस्त्रपुष्पोपहारासातत्रासीद्युद्धमेदिनी।दुर्दर्शा
दुर्विगाह्यश्चशोणितार्द्राचकर्दमा।हतैर्वानरमुख्यैश्चशक्तिशूलपरश्वधैः।निहतैःपर्वताकारैःराक्षसैःकामरू
पिभिः।साबभूवनिशाघोराहरिराक्षसहारिणी।कालरात्रीवभूतानांसर्वेषांदुरतिक्रमा।ततस्तेराक्षसाःसर्वे
तस्मिंस्तमसिदारुणे।राममेवाभ्यधावंतःसंहृष्टाःसायकान्बहून्।तेषामापततांशब्दःक्रुद्धानामिवगर्जतां।उ
द्वर्तइवसर्वेषांसागराणांमहास्वनः।तेषांरामःशरैःषड्भिःषट्जघाननिशाचरान्।निमेषांतरमात्रेणशरै गमनकी लैः।१
रग्निशिखोपमैः।यमशत्रुश्चदुर्धर्षौमहापार्श्वमहोदरौ।वज्रदंष्ट्रोमहाबाहुस्तौचोभौशुकसारणौ।तेज
त्तुरामेणतीक्ष्णैःसर्वमर्मसुताडिताः।युद्धादपसृतास्तत्रअवशेषेणवायुषः।ततःकांचनचित्रांगैःसं
निःक्रिशा २ पतद्भिःसहस्रशः।दिशश्चकारविवरानिदिशश्चमहाबलः।येत्वन्येराक्षसाःसर्वेरामस्याभिमुखेस्थि
ताः।तेविनष्टाःसमासाद्यपतंगाइवपावकं।ततःकांचनचित्रांगैःशरैरग्निशिखोपमैः।तत्रवीरात्रिरंरामः
किंचिद्रसारयत्तदा।तदंधकारमुत्सार्यबाणैर्बलपर्वभमुः।वृक्षैर्विषयमासाद्यशरौघान्समवर्त्तयन्
सासंपतद्भिर्विशिखैःरुक्मपुंखैःसहस्रशः।बभूवरजनीचित्राखद्योतैरिवशारदी।राक्षसानांमहानादैः
वानराणांचगर्जितैः।साबभूवनिशाघोराभूयोघोरतरातदा।तेनशब्देनमहतात्ररवृद्धेनसमंततः।त्रिकू
टःकंदरमुखैःप्रव्याहरदिवस्थितः।गोलांगूलामहाकायास्तमसातुल्यवर्चसः।संपरिष्वज्यबाहुभ्यांभक्ष
=भक्षंमवानरान्।१

हरियूथपान्। तापनं मायया कृत्वा छन्नमंतर्हितं नरैः। राक्षसं निहतं निषेति श्रेष्ठ वानरयूथपाः॥ स एवमुक्त्वाथ
वचनं महायशा वधाय रौद्रस्य नरांसकार्मुकः। रघुप्रवीरः प्लवगर्षभैर्वृतः तदा महात्माचरितं निरीक्षत॥
इत्यार्षे श्रीरामायणे इंद्रजिन्मायादर्शनो नाम॥ ॥ स तस्य गतिमन्विष्यन् राजपुत्रः प्रतापवान्। रामो दिदेशा
तिबलवान् दश वानरयूथपान्। द्वौ सुषेणस्य दायादौ नीलं च प्लवगर्षभं। अंगदं वालिपुत्रं च मैंदं च शरभं
तथा॥ द्विविदं हनुमंतं च गवाक्षं च महाबलं। ऋषभं ऋषभस्कंधं आदिदेश रिपुं प्रति॥ ते प्रहृष्टा हरयो भी
मानुत्पाद्य पादपान्। आकाशं विविशुः सर्वे प्रेक्ष्यमाणाय तो मया। तेषां वेगवतां वेगं इषुभिर्वेगवत्तरैः। अ
स्त्रवित् परमास्त्रेण दृष्टैर्वधांस्तानवारयत्॥ ते भीमवेगा हरयो नाराचैर्विक्षताः कृताः। अंधकारे न ददृशुः मे
घैः सूर्यमिवावृतं। ते इंद्रवानरशार्दूलाः राक्षसेन विपक्षिताः। निहताः शरवेगेन न्यपतन् महीतले॥ ततः स राघ
वौ वीरौ सर्वमर्मातिगैः शरैः। भृशमावेधयामास रावणिः समितिंजयः। निरंतरशरीरौ तौ तौ भ्रातरौ तौ
क्षितौ। क्रुद्धेनेंद्रजिता वीरौ पन्नगैः शरतां गतैः॥ तयोः क्षतजमार्गेभ्यः सुस्राव रुधिरं बहु। तावुभौ च प्रका
शेते पुष्पिताविव किंशुकौ॥ ततः पर्यंतरक्ताक्षो भिन्नांजनचयोपमः। रावणिर्भ्रातरौ वाक्यमंतर्धानगतोऽब्रवीत्
युध्यमानमनालक्ष्यं शक्रोऽपि त्रिदशेश्वरः। द्रष्टुमासादितुं वापि न शक्तः किं पुनर्युवां॥ एवमुक्त्वा तु धर्मज्ञौ भ्रात
रौ रामलक्ष्मणौ॥ निर्बिभेद शितैर्बाणैर्वज्रस्पर्शसमैः दृढं कृ॥ २०० उक्त्वा च शरसंदीप्तौ भ्रातरौ तौ निशाचरः
एष रोषपरीतात्मा नयामि यमसादनं। भिन्नांजनचयप्रख्यो विस्फार्य विपुलं धनुः। भूय एव शरान् घोरान् विस
सर्ज तयोर्मृधे। तयोर्मर्मसु मर्मज्ञो मज्जयन्निशितान् शरान्। रामलक्ष्मणयोर्वीरो ननाद च मुहुर्मुहुः। स रामं ल २३
क्ष्मणं चैव घोरैर्दत्तवान् शरैः। बिभेद समरे क्रुद्धः सर्वगात्रेषु राक्षसः। अदृश्यः सर्वभूतानां कूटयोधी निशाचरः। किष्कि ५
कल्पतरु

सत्र विलापसंप्राप्य स्वयं तौ रामलक्ष्मणौ। अवध्यो विषये ति श्रुत्वा विराधनिशितैः शरैः। तीव्रस्परशरवेगेन
पराती भ्रातरावुभौ। गृहीत्वा धनुषी व्योम्नि घोरान्मुमुचतुः शरान्। अक्रादयंतौ गगनं शरजाले महाबलैः
तं महासुरसंकाशं न तौ पस्पृशतुः शरैः। संविधायांधकाराणि महाबलसमन्वितः। दिशश्चांतर्दधे वीरो नाद
रतिमिरावृतः। नि वज्रातलनिर्घोषो नापि नेमिखुरस्वनः। शुश्रुवे नरतस्तस्य न नरूपं समदृश्यत। घनांधका
रतिमिरे शिलावर्षमिवाकृतं। स ववर्ष महाबाहू नौ शवशरसंहतिं। राघवौ सूर्यसंकाशौ घोरैर्दत्तवरैः श क्वद्वैः
रैः। बिभेद समरे क्रुद्धः सर्वगात्रेषु रावणिः। अदृश्यः सर्वभूतानां कूटयोधी निशाचरः। बबंध शरबंधेन तावुभौ रा
कुमारौ रामलक्ष्मणौ। तौ हन्यमानौ नाराचैः धाराभिरिव पर्वतौ। हेमपुंखान्नरव्याघ्रौ तीक्ष्णान्मुमुचतुः शरान्। अंतरि
कंकोना मपत्रौ क्षे वनासाद्य ते रिपुं कंकवाससः। निपेतुरुर्व्यां विशिखाः तीक्ष्णाः शतसहस्रशः। पन्नगेस्तु शरा भूत्वा ते रावणिं व्यहन्स
लिव। अतिमात्रं शरा राघवेण पाटयामास राघवौ। तानि श्रुत्वा पततो महद्भिः शरनिकरैर्निकृत्तैः। रावणो परमायस्तो
बलविक्रमनोपमः। व्रतो यतो ददृशुः शरजाः शरानापततः शितान्॥ ततस्त तौ बाणवर्षान् राघवौ विससर्जतुः। दश दि
शः सर्वा रथेन विचरन् बली॥ विराधस्ततो दशरथी लघुहस्तः शितैः शरैः। तौ तु बाहू महात्मानौ तौ रुक्मपुंखैः
रक्तिमागतैः। बभूवतुस्सशरध्यां बंधुस्रावयो पामे। नास्य वेदगतिं कश्चिन्न रूपं न धनुःस्वनं। नवास्य लक्षणं किंचित्
सूर्यस्येवाभ्रसंप्लवे। तेन विद्धाश्च हरयो निहताश्च गतासवः। राघवार्थे पराक्रांता धरण्यामुपशेरते॥ लक्ष्मणस्तु सु
संक्रुद्धः भ्रातरमब्रवीत्। ब्राह्ममस्त्रं प्रयोक्ष्यामि वधार्थं सर्वरक्षसां॥ तमुवाच ततो रामो लक्ष्मणं शुभलक्षणं
एकस्य रक्षसो हेतोः पृथिवीं हंतुमिच्छसि। अयुध्यमानान् प्रच्छन्नान् प्रांजलीन् शरणागतान्। पलायमानान् सु
प्तांश्च न त्वं हंतुमिहार्हसि। अस्यैव च वधे यत्नं करिष्यामि नो नरर्षभ। आदेक्ष्याम्यो महावेगान् कामगान्

तौ वीरशयने वीरौ शयानौ मंदविक्रमौ । स्पृष्टापि स्वे परिवृत्तौ बाष्पव्याकुललोचनौ । राघवौ पतितौ दृष्ट्वा
बाणजालसमर्दितौ । बभूवुर्व्यथिताः सर्वे वानराः सविभीषणाः । अंतरिक्षं निरीक्षंतो दिशः सर्वाश्च वानराः
न चतं तं मायया छन्नमपश्यन् रावणिं रणे । ततो मायापरिक्रांतं माययैव विभीषणः । अंतरिक्षे ददर्शाथ भ्रा
तुः पुत्रमवस्थितं । तमप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वंद्वमाहवे । ददर्शांतर्हितं वीरं वरदानाद्विभीषणः । इंद्रजित्व
आत्मनः कर्म तौ शयानौ निरीक्ष्य च । उवाच परमप्रीतो हर्षयन्सर्वराक्षसान् । दूषणस्य च हंतारौ खर
स्यापि च वधस्य तु । सूदितौ मामकैर्बाणैः भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ । नेमौ मोक्षयितुं शक्यौ एतस्मादिषुबंध
नात् । सर्वैरपि समागम्य सर्षिसंघैः सुरासुरैः । यत्कृते चिंतयानस्य शोकार्तस्य पितुर्मम । अस्पृष्ट्वा शयनं
गात्रैः त्रियामा याति शर्वरी । कृत्स्नेयं च वतेलं कानदीव खिलाकुला । सोयं मूलहरोनर्थः सर्वेषां निहितो
मया । सलक्ष्मणस्य रामस्य सर्वेषां च वनौकसां । विक्रमा निःफलाः सर्वे यथा शरदि तोयदाः । एवमुक्त्वा तु
तान् वीरान् राक्षसान्परिपार्श्वतः । यूथपानथ सर्वांस्तान् ताडयामास रावणिः । मर्मज्ञः सर्वगात्रेषु घोरैर्दं
तवरैः शरैः । मोहयन् शरबंधेन पातयामास रुक्मतले । तांस्ताडयित्वा बाणौघैः त्रासयित्वा च नैर्ऋतान् । अट्ट
हासं महाहासं ततो वचनमब्रवीत् । शरबंधेन घोरेण मया बद्धौ चमूमुखे । सहितौ भ्रातरौ वीरौ निशाम
यत राक्षसान् ॥ एवमुक्तास्ततस्सर्वे राक्षसाः परिपार्श्वतः । परं विस्मयमाजग्मुः कर्मणा तेन तोषिताः । विनेदु
श्च महानादान् सर्वे ते जलदोपमाः । हतो राम इति ज्ञात्वा रावणिं चाभ्यपूजयन् । निःस्पंदौ तौ तु दृष्ट्वा भ्रातरौ २४
रामलक्ष्मणौ । वसुधायां निरुच्छ्वासौ हताविति अमन्यत । स तु शीघ्रं पुरीं लंकां रावणिः समितिंजयः । प्र

बबंधशरबंधेन तावुभौ रामलक्ष्मणौ ॥ बद्धौ तु शरबंधेन निःप्रकंपभुजावुभौ ॥ निमेषांतरमात्रेण तान्स्रोकउ
रुदाक्लितं ॥ ततस्तु सर्वांगनिर्भिन्नौ शरशल्याचितौ रणे ॥ ध्वजाविव महेंद्रस्य रज्जुमुक्तौ प्रकंपितौ ॥ तौ संप्रचलि
तौ वीरौ मर्मज्ञौ मर्मभेदिभिः ॥ निपेततुर्महेष्वासौ जगत्यां जगतीपती ॥ तौ वीरशयने तत्र शयानौ रुधिरो
क्षितौ ॥ शरवेष्टितसर्वांगौ आर्तौ परमपीडितौ ॥ नह्यविद्धं तयोर्गात्रे बभूवांतरमप्यपि ॥ नानिर्भिन्नं नवा
स्तब्धं यत्तदंगमजिह्मगैः ॥ शरानितरशरीरौ तौ क्षितौ तानि पतितौ वीरौ ॥ व्यराजेतां महाबाहू पुष्पिताविव किंशुकौ
क्षादितौ तौ शरैर्विद्धौ रक्षसा कामरूपिणा ॥ रक्तसुस्रुवतुर्गात्रात् तूर्णं प्रस्रवणादिव ॥ पाति तत्र प्रथमं रामः
शरैः शल्यनिपीडितः ॥ क्रोधादिंद्रजिता येन पुरा शक्रोपि निर्जितः ॥ रुक्मपुंखैरजिह्माग्रैर्मनोगतिभिराशुगैः
नालीकैरर्धनाराचैर्भल्लैर्वैतसपत्रकैः ॥ नाराचैर्वत्सदंतैश्च सिंहदंष्ट्रैः शितैः शरैः ॥ निहितो लक्ष्मणोपि
रूपं दिव्यमादाय कार्मुकं ॥ छिन्नमुष्टिपरीणाहं त्रिनतं रुक्मराजितं ॥ बाणपातांतरे रामः पतितः पुरुषर्षभः
शयानं लक्ष्मणं दृष्ट्वा निराशो जीविते भवत् ॥ बद्धौ तु वीरौ शयने शयानौ तौ वानराः संपरिवार्य सर्वे ॥ समा
सते वायुसुतप्रधाना विषादमार्ताः परमं च जग्मुः ॥ ॥ इति श्रीरामायणे युद्धकांडे शरबंधो नाम सर्गः ॥ छ ॥
ततो द्यां पृथिवीं चैव वीक्षमाणा वनौकसः ॥ ददृशुः सहितौ बद्धौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ वर्षित्वोपरते मेघे गनेसति
कृतकर्मणि राक्षसे ॥ आजगामाथ तं देशं सुग्रीवः सविभीषणः ॥ अंगदो द्विविदो मैंदः सुखेणः कुमुदोनलः ॥ ह
नूमता सार्धं आजग्मुर्यत्र राघवौ ॥ निश्चेष्टौ मंदनिश्वासौ शोणितौघपरिप्लुतौ ॥ शरजालचितौ स्तब्धौ श
यानौ शरतल्पगौ ॥ निश्वसंतौ यथा नागौ निश्चेष्टौ सिंहविक्रमौ ॥ रुधिरस्रावदिग्धांगौ तापनीयाविव ध्वजौ ॥
निशाकायरुतौ व्यापारतदिङ्मुखौ ॥ १

सौमध्येश्च वा शरैर्निपातितौ ।। सुग्रीवेनस्तु पार्श्वाय परिवृष्टेन वै तदा ।। दृष्ट्वा तौ तु ततस्तस्मिं पतितौ सर्वे न्यवे
दयन् ।। सहर्षवेगानुगतां तदा तां स्फुवागिरः तस्य महारथस्य । ऊहे हरं दाशरथेः समुत्थितं अरुष्टरूपे
पिरुतनिरास्य ।। ।। इत्यार्षे युद्धकांडे शरबंधनिवेदनं नाम सर्गः ।। * प्रविष्टे लंकां तु तु तथाद्धे राव
णात्मजे । स्वकः परिवार्याथ तौ राघवौ प्लवगर्षभाः । हनुमानंगदो नीलः सुषेणः कुमुदो नलः । गजो ग
वाक्षः पनसः सानुप्रस्थो महाहरिः । जांबवान्वृषभो नाथो वरंभः शतबलिः पृथुः । क्रथनश्च प्रहातेजाः सं
पातिश्च महाबलः । एते सर्वे महात्मानो वानरा नाम विक्रमाः । व्यूढानीकाश्च य तास्थ क्रमान्नादाय सारमनं
वादयमाणा दिशः सर्वा तिर्यगूर्ध्वं च सर्वशः । तृणेष्वपि विवेष्टस्तु राक्षसानिव मेनिरे ।। रावणस्त्वतिसंहृ
ष्टो विसृज्येंद्रजितं सुतं । प्रीयाम परमप्रायुक्तः कृतकर्म्मा परमुत्तमं । गते तस्मिन् महामाये रावणस्य सु
ते तदा । स्वगृहे चिंतयामास रावणः शत्रुनाशनं ।। कुर्वन्निंद्रजिता कर्म दुष्करं यत् सुरैरपि ।। सानास्त्रेणान्यं शांतत्रती
नात्थदृतिष्ठेच तं । अथवा शोकभावेन नापत्य वशमोहिता । यथा कामं ममाद्यास्तु विनशा वशमेष्यति । अ
त्रोपायो मया दृष्टः सीतोपादानकारकः । राक्षस्यः सहस्राक्ष्याश्चासीतायाः परिरक्षणे । व्यापृता याममादेशे स
ततं मेव शानुगाः । हर्षेण महता युक्ता भविष्यति विशेषतः । अथ दृष्ट्वामुपायज्ञः सर्वेनावानुशंकिनौ । आह्वया
मास तां राजा राक्षसीं तामनुत्तमां । राक्षसीं त्रिजटां नाम शासनान्ननुपस्थितां ।। त्र्यथोना वमिथ्या हृष्टा त्रिजटां
राक्षसेश्वरः । हतावि नाशंस विदेह्या रामलक्ष्मणौ । पुष्पके वसमारोप्य दर्शयस्वरणाजिरे । यमाश्रय २५
म वष्टम्य सीता मानो प्रतिष्ठति । स नर्त्तौ सहभ्रात्रा निरस्तौ रणमूर्द्धनि । निर्विशंकानिरुद्धिगा निरपेक्षा नाम

विवेश महद्ध्वासो हर्षयन्सर्वराक्षसान् ॥ रामलक्ष्मणयोर्दृष्ट्वा शरीरे वै सुनिश्चिते । वानरेन्द्रस्य संज्ञातं सुग्री-
वस्य महद्भयं । तमुवाच परित्रस्तं वानरेन्द्रं विभीषणः । सबाष्पवदनं वीरं शोकव्याकुललोचनः । अलं त्रासे-
न सुग्रीव बाष्पवेगो निगृह्यतां । एवंप्रायाणि युद्धानि विजयो नास्ति नैष्ठिकः । सशेषभाग्यतास्माकं यदि स्मर शेषावारः षसहिताः
भविष्यति । मोहमेतौ विमोक्ष्येते व्यावरो रामलक्ष्मणौ । पर्यवस्थापयात्मानं अनाथं मां च वानरान् । सत्यधर्मा-
नुरक्तानां नास्ति मृत्युकृतो भयं । मोहं संतापसंयुक्तं रामं प्रति महाकपे । विमुंच मागमस्त्रासं शूराणामेष
निर्णयः ॥ एवमुक्त्वा ततस्तस्य जलक्लिन्नेन पाणिना ॥ सुग्रीवस्य शुभे नेत्रे प्रममार्ज विभीषणः । प्रमृज्य वदनं
तस्य कपिराजो महात्मनः । अब्रवीत्कालसंयुक्तं असंभ्रान्तो विभीषणः । न कालः कपिराजेन्द्र वैक्लव्यमनिवर्ति-
तुं । अतिमोहो ह्यकाले च व्यसनायोपपद्यते । तस्मादुत्सृज्य वैक्लव्यं सर्वकार्यविनाशनं । हितं रामपुरोगाणां
सैन्यानामनुचिंतय । अथ वा रक्ष्यतां रामो यावत्संज्ञाविपर्ययः । लब्धसंज्ञौ तु काकुत्स्थौ भयं तेव्यपनेष्यतः ।
नैतत्किंचिद्धि रामस्य न हि रामो मुमूर्षति । न ह्येनं त्यजते लक्ष्मी दुर्लभा या गतायुषां । तस्मादाश्वासयात्मानं
मांवाश्वापयस्वन । यावत्सर्वाणि सैन्यानि पुनः संस्थापयाम्यहं । एते हि फुल्लनयनाः त्रासादागतसाध्वसाः ।
कर्णेकर्णे कथयन्तस्थिता हरिपुंगव । मां तु दृष्ट्वा प्रधावंतं अनीके संप्रहर्षितां । त्यजंतु हरयस्त्रासं सर्पजी-
र्णामिव त्वचं ॥ एवमुक्त्वा तु सुग्रीवं स्निग्धं रामे विभीषणः । वचनैः स विविधैः सार्धं सर्वसंचरते बलं । इंद्रजि-
न्मुमहाकायः सर्वसैन्यसमन्वितः । प्रविवेश पुरीं लंकां जम्भूतमिव भास्करः । तत्र रावणमासीनमभिवाद्य
कृतांजलिः । आचचक्षे प्रियं पित्रे निहतौ रामलक्ष्मणौ । उत्पपात ततो हृष्टः पुत्रं च परिषस्वजे । रावणो रक्ष-
मै ततृ हृष्टितः रामविनाशस्य किंचित ॥ ७

सिद्धांते कुशलेः २ =द्वै२

उपे१ =द्वै२

अविनाश्व गांधार्या६

तयः॥ तेघ०॥ इमानि तानि पद्मानि पादयोर्यैः किल स्त्रियः॥ अधिराज्येभिषिच्यंते नरेंद्रैः पतिभिः सह॥ वैधव्यं या
ति विनार्यो लक्षणैर्भाग्यदुर्लभाः॥ नात्मनस्तानि पश्यंती पश्यामि हतलक्षणा॥ सत्यानि किल पद्मानि स्त्रीणा
मुक्तानि लक्षणे॥ तान्यद्य निहते रामे वितथानि भवंति मे॥ केशाः सूक्ष्माः समा नीला भ्रुवौ चासंहते मम॥ नव
मेरोमसं जंघे दंताश्च न विरलाणि णः॥ शंखौ पादौ करौ नेत्रे गुल्फावुपचितौ मम॥ अनुवृत्तनखाः स्निग्धाः
समाश्चांगुलयो मम॥ स्तनौ चाविरलौ पीनौ समौ मे मग्नचूचुकौ॥ मग्ना चोत्संगिनी नाभिः पार्श्वोरस्कं च मे चि
तौ॥ समो वर्णो मम दृढः स्निग्धा मृदून्यंगरुहाणि च॥ अविरुद्धा च मे वाणी नित्यं मधुरभाषिणी॥ अविस्मिता नि ग
त्यावनित्यं वाहमविक्लवा॥ प्रतिष्ठिता द्वादशभिर्मामूचुः शुभलक्षणाम्॥ समग्रयवमच्छिद्रं पाणिपादं च वर्ण समग्रं दियं ७
वत्॥ अनाकुला निकृता च असंभ्रांता च मे मतिः॥ मंदस्मितं मे वदनं कन्यालाक्षणिनो विदुः॥ न तु नामाभिषेको
मे भ्रात्मणैः पतिना सह॥ कृतांतकुशले रूक्षेतं तेन न तवादिनः॥ एतौ हि त्राडनस्थानं प्रवर्तिके पलव्यमे॥ ना
वीसागरमक्षोभ्यं गोःपदे आतारोहतौ॥ ऐंद्रं वारुणमाग्नेयं रौद्रं वायव्यमेव च॥ अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव
राघवौ प्रत्यपद्यतां॥ अदृश्यमाने न रणे मायया वासवोपमौ॥ मम नाथावनाथाया निहतौ रामलक्ष्मणौ स्कक
न च दृष्टिपथं प्राप्य राघवाभ्यां रणे रिपुः॥ जीवन् प्रतिनिवर्तेत यद्यपि स्यान्मनोजवः॥ न कालस्यातिभारोस्ति पोषको ५
कृतांतः खलु दुर्जयः॥ यत्र रामं सह भ्रात्रा शेते रिपुविनिर्जितः॥ नाहं शोचामि भर्तारं निहतं न च लक्ष्मणं॥ ना
त्मानं जननीं चापि तथा श्वश्रूं तपस्विनीं॥ सा हि चिंतयते नूनं समाप्तव्रतमागतं॥ कदा द्रक्ष्यामि कौसल्या संसस रंदर
र्तं सहलक्ष्मणं॥ परिदेवयतीं तां तु राक्षसी त्रिजटाब्रवीत्॥ मा विषादं कृथा देवि भर्तायं तव जीवति॥ कारणानि
उवक्ष्यामि

•=का१

मैथिली॥ मामुपस्कास्यते सा तां सर्वाभरणभूषिता॥ अथ कालवतामाशां निरस्तां रामसंगताम्॥ समवेक्ष्य वशं सा तामा
मुपस्कास्यते बलात्॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रावणस्य दुरात्मनः॥ राक्षस्यस्त्रिजटाद्यास्ताः प्रजग्मुः यत्र पुष्पकं॥ ततः
पुष्पकमादाय राक्षस्यस्त्वरितास्तदा॥ अशोकवनिकासंस्थां मैथिलीं समुपागमन्॥ तामागम्य तु राक्षस्यो भर्तृ
शोकपराजितां॥ विमानं पुष्पकं सीतां शानैरारोपयन् शुभां॥ ततः सीतां समारोप्य त्रिजटां चैव राक्षसीं॥ रावणो
कारयल्लंकां पताकाध्वजमालिनीं॥ घोषयामास च तदा लंकायां राक्षसेश्वरः॥ हतौ विनिर्जितौ संख्ये तौ तु रामस
लक्ष्मणौ॥ विमानेन तु सा सीता सा तदा त्रिजटया सा॥ ददर्श वानराणां तु स्कंधावारनिवेशनं॥ प्रहृष्टमन कटकना सः।६
सः श्चैव राक्षसान् भीमदर्शनान्॥ वानरांश्चापि दुःखार्तान् रामलक्ष्मणपार्श्वगान्॥ ततः सीता ददर्शोभौ शय्या
नौ शरविक्षतौ॥ लक्ष्मणं चैव रामं च विसंज्ञौ शरपीडितौ॥ विध्वस्तकवचौ वीरौ विप्रविद्धशरासनौ॥ सायकै पतितः८
श्छिन्नसर्वांगौ शयानौ धरणीतले॥ तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ तत्र शोकबाष्पसमाकुला॥ वेपंती दुःखिता सीता करु
णं विललाप ह॥ शोकेन बाष्पपिहितानि राक्षस्यौ तौ भ्रातरौ देवसमप्रभावौ॥ वितर्कयंती निधनं तयोः सा दु
ःखान्विता वाक्यमिदं जगाद॥ ॥इत्यार्षे श्रीरामायणे रामसंदर्शनं नाम सर्गः॥ साश्रुपातभिरुद्दीना तौ दृष्ट्वा
रामलक्ष्मणौ॥ हार्यपुत्रेति रुदती बहुशो विललाप ह॥ भर्तारं निहतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं च महाबलं॥ विललाप भृ
शं सीता करुणं जनकात्मजा॥ निःपतंती च मूर्छंती क्रोशंती मधुरस्वरा॥ रुदमं ते विलापस्य सा ता नावनमत्रवा
=दा२ तु ऊचुर्लक्षणिनो ये मां पुत्राद्यविधवेति च॥ तेद्य सर्वे हते रामे ज्ञानिनोऽनृतवादिनः॥ वीरपार्थिवपत्नीत्वं
धन्येति मयि ये विदुः॥ तेद्य०॥ यज्वनो महिषीं ये मां ऊचुः पत्नीति सत्रिणः॥ अद्य ते सुखनावेवि ये मामहुर्द्विजा

–पञ्चकन्यै अग्निसंयोगे। इति मल्लिनाथो॥१

अथ हरिभिः परिवारितः ॥ विललाप ततो रामो मंदमश्रूणि वर्तयन् ॥ लक्ष्मणं पतितं दृष्ट्वा दुःखशोकसमन्वितः ॥ किं नु मे सी
तया कार्यं पृथिव्या जीवितेन वा ॥ शयानं योद्य पश्यामि लक्ष्मणं शुभलक्षणं ॥ यत्र क्व चिल्लभे भार्यां पुत्रानप्यथ बांधवान्
तं तु देशं न पश्यामि यत्र सोदर्यमाप्नुयां ॥ पर्जन्यो वर्षते सस्यं छेत्रीयं विदिकाकृतिः ॥ प्रवादश्चापि सत्योयं मातृजो लोको क्षि:३
तं न वर्षति ॥ सा मम मा बा सुमित्रा च कौशल्या जननी च मे ॥ नानयोरंतरं किंचिन्मातृगौरवकारितं ॥ किं नु वक्ष्यामि
कौशल्यां मातरं किं नु कैकेयीं ॥ कथं वाहं सुमित्राया मुखं द्रक्ष्यामि साश्रुकं ॥ उपालंभं न शक्ष्यामि सोढुं तस्या मुखा
च्युतं ॥ निवसां विलपंतीं च क्रोशंतीं कुररीमिव ॥ कथमाश्वासयिष्यामि सुमित्रां लक्ष्मणं विना ॥ आदेशे हि मम वानुदायेतू ×
० पर्यंते तत्वादिवाकरः ॥ सागरश्च क्षयं गच्छेत् अनलश्चापि सीततां ॥ आपोष्णत्वं व्रजेतथा पवनश्चागतिर्भवेत् ॥ अंबा
यानं सुमित्रायाः स्नेहनाशो न भवेन्मयि ॥ लक्ष्मणश्चापि परया भक्त्या मामनुगच्छति ॥ पतंतमपि पाताले निवनानुपते
तमां ॥ अरण्ये स्वयं कथं प्राणान् अहं सौमित्रिणा विना ॥ भारातुर इव भारे एष दुःखेनाभिप्रपीडितः ॥ तत्र्यासीतासमाना
कष्टस सुहृद्युर्धे राज्ञीवलोकं विविच्य ता ॥ न लक्ष्मणसमो भ्राता सविवः सांपरायिकः ॥ किं नु वक्ष्यामि शत्रुघ्नं धर्मज्ञं भरतं तु किं स
हयोनु वनं यातो विना तं पुनरागतः ॥ उपालंभं न शक्ष्यामि सोढुं लक्ष्मणमातृतः ॥ इहैव देहं त्यक्ष्यामि न हि जीवितुमु
सहे ॥ धिङ्मां दुःकृतकर्माणं अनार्यं यत्कृतोद्य हि ॥ लक्ष्मणः पतितः शेते शरतल्पे गतासुवत् ॥ यो नित्यं सुविषण्णं
मां आश्वासयति दुःखितं ॥ परासुर्नाद्य शक्नोति सोयमामुपसर्पितुं ॥ येनाद्य बहवो युद्धे राक्षसाः शामिताः शरैः ॥
सोयं विनेष्टते शूरः शरतल्पे गतासुवत् ॥ शयानः शरतल्पेस्मिन् स्वशोणितपरिप्लुतः ॥ शरजालावृतो भाति भास्क २७
रोस्तमिव व्रजन् ॥ बाणैरर्दितसर्वांगो न शक्नोति विवेष्टितुं ॥ रुजास्य बाधते कष्टं दृष्टिरागेण सूच्यते ॥ यथैव मां
वारयते सोनुयातो महाद्युतिः ॥ अहमप्यनुयास्यामि तथैवैनं यमक्षयं ॥ इष्टबंधुजनो नित्यं मौनी मासमनुव्रतः ॥

महांति सहस्राणि च ॥ यस्यैतौ भ्रातरौ वीरौ राघवौ रामलक्ष्मणौ ॥ न हि कोपपरस्तानि हर्षपर्युत्सुकानि च ॥ भवंति
युधि योधानां मुख्यानि निहितेऽपतौ ॥ हतवीरप्रधाना हि हतोत्साहा हतोद्यमा ॥ सेनाश्रमनियुद्धेषु हतकर्म्मिवानो
र्म्मिले ॥ इयं पुनरसंभ्रांता स्वस्थस्वस्थायथातरस्विना ॥ सेनारक्षतिकाकुत्स्थं राघयानंतरणसंसदि ॥ इदं विमानं वैदेहि
पुष्पकं नाम नामतः ॥ दिव्यं नभश्चरं श्रेष्ठं हि यद्रामाहृतो भवेत् ॥ सात्र मे वंसु विस्पष्टे रनुमानैः सुखोदये ॥ अह
तापरस्परकाक्षास्नेहादंतश्चवामि ते ॥ अनंतं नोक्तपूर्वं मे न वक्ष्यामि मैथिलि ॥ वारिव दुःखशालवान्प्रविष्ट
सि हि मे मनः ॥ ने तौ शक्यौ रणेऽजेतुं अपि सार्वैः सुरासुरैः ॥ तादृशं दर्शनं दृष्ट्वा मया या वा वेद्मि तं तव ॥ दृष्टं कुसुम
हृष्टिकृत वचद्यामि मैथिलि ॥ निःसंशोनानुभावेतौ लक्ष्मणेर्नवविमुंचति ॥ आयेण गतसत्वानां पुरुषाणां गता
X षुट युषां ॥ दृश्यमानैर्वक्रेषु परं भवति विकृतं ॥ यच्च शोकं वा दैन्यं वा दुःखं न च न कामजं ॥ रामलक्ष्मणयोरर्थे ने
तौ श्रीरौ विजानीतौ ॥ श्रुत्वा तद्वचनं तस्याः सीता सुरसुतोपमा ॥ कृतांजलिरुवाचेदं एवमस्त्विति राक्षसी ॥ विमा
नं पुष्पकं तत्तु संनिवर्त्य मनोजवं ॥ दीना त्रिजटया सीता लंकामेव प्रवेशिता ॥ ततस्त्रिजटया सार्द्धं पुष्पकाद्व
तीर्य सा ॥ अशोकवनिकामेव जगाम जनकात्मजा ॥ तस्मिन्वने सा मनेन्द्रपत्नी तौ राजपुत्रौ पतितौ स्मरं ना
विषलि त्रेना।४ नरामैलेरूदितालिंतैव दिग्धेन बाणेन मृगी व बाला ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे शरबंधे सीतासमाश्वासनो ना
म ॥ ० ॥ घोरेण शरबंधेन बाध्दौ दशरथात्मजौ ॥ निश्वसंतौ यथा नागौ शयानौ रुधिरोक्षितौ ॥ सर्वे ते वानर
श्रेष्ठाः ससुग्रीवमहाबलाः ॥ परिवार्य महात्मानौ तस्थुः शोकेन पीडिताः ॥ अथ दीर्घेन च कालेन संज्ञां लेभेन
रोत्तमः ॥ प्रत्यवेक्षत तन्माल्यं शोणितेन परिक्लतं ॥ अश्वदानोद्यतयावावामाष्टगोत्रमुदाहरन् ॥ अगात तस्वर

स्य२

इत्यार्षे श्रीरामायणे लंकाकांडे रामविलापो नाम सर्गः ॥ ॥ अथोवाच महातेजाः सुग्रीवः प्लवगाधिपः किमियं व्यथि-
तासेनामिंत्वानोरिव सागरे ॥ सुग्रीवेणैवमुक्तः तु वाराजपुत्रोंगदो ब्रवीत् ॥ दृष्टवा ण्नार्दितौ दृष्ट्वा शय्यानौ रामलक्ष्म-
णौ ॥ शरजालावृतौ वीरावुभौ परमदुःखितौ ॥ वरदानकृते वीरो येन निःप्रकंपल्लुजौ कृतौ ॥ तेनैव संदायितेतसे-
ना हीनातेन महात्मना ॥ स्वभावाच्चपलां जातिं किं न जानासि वानरीं ॥ अथ वाद्यानरेंद्र अ सुग्रीवस्तारकासुतं
निवर्तावदपूर्वेणम नवितव्यं भयेन वा ॥ विषण्णवदना ह्येते नानाप्रहरणा दिशः ॥ अपलायंति हरयः त्रासादु-
त्फुल्ललोचनाः ॥ अन्योन्यं न वलज्जंते न निरीक्षंति पृष्ठतः ॥ अमाधयंति चान्योन्यं पतितान् लंघयंति च ॥ एतस्मिन्नं-
तरे वीरो गदापाणिर्विभीषणः ॥ सुग्रीवं वर्धयामास राघवौ चनिरीक्ष्य तौ ॥ विभीषणं तं सुग्रीवो दृष्ट्वा वानरत्रा-
सणं ॥ ऋक्षराजं समीपस्थं जाम्बवन्तमब्रवीत् ॥ विभीषणोयं संप्राप्तो यं दृष्ट्वा वनचारिणः ॥ द्रवंत्यागतसंत्रासा
रावणानुजशंकया ॥ शीघ्रमेतान्सु संत्रस्तान् बहुधा संप्रधावितान् ॥ समवस्थापयाख्याहि विभीषणमिहागतं ॥ सु-
ग्रीवेणैवमुक्तस्तु ऋक्षराजपतिस्तदा ॥ वानरान्सांत्वयित्वा च निवर्त्यं प्लवंगमान् ॥ ते निवृत्तास्ततः सर्वे वानरास्त्यक्तसंभ्र-
माः ॥ ऋक्षराजवचः श्रुत्वा तं च दृष्ट्वा विभीषणं ॥ विभीषणस्तु रामस्य दृष्ट्वा गात्रं शरैश्चितं ॥ लक्ष्मणस्य च धर्मात्मा बभ्रू-
व व्यथितस्तदा ॥ जलक्लिन्नेन हस्तेन तयोर्गात्रं ममार्ज सः ॥ शोकसंपीडितमनाः रुरोद विललाप ह ॥ रामौ तौ सत्य-
संपन्नौ विक्रांतौ प्रियदर्शनौ ॥ इमामवस्थां गमितौ राक्षसा कूटयोधिना ॥ भ्रातुः पुत्रेण चैतेन दुःपुत्रेण दुरा-
त्मना ॥ राक्षस्या जिह्मया बुद्ध्या छलितावृजुविक्रमौ ॥ शरैरेव विरालैर्विद्धौ रुधिरौघपरिप्लुतौ ॥ वसुधायामि- २८
मौ सुप्तौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ ययोर्विक्रममासाद्य प्रतिष्ठा कांक्षिता मया ॥ ताविमौ मोहऋनिलतौ विसंज्ञौ नर्वि-
रऊ र्जीवन्नघ विपन्नोस्मि नष्टराघ मनोरथः ॥ कृतस्त्र प्रतिज्ञश्च रिपुः सकामो रावणः कृतः ॥ एवं विलपमानं

=५३

इमामवस्थां गमितो ममानार्यस्य दुर्नयैः। सुरुष्टेनापि शूरेण लक्ष्मणेन न संस्मरे। परुषं विप्रियं वापि श्रावितो वि
जने वने। लक्ष्मणेन न तत्पूर्वं ज्ञातिना हि स्वजातिना। न कश्चिद्योधितः कश्चित् तु रक्षः पूर्वोपि विप्रियं। विसर्ज्यै
कवेगेन पंच बाणशतानि यः। इष्वस्त्रे सदृशो राज्ञः कार्तवीर्यस्य लक्ष्मणः। अस्त्रैरस्त्राणि यो हन्याच्छक्रस्या
पि महात्मनः। सोयमुर्व्यां हतः शेते महार्हशयनोचितः॥ इदं मिथ्याप्रलपितं हत्वा सुविदशाननं। यन्मया न
कृतो राजा राक्षसानां विभीषणः। अस्मिन्मुहूर्ते सुग्रीवः प्रतिगंतुं त्वमर्हसि। मत्वा हि स महाराजो रावणोभिद्र
विष्यति। अंगदं तु पुरस्कृत्य ससैन्यः ससुहृज्जनः। सागरं तर सुग्रीव पुनस्तेनैव सेतुना। विज्ञेयोपि हि सुग्री
व लक्ष्मणे निधनं गते। अंधस्येवोदितश्चंद्रः कोप्रीतिं जनयिष्यति। कृतं हनुमता कर्म यदन्यैर्दुष्करं रणे।
बलविक्रमसंपन्ना राक्षसा मर्दिता मृधे। ऋक्षराज्ञा च तथा गोलांगूलाधिपेन च। अंगदेन कृतं कर्म मैंदेन द्विविदे
न च। सुषेणेन च शूरेण नीलेन च नलेन च। युद्धं केसरिणा संख्ये घोरं संपातिना कृतं। गवयेन गवाक्षेण ग
जेन पनसेन च। अन्यैश्च हरिभिर्युद्धं मदर्थे त्यक्तजीवितैः। न चातिक्रमितुं शक्यं दैवं सुग्रीव मानुषैः। यस्य
=य११ ते संश्रमो नास्ति रावणं परियुध्यतो। शक्तं कार्यं वयस्येन सुहृदा हि त्वमिच्छता। तत्कृतं त्वयास्मिन्संख्ये हो भवतानघ रामस्य
तागर्हं। मित्रकार्यं कृतमिदं भवद्भिर्वानरर्षभाः। अनुज्ञाता मया सर्वे यथेष्टं गंतुमर्हथ। शुश्रुवुश्चापि ये तस्य
वानराः परिदेवितं। ते सर्वे चक्रुरश्रूणि नेत्रैः कृष्णेतरेक्षणाः। ततः सर्वाण्यनीकानि स्थापयित्वा समंततः। आ
जगाम गदापाणिः कृतकर्मा विभीषणः। तं दृष्ट्वा कृतमायां तं नीलांजनचयप्रभं। वानरा विद्रुताः सर्वे मन्यमाना
स्म रावणिं। निःश्रेष्टा विगतज्ञाना रणरेणुसमन्विता। शयाना शरतल्पस्थौ दृष्ट्वा मायाद्विभीषणः। ते राक्षसेंद्रा
मजन्तृश्च वीर्यानिपातितौ राजसूनौ च दृष्ट्वा। ऽघन्यतो विव्यथिरे वानरौकसो बाष्पपूरिता। यैः शरदीव मेघा॥ कृ

वनुविमोक्ष्यते ॥ महत्त्वादिव पस्पर्धं कृतकर्माणमाहवे ॥ निर्जित्य सान्त्वितां दास्यामि राघवायमहात्मने ॥ कर्मणा तेन म
हता तेनाथ विख्यामि राघवे ॥ कृतकृत्योभविष्यामि यशः प्राप्स्यामि चोत्तमं ॥ प्रतिज्ञातं यदर्थं राघवे प्रेमहा
मना ॥ विभीषणाय दास्यामि राज्यं निहतकंटकं ॥ स क्रोधस्तु विपुलयशा महात्मनो वाक्यैस्तैरतिबलवि
क्रमोपपन्नैः ॥ उत्साहं बलमधिकं च वानराणां संचक्रे दिवसकरान्वयः कपीन्द्रः ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे युद्ध
कांडे सुग्रीवगर्जनो नाम ॥ ॥ ऋक्षैस्तथा नृरेंद्रस्य सुरवेणो वाक्यमब्रवीत् ॥ देवासुरं महायुद्धं अनुभूतं सु
दारुणं ॥ तदा स्म दानवा देवाः शरसंस्पर्शकोविदान् ॥ विनिजघ्नुः स्वबक्रुशः शातयंतो मुहुर्मुहुः ॥ तानार्त्तान्न
ष्टसंज्ञांश्च परासूंश्च बृहस्पतिः ॥ दिव्याभिर्मंत्रयुक्ताभिरोषधीभिश्चिकित्सति ॥ तान्यौषधीरानयितुं क्षीरोदस्यां
तुसागरं ॥ ऋवनावानराः शीघ्रं संपातिपनसादयः ॥ औषधीर्ये विजानंति पार्वतीश्च वानरोत्तमः ॥ सुग्रीवाकरणीं यां
दिव्यां विशल्यां देवनिर्मितां ॥ यत्र द्रोणश्च चंद्रश्च पर्वतौ क्षीरतोयधौ ॥ अमृतं यत्र मथितं तत्रसा परमौषधी ॥
तत्रा ते निहिता देवैः पर्वतौ सौमहोदधौ ॥ अयं वायुसुतस्तत्रापि हनुमांस्तत्रगच्छतु ॥ एवं ते षां विब्रुवतां दुःखा
र्त्तानां महात्मनां ॥ रामं प्रति महात्मानं लक्ष्मणं च महाबलं ॥ सर्वे विसृष्टाद्यजनवन्नु स सुग्रीवविभीषणाः ॥ प्रतिभे
दमज्ञानं तदा रम्भेदस्पृक्कृः खिताः ॥ विसंज्ञाश्च विसृष्टाश्च परिवार्य महाबलाः ॥ न किंचित्प्रतिपद्यंते सर्वे वानरऋ
क्षपाः ॥ तस्मिंस्तदा वर्तमाने प्राप्ते व्यसने महत्तु ॥ महारावो बलौघानां तस्मिन्संग्राममूर्द्धनि ॥ स विभीष
णं च सुग्रीवाः ध्यानमूकत्वमागताः ॥ परिवार्य महात्मानौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ तानि वानरकोटीनां सहस्रा
णि शतानि च ॥ निःश्रेष्टौ निःप्रतिद्वंद्वौ दृष्ट्वा नरवरात्मजौ ॥ वानराः पादपानुगृह्य शैलशृंगाणि चापरे ॥ रा २९
मं च लक्ष्मणं चैव परिवार्यावतस्थिरे ॥ एतस्मिन्नेव काले तु महायोगबलान्वितः ॥ आजगाम महातेजा देव

० तं परिष्वज्य विभीषणं । सुग्रीवः सांत्वयामास वचनं चेदमब्रवीत् ॥ विभीषण किमार्त्तस्त्वं किं न मां नाभिभाषसे । प
x र्यवस्थापयात्मानं मैवं भूः शोकलालसः । राघवस्त्वां च मामेवं समाश्वास्य समुत्थितः । रावणं सहपुत्रेण वधिष्य
तिसबांधवं । शरसंपातिताचेतौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ । वदारंनरुतिबाणैर्हतौ वारोत्सरस्विनौ ॥ ४०० तमेवं
सांत्वयित्वाथ परिष्वज्य च राक्षसं । सुग्रीवस्सचवसंपन्नइदं वचनमब्रवीत् । राजंश्चास्य सिधर्मज्ञ लंकायां नात्र सं
शयः । रावणः सहपुत्रेण नस्त्वकामो न विष्यति । यत्क्रमोऽस्ति वधिष्येते रावणं सगणं रणे । तमेवं पर्यवस्थाप्यरा
क्षसं वानराधिपः । अब्रवीद्वानरेंद्रस्तु सुग्रीवः पुत्रमंगदं । सुखेणं श्वशुरं सांत्वेवसमाहूयेदमब्रवीत् । सहस्र
हैर्हरिगणैर्लब्धसंज्ञावविक्लवौ । उभौ प्राप्य तौ किष्किंधां रामलक्ष्मणौ । अहं तु रावणं हत्वा सग
णं रावणिं तथा । मैथिलीमानयिष्यामि शक्रोनष्टमिवश्रियं । सर्वे गच्छत विश्रब्धा वर्जयित्वा नमारुतिं । अनेना
हं सहायेन हनिष्ये राक्षसाधिपं । रावणं सगणं हत्वा तोषयिष्यामि राघवौ । एक एव पुरीं लंकां अस्मात् कुर्वी
सराक्षसां । हरिसिंहेन महता किमंग पुनरावृतः । अथ क्रोपमहं मोक्ष्येमसास्ते न्यैरावणो ध्वं । सपुत्रबांधव
रुनेरुषितः कालसंमितं । अथाधिर्यैन तेजस्वी सौहृदस्य च गौरवं । यद्यन्तिसर्वं भूतानि रामे वधेन्न त्वितौ । अ
घवंदनसाराणां केयूरधरणस्य च । परिष्वंगस्य नारीणां स्पर्शस्य विविधस्य च । परिस्पर्शस्य माल्यानां स्रक्चा
णां विविधवाससां । अन्वरूपाविमौ बाहू मित्रकर्मकरिष्यतः । अथ घोरां पुरीं लंकां सप्राकारां सतोरणां । नाल्लंक
भूतसंकाशो राक्षसैर्बहुभिर्वृतां । दिशो विद्रावयिष्यामि वायुर्मेघानिवोत्थितान् । स्वबाहुबलवीर्येण पश्यतां
सर्वराक्षसां । रावणं प्रमथिष्यामि विनतेय इवोरगं । अथ शोकं च रोषं च दुःखं चैवाकुनंदनः । यद्यप्येक
=पदे रामः स्वदितेषु धिरावणो । यमशक्रकुबेरस्य वरुणस्येश्वरस्य च । वीर्येण रौद्रस्सखल्यो न मे ॥

=श्र

वक्षुषा। ललाटे ते स्थितो ब्रह्मा धर्मो मनसि धिष्ठितः। आकाशं शिरसा व्याप्तं पद्भ्यां ते पृथिवी धृता। उदरं ते स्थिवारा
मत्राणा। स्रोहव्यवाहना। दिशाश्च नक्षितौ श्रोत्रे कर्णौ ते वसवः स्थिता। ऊर्वौ स्ते मित्रवरुणौ बले वसुधय
स्थिताः। जानुनी वाश्विनौ राम सर्वे रोमाणि पधयस्थिताः। दंष्ट्रासु ते वसवः सुवेदास्ते संनिविष्टिताः। शिखा ते विगायत्री
ॐकारो हृदि संस्थितः। द्यौश्च वसंस्थिता ग्रीवां जिह्वायां ते सरस्वती। सर्वदेवमयश्चैवं नास्ति किंचित्त्वया विना। सना
तनस्त्वं प्रभवं प्रलयोसि युगक्षये। आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवास्तथाश्विनौ। संध्या मरुद्गणा देवा लोकपालाः सम
न्विताः। देवर्षयो महात्मानं तथा ब्रह्मर्षयो मलाः। ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य विमानैः समुपस्थिताः। कौतुमाणकुर्यं
सर्वे अस्मिन् समसिदारुणे। त्वं अत्र दृष्टा सर्वलोकस्य स्थावरस्य चरस्य च। प्रभवश्चाव्ययश्चैव किमात्मानं न बुध्यसे। रा =प९
क्षसानां विनाशाय प्रनिर्ष्टो मानुषां तनुं। नागपाशनिबद्धस्त्वं तिष्ठसे किं रणाजिरे। लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा स्मरस्व
गरुडं प्रभो। स स्वार्यं वैनतेयं त्वं स्मर्तुमर्हसि राघव। नान्यस्य शक्तिरस्तीह वैनतेयादृते प्रभो। नागपाशनिबद्धस्य
तव चैव लक्ष्मणस्य च। नागनाशो महात्मा सो काश्यपेयो महाबलः। तस्मात्र निहवानित्यं गतिनीरस्य सर्वतः। योस्मात्कः
प्रमुक्ताव्रमोचये क्रूरबंधनात्। स्वस्ति तेस्तु गमिष्यामि यथागतमरिंदम। एवं व्यासो देवर्षिर्महात्मा प्रबोधनारा
४ण४ यं भमेयं। जगाम लोकानुमनसा यथेष्टान् युध्यागतोद्य दृष्टगुणैरुपेतः॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे युद्धकांडे नार
दवाक्यं नाम॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा संज्ञालब्ध्वाते नारदे। मध्ये वानरसैन्यस्य सस्मार गरुडं तदा। आयेनमुपसंगम्य वा ३०
युश्चैतैर्ब्रवीद्वचः॥ राम राम महाबाहो आत्मानं स्मर विष्णुदा। नारायणस्त्वं भगवान् राक्षसार्थे वतारितः। भरसर्प
मुडं देवं वैनतेयं महाबलं। स सर्पबंधनात्त्वामद्य मुक्तं मोचयिष्यति। स तस्य वचनं श्रुत्वा राघवो रघुनंदनः। सस्मा
=पुत्रो२ =राघवः३

तंर स

षिर्नारदेरितस्तथा। रावणस्य समापेतुर्निपपात सुखात्ततः। ततो वा प्रदक्षिणं रामं तेषां मध्ये वानौकसां। रुधिरोक्षि
तसर्वांगं पतितं धरणीतले। दृष्ट्वा सुमहात्मानं शरबंधेन पीडितं। हा कष्टमिति संचिंत्य नारदस्तमुवाच ह
रामं धर्मभृतां श्रेष्ठं शरबंधेन पीडितं। विक्लवं किमिदं देव संग्रामे सीदमानद॥ एवमुक्त्वा महात्मानं नार
दो भगवानृषिः। अनिरुष्टवक्त्रकं स्मारयन्पूर्वजन्मनः। राम राम महाबाहो स्मर त्वं बुधवदतांवर। दि =दि४
व्यलक्षणसंयोगं किमात्मानं न बुध्यसे। नारायणः श्रीमान् सर्वलोकनमस्कृतः। शार्ङ्गचक्रायुधः ख
ड्गसर्वनागरिपुध्वजः। पितामहादपि परः पुरुषः शाश्वतो हरिः। वैकुंठ त्वं महाबाहो देवदेव प्रताप
वान्। न परं विद्यते त्वत्तः वचः पुरुषसत्तम। त्वं पद्मनाभः काकुत्स्थः हृषीकेशस्तथैव च। धारयस्युरसा
नित्यं मणिं कौस्तुभमेव च। मह्यां निमज्जमानां त्वां वराहत्वमुपागतः॥ निहत्य चासुरः पूर्वं हिरण्या
क्षो महाबलः। हिरण्यकशिपुश्चैव नरसिंहेन सूदितः। अदितेर्गर्भमाविश्य विष्णुत्वं प्राप्य मानद।
इंद्रस्यार्थे महाबाहो बलिर्बद्धो महासुरः। इंद्रस्य चापि ते राज्ये देवतानां पुरंदरः। मधुश्च कैटभ =श्व६
श्चैव निहितौ तौ महासुरौ। कपिलत्वमुपागम्य सागरा निहितास्त्वया। राम राम त्वमागम्य कृत्वा निःक्षत्र
यां महीं॥ हतः सहस्रबाहुश्च कार्तवीर्यार्जुनस्त्वया। कश्यपाय महीं दत्त्वा यज्ञांते बहुदक्षिणां। अनंतरू
पिणा भूर्धृता ते सकला मही। क्षीरोदे शयनात्वं ते नागस्योपरि राघव। बदर्यां तप्यसे नित्यं यत्तत्परम
कं तपः। ब्रह्मा च देवदेवेश रुद्रश्च जिष्णुस्तथैव च। महेंद्रस्त्वं महाबाहो वसूनामपि चाष्टमः। मरुतां पंचम
श्चापि वृषभः स्वतश्चाग्नवां। कपाली विवरुणानां पितृणां च परायणं। अश्विनौ चापि ते कार्ये वेदाद्दियाच

मित्रचोर
ल्ले

हृत्रात्रासंखेयेस्मिंल्लिह तोसियत्‌ । इदं कृत्वान्तरं तात्वं तं वरमाण्णोहमागतः । सहृसेव तव स्नेहात्‌ सख्यित्वमनुपालयन्‌
कारणं वयस्यत्वेन ग्रष्टव्योसि राघव । निहिते रावणे पापसखित्वं ह्रास्य सेनया । मोक्षितश्चमयाब्धौ रादेतस्मादि
षुर्बंधनात्‌ । तत्र विस्त्रसितव्यं वै राक्षसानां रणाजिरे । ते नोपमर्धेन धर्मज्ञ कूटयोधा हि राक्षसाः ॥ एवमुक्त्वा ततो
रामं सुपर्णः सुमहाबलः । परिष्वज्य च सुस्निग्धमाप्रष्टुमुपचक्रमे ॥ सखे राघव धर्मज्ञ रिपूणामपि वत्सल ।
अभ्यनुज्ञातुमिच्छामि गमिष्यामि यथागतं । बालत्वेन न शेषाश्च कौत्कालं कांशरोर्मिभिः । रावणं वरणोहत्वा स
तां समुपलप्स्यसे ॥ इत्येवमुक्त्वा वचनं सुपर्णः शीघ्रविक्रमः । रामं प्रदक्षिणं कृत्वा मध्ये तेषां वानेत्वसां । प्रदक्षिणं
वर्तं कृत्वा परिष्वज्य निवाघवं । जगामाकाशमाविश्य गरुत्मान्‌ पवनो यथा । निरुजौ राघवौ दृष्ट्वा ततो वानरयू
थपाः । प्रहृष्टाः सस्मृजुर्नादान्‌ राक्षसानां भयावहान्‌ ॥ ततो भेरीः समाजघ्नुः मृदंगांश्चाप्यवादयन्‌ । दध्मुः शंखां
श्च संहृष्टाः क्ष्वेलंत्यश्च सहस्रशः ॥ अंबरं वापि विक्रांतौ वानरानगयोधिनः । ते वानरा महाबलाः प्रहर्षात्‌ क्षपितेति
क्ष्वेलिताः । क्रमान्‌ उत्पाट्य तरसा तस्थुः शतसहस्रशः । मुंचमाना महानादान्‌ त्रासयंतो निशाचरान्‌ । लंकाद्वारमभि
क्रांता योद्धुकामाः प्लवंगमाः ॥ तेषां सुभीमस्तुमलो नितिक्षोपात्‌ बभूव शाखामृगयूथपानां ॥ ऊये निदाघस्य यथा
घनानां नादः सुभीमो नदतां निशीथे ॥ इत्यार्षे रामायणे नागबंधो नाम सर्गः ॥ ॥ तेषां सुतुमलं शब्दं वानराणां
तरस्विनां ॥ नदतां राक्षसैः सार्द्धं तदा शुश्राव रावणः ॥ स्निग्धगंभीरयानानिनिर्घोषं श्रुत्वा स निनदं ततः । स विवाराक्षसप
तिरिदं वचनमब्रवीत्‌ । तथाहि संप्रहृष्टानां वानराणां समुच्छितः । बहूनां सुमहान्नादो मेघानामिव गर्जतां । व्यक्तं सुमहती प्री ३१
तिरेतेषां समुपस्थिता ॥ यथाहि सुमहे निनिघेनोदेः क्षुब्धो नेव रुणपलयः । तौ च बाद्धौ शरैस्तीक्ष्णैः भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥

रगरुडं देवो मुडगानां नयावहं ॥ एतस्मिन्नंतरे वायुर्मेघाश्चासन् सविद्युतः ॥ पर्यस्तं सागरे तोयं कंपंत इव पर्वताः ॥
महता पक्षवातेन सर्वे तीररुहा द्रुमाः ॥ बहवः पतिता भग्नाः सपङ्काश्च लवणांभसि ॥ सर्वे च पर्वतास्त्रस्ता दुद्रुवुस्तत्रवासि
नः ॥ लवणं सर्वाणि यादांसि प्रजग्मुर्लवणांभसि ॥ दानवाश्च महाकायाः पातालतलवासिनः ॥ ततो महन्तं गरुडं विनते
यं महाबलं ॥ वानरा ददृशुः सर्वे ज्वलंतमिव पावकं ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्य नागास्ते विप्रदुद्रुवुः ॥ यैस्तैः सत्पुरुषौ विद्धौ
शरभूतैर्महाबलैः ॥ ततः सुपर्णः काकुत्स्थौ दृष्ट्वा प्रत्यभिनंद्य च ॥ प्रममार्ज च पाणिभ्यां मुखे चंद्रप्रभे तयोः ॥ वैनतेये
न संस्पृष्टाः सर्वे ते रूढवर्णाः ॥ सवर्णाश्च तयोर्गात्रे व्रणाः सर्वे तदाभवन् ॥ तं चापि समुपाघ्राय सुपर्णः कनकप्रभं ॥ ब
लं वीर्यं च तेजश्च तावेव सह एव च ॥ प्रदर्शनं च बुद्धिश्च तदा साद्विगुणं तयोः ॥ तावुत्थाय महावीर्यौ गरुडं वासवोपमं ॥
उभौ संस्वजतुर्हृष्टौ रामश्चेदमुवाच ह ॥ तव प्रसादाद्व्यसनं रावणिप्रभवं महत् ॥ आवां शास्त्रमतिक्रांतौ क्षिप्रं
च बलिनौ कृतौ ॥ यथा दशरथं तातं यथा च प्रपितामहं ॥ तथा भवंतमासाद्य हृदयं मे प्रसीदति ॥ को भवानि हर्मीसीं
संप्राप्तो दिव्यस्रगनुलेपनः ॥ वसानो रजसा वस्त्रे दिव्याभरणभूषितः ॥ इत्युक्तः प्रत्युवाच तं वाक्यं राघवेण महात्मना ॥ प
वा च गरुडो रामं मध्ये तेषां वनौकसां ॥ प्रीतात्मा संपरिष्वज्य बाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥ प्रहसन् प्राह काकुत्स्थं सुपर्णश्च
खगेश्वरः ॥ अहं सखा ते काकुत्स्थ प्राणो बाह्य इवापरः ॥ भ्ररसः कश्यपसुतो विनतासंभवो द्विजः ॥ गरुत्मानिह सं
प्राप्तो युवयोः साह्यकारणात् ॥ असुरा वा महावीर्या दानवाश्च महाबलाः ॥ देवता वा सगंधर्वाः पुरस्कृत्य शतक्रतुं ॥
नेमं मोक्षयितुं शक्ताः शरबंधं सुदारुणं ॥ मायाविना इंद्रजिता निर्मिताः क्रूरकर्मणा ॥ एते हि निरुता नागाः कद्रुपुत्रास्ती
क्ष्णा विषोल्बणाः ॥ रक्षोमायाप्रभावेन शरास्त्वत्कृतविषा भवन् ॥ सभाग्यश्चासि धर्मज्ञ रामसत्यपराक्रम ॥ लक्ष्मणेन स

र्निं डि मालेश्च महद्भिस्ताक्किः परस्त्वाधे॥ निर्ययूराक्षसादिश्यो नर्दतो युद्धलालसाः॥ रथैः कवचितैश्चान्ये ध्वजैश्च स
मलंकृतैः॥ सुवर्णजालसंयुक्तैः खरैश्च विविधैस्तानिः॥ हयैः परमशीघ्रैश्च वामरापाण्डुधारिभिः॥ प्रभिन्नकराटै
श्च गजैर्दारद्विसायकैः॥ निर्ययुर्नैरऋता व्याघ्रा व्याघ्रा इव दुरासदाः॥ वृषसिंहमुखे युक्तं खरैः कनक
भूषणैः॥ आरुरोह रथं दिव्यं धूम्राक्षः खरनिस्वनः॥ स निर्ययौ महातेजा धूम्राक्षो राक्षसैर्वृतः॥ पश्चिमेन द्
वारेण हनुमान्यत्र यूथपः॥ प्रयान्तं तु महाघोरं राक्षसं भीमविक्रमं॥ अंतरिक्षे च रावाणा विवक्रुर्लेभिरे हर्षणाः॥
रथशीर्षे महाभीमो गृध्रो विनिपपात ह॥ ध्वजाग्रे ग्रथिता श्चास्य निपेतुः शीर्षसमाकुलाः॥ रुधिरार्द्रो महान्श्वेतं छत्रं वि
निपपात ह॥ ५०॥ ववर्ष रुधिरं देवः प्रचचाल च मेदिनी॥ प्रतिलोमाकुलो वायुः निर्घातसमनिस्वनः॥ तिमिरौघस
माक्रांता दिशश्च न चकाशिरे॥ गृध्रकंकद्विजाः श्येना ये चान्ये रुधिराशनाः॥ विस्वरास्स्वनुवीतो धूम्राक्षस्य समीप
तः॥ उत्पातांश्च तान्दृष्ट्वा राक्षसानां भयावहान्॥ प्रादुर्भूतान्महाघोरान् धूम्राक्षो व्यथितोऽभवत्॥ ततः सुभी
मिर्बहुभिर्निशाचरैर्वृतोभिनिःक्रम्य रणोत्सुको बली॥ ददर्श तां राघवबाहुपालितां समुद्रकल्पां बहुवानरां च
मूं॥ ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे धूम्राक्षनिर्याणो नाम सर्गः॥ २ निर्यान्तं प्रेक्ष्य धूम्राक्षं राक्षसं भीमदर्शनं॥ विनेदुर्वान
राः सर्वे प्रहृष्टा युद्धकांक्षिणः॥ तेषां सुतुमुलं युद्धं संजज्ञे हरिरक्षसां॥ अन्योन्यं मुशलैर्घोरैर्दंष्ट्रैः शूलशक्ति
भिः॥ वानरा राक्षसैर्घोरैः पोथिता श्च विदारिताः॥ राक्षसा वानरैश्चापि क्रमेण भूमिसमाः कृताः॥ राक्षसाश्चाभिसं
क्रुद्धाः वानरान्निशितैः शरैः॥ विभिदुर्घोररूपैस्तान् कंकपत्रैरजिह्मगैः॥ ते गदाभिश्च भीमाभिः पट्टिशैः कूटमु
द्गरैः॥ घोरैश्च परिघैश्चित्रैस्त्रिशूलैश्चापि संयुगे॥ विदार्यमाणा रक्षोभिर्वानरास्ते महाबलाः॥ अमर्षाज्जनितो
द्धर्षाश्चक्रुः कर्माण्यनेकशः॥ शरनिर्भिन्नगात्रास्तु शूलनिर्भिन्नदेहिनः॥ जगृहुस्ते द्रुमांस्तत्र शिलाश्च हरियूथपाः॥

अयं च सुमहाल्हादः शंकां कुर्वन् यतीवनः॥ एतत्तु वचनं श्रुत्वा मंत्रिणां राक्षसाधिपः॥ उवाच राक्षसांस्तत्र समीपे परिवर्ति
नः॥ ज्ञायतां हर्षमेतेषां सर्वेषां वनचारिणां॥ शोककाले समुत्पन्ने हर्षकारणमुत्तमं॥ ते तथोक्ताः सुसंरब्धाः प्राका
रमधिरुह्य वै॥ ददृशुः पालितां सेनां सुग्रीवेण महात्मना॥ तौ च मुक्तौ महाभागौ राघवौ पाशबंधनात्॥ समुत्थितौ
महाभागौ विषण्णास्तत्र राक्षसाः॥ संत्रस्तमनसः सर्वे च प्राकारादवरुह्य वै॥ विषण्णवदना दीना राक्षसेंद्रमुपस्थिताः॥
तथा संहृष्टरोमाणौ राक्षसास्ते महाबलाः॥ तदप्रियं दीनमुखा रावणाय निशाचराः॥ आवेदयन् यथातत्वं सर्वं वा
क्यविशारदाः॥ यौ ताविंद्रजिता युद्धे भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥ प्रबद्धौ शरबंधेन निष्प्रकंपभुजौ कृतौ॥ विमुक्तशरबं
धौ तौ दृश्येते रणमूर्द्धनि॥ पाशानिव गजौ छित्वा गजेंद्रसमविक्रमौ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां राक्षसेंद्रो महाबलः॥ चिं
ताशोकपरीतात्मा विवर्णवदनोऽब्रवीत्॥ घोरैर्दत्तवरैर्बद्धौ शरैराशीविषोपमैः॥ अमोघैः सूर्यसंकाशैः प्रमथ्यें
द्रजिता युधि॥ तमस्त्रबंधमासाद्य यदि मुक्तौ रिपू मम॥ संशयस्थमिदं सर्वं मनुपश्यामि ऽहं बलं॥ निःफलाः खलु कक्कुलि नं८
संवृत्ताः शरा वासुकितेजसः॥ विनतेयमिवासाद्य नागा गंगाः रुदीकसः॥ एवमुक्त्वा तु संरब्धो निःश्वसन्नुरगो यथा॥
अब्रवीद्राक्षसां मध्ये धूम्राक्षं नाम राक्षसं॥ बलेन महता युक्तो रक्षसां भीमकर्मणां॥ निष्क्रम्य त्वं वधायाशु वीर राघव =म.५
वानरयोः॥ एवमुक्तस्तु धूम्राक्षो राक्षसेंद्रेण धीमता॥ कृत्वा प्रदक्षिणं हृष्टो निर्जगाम नृपालयात्॥ अभिनिष्क्रम्य त
द्वारात् बलाध्यक्षमुवाच ह॥ त्वरयस्व बलं शीघ्रं युद्धकालो यमागतः॥ धूम्राक्षस्य वचः श्रुत्वा बलाध्यक्षो बलानुगः॥ सेनानी॥२
बलमुद्योतयामास रावणस्याज्ञया त्वरन्॥ ते बद्धघंटा बलिनो घोररूपा निशाचराः॥ विनर्दमानाः संहृष्टाः धूम्रा
क्षं पर्यवारयन्॥ विविधायुधहस्ताश्च शूलमुद्गरपाणयः॥ गदाभिः पट्टिशैः खङ्गैः आयसैश्चापि मुद्गरैः॥ परिघै

उपचक्राम तदृष्ट्वा हनूमान् प्रगृह्य महतीं शिलां ॥ क्रोधाद्द्विगुणरक्ताक्षः पितृतुल्यपराक्रमः ॥ शिलां तां पातयामास धूम्राक्षस्य
रथोपरि ॥ आपतंतीं शिलां दृष्ट्वा गदामुद्यम्य संभ्रमात् ॥ रथादाप्लुत्य वेगेन वसुधायां व्यवस्थितः ॥ सा प्रमथ्य रथं
तस्य निपपात शिला भुवि ॥ सचक्रकूबरं सहयं सध्वजं सशरासनं ॥ निहत्य सरथं तस्य हनुमान् मारुतात्मजः ॥ क्रोधा
त् संरक्तनयनः बभंजवांतकर्सलिभः ॥ समारुतिर्महावीर्यः सुग्रीवसचिवो बली ॥ रक्षसां कदनं चक्रे सस्कंधवि
टविटपैर्द्रुमैः ॥ विभिन्नशिरसो भग्ना राक्षसाः शोणितोक्षिताः ॥ द्रुमैः प्रमथिताश्चान्ये निपेतुर्धरणीतले ॥ निह
त्य राक्षसानीकं हनुमान् मारुतात्मजः ॥ गिरिशृंगं ततो गृह्य धूम्राक्षं विदधावत् बली ॥ तमापतंतं धूम्राक्षो गदामुद्य
म्य वीर्यवान् ॥ विनर्दतं हनुमंतं गदयाक्रम्य संयुगे ॥ तस्मै क्रुद्धः सरोषेण गदां तां बहुकंटकां ॥ न्यपातयत धूम्राक्षः
मूर्ध्नि देशे हनूमतः ॥ ताडितः स तया तत्र गदया भीमरूपया ॥ स तं न देशे महावीर्यो मारुतिर्गलसाध्वसः ॥ स कपिर्मा
रुतबलस्तं प्रहारमचिंतयन् ॥ धूम्राक्षस्य शिरोमध्ये गिरिशृंगमपातयत् ॥ स विह्वलितसर्वांगो गिरिशृंगेण पोथितः ॥
पपात सहसा भूमौ विकीर्ण इव पर्वतः ॥ निहतं राक्षसं दृष्ट्वा हतशेषा निशाचराः ॥ त्रस्ताः प्रतिगता लंकां वध्यमाना
वानौकसैः ॥ स जघ्नुः धूम्रं निहतो रुवक्त्रः सुविह्वलः शोणितलोहिताक्षः ॥ प्रवाकु तथा शोणितमुज्झिरन् मुखात् ×तां६
×तं५ प्रपात भूमौ वनष्ट चेताः ॥ विनिहत्य नरेन्द्रान् निशाम्य ह्रितत निंतरकर्दमां महीं ॥ रिपुवधजनितश्रमप्रह
ष्टः पवनसुतः ससुहृद्भिरर्चितस्तु ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे धूम्राक्षवधः ॥ धूम्राक्षं निहतं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्च्छितः ॥ ब
लाध्यक्षमुवाचेदं कृतांजलिमुपस्थितं ॥ शीघ्रं निर्यांतु दुर्धर्षा राक्षसा भीमविक्रमाः ॥ अकंपनं पुरस्कृत्य सर्वशस्त्र ३३
विशारदं ॥ एष शास्ता च गोप्ता च नेता च युधि बुद्धिमान् ॥ भूतिकामश्च मे नित्यं नित्यं च समरप्रियः ॥ न चकंपयितुं
शक्यः स वैरपि सुरासुरैः ॥ अकंपनो कंपनः श्रीमान् आदित्य इव तेजसा ॥ एष जेष्यति काकुत्स्थं सुग्रीवं च महाबलं ॥

तेनाम वेगाहरयो नर्दमानाः सहस्रशः । समंततो राक्षसान् घोरान् नामानि बभाषिरे । पुनश्च तुमुलस्तेषां संग्रामः स
मपद्यत । तद्युद्धं वानराणां तु तेषां संग्रामशालिनां । शिलाभिर्विपुलाभिश्च बहुशाखैश्च पादपैः । वानरा मथिताः के
चित् केचित् नखैर्विदारिताः । राक्षसा मथिताः केचित् वानरैर्जितकर्मभिः । वमन्तो रुधिरं केचित् मुखैः रुधिरलोच
नाः । पार्श्वे विदारिताः केचित् केचिद्राशीकृता भुवि । शिलाभिश्चूर्णिताः केचित् नखैः केचित् विदारिताः । ध्वजैर्विमर्दि
तैर्भिन्नैः खड्गैश्च विनिपातितैः । रथैर्विमथितैः केचित् केचित् मथिता वाहनाः । वानरैर्भीमविक्रान्तैः राक्ष
सा व्यालवेगिभिः । राक्षसाः करजैस्तीक्ष्णैः मुखेषु च विदारिताः । विरूपवदना घोरा विप्रकीर्णशिरोरुहाः । म
ताः शोणितगन्धेन निपेतुर्धरणीतले । अन्ये च परमक्रुद्धा राक्षसा भीमदर्शनाः । तलैरेवाभिपातैश्च वज्रस्पर्शै
श्च वानरान् । वानरैरापतन्तिश्च वेगिता वेगवत्तरैः । मुष्टिभिश्चरणैश्च पादपैश्च विपोथिताः । सैन्यं स विकृतं दृ
ष्ट्वा धूम्राक्षो राक्षसैर्वृतः । क्रोधेन कदनं चक्रे वानराणां युयुत्सताम् । प्रासैः प्रमथिताः केचित् उद्वेगैः शोणितं मु
खैः । भुजैरस्त्राहताः केचित् पतिता धरणीतले । परिघैः पतिताः भग्नाः भिन्दिपालैः परश्वधैः । पट्टिशैराहताः
केचित् केचित् निर्विद्धलीकृताः । केचिद्विमथिताः भीमा रुधिरार्द्रा वनौकसः । केचित् विनिकृत्ता नष्टसंज्ञा क्रो
शसुन्धि । विभिन्नहृदयाः केचित् एकपार्श्वेन शायिनः । विदारितास्त्रिशूलैश्च केचिद्दंष्ट्राभिर्विदारिताः । ततः सुभी
मं महद्युद्धं हरिवानरराक्षसाम् । अस्त्रवृक्षास्त्रबहुलं शिलापादपसंकुलं । विविक्तं व्याकुलं तावेव असन्नं बभूव
सः । धनुर्ज्यातंत्रिमधुरं हिक्कातालसमायुतं । मंदस्तनितसंगीतं युद्धगांधर्वमाबभौ । धूम्राक्षस्तु धनुष्पाणिर्वा
नरान् रणमूर्द्धनि । हसन् विद्रावयामास दिशस्तान् शरवृष्टिभिः । धूम्राक्षेणार्दितं सैन्यं मथितं प्रेक्ष्य मारुतिः ।

=उर्धी२

४नू१ =वायाा२

शशामा
चक्रुर्मही दारुणकर्दमां॥ हतानां रुधिरौघेण संसादान्निहतं रजः। शरा रश्मितसंस्कार्यैर्बभूव वसुंधरा। क्रमशः क्रिशि
लाग्रास गदापरिघतोमरैः। राक्षसा हरयश्चैव चक्रुरन्योन्यमोजसा॥ बाहुभिः पर्वताकारैः रस्पंतः पर्वतोपमाः। वा
नरान् सूदयामासु संरब्धा रजनीचराः। वानराश्चापि संक्रुद्धा सिंहनादं मह्ताक्रम शिलाशमभिः। अभिजघ्नुरतिक्रम्य शाखा
भिः क्षिप्रवीर्य्यतः॥ एतस्मिन्नन्तरे वीरा हरयः कुमुदो नलः। मैंदोथ द्विविदः क्रुद्धाश्चक्रुर्युद्धमनुत्तमं॥ ते मुष्टिभि
र्महावेगा राक्षसानां चमूमुखे। कदनं सुमहच्चक्रुः लीलया हरियूथपाः। अभिनेरुस्मपुरतो शिलापादपवर्षि
णः। उत्कृष्टगर्जितरवा मेघा इव बभुस्तदा॥ तथा नरेंद्रेगणावत्तदंतं शस्त्रासुनागाश्चरथद्विपानां महोदधिः क्षु
ब्धमिवात्युरूपं निशाचराणां बलमाबभासे॥ निपातयंतोतिबलान्निशाचरान् तलप्रहारैः करजैश्च वेजिताः। विवे पृथक्कृताः।
रुरुत्रिः प्लवगेश्वरा रणे बलानि रक्षोधिपतेस्तदानीं॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे अकंपननिर्याणो नाम सर्गः॥ ★ रक्षसां वान
रैर्दृष्ट्वा सुमहत्कदनं कृतं। क्रोधमाहारयामास तेषां तीव्रमकंपनः॥ क्रोधमूर्छितवेगस्तु धुन्वन् परमकार्मुकं। दृष्ट्वा तु
कर्म शत्रूणां सारथिं वाक्यमब्रवीत्॥ अत्रैव त्वरितं याहि सारथे यत्र वानराः। एते हि संहिता घ्नंति राक्षसान् सुबहून्
रणे॥ एतैर्हि राक्षसानां के कदनं सुमहत्कृतं। मय्यिति ष्टति राज्ञ्ये ना'भीवानरपुंगवाः। प्रसमंपचंत्यवर्षंति सैन्ये
मम सुदुःसहे। अत्रैव तावत्त्वरितः सारथे नय मे रथं। एते हि बलवंतश्च भीमकायाश्च वानराः। क्रमाशैलप्रहरणाति
ष्ठंति प्रमुखे मम। एतान् निहंतुमिच्छामि समरश्लाघिनो रणे। एतैर्हि राक्षसानां के हंतक्रिया निरंतरैः॥ ततः प्रचलि ३४॥
ताश्वेन रथेन रथिनां वरः। हरीनभ्यपतत्क्रोधात् किरन् बाणैरकंपनः। नस्थातुं वानराः शेकुः किंपुनर्योद्धुमाह
वे। अकंपनशरैर्भग्नाः सर्व एव प्रदुद्रुवुः। तान् मृत्युवशमापन्नान् अकंपनवशानुगान्। समाक्ष्य हनुमान् ज्ञाती

वानरांश्चापि घोरांश्च वर्धने षति राक्षसः॥ प्रतिगृह्य स तामाज्ञां राज्ञस्तस्य महाबलः॥ बलं संत्वरयामास तदा लघुपराक्र
मः॥ ततो नानाप्रहरणा भीमाक्षा भीमदर्शनाः॥ निर्ययू राक्षसा मुख्या बलाध्यक्षप्रणोदिताः॥ रथमास्थाय यत्तु आमानव
सकांचनभूषणः॥ सदाश्वैः संबालैर्युक्तो हेमजालविभूषितैः॥ राक्षसैः संवृतो भीमैः स तप्तकांचनकुंडलिः॥ सख
ड्गी कवची बाणी निर्ययौ स बलानुगः॥ अकंपनो वृतो घोरैः राक्षसैस्तु महाबलैः॥ तस्य निर्गच्छतस्तूर्णं अकस्मात्तु रथ
वाजिनः॥ ऊघानैः सहसापक्रत्यय विक्लवे तसः॥ आस्यं दत्ते क्षणं वापि सत्वं युद्धाभिकांक्षिणः॥ बिभेद मुखवर्णश्च
कंको विस्वर्यमायायौ॥ अकस्माद्दारुणो गृध्रो ध्वजाग्रे समलीयते॥ ग्लानोभवत् स्वरो तस्य सद्यो बाकुलस्वयोत्तरः॥ अकंपनमुक्तः
सघः॥ तस्मिन् काले तु रक्षसः॥ आकुलं गगनं चासीत् दुर्दिनं रूक्षमारुतं॥ उच्चुक्रुशुर्मृगाश्चास्य वाचः क्रूरा भयावहः॥
उक्तुः स्वरं व दीप्तं व निस्वरं मृगपक्षिणः॥ स तु सिंहोचितस्कंधः शार्दूलसमविक्रमः॥ तानुत्पातानधःकृत्वा निर्जगा
मनिशाचरः॥ तस्य निर्यातमानस्य नगर्याः सह राक्षसैः॥ बभूव सुमहान्नादः क्षोभयन्निव सागरं॥ तेन शब्देन
वित्रस्ता वानराणां महाचमूः॥ द्रुमशैलप्रहरणा योद्धुं समवतिष्ठता॥ तेषां युद्धं महाघोरं संजज्ञे कपिरक्षसां॥ रा
मरावणयोरर्थे समभित्यक्तजीवितं॥ सर्वे ह्यतिबलाः शूराः सर्वे पर्वतसन्निभाः॥ हरयो राक्षसाश्चैव परस्पर
ऊभिषिषिणः॥ तेषां विनदतां शब्दः संयुगे षुतरस्विनां॥ शुश्रुवे सुमहांस्तस्मिन्नन्योन्यमभिगर्जतां॥ रजश्च सहसो
द्धूतं सुभीममभवत्तदा॥ सर्वा ता हरिरक्षोभिः संरुरोध महद्दिशः॥ अन्योन्यं रजसा तेन कौशेयारुणपांडुना॥ संवृतं =२४
क्षमक्षेण ददृशुर्न रणाजिरं॥ न ध्वजो वा पताका वा वर्मिणस्तुरगोपि वा॥ आयुधं स्यंदनं वापि ददृशे तेन रेणुना॥ श
ब्दस्तु तुमुलस्तत्र नदतामभिधावतां॥ शुश्रुवे विपुलः संख्ये न रूपाणि प्रकाशिरे॥ हरीनेव सुसंक्रुद्धा हरयो जघ्नु
राहवे॥ राक्षसाश्चापि रक्षांसि निजघ्नुः समरे तदा॥ ते परांश्च विनिघ्नंतः स्वांश्च वानरराक्षसाः॥ रुधिरार्द्रां तदा

कोशेयंरुमिकाशोकां४

मुक्तितः ॥ उत्पाट्य सहसा वृक्षं कृत्वा वेगमनुत्तमं ॥ शिरस्यभिजघानाशु निशाचरमकंपनं ॥ तेन वृक्षप्रहारेण वज्रे
णेव बिडौजसा ॥ राक्षसो वानरेंद्रेण प्रेक्षितो यमसादनं ॥ तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ अकंपनमकंपनं ॥ व्यथिता राक्षसाः
सर्वे क्षितिकंपे नगा इव ॥ त्यक्त्वा प्रहरणाः सर्वे राक्षसास्ते पराजिताः ॥ लंकामभिविविशुस्त्रस्ता हन्यमाना प्लवंग
मैः ॥ ते मुक्तकेशाः संविग्नाः भग्नमाना पराजिताः ॥ भयात्त्रमजलांगा निःश्वसंतो विशृंखलाः ॥ अन्योन्यमभि
नर्दंतो विविशुर्नगरीं तदा ॥ पृष्ठतस्त्रासंमूढाः प्रेक्षमाणा मुहुर्मुहुः ॥ तेषां संयजुता संख्यं विशतां च पुरीं भया
त् ॥ राक्षसानां जवं दृष्ट्वा विनेदुस्ते वानरोत्कसः ॥ तेषु लंकाप्रविष्टेषु राक्षसेषु प्लवंगमाः ॥ समेत्य हरयः सर्वे हनूमं
तमपूजयन् ॥ सोपि प्रहृष्टस्तान् सर्वान् वानरान् प्रत्यपूजयत् ॥ हनुमान् सत्वसंपन्नो यथार्हमनुरूपतः ॥ वि
नेदुश्च यथाकालं हरयो जितकाशिनः ॥ पुनश्चाकृष्यकः पतितान् सत्रागनेव राक्षसान् ॥ एवं स संप्रजयहृवी
नूल्वा कर्म सुदुःष्करं ॥ आजगाम महाबाहुर्यत्र रामः सलक्ष्मणः ॥ स वीरशोभामभजन्महाकपिः निहत्य
रक्षःखरसाह्यवाप्तवान् ॥ महासुरं भीममममित्रतापनो यथैव विष्णुर्बलिनं चमूमुखे ॥ अपूजयन् देवगणा
स्ततः कपिं स्वयं च रामोतिरथश्च लक्ष्मणः ॥ तथैव सुग्रीवमुखाः प्लवंगमाः विभीषणश्चैव महाबलो यायिनः ॥
इत्यार्षे युधकांडे अकंपनवधः ॥ ५ ॥ ततस्तु रावणः क्रुद्धः श्रुत्वा हतमकंपनं ॥ पुरं प्रतियायौ लंकां स नीकुंभ बत्राम
संरुद्धपु मानवेक्षितुं ॥ तां राक्षसगणैर्गुप्तां गुल्मैश्च बहुभिर्वृतां ॥ ददर्श राजा राजेंद्रो बहुध्वजपताकिनी ॥ रुद्धां तु नग
रुषसं रीं दृष्ट्वा रावणो राक्षसेश्वरः ॥ उवाचामर्षितः काले प्रहस्तं युद्धकोविदं ॥ पुरस्योपनिरुद्धस्य सहसा पीडितस्य च
धातान् प नान्यं समर्थं पश्यामि युद्धे युद्धविशारद ॥ अहं वा कुंभकर्णो वा त्वं वा सेनापतिर्मम ॥ इंद्रजित् वा निकुंभो वा वहेयु
र्भारमीदृशं ॥ स त्वं बलमितः शीघ्रमादाय परिगृह्य च ॥ विजयायाभिनिर्याहि यत्र सर्वे वनौकसः ॥ निर्याणादे ३५
व ते वीर चपला हरिवाहिनी ॥ नदंतां राक्षसेंद्राणां श्रुत्वा नादं द्रविष्यति ॥ चपला ह्यविनीताश्च चलचित्ताश्च वान
रात्रुवधन कर्णा।२

=रा ४

=नगु ६

संप्रतस्थे महाबलः॥ तं महाप्लवगं दृष्ट्वा सर्वे ते प्लवगाधिपाः। समेता समरे वीरं समग्राः पर्यवारयन्॥ हनूमंतं वर्त्ते
दृष्ट्वा बभूवुर्हरियूथपाः। विश्वस्ता बलिनः सर्वे बलवंतमुपाश्रिताः॥ अकंपनस्तु शिलाभं हनूमंतमुपस्थितं
महेंद्रमिव धाराभिः शरैरभ्यवर्षत। अचिंतयित्वा तान् बाणान् शरीरे पततः शितान्॥ अकंपनवधार्थनम
हामाविदधे मनः। स प्रहस्य महातेजा हनुमान् पवनात्मजः। रक्षःसकाशमभिदुद्राव कंपयन्निव मेदिनीं॥ तस्याथन
र्द्दमानस्य तं दीप्यमानस्य तेजसा। बभूव रूपं दुर्द्धर्षं शक्रस्येवोद्यताशनेः। आत्मानं त्वप्रहरणं बुद्ध्वा क्रोधसम =क्रोध
न्वितः। ह॰॰ शालमुत्पाटयामास गिरिशृंगमिवोच्छ्रितं। गृहीत्वा तं महाशालं पाणिनैकेन मारुतिः। विनद्य सुम
हानादं त्रासयामास राक्षसान्॥ ततस्तमभिदुद्राव निशाचरमकंपनं। निहंतुमनुविं क्रुद्धो वज्रेणेंद्र इवाहवे
आपतंतं च दृष्ट्वा शालहस्तं च मारुतिं। ताडयामास बाणाग्रैः शालं चाप्यस्य विच्छिदे। छिन्नं तु वृक्षं सहसा व्यवधू
य महाकपिः। समुत्पाट्य गिरेः शृंगं अभिदुद्राव राक्षसं। अकंपनस्तु तं दृष्ट्वा गिरिशृंगं समुद्यतं। दूरादेव महाबा
णैः अर्द्धचंद्रैरदारयत्। तत्पर्वताग्रमाकाशे रक्षोबाणैर्विदारितं। विकीर्णं पतितं दृष्ट्वा हनुमान् विस्मितोऽभवत्
सोऽथ कर्णसमासाद्य रोषदर्पान्वितो हरिः। तरुमुत्पाटयामास महागिरिमिवोच्छ्रितं। तं गृहीत्वा महास्कंधं महाका
यो महाद्युतिः। प्रगृह्य परमप्रीतो भ्रामयामास वीर्यवान्। प्रधावन्नुरुवेगेन प्रभंजन् परान्क्रमान्॥ हनुमान्
परमक्रुद्धश्चरणैः कंपयन्महीं। राक्षसान् सगजारोहान् सरथान्सहयद्विपान्। जघान समरे क्रुद्धः पदातींश्चा
परान्बहून्॥ तदंतकमिव क्रुद्धं समरे प्राणहारिणं। हनुमंतमभिप्रेक्ष्य राक्षसा विप्रदुद्रुवुः। तमापतंतं संरब्धं
राक्षसानां भयावहं। ददर्शाकंपनो वीरश्चुक्रोध च महाबलः। स चतुर्दशभिर्बाणैर्निशितैर्मर्मभेदिभिः। बिभे
द स महावीर्यं हनुमंतमकंपनः॥ स तथा तेन विद्धस्तु बहुभिर्मार्गणैः शितैः। हनुमान्ददृशे वीरो रुधिरेणास

नरवानरनाशाय रावणार्थे न संशयः ॥ लंकाया निर्ययौ क्षिप्रं बलेन महता वृतः ॥ ततो दुंदुभिनिर्घोषं पर्जन्यनिन
दोपमः ॥ शुश्रुवे शंखशब्दश्च प्रयाते वाहिनीपतौ ॥ यूहेनेवातिघोरेण प्राग्रेणास विनिर्ययौ ॥ गजयूथनिकाशेन बलेन महता
रतः ॥ विनर्दतो रवान्घोरान् राक्षसाऽग्रमुरग्रतः ॥ भीमरूपा महाकायाः प्रहस्तस्य पुरःसराः ॥ सागरप्रतिमौघेन बले
न महता वृतः ॥ प्रहस्तो निर्ययौ क्रुद्धो कालांतकयमोपमः ॥ तस्य निर्याणघोषेण राक्षसानां च गर्जतां ॥ लंकायां सर्वभूता
नि विनेदुः विकृतैः स्वरैः ॥ विभ्रमाकाशमावृत्य त्रासस्रवं समं खरस्वनं ॥ ववर्षे रुधिरं देवः प्रहस्तस्य रथोपरि ॥ ध
जमूर्द्ध्नि गृध्रोस्य निलीनो दक्षिणामुखः ॥ वमंत्यः पावकज्वालाः शिवा घोरा ववासिरे ॥ अंतरिक्षात्पपातोल्का वायुश्च
=ग्र७ परुषो ववौ ॥ अन्योन्यमभिसंरब्धाः ग्रहाश्च न चकाशिरे ॥ प्रयातस्य च संग्रामे छाया च विकृताभवत् ॥ अश्रुपूर्णमुख
■श्चास्य दक्षिणं स्खलितो हयः ॥ सारथिर्बहुशश्चास्य पतन्नाम च गाहतं ॥ प्रतोदो न्यपतद्धस्ताद्धरिणाद्धयशालिनः
दीप्ति निर्याणश्रीश्च तस्यासीद्भास्वरा या सुदुर्लभा ॥ सा ननाश मुहूर्तेन समे च स्खलिता हयाः ॥ तान् समास्थ्य ग्रशोत्पातान् करमण
प्रहस्तो भृशदारुणान् ॥ आभवीर्यं विदृष्ट्वा नो राक्षसा निर्ययौ च हा ॥ कालो भवेयं कालस्य देहे यमपिपातकं मर्ये
मरणधर्मेण संयोजयितुमुत्सहे ॥ तस्य तद्ध्वनिं श्रुत्वा प्रहस्तस्य रणाजिरे ॥ सुसंरब्धस्तराजगम्भः राक्षसायुद्धकांक्षि
णः ॥ ततस्तमभिनिर्यांतं प्रख्यातबलविक्रमं ॥ युद्धिनानाप्रहरणा कपिसेनाभ्यवर्तत ॥ अथ घोषः सुतुमुलः कपीनां
समजायत वृक्षानारुजतां चैव गुर्वीश्चागृह्णतां शिलां ॥ उभे उमुदिते सैन्ये रक्षोगणवानरौकसां ॥ वेगितानां समर्था
नामन्योन्यवधकांक्षिणां ॥ रक्षसां वानराणां च बभूव तुमुलो ध्वनिः ॥ ततः प्रहस्तः कपिवाहिनीं तां अभिप्रतस्थे नि
धनाय दुर्मतिः ॥ विवृद्धवेगं च ननाद वदारुणं यथा मुमूर्षुः शलभो विभावसुं ॥ ॥ इत्यार्षे युद्धकांडे प्रहस्तनिर्याणो रुद
नामसर्गः ॥५८ ॥ ततः प्रहस्तं निर्यांतं भीमं भीमपराक्रमं ॥ गर्जंतं सुमहाकायं राक्षसैरभिसंवृतं ॥ ददर्श महती से
ना ॥

अकृतात्मा कृपः।। निरालंबो निःसहायः।

राः। श्रोर्षंतेन सहितैर्यांति सिंहनादमिवद्विपाः। नर्दंतं वांसमालक्ष्य रामः सौमित्रिणा सह। अथ वंशस्थे निरालं-
बः प्रहस्तवशमेष्यति। श्रापत्सु संशयः श्रेयो नत्विनिःसंशयं कृतं। प्रतिलोमानुलोमं वा यद्वान्यत्मनसो हि-
तं। रावणेनैवमुक्तस्तु प्रहस्तो राक्षसाधिपः। राक्षसेंद्रमुवाचेदं असुरेंद्रमिवोशना। राजन् मंत्रितं पूर्वं कुश-
लैर्मंत्रिभिः सह। विवादश्चापि नौवृत्तः समवेक्ष्य परस्परं। प्रदानेन तु सीतायाः श्रेयो व्यवसितं मया। अप्रदा-
नः।४ ने पुनर्युद्धं दृष्टमेतत्तदेव हि। सोहं दानैश्च मानैश्च सततं पूजितस्त्वया। सांत्वैश्च विविधै राजन् किं न कुर्यां प्रि-
यं तव। मद्बाणाशनिवेगेन हतानां तु रणाजिरे। अद्य तृप्यंति मांसेन पक्षिणः काननौकसः। न हि मे जीवितं रक्ष्यं पु-
त्रदारधनानि वा। संपश्य मां जुहूषंतं त्वदर्थे जीवितं रणे।। एवमुक्त्वा तु भर्तारं रावणं वाहिनीपतिः। उवाचेदं बलाध्यक्षा-
न् प्रहस्तः पुरतः स्थितान्। समानयत मे क्षिप्रं राक्षसानां महद्बलं। अद्य तांनाशयिष्यामि वेगेन हरिवाहिनीं। इ-
त्युक्तास्ते प्रहस्तेन बलाध्यक्षाः कृतत्वराः। बलमुद्योतयामासुस्तस्मिन् राक्षसमंदिरे। साबभूव मुहूर्तेन तिग्मै- नीत्रा।
नानायुधध्वजाः। लंका राक्षसवीरैस्तैर्गजैरिव समाकुला। हुताशनं तर्पयितां ब्राह्मणांश्च नमस्यतां। हव्यगंधप्रति-
वहन् सुरभिर्मारुतो ववौ। तर्पयित्वा वने तस्मिन् विधिवज्जातवेदसं। स्रजश्च विविधाकाराः शिरोभिरभिमंत्रि-
ताः। संग्रामसज्जाः संहृष्टाः धारयंति महाबलाः। ब्राह्मणान् स्वस्तिवाचाग्रे संग्रामायाभवन् स्थिताः। धनुर्हस्ताः कव-
चिनो वेगेनाप्लुत्य राक्षसाः। रावणं प्रेक्ष्य भर्तारं प्रहस्तं पर्यवारयन्।। अथामंत्र्य वराजानं भेरीमाहत्य भैर-
वां। आरुरोह रथं दिव्यं प्रहस्तः सज्जकार्मुकः। अरण्यं रावणेनैव प्रहस्तस्तेन कल्पितं। आरुह्य स रथश्रेष्ठं कां-
चनांगदकुंडलः। सर्वायुधसमोपेतं किंकिणीजालनादितं। हयैर्महाजवैर्युक्तं सम्यक्सूतसमन्वितं। महा-
जलदनिर्घोषं श्रामवंशार्कभास्वरं। उग्रध्वजनिर्घोषं वरूथोपस्करान्वितं। सुवर्णजालसंयुक्तं प्रहसंतमिव
श्रिया।

रिव पुष्पितैः ॥ हतवीरौघवप्रां तु भग्नायुधपरिद्रुमां ॥ शोणितौघमहातोयां यमसागरगामिनीं ॥ यकृत्प्लीहमहा-
पंकां विनिकीर्णांत्रशैवलां ॥ भिन्नकायशिरोमीनामंगावयवशाद्वलां ॥ गृध्रकंकबडकाकीर्णां हंससारसनादितां
मेदःफेनवृताकीर्णां योधस्तनितनादितां ॥ तां कापुरुषदुस्तारां युद्धभूमिमयीं नदीं ॥ नदीमिव घनापाये हंस-
सारससेवितां ॥ राक्षसाः कपियोधाश्च तेरुस्ते दुस्तरां तदा ॥ यथा पद्मरजोद्धूतां नलिनीं गजयूथपाः ॥ व्यगाहंत
तथा वा राहरिराक्षसपुंगवाः ॥ ततः सृजंतं बाणौघान् प्रहस्तं स्यंदने स्थितं ॥ ददर्श तरसा नीलो विनिघ्नंतं प्ल-
वंगमान् ॥ ततः परमदुर्मर्षमापतंतं महाकपिः ॥ प्रहस्तं ताडयामास वृक्षमुत्पाट्य वीर्यवान् ॥
स तेनाभिहतः क्रोधान्नदन्राक्षसपुंगवः ॥ ववर्ष शरवर्षाणि प्लवंगमचमूपतौ ॥ तत् यथा गोवृषो वर्षं
शारदं शीघ्रमागतं ॥ अपारयन्वारयितुं प्रतिगृह्णाति निमीलितः ॥ एवमेव प्रहस्तस्य शरवर्षं प्लवंगमः ॥ रथवः
निमीलिताक्षः सहसा नीलः सेहे विदारुणं ॥ रोषितः शरवर्षेण शालेन महता वृक्षः ॥ ततः ॥ निजघान हयान्
नीलो प्रहस्तस्य मनोजवान् ॥ सहस्ताद्बाणमुत्सृज्य प्रहस्तः सशरासनं ॥ प्रगृह्य मुशलं घोरं स्यंदनादव-
पुप्लुवे ॥ ततस्तौ वाहिनीमुख्यौ जातकोपौ तरस्विनौ ॥ तस्थौ क्षतजदिग्धांगौ प्रभिन्नाविव कुंजरौ ॥ उल्लि-
खंतौ सुतीक्ष्णाभिर्दंष्ट्राभिरितरेतरं ॥ सिंहशार्दूलसदृशौ सिंहशार्दूलविक्रमौ ॥ विक्रांतौ समरे वीरौ संयु-
गेष्वनिवर्तिनौ ॥ आकांक्षंतौ यशः प्राप्तुं वृत्रवासवसंयुगे ॥ आजघान ततो नीलं ललाटे मुशलेन सः ॥ प्रह-
स्तः परमायत्तस्तस्य सुस्राव शोणितं ॥ ततः शोणितसंरक्तः प्रगृह्य तं महातरुं ॥ प्रहस्तस्योपरि क्रुद्धो विस-
सर्ज महाकपिः ॥ प्रहारमविचिंत्यास्तु प्रगृह्य मुशलं महत् ॥ अभिदुद्राव बलिनं बली नीलं प्लवंगमं ॥ तमुग्र- २७
वेगं संरब्धमापतंतं महाकपिः ॥ नीलः संप्रेक्ष्य जग्राह महाकायो महाशिलां ॥ तस्य युद्धाभिकामस्य मृधे मु-

वानराणां बलीयसां। अभिसंजातहर्षाणां प्रहस्तमभिगर्जतां। पट्टशास्त्यृष्टिबाणाश्च शूलानि मुशलानि च। गदाश्च
परिघाश्चैव विविधाश्च परश्वधाः। धनूंषि च विचित्राणि राक्षसानां जयैषिणां। प्रगृह्य तान्यशेषाणि वानरान्प्रति
धावतां। वृक्षान्पुष्पितांश्चैव पादपान् वानरर्षभाः। शिलाश्च विविधाश्चैव योद्धुकामाः प्लवंगमाः। तेषामन्योन्यमासा
द्य संग्रामः सुमहानभूत्। बहूनामश्मवृष्टिं च शरवृष्टिं च मुंचतां। बहवो राक्षसा युद्धे बहून्वानरयूथपान्।
वानराश्चापि रक्षांसि जघ्नुश्च परान्बहून्। शूलैः प्रमथिताः केचित् वानरा राक्षसैर्युधि। परिघैराहताः केचित्केचि
च्छिन्नाः परश्वधैः। निरुच्छ्वासाः पुनः केचित् निपेतुर्धरणीतले। वक्षस्पार्श्वास्तलैश्चान्ये मुष्टिभिश्चाहताभृ
शं। प्रवमन्शोणितं वक्त्रात् विकीर्णदशनेक्षणाः। आर्त्तस्वरं च नदतां सिंहनादं च गर्जतां। बभूव तुमुलः शब्दो
हरीणां रक्षसां तथा। वानरा राक्षसाश्चैव वीरमार्गमनुव्रिताः। विवृत्तनयनाः क्रुद्धाः चक्रुः कर्माण्यभीतवत्॥
एतस्मिन्नंतरे शूराः प्रहस्तस्य पदानुगाः। नरांतकः कुंभहनुः महानादः समुन्नदः। एते प्रहस्तसचिवाः जघ्नुः
सर्वान्वनौकसः। तेषामापततां वेगं निघ्नतां च वनौकसां। द्विविदो गिरिशृंगेण जघानैकं नरांतकं। दुर्मुखः
पुनरास्थाय बलात्स विपुलं द्रुमं। अपरोद्ध्यं प्रहस्तस्य समुन्नदमपोथयत्। जांबुवांस्तु संरब्धः प्रगृह्य त्वाचवि
पुलां शिलां। अपातयत महातेजा महानादस्य वक्षसि॥ अथ कुंभहनोस्तार स्तरस्तासंयुगे बली। वृक्षेणाम
हताः प्राणान् कपिस्तस्य समाददे। अमृष्यमाणस्तत्कर्म प्रहस्तस्तो रथमास्थितः। चकार कदनं घोरं धनुष्पाणिर्व
नौकसां॥ तत्र तस्याप्रमेयस्य सागरस्येव संप्लवः। आवर्त्तैरिव संजज्ञे बलस्य महतो महान्॥ महता हि शरौघेण
प्रहस्तो युद्धकोविदः। अर्दयामास संक्रुद्धो वानरान्परमाहवे॥ १०० वानराणां शरीरैश्च राक्षसानां च मेदि
नी। बभूव निचिता तत्र पर्वतैरिव सर्वतः। सा मही रुधिरौघेण प्रच्छन्ना स्म प्रकाशते। प्रच्छन्ना माधवे मासि पलाशैः

त्रिशिरा हता॥ आयुधव्यग्रहस्तैश्च राक्षसैश्च समं ततः॥ सर्वांस्तु रक्षिता देवी यत्रास्ते राक्षसाधिपः॥ कृत्वे ण्प्रियमा
णेन अतिकायः पुरःसरः॥ कामरूपश्च रामस्य मन्त्रिवीज्यमानश्चामरैः कृतैः॥ शतार्द्धमार्गे बहुलंध्वजमालापरोपितं
उच्चार्य च कुर्वन्विवेश नगरं पाणिभिः॥ प्रविश्य च समादिष्ट्वा प्रमदया द्योतमानया॥ कृष्टं तरानलं साउ मयस्य कृ
हिता तदा॥ आश्वास्तां देवीं ततो राज्ञा स्त्रियां संरक्षस्व निजां॥ दृष्ट्वा ससंभ्रमं पूर्वं परिष्वज्य दशाननः॥ मंत्रिणां तु ततस्ते
षां आसनान्यादिदेश ह॥ सौवर्णे सुविचित्राणि सोपधानानि सर्वशः॥ ते चासने उपविष्टेषु अन्येषां तेषु मंत्रिषु
पर्यंके उपविष्टेषु देवी मंदोदरी ततः॥ अतिकायो महाबाहुः पितरं चाभिवाद्य तं॥ मातरं चाभिवाद्याथ वदास
नगतो भवत॥ अक्षस्य वधसंतप्तो महाकायो वध्यार्द्दितः॥ लंकायाश्चावमर्द्देन कषायउत्तलोचनः॥ संग्राममभि
कांक्षन्स व्याकुलेनांतरात्मना॥ अब्रवीद्धि पुत्रः सोथ महागंभीरनिस्वनं॥ किमागमनकार्यं ते देवि शास्त्रं तु कु
र्यतां॥ हर्षं मम समापन्नं किं भवत्यत्र मिहागता॥ मंत्रिभिस्सहिता किं वितु ब्रूहि साध्वि यथातथं॥ एवमुक्ते तु
वचने देवी वचनमब्रवीत्॥ विज्ञाप्यं श्वशुरा राजेन्द्र यावे वा त्वय्युक्तांजलिः॥ नापराधश्च कर्त्तव्यो वद् यामममा
नद॥ हता मे नगरी रुद्धा हता मे राक्षसा हताः॥ रक्षांक्ष सहिता वीरा अहस्तेन सा हि वचत्॥ मत्वं तं युद्धकामं व
निर्गंतुं कृतनिश्चयं॥ इति संविग्नराजेन्द्र ममागमनकारणं॥ न च युद्धं अनुषक्तश्च तत्तु तस्य महात्मनः॥ महात्मा
गसमर्थस्य यस्य नाथर्था व्याहृता॥ लक्ष्मणस्य च सौमित्रे। यस्य नास्ति समो युधि॥ न च मानुषमात्रो सौ रामो द
शरथात्मजः॥ एकेन येन नाविष्टं बहवो राक्षसा हताः॥ चतुर्दश सहस्राणि जनस्थाननिवासिनां॥ खरश्च नि
हतः संख्ये तदा रामेण मानुषः॥ त्रिशिराश्च कबंधश्च विराधो दंडके हतः॥ शरणौकेन वाली च तदा रामेण मानु ३८
षः॥ शांकाने नमहाराजकुमारा च स्य वधश्च दपि॥ पितुश्च वचनाद्रामः प्रविष्टो दंडकं वनं॥ ब्रह्मचर्यव्रते युक्तो सह
भ्राता वनेचरः॥ तस्य भार्या जनस्थानात् किमानीता पतिव्रता॥ अकारणं कृतं तत्ते दोषायं समुपस्थितः॥ पतिव्रता

शालयोधिनः। प्रहस्तस्य शिलां नीलो मूर्ध्नि तूर्णमपातयत्। सा तेन कपिमुख्येन विमुक्ता महती शिला। बिभे
द बहुधा घोरा प्रहस्तस्य शिरो महत्। स गतासुर्गतश्रीको गतसत्त्वो गतेन्द्रियः। पपात सहसा भूमौ छिन्नमू
ल इव द्रुमः। विभिन्नशिरसस्तस्य बहु सुस्राव शोणितं। शरीराद निःसरं बहु रुधिरं प्रस्रवणादिव। हते प्रह
स्तेन नीलेन तदकंपनमहद्बलं। रक्षसामगतहर्षं लंकामभिपपात ह। अशक्तसमिति स्थातुं निहते
वाहिनीपतौ। सेतुबंधं समासाद्य विकीर्णं सलिलं यथा। हते तस्मिंश्चमूमुख्ये न कश्चित्पुरतो भवत्। तस्मि
न्रक्षोबलगणाध्वानमूकत्र मागतं।। ततस्तु नीलो विजयी महाबलः प्रशस्यमानः स्वकृतेन कर्मणा। समे
त्य रामेण सलक्ष्मणेन च प्रहृष्टरूपो थ बभूव यूथपः।। तस्मिन्हते राक्षससैन्यनाथे प्लवंगमामेघ[illegible]न्यु ×न।७
दे।। भीमा युद्धसागरं तल्यरूपं प्रदुद्रुवे राक्षससराक्षसैन्यं।। गत्वा तु नीलेन हतं शरांशुः सेनापतिं सानुचरं प्रहस्तं तत्रा
पि तेषां स निशम्य वाक्यं रक्षोधिपः क्रोधवशं जगाम।। समागतं नीलहतं निशाम्य कौशोदितः क्रोधवशाभिभूतः। महाब
लानुयुद्धनिशारदांश्च जवाव तान् निरुत्तयोधमुख्यान्।। ।।इत्यार्षे श्री युद्धकांडे प्रहस्तवधो नाम सर्गः।।८।। प्रहस्त
स्य वधं श्रुत्वा रावणो भ्रान्तमानसः। राक्षसानादिदेशाशु राक्षसेन्द्रो महाबलः। कार्या रात्रुषु नानज्ञायेरिद्बलसू
दनः। सुरदिलः सैन्यपालो मे सानुयात्रः सकुंजरः। सोहं रिपुविनाशाय विजयस्य विवृद्धये। स्वयमेव गमिष्या
मि रणशीर्षमनिवर्तनः।। अद्य तद्वानरानीकं सहरामं सलक्ष्मणं। निर्दहिष्यामि बाणौघैः शुष्कं वनमिवानलः। =श्लो ५
अद्याहं तर्पयिष्यामि पृथिवीं कपिशोणितैः। रामं च लक्ष्मणं चैव रामं च लक्ष्मणं चैव नेष्ये च यमक्षयं। एवमु
क्त्वा महातेजा रावणो लोकरावणः। अगच्छत्सहसा क्रुद्धः सर्वसैन्येन संवृतः। X ।।संग्राममभिकांक्षंतं रावणं X
कृत्य भामिनी। हता सा रुरायायो देवी नाम्ना मंदोदरी तदा। माल्यवंतं करेणाथ पूपाक्षसहिता उसा। मंत्रिर्मं
त्रतत्वज्ञैस्तथान्यैर्मंत्रिसत्तमैः। राक्षसैरावृता सर्वैः वैजऊर्जर पाणिभिः। योधिद्भिश्चैव वृद्धाभिस्तथा कन्या ○

२१

कार्तवीर्यार्जुनो यथा। मारुध्या मोक्षमार्गं त्वं मारुध्यां कुलसंक्षयं। मारुध्याः पुरनाशं च मारुध्याः पुत्रसंक्षयं।
हितं सर्वं श्रवाम्येषा कुरुष्व वचनं मम।। ।।इत्यार्षे रामायणे मंदोदरीवाक्यं।। तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रियाया राक्ष
सेश्वरः। उक्तं दीर्घं विनिश्वस्य निरीक्ष्य च समासदः। हसन्मंदोदरीं गृह्य वाक्यमेतदुवाच ह। श्रयाहं हितकारि
एषा वचो यद्धि भाषितं त्वं न तन्मनसि मे देवि प्रविवेश शात्रियं प्रिये। देवान् जित्वा रणे पूर्वं ससुरासुरमानवान्।
प्रणमे मानुषे कस्मात् वानरेश्च समन्वितं। प्रणम्य रामं काकुत्स्थं किं वक्ष्ये सर्वदेवताः। कादरं वाक्यमे भद्रेऽ
वितं हततेजसः। हत्वा तस्य पुरा भार्यां आनंदवासुधरुणां। राक्षसान् घातयित्वा च लंकां पाल्यव सर्वतः। राघवं
प्रणमे कस्मात् दीनवीर्ये च अबलः। राघवं प्रणमिष्याहं कथं जानि तमुत्सहे। एष मे सहजो भावो नियं मनसि
धिष्टितः। अविज्ञज्ञेप तवादेवि ननमे यं हि कस्यचित्। न धुनासि ततो येन शरबैघच्छिवाक्रांतो। प्रतिबिंबं तु ते
मर्तासकथ्यं करुणं वदेत्। त्रिलोक्ये स पुमान्नास्ति यो मे यानिजितो रणे। देवतानां बलं हत्वा देवराजो महाजि =या ८
तः राघवं प्रणमे कस्मात् श्रद्धिश्छिवा उदेहिनां। मारुध्या हृदि संतापं जयिष्ये हि द्विजस्मिते। हनिष्ये लक्ष्मणं चैव
राघवं नापि वानरान्। सुग्रीवं च हरिष्यामि हनुमंतं च वानरं। न तु संधिं करिष्यामि राघवेण सहाहवे तु। विदेहीना
र्पयिष्यामि राघवस्य भयादहं। सौत्रतं न तु संधिं च करिष्यति स राघवः। सागरं तु महद्बद्ध्वा रुद्ध्वा लंकां सकान
नां राक्षसान् अवरान् हत्वा। संधिं कुर्यां कथं प्रिये। न चाहं। संधिमिच्छामि कदाचिदपि भामिनि। गच्छ त्वं भवनं वि =चं ४
श्र श्रासर्नमे तसुखोदयं। मारुध्या हृदि संतापं अहं यास्ये रणाजिरं। अघ्नुस्सर्वान् हनिष्यामि वानरान्नरणमू
र्शनि। पुत्राश्च मे महावीर्या मेघनादपुरोगमाः। अंतःपुराय गच्छ त्वं ससुरवैभवसरक्षेमा।। एवमुक्त्वा परिष्वज्य ३९
भार्याप्रीतमनाइव। अवेवेश ततो देवी स्वयं सा भवनोत्तमं। चिंतयामास तद्वीरं विग्रहं सम्प्रपश्चिकिर्तं। रावणस्तु

= रघु २

विरोधस्तु दोषमाहवते महान् ॥ तन्मध्ये रोचते बुद्ध्या एतेषां मंत्रिणां तथा ॥ राममार्यास्सता साध्वी रामायस्त्र प्रतिदीयतां
विनाशयेण नाविनोक्तं पूर्वमेव महात्मना ॥ ततस्तु च वशोपस्य तस्य साहाय्यं करिष्यति ॥ रत्नानि विविधरत्नानि प्रेषयामर
भूतमे ॥ सीतां विवमहाश्वान्तु सुवर्णं वाहनानि च ॥ मणिमुक्ताप्रवालं च तथा रजतमेव च ॥ माल्यवान् गृह्य सर्वं
उपपाकृश्चताधिवच ॥ अतिकायं तथा नार्यं कार्याकार्यविशारदः ॥ विभीषणो गतः पूर्वामेनि स्तत्र गाते धेन्वं ॥ संधिं
करिष्यते व्यक्तं राघवं प्रणिपत्य हि ॥ संमान्य मैथिलीं नास्मै प्रदास्यति विभीषणः ॥ माल्यवांश्च महाकायो राक्ष
सानां हितेरतः ॥ राघवं याव्य शिरसा संधिं कुर्वन्तु रावणः ॥ सांत्वं मौदं तथा दानं राज्ञो रामे तत्र यं स्मृतं ॥ कनिष्ठं सवैतो
युद्धपुत्रश्चाष्ट वर्षं तथा ॥ संशयं वाम नागत्वा किं जितेन करिष्यति ॥ नं च लात्सुधिसिद्धिश्च हन्यते हन्यसे पि वा ॥ तस्मा
द्ध युद्धं नरोनेन संधिं कुरु दशानन ॥ प्रणिपत्य महाबाहो राघवं प्रतिनंदनं ॥ प्रदीयतामस्म सा सीता सुसंधिस्ते ०
नरोवर्ता ॥ सांप्रतं संशयो राजन् पुरस्यांतः पुरस्य च ॥ आत्मनो राक्षसश्रेष्ठ वर्त्तते नात्र संशयः ॥ तस्माद्राजन्
प्रवासप्य पुरस्य च कुलस्य च ॥ रक्षणीयश्च यत्नाम सर्वमात्मन्यधिष्ठितं ॥ कुंभकर्णस्तदा रामः सत्यवादी नव ×कू७
सलः ॥ धर्मनित्यो महासत्त्वः शरणागतवत्सलः ॥ कुरु तेन यतः संधिं रामे दशरथात्मजे ॥ लक्ष्मणे च महाबा
हौ नियंत्राष्ट हितेरते ॥ प्रहस्तेन कृतं किं च युध्यता राक्षसान्बले ॥ धूम्राक्षेण च राजेंद्र निर्यं समरदुर्ग क्षिप्ता ॥ म
महाकायेन च तथातिकायेन राक्षसाः ॥ अकंपनेन वीरेण युध्यता राक्षसेश्वर ॥ तथान्ये बलिनि श्चैव किंक
र्तं वानरे बले ॥ निहता दूषणः कश्चित् बलोद्दे रोपि रावणः ॥ येषां वायाद्विमेतानः कुबेर वरुणा नपि ॥ यमो वै
तस्खतो येषां तथान्ये देवदानवाः ॥ येषां नास्ति समो वार्यो स्तेहता वानरैर्युधि ॥ न वापि वानराः क्रुद्धाः हृष्टं पादप
योधिनः ॥ रक्षमाणोऽत्र रामेण सुग्रीवेण च पालिताः ॥ तत्र मे रोचते संधिं सह रामेण रावण ॥ योग्यश्च राघवो मि
त्र

कांचनवर्मयानि विविधानि उपकरणानि यस्य ॥ =नंदकुमार्ति ।२ =अश्विनीकुमारकेता ।७

हर्यंकोवन वित्रमौडंश्चारूढ्यसंख्यायधन प्रकाशं । आसंससुधयम्यमरीविनर्द्धं देवांतकाख्योशनितुल्यवेगः ॥ याश्चैष म्र
र्तनिशितं प्रगृह्य विधुन्वमर्मकांचनवज्रसारं । गजेंद्रमास्काय शशिप्रकाशं आयाति योसौ त्रिशिरा तरस्वी ॥ आसोनजल
कलिनः मृतनिकाशरूपः कुंभः पृथुव्यूढसुजातवक्षाः । समाहितः पन्नगराजकेतुः विस्फारयन्भाति धनुर्धनुष्मान् ॥ याश्चैक तरुक
आंकनदवज्राग्रजुष्टं दीप्तं वक्षुमरं परिघं प्रगृह्य । आयाति रक्षोबलकेतुभूतो योसौ निकुंभोद्भुत घोरकर्मा ॥ याश्चैषचापासि नागस्त्रः
शरौघजुष्टं पताकिनं पावकदीप्तरूपं । रथं समास्थाय विभात्युदग्रो नारांतकोसौ नगशृंगयोधी ॥ याश्चैष कालानलदी
व्याघ्रादि प्तरूपः खड्गी धनुष्मान्कवची किरीटी । गजेंद्रमास्थाय गिरिप्रकाशं खरस्वरो यं मकराक्षनामा ॥ याश्चैष नानाविध घो
मुखयु ररूपे र्व्याघ्रोष्ट्रनागेंद्रमृगाश्ववक्त्रैः । भूतैर्वृतो भाति विवृत्तनेत्रैः । योसौ सुराणामपि दर्पहंता ॥ यत्रैतदिंदुप्रतिमं विभा
क्तैः ति ॥ छत्रं सितं सूक्ष्मशिलाकमग्र्यं अत्रैष रक्षोधिपतिर्महात्मा भूतैर्वृतो रुद्र इवावभाति ॥ योसौ किरीटी चलकुंडला
स्यो महेंद्रविंध्योपमभीमकायः । महेंद्रवैवस्वतदर्पहंता रक्षोधिपः सोयमुपैति रुष्टः ॥ नित्येष एव न रक्षसेंद्र
सोत्रतिभाषितं । प्रत्युवाच ततो रामो विभीषणमरिंदमः ॥ अहो दीप्तो महातेजा रावणो लोकरावणः ॥ आदित्य इव दुःप्रेक्षो
राक्षसो भाति रश्मिभिः ॥ सुव्यक्तं लक्षयते नास्य रूपं तेजःसमन्वितं । देवदानववीराणां वपुरेवं विधं कृतं ॥ यादृशं राक्षसें
द्रस्य वपुरेतद्विराजते ॥ तथैवास्यानुगास्तुल्याः पुत्रापौत्रास्तथानुजाः । सर्वे पर्वतसंकाशाः सर्वे पर्वतयोधिनः ॥ सर्वे
दीप्तायुधधरा योधा अस्य महौजसः ॥ भाति राक्षसराजोसौ प्रदीप्तैर्भीमविक्रमैः ॥ भूतैः परिवृतस्तीक्ष्णैर्देहवद्भि
रिवांतकः ॥ एवमुक्त्वा ततो रामो धनुरादाय वीर्यवान् । लक्ष्मणानुचरस्तस्थौ समुद्धृतशरासनः ॥ ततः स रक्षोधिपति
र्महात्मा रक्षांसि तान्याह महाबलानि । द्वारेषु चर्यागृहगोपुरेषु सुनिर्वृतास्तिष्ठत निर्विशंकाः ॥ स एवमुक्त्वा त्रिदिशें ४०॥
द्रशत्रुरुग्र्यप्यनापं सरारं प्रदीप्तं । विदारयन्वानरसागरौघं महाझषः पूर्णमिवार्णवौघं ॥ तमापतंतं सहसानि
रीक्ष्य दीप्तेषुचापं युधि राक्षसेंद्रं । ततो हरीशः सहसाजगाम तं रावणं योद्धुमतिप्रचंडः ॥ बलात्समुद्धृत्य महा

तोवाक्यं राक्षसानिदमब्रवीत्। कल्प तामेरथः शार्ङ्गं क्षिप्रमानाय तांतिकं। अथक्रोधविमोक्षामिनिःश्वस्य दृढयेश
र्य। देवासुरे यथापूर्वं रुद्रेणानिहतांधकं। चिरकालेसितंयुद्धं एतन्मेराघवेण ह। अथदृष्णीशय्यावाणानिकु
काइवपन्नगाः। रामंसमत्रिधार्वंतु निषाग्निप्रतिमाःशिता। सुतेजसेरुक्मपुंखे स्वस्तेजाधीति हिरण्मयैः। रा
रिरापदपयाम्येनमुक्तानिरि वक्रंजरं। वानमूरान्सुबहून्दृष्ट्वा राघवाज्ञात्र चोदितान्। सरामानुजवि
क्रांतान्तेनसार्धंस्नुपागतान्। इत्यार्षे रावणवाक्यं नाम॥ ॥स एवमुक्त्वा तु विमानरूपं रथंतुरंगैर्बहुनि
स्तुयुक्तं। प्रकाशमानंवपुषापरेण समारुरोहामरराजशत्रुः॥ सशंखभेरीपटहप्रणादैराक्ष्वेडितास्फो।
टितसिंहनादैः। प्राण्यैस्सर्वैश्राप्यनिप्रयुज्यमानस्तदाययौ राक्षसराजमुख्यः। सशैलजीमूतविकाशरूपैः
महास्वनैःपावकदीप्तनेत्रैः। बालैर्वृतोराक्षसयोधवीरैर्गतैर्दृष्टैरुरुद्र इवामरेशः॥ ततोनगर्याःसहसाम
स्तेजानिःक्रम्य तद्वानरसैन्यमुग्रं। महार्णवाभं स्तिमितं ददर्श समुद्यतं पा[illegible]शैलहस्तं। ततोक्षसानीकमतिप्र
वृद्धं आलोक्य रामो भुजगाम बाहुः। बिभीषणंशास्त्रभृतांवरिष्ठं ज्वाना[illegible]लाग्रगत स्वरस्वा॥ नानापताकाध्वजशस्त्र
जुष्टं प्रासासिशूलाशनिचक्रहस्तं। कस्येदमक्षोभ्यमनीत सैन्यं नागेंद्रराजोपमनागजुष्टं॥ ततःसरामस्य वचो निश
म्य विभीषणःशुक्रसमानबुद्धिः। शशंसरामाय बलप्रवेगान् महात्मनांराक्षसपुंगवानां॥ योसौगजस्कंधगतोमहा
मानवोदितार्कोपमताम्रवक्त्रः। सकंपयन्नागशिरोभ्युपैति राजन्नवेह्येतमकंपनाख्यं॥ योसौरथस्थोमृगराज
राजकेतुर्धुन्वन्धनुःशक्रधनुःप्रकाशं। करैरिवाभाति विवस्वान्[illegible] इंद्रजित्राक्षसराजपुत्रः। यश्चैषविन्ध्यास्तर
वेंद्रकल्पोधन्वीरथस्थोतिरथोतिवीरः। विस्फारयन्चापमतुल्यमानं नाम्नातिकायोतिविवृद्धकायः॥ योसौ
नवार्कोपमताम्रचक्षुरारुह्यघंटानिनदप्रणादं। खरखरंगर्जतिवै महात्मा महोदरोनामसएषवीरः। योसौ

रथं तस्य समासाद्य तोद्यम्या क्षिप्य सारथेः। त्रासयन् रावणं धीमान् हनुमान् वाक्यमब्रवीत्॥ देवदानवगन्धर्वा यक्षाश्च
सह पन्नगैः। अवध्यश्चात्र यामग्ना वानरेभ्यस्तु ते भयं॥ तद्वद्देवाः पर्यर्पञ्च यद्वाउरगराक्षसाः। वांमन्न मघपञ्च
वानरेभ्यो भीमविक्रमः। एष मे दक्षिणो बाहुः पञ्चशाखः समुद्यतः। निरसिष्यति ते देहाद्भूतात्मानं चिरोषितं॥ क्षि
प्रं प्रहर निःशंकः स्थिरां कीर्तिमवाप्नुहि। विक्रमं च विदित्वा ते नाशयिष्यामि [illegible]॥ रावणस्य वचः श्रुत्वा वायुसू
नुरभाषत। प्रहृतं मे मया पूर्वमक्षं स्मर्तव्य तत्सुतं। एवमुक्तो महातेजा रावणो राक्षसाधिपः। आजघानानिलसुतं
तलेनोरसि वीर्यवान्॥ स तथाभिहतस्तेन मुहूर्तं व्यचलत्कपिः। आजघानाभिसंक्रुद्धस्तलेनैवामरद्विषं॥ तथा
स तेनाभिहतो वानरेण तरस्विना। दशग्रीवः समुद्धूतो यथा भूमितले बलः। संग्रामे तं तथा दृष्ट्वा रावणं तलताडि
तं। ऋषयश्चारणाः सिद्धा नेदुर्देवाश्च सासुराः॥ अथाश्वस्य महातेजा रावणो वाक्यमब्रवीत्। साधु वानर वीर्येण श्लाघ
नीयोसि मे रिपुः॥ रावणेनैवमुक्तस्तु हनुमान् वाक्यमब्रवीत्। धिगस्तु मम वीर्यस्य यत्त्वं जीवसि राक्षस। सकृत्तु प्रह
रेदानीं दुर्बुद्धे किं विकत्थया। ततस्त्वां मामको मुष्टिर्नयिता यमसादनं। एवमुक्तस्तु संक्रोधो रावणः स महाबलः। ते
न वानरवाक्येन कोपस्तस्य महानभूत्। स क्रोधाग्निपरीतात्मा त्ररुक्षाल सराधवद्यथा। संरक्तनयनश्चापि समुष्टिमक
रात्तदा। समुष्टिं पातयामास वज्रकल्पं महायशाः। हनुमदुरसि व्यूढे स चचाल महाकपिः। विह्वलं तं समर्तं दृष्ट्वा हनुमं
तं महाबलं। रथेनातिरथः क्षिप्रं नीलं प्रतिसमाद्रवत्। सोन्तकप्रतिमैर्बाणैः परमर्मातिभेदिभिः। क्षिप्रमाप्लरयामा
प्लरयामास नीलं हरिचमूपतिं। स शरौघसमायस्तो नीलः परमदारुणः। गिरिं मलयशैलाग्रं रक्षोधिपतयेऽसृ ४१
जत्॥ हनुमानपि तेजस्वी समाश्वस्तो महाबलः। नीलेन सह संसक्तं रावणं वीक्ष्य वीर्यवान्। स रावणवधार्थं च चक्रा
र सुमतिं तदा। संवीक्ष्यमाणो युद्धेप्सुः सरोषः समभित्वरत्। नीलेन सह संसक्तो रावणो राक्षसाधिपः। न योग्यं

धराग्रं कुंभावरक्षोधिपतिं हरीशाः॥ ताः किल वृक्षशृंगं बहु वृक्षसानुं प्रगृह्य विक्षेपसरावणाय॥ तमापतंतं प्रसमीक्ष्य राज
बिभेद बाणैर्यमदंडकल्पैः॥ तस्मिन् प्रवृक्षो तमवृक्षखंडे शिलेविकीर्णे सुविचित्रसानौ॥ महाहि कल्पं शरमुग्रध
न्या समाससाद त्वराक्षस दृप्यपेंद्रः॥ स तं गृहीत्वानिलतुल्यवेगं स विस्फुलिंगं ज्वलनप्रकाशं॥ विक्षेप राजा हरिकृथपाय
ससायकेरावणबाहुमुक्तः। शक्राशनिःस्वयवपुः शिताग्र॥ सुग्रीवमासाद्य बिभेद वेगात्। गुहेरिताः क्रौंचमिवोग्र
शक्तिः॥ स सायकार्त्तो विपरीतचेता कूजन् व्यथार्त्तो निपपात भूमौ॥ तं वीक्ष्य भूमौ पतितं विसंज्ञं नेदुः प्रहृष्टायुधिया
तुधानाः॥ ततो गवाक्षो गवयः सदंष्ट्रो मैंदो गजो ज्योतिर्मुखो नलश्च॥ शिलाः समुत्पाट्य विवृद्धकायाः। समाससदन्ते किल
राक्षसेंद्रं॥ तेषां प्रहारान् स चकार मोघान् रक्षोधिपो बाणगणैः शिताग्रैः॥ तान् वानरेंद्रानपि बाणजालैः बिभे
द घोरैर्जनदचित्रपुंखैः॥ ते वानरेंद्रास्त्रिदशारिबाणैर्भिन्ना निपेतुर्भुवि भिन्नरूपाः॥ ततस्तु तद्वानरसैन्यमुग्रं प्र
च्छादयामास स बाणजालैः॥ ५०० ते वध्यमानाः पतिताग्र्यवीरा नानद्यमानाः भयशल्यविद्धाः॥ शाखामृगा रावणसा
यकार्त्ता जग्मुः शरण्यं शरणं च रामं॥ ततो महात्मा सधनुर्धनुष्मान् आदाय रामः सहसा जगाम॥ तं लक्ष्मणः प्रां
जलिरभ्युपेत्य उवाच वाक्यं परमार्थयुक्तं॥ कामार्यसुपर्याप्तो वधायास्य दुरात्मनः॥ हनिष्याम्यहमद्यैव अनु
जानीहि मां विभो॥ ततोब्रवीन्महातेजा रामः सत्यपराक्रमः॥ गच्छ वत्स वनं वेदं निबोध मम लक्ष्मण॥ रावणो हि म
हाबाहुर्बहुमायो महाधनुः॥ त्रैलोक्येनापि संक्रुद्धो दुःप्रधृष्यो न संशयः॥ तच्छिद्राणि मार्गस्व स्वछिद्राणे निरक्ष्य न॥
चक्षुषा धनुषा चैव रक्षात्मानं समाहितः॥ राघवस्य वचः श्रुत्वा संपरिष्वज्य पाडितं॥ अभिवाद्य ततो रामं ययौ सौमि
त्रिराहवं॥ स रावणं वारणहस्तबाहुर्ददर्श दीप्तोद्यतभीमबाणं॥ प्रच्छादयंतं शरवृष्टिजाले स्तान् वानरान् बा
णनिकीर्णदेहान्॥ तं आलोक्य महातेजा हनुमान् मारुतात्मजः॥ निवारयन् शरजालानि अभ्ययुध्वत्रावणं॥

ऊं२ किं स्तुतिं करोषि सि

मक्क

विपरीतबुद्धे। अस्मिन् क्षणे यास्यसि जीवलोकं संसाध्यमानो मम बाणजालैः। तमाह सौमित्रिरविस्मयेन गर्जंतमुग्रं
शरचापपाणिं। राजन् न गर्जंति ।।। महाप्रभावाः किं कत्थसे श्रीकृतवत्रमघ जानामि वीर्यं तव राक्षसेंद्र बलं प्रतापं
च पराक्रमं च।। अयं स्थितोहं शरचापपाणिरागच्छ किं मोघविकत्थनेन।। स एवमुक्तः कुपितः ससर्ज रक्षोधिपः स
प्तशरान् सपुंखान्। तान् लक्ष्मणः कांचनचित्रपुंखैश्चिच्छेद बाणैर्निशितैः सुपत्रैः।। तानु प्रचिंत्य बाणान् सहसानि
कृत्तान् निकृत्तभोगानिव पन्नगेंद्रान्। नव वर्षबाणान् वलिताग्रमौलि महेंद्रबाणाशनितुल्यवेगान्।। स बाणवर्षं
अप्रेरितं ववर्ष दिव्यं रामानुजे कार्मुकसंप्रयुक्तं। क्षुरार्धचंद्रोत्तमकर्णिभल्लैः शरांश्च चिच्छेद न चुक्षुभे च। स लक्ष्मणश्चा
शु शरान् शिताग्रान् महेंद्रवज्राशनितुल्यवेगान्। संधाय चापे ज्वलनप्रकाशान् ससर्ज रक्षोधिपतेर्वधाय। स तांस्तु
चिच्छेद निशाचरेंद्रश्छित्वा च तान् लक्ष्मणमाजघान। शरेण कालाग्निसमप्रभेण स्वयंभुदत्तेन ललाटमध्ये। स लक्ष्म
णो रावणसायकार्त्तश्चचाल चापं शिथिलं प्रगृह्य। पुनश्च संज्ञां प्रतिलभ्य कृच्छ्रात् चिच्छेद चापं त्रिदशेंद्रशत्रोः।।
तं छिन्नचापं त्रिभिराजघान बाणैस्तथा दाशरथिः शिताग्रैः। स सायकार्त्तो विचचाल राजा कृच्छ्राच्च संज्ञां पुनरास
साद। स छिन्नचापः शरताडितांगः स्वेदार्द्रगात्रो रुधिरावसिक्तः। जग्राह शक्तिं परमां प्रचंडां स्वयंभुदत्तां युधि देवश
त्रुः। स तां सधूमानलसंनिकाशां वित्रासनीं वानरराक्षसानां। चिक्षेप शक्तिं सहसा ज्वलंतीं सौमित्रये राक्षसरा
✻ ष्ट्रनाथः।। प्रदीप्यमानां रघुनंदनस्तामुरस्यथान्यैस्तमनांतरे। विक्षोर विंत्यं स्वं भागं नाम्नानं प्रतिसोस्मरेत्। ततो दान
वदर्पघ्नं सौमित्रिं देवकंटकः। ✗ बाणैरनिलप्रकाशैः तथापि सा तस्य विवेश शक्तिः स्तनांतरे दाशरथेर्विशा
लां।। शक्त्या तया त्रासो मित्रि ताडितस्स स्तनांतरे।। विक्षोर विंत्यं स्वं भागं नामानं प्रतिसोस्मरेत्। ततो दानवदर्पघ्नं
सौमित्रिं देवकंटकः। तं पीडयित्वा बाहुभ्यां अप्रभुर्लंघने भवत्। तं गृहीत्वा च बाहुभ्यां चिंतयामास रावणः। हि ४२
मवान् मंदरो मेरुः कैलाशो वा महागिरिः। शक्यो भुजाभ्यां संवोढुं न त्वयं रघुनंदनः। विक्षोराप्येनं भागस्त्वसमग्रो
=भवता र्य रथ्यात्रिरूढमंगल्ताद्व्युपचक्रमो।२ =वधेऽस्माटनेवा प्रजग्मुः।२ =देहमास्थितः।।

हि मया योद्धुं कृतधर्मविजानता। रावणश्च महातेजा तद्धृङ्गं नवभिः शरैः। आजघान सुतीक्ष्णाग्रैस्तद्विशीर्य पपात ह
विकीर्णं तच्छरैः शृङ्गं दृष्ट्वा हरिचमूपतिः। नीलोऽग्निरिव जज्वाल क्रोधेन परवीरहा॥ सोऽश्वकर्णान्धवानुत्तालान् चूतांश्चा
पि सुपुष्पितान्। अन्यांश्च विविधान्वृक्षान् नीलश्चिक्षेप संयुगे। स तानापततः शीघ्रं शरैश्चिच्छेद रावणः। नीलश्चाभ्यव
र्षद्गात्रे दशग्रीवस्य लाघवं। अभिवृष्टः शरैर्घोरैर्मेघैरिव महाबलः। ह्रस्वं कृत्वा ततो रूपं ध्वजाग्रे स पपात ह। पाव
कात्मजमालोक्य ध्वजाग्रे पर्यवस्थितं। जज्वाल रावणः कोपात् ततो नीलो ननाद च॥ ध्वजाग्रे धनुषश्चाग्रे किरीटाग्रे न तं
हरिं। स सौमित्रिस्सुग्रीवो दृष्ट्वा स्मयत राघवः। रावणोऽपि महासत्त्वं कपिलाघवविस्मितः। संभ्रमाविष्टहृदयो न किंचि
दत्रापद्यत। नादं चक्रुः समाविष्टा लब्धलक्षाः प्लवंगमाः। नीलस्य लाघवं संभ्रांतं दृष्ट्वा रावणमाहवे। वानराणां प्रणा
देन संक्रुद्धो रावणस्तदा। अस्त्रमाहारयामास दीप्तमाग्नेयमद्भुतं। आग्नेयेनाथ संयुक्तं गृहीत्वा रावणः शरं। ध्वजशी
र्षे स्थितं नीलं उदैक्षत निशाचरः॥ ततोऽब्रवीत् महातेजा रावणो राक्षसाधिपः। कपे लाघवयुक्तोऽसि मायया पर
या युतः। यदि त्वं रक्षसि प्राणान् मायया वानराधिप। तानि तान्यात्मरूपाणि विसृजन्नु बहुशो रणे। वध ध्याय मया क्षि
प्तः सायकोऽस्त्राभिमंत्रितः। जीवितं त्वां हि रक्षंतं जीविताद्भ्रंशयिष्यति॥ एवमुक्त्वा महाबाहुः रावणो राक्षसाधिपः।
संधाय बाणमस्त्रेण चमूपतिमताडयत्। सोऽस्त्रयुक्तेन बाणेन नीलो वक्षसि ताडितः। निर्दह्यमानः सहसा निप
पात महीतले। पितृमाहात्म्यसंयोगात् आत्मनश्चैव तेजसा। जानुभ्यामपतद्भूमौ न च प्राणैर्व्ययुज्यत। विसंज्ञं वान
रं दृष्ट्वा दशग्रीवो रणोत्सुकः। रथेनांबुदघोषेण सौमित्रिं समुपाद्रवत्॥ तमाह सौमित्रिरदीनसत्त्वो विस्फारयंतं ध
नुरप्रमेयं। आगच्छ मां योधय राक्षसेंद्र न वानरांस्त्वं प्रति योद्धुमर्हसि॥ स तस्य वाक्यं प्रतिपूर्णघोषं ज्याशब्दमुग्रं च नि
शम्य राजा। आसाद्य सौमित्रिममित्रसाहं तु कोपत्कोपादपि वेद माकृः। दिष्ट्यासि मे राघव शस्त्रमार्गं प्राप्तोऽन्तिकं वे

।सु१

शारैस्ताड्कैः। अथैन्द्रशत्रुं तरसा जघान बाणेन वज्राशनिसंनिभेन। भुजांतरे व्यूढसुजातरूपे वज्रेण मेरुं भगवानि
वेन्द्रः। यो वज्रपाताशनिसंनिपातैर्न चुक्षुभे नापि चचाल राजा। स रामबाणाभिहतो भृशार्तश्चचाल चापं च मुमोच वीरः।
तं विह्वलन्तं प्रसमीक्ष्य रामः समाददे दीप्तमथार्धचंद्रं। तेनार्कवर्णं सहसा किरीटं चिच्छेद रक्षोधिपतेर्महात्मा। तं नि
र्विषाशीविषसंनिकाशं शान्तार्चिषं सूर्यमिवाप्रकाशं। गतश्रियं कृत्तकिरीटकूटं उवाच रामो युधि राक्षसेन्द्रं॥ कृतं
त्वया कर्म महत्सुभीमं हतप्रवीरश्च कृतस्त्वयाहं। तस्मात्परिश्रांत इव व्यवस्य न त्वां शरैर्मृत्युवशं नयामि। स प्र
मुक्तो हतमानदर्पो निकृत्तचापः स शरः ससूतः। शोकार्दितः कृत्तकिरीटकूटो विवेश लंकां सहसा गतश्रीः। तस्मि
न्प्रविष्टे रजनीचरेंद्रे महाबले दानवदेवशत्रौ। हरीन् विशल्यान् सह लक्ष्मणेन चकार रामः परमाहवाग्रे। त
स्मिन् प्रभग्ने त्रिदशेन्द्रशत्रौ सुरासुरा भूतगणा दिशश्च। ससागराः सर्षिमहोरगाश्च चचाल भू'म्बुचराः सुराश्च
इत्यार्षे श्रीरामायणे युद्धकांडे रावणभंगो नाम॥ स प्रविश्य पुरीं लंकां रामबाणभयार्दितः। विनिश्वसंस्था
राजा बभूव व्यथितेंद्रियः। मातंग इव सिंहेन गरुडेनेव पन्नगः। अभिभूतो भवद्राजा राघवेण महात्मना। ब्रह्मद
ण्डप्रकाशानां विद्युत्सदृशवर्चसां। स्मरन् राघवबाणांस्तान् विव्यथे राक्षसाधिपः। स कांचनमयं दिव्यमाश्रित्य
परमासनं। अवेक्ष्यमाणः सचिवान् रावणो वाक्यमब्रवीत्। सर्वं तत्खलु मे मोघं यत्तप्तं परमं तपः। यदिंद्रेण स
मानोऽहं मानुषेण पराजितः। पुराणं ब्रह्मणा इदं वचस्तन्मामुपस्थितं। मानुषेभ्यो विजानीहि भयमित्येव तत्तथा। देव
दानवगंधर्वैर्यक्षराक्षसपन्नगैः। अवध्यत्वं मया प्राप्तं परिभूतास्तु मानुषाः। यत्रापि हिमवच्छृंगे क्रुद्धो नंदश्च
शापत। तस्यैव तुल्यवदनैरपि रुद्धा हि मे पुरा। तयोर्महात्मनोर्वाक्यं नान्यथा यदि सांप्रतं। सत्यं विभीषणेनोक्तं य
च्चा वाक्यं महात्मना। तदिदं मामनुप्राप्तं विभीषणवचः शुभं। तस्य धर्मार्थयुक्तस्य नान्यथा याति सांप्रतं। मया दर्पेण ब
लोसेकाच्च। अन्यच्चापि निशितं तदा। तद्धन्यथा परिणितं मम दौरात्म्यचेष्टितैः। नातिमोहि दिवस्य पौरुषे नियतात्म ४३
तिः। दैवपौरुषसंयोगात् नित्यं सिद्धिरवाप्यते। सकामं वेतो रक्षंतु नगरीं विसर्म ततः। राक्षसाश्चित्रतिष्ठंतु वप्र
मारुह्य सांप्रतं।

रा२

एतस्मिन्नंतरे क्रुद्धो रावणं पवनात्मजः । आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रवेगेन मुष्टिना । तेन मुष्टिप्रहारेण रावणो भी-
मविक्रमः । जानुभ्यामपतद्भूमौ चचाल च पपात च ॥ विसंज्ञं रावणं दृष्ट्वा समरे भीमविक्रमं । ऋषयो वानराश्चैव
नेदुर्देवाश्च सासुराः । हनुमानपि तेजस्वी लक्ष्मणं शुभलक्षणं । अनयद्राघवाभ्यासं बाहुभ्यां परिगृह्य वै । वायु x
सूनोः सुहृत्वेन भक्त्या परमया च सः । अकंप्योऽप्यसि शत्रूणां लघुत्वं संनिदर्शयन् । सा समुत्सृज्य तं शक्तिः सौमि-
त्रिं युधि दुर्मदं । रावणस्य रथे तस्मिन् स्वस्थानं प्रत्यपद्यत । रावणोपि महातेजाः प्राप्य संज्ञां महाहवे । आददे नि-
शितान् बाणान् जग्राह च विपुलं धनुः । आश्वस्तश्च विशल्यश्च लक्ष्मणः शत्रुसूदनः । विष्णोर्भागममिंत्यं स्वमात्मा-
नं च वसोस्मरत् । एतस्मिन्नंतरे दृष्ट्वा रावणस्य पराक्रमं । लक्ष्मणं च समाश्वस्तं सैन्यं च मुदितं पुनः । निपातितमहा-
वीरां वानराणां महाचमूं । दृष्ट्वा रामो रणगतं रावणं प्रत्ययाद्युधि । अथैनमुपसंगम्य हनुमान्वाक्यमब्रवीत् ॥ मम
पृष्ठं समारुह्य जहीमं पापराक्षसं ॥ श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं युक्तं रामोन्वमन्यत । एवमुक्त्वाथ संक्रुद्धः समारूढः प्लवंगमं
राघवः समरे भर्तुर्हंतुकामो निशाचरं । ऐरावणमिवेंद्रस्तु हनुमंतं समाश्रितः ॥ अथ तं रावणं संख्ये ददर्श मनुजा- ऊ
धिपः । तमालोक्य महातेजाः प्रत्ययाद्रघुनंदनः । विरोचनमिव क्रुद्धो विष्णुरभ्युद्यतायुधः । ज्याशब्दमथ कुर्वन् स वज्र- रामः
निःष्पेषनिःस्वनं । गंभीरोद्ध्यया वाचा राक्षसेंद्रमुवाच ह । तिष्ठ तिष्ठ मम त्वं हि कृत्वा विप्रियमीदृशं । क्व नु राक्षसशार्दूल
गंता मोक्षमवाप्स्यसि । यदींद्रवैवस्वतभास्करान्वा स्वयंभुवैश्वानरशंकरान्वा । गमिष्यसि त्वं दशधा दिशो वा तथापि
मया । मे नाद्य विमोक्ष्यसे मे । यश्चैष शक्त्या निहतस्त्वयाद्य विषादमभ्येत्य सहसाभिपन्नः । स एष रक्षोगणराज मृत्युं तं प्र-
धक्ष्यते वितवसैन्यकर्त्ता ॥ राघवस्य वचः श्रुत्वा राक्षसेंद्रो महाकपिं । आजघान शरैस्तीक्ष्णैः कालवैश्वानरोपमैः ।
राघवं वहतस्तस्य ताडितस्यापि सायकैः । स्वभावतेजोयुक्तस्य भूयस्तेजोऽभ्यवर्धत ॥ ततो रामो महातेजा रावणेन
कृतव्रणं । दृष्ट्वा प्लवगशार्दूलं क्रोधस्य वशमागतः । हनुमानपि तेजस्वी व्यवर्धत महाबलः । विक्षेवेगेन महता शरै-
रग्निशिखोपमैः ॥ तस्यापि संगम्य रथं सचक्रं साश्वध्वजं चापि महापताकं । ससारथिं सोशनिशूलखड्गं रामः प्रचिच्छेद

माल्ययोगैः सुगंधिभिः। धूपं सुगंधं ससृजुः तुष्टुवुश्च परंतपं। कुंभकर्णं महानिद्रं बोधनायोपचक्रमुः॥ जलदा इव ते
नेदुर्यातुधानास्ततस्ततः। बिभिदुश्चास्य गात्राणि निश्वसंतोभिनदंस्तथा। अथ खिन्ना न शेकुस्ते तत्र बोधाय राक्ष-
साः। ततो गुरुतरं यत्नं दारुणं समुपाक्रमन्। शंखान्नापूरयामासुः शशांकसदृशप्रभान्। तुमुलं युगपच्चापि नेदु-
र्भेरीममर्षणाः। नेदुश्चास्फोटयामासुश्चिच्छिदुश्चापि राक्षसाः। कुंभकर्णविबोधार्थं चक्रुश्च विपुलस्वनं। उष्ट्रा-
नुष्ट्रान् खरान्नागानजघ्नुर्दंडकशांकुशैः। भेरीशंखमृदंगांश्च सर्वप्राणैरवादयन्। निजघ्नुश्चास्य गा-
त्राणि महाकाष्ठकटंकरैः। मुद्गरैर्मुशलैश्चैव सर्वप्राणसमुद्यतैः॥ तं शंखभेरीपटहप्रणादमाक्ष्वेडि-
तास्फोटितसिंहनादं। दिशो द्रवंतस्त्रिदिवं क्रमंतः॥ श्रुत्वा विहंगाः सहसा निपेतुः॥ यदा तु तैः संनिनदैर्महा-
त्मा न कुंभकर्णो बुबुधे प्रसुप्तः। ततो मुसंडीमुशलानि विवरक्षोगणास्ते जगृहुर्गदाश्च॥ तं शैलशृंगैर्मुशलैर्गदाभि-
र्वृक्षैस्तले मुद्गरमुष्टिभिश्च॥ सुखप्रसुप्तं भुवि कुंभकर्णं रक्षांस्युदग्राणि तदा निजघ्नुः। तेन राक्षसेन महता
लंकासमभिपूरिता। सपर्वतवना सर्वा स तु नैव प्रबुध्यत॥ ततो सहस्रं भेरीणां युगपत्समहन्यत। मृष्टकांचन-
=२१.५ कोणानां असक्तानां समंततः॥ एवमप्यतिनिद्रस्तु यदा नैव व्यबुध्यत। शापवश्यतया सुप्तः ततः क्रुद्धा निशाचराः।
ते क्रोधसमाविष्टाः सर्वे भीमपराक्रमाः। तद्रक्षो बोधयिष्यंतश्चक्रुरन्ये पराक्रमं। अन्ये भेरीः समाजघ्नुरन्ये चक्रुर्महा-
स्वनान्। केशानप्यारुरुजुश्चान्ये कर्णावन्ये दशंति च। अन्ये तु बलिनस्तस्य कूटमुद्गरपाणयः। मूर्ध्नि वक्षसि गात्रे-
षु निर्दयं समताडयन्। मृदंगपटहान्भेरीः शंखान्कुंभमुखांस्तथा। दशराक्षससाहस्राऽजघ्नुर्भीमपराक्रमाः॥ ४४
राक्षसानां सहस्रं हि शरीरेस्य प्रधावति। कुंभकर्णस्तथा सुप्तो नैव सप्रत्यबुध्यत। रज्जुजालाविनद्धानि घंटानामि

सत्वाः प्रतिमदृप्तौ च देवदानवदर्पहा। ब्रह्मशापाभिभूतश्च कुंभकर्णो विबोध्यतां। समरे जितमात्मानं प्रहस्तं च हतं
रणे। ज्ञात्वा रक्षोबलं भीमं आदिदेश महाबलः। द्वारेषु यत्नः क्रियतां प्राकारश्चाधिरुह्यतां। निद्रावशसमाविष्टः कुंभ
कर्णो विबोध्यतां। स हि संख्ये महाबाहुः ककुदं सर्वरक्षसां। वानरान् राजपुत्रौ च क्षिप्रमेव वधिष्यति। रामबाणाभिरस्ता
नां संक्रमेऽस्मिन् सुदारुणे। निधमिष्यति नः क्षिप्रं कुंभकर्णो महद्भये। नव षट् दश चाष्टौ च मासान् हि स्वपिति राक्षसः
तं विबोधयत क्षिप्रं कुंभकर्णं महाबलं। कुंभकर्णः सदा शेते मूढो ग्राम्यसुखे रतः। किं करिष्याम्यहं तेन शक्रतुल्य
बलेन हि। ईदृशे संभ्रमे घोरे येन साह्याय कल्पते। ते तु तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसेंद्रस्य राक्षसाः। जग्मुः परमसंभ्रान्ताः
कुंभकर्णनिवेशनं। ते तथा तु समादिष्टा राक्षसा भीमविक्रमाः। गंधान् माल्यं तथा पानं भक्ष्यं चादाय सत्वराः। आसाद्य
भवनं तस्य विविशुस्तेन पाज्ञया। तत्र विस्तमहाद्वारं सर्वतो योजनायतं। कुंभकर्णगृहं पुण्यं पुष्पगंधशुभं शुचि।
विबोधयिषवः सर्वे तस्मिंस्तस्य महागृहे। तस्य निश्वासपवातेन कुंभकर्णस्य रक्षसः। राक्षसा बलवंतोपि स्था
तुं नाशक्नुवंस्तदा। कुंभकर्णस्य निश्वासैरपकृष्टा महाबलाः। यतमानाः सुकृच्छ्रेण ततः प्रविविशुर्गृहं। संप्रविश्य
तदा रम्यं गृहं कांचनकुट्टिमं। ददृशुर्नैर्ऋतव्याघ्रं शयानं भीमविक्रमं। ऊर्ध्वरोमांचिततनुं श्वसंतमिव पन्नगं। वि
त्रासयंतं निश्वासैः शयानं पिशिताशनं। भीमप्राणबलं भीमं पातालविपुलाननं॥ ते तु तं विकृतं सुप्तं विकीर्णमिव
पर्वतं। कुंभकर्णं महानिद्रं प्रसुप्तं बोधयिषवः॥ ततः परिष्कृतास्ते तु राक्षसा भीमविक्रमाः। नीलांजनचयाकाराः
कुंभकर्णसमापगाः॥ ततो पटुकः क्षिप्रं ते कुंभकर्णस्याग्रतः स्थले। भक्ष्याणां मेरुसंकाशं राशिं परमतर्पणं। मृगा
णां महिषाणां च वराहाणां च संचयान्। चक्रुर्नैर्ऋतशार्दूला राशिमन्नस्य चाद्भुतं। ततः शोणितकुंभांश्च मद्यानि वि
विधानि च। पुरस्तात् कुंभकर्णस्य चक्रुस्त्रिदशशत्रवः। लिलिपुश्च परार्ध्येन चंदनेन सुगंधिना। वस्त्रैश्चाच्छादयामासु

=ज्ञा१ =श्रींदकद

ततो व्यागम्य ते सर्वे पुनरागम्य राक्षसाः ॥ कुंभकर्णमिदं वाक्यमूचुः रावणनोदिताः । द्रष्टुमिच्छति ते राजा सर्वराक्षसपुं
गवः । गमने क्रियतां बुद्धिर्भ्रातरं संप्रहर्षय ॥ कुंभकर्णस्तु दुर्द्धर्षो भ्रातुराज्ञाय शासनं । तथेत्युक्त्वा महावीर्यः शय
नादुत्पपात ह ॥ प्रक्षाल्य वदनं हृष्टः स्नातः परमभूषणः । पिपासुस्त्वरयामास पानं मदसमीरणं । ततस्ते त्वरितास्त
स्य राक्षसा रावणाज्ञया । मद्यं भक्ष्यांश्च विविधान् क्षिप्रमेवानयंस्तदा । महिषाणां वराहाणां मांसं मद्यं च संस्कृतं । प्र
हर्षणार्थं मनसा व्यात्तास्यो दीप्तलोचनः । आददे क्षुधितो मांसं शोणितं तृषितोऽपिबत् । मेदःकुंभांश्च मद्यस्य पपौ शक्रारि
पुस्तदा ॥ भुक्त्वा वान्यत्तु बहुविधं किंचिन्निर्हृष्टमना ह्यभूत् । पानाद्यघटसहस्रं तु तथा भुक्त्वा च भोजनं । स संकुंभान् संजर
=श्या १ घ्नान् महिषान् शल्यपावरान् । अष्टौ पशुशतान्येव पुरुषानेकविंशतिं । एतत्संभक्ष्य सुमहत् दावाग्निरिव तत्क्षणं । कुं =३६
=ह्रु ८ भकर्णो महारक्षो गमनायोपचक्रमे । स रोषश्चाक्रूररोमांश्च तेजोबलसमन्वितः ॥ ततः स्वकर्मनिद्रां वा समायुक्ते निशा
चराः । शिरोभिश्च प्रणम्यैनं सर्वतः पर्यवारयन् । स सर्वान् सांत्वयामास नैर्ऋतान् नैर्ऋतर्षभः । बोधनात् विस्मितश्चा
पि राक्षसानिदमब्रवीत् । किमर्थमिह वा गम्य भवद्भिः प्रतिबोधितः । कच्चित्कुशलं राज्ञो भयं वा नेह किंचन । कच्चि
द्राक्षसराजस्य न खल्वप्रियमागतं । नह्यल्पकारणे सुप्तं बोधयिष्यंति मामिह ॥ तदाख्याताघतत्त्वेन मत्प्रबोधे हि
कारणं । अथवा ध्रुवमन्येभ्यो भयं परमदारुणं । यदर्थं त्वरितः सर्वैर्भवद्भिः प्रतिबोधितः । अद्य राक्षसराजस्य भय
मुत्पादयाम्यहं । शातयिष्ये महेंद्रं वा मर्दयिष्यामि वानलं ॥ एवं ब्रुवाणं संक्रुद्धं कुंभकर्णमरिंदमं । यूपाक्षः सचिवो
राज्ञः कृतांजलिरुवाच ह ॥ नाद्य देवकृतं किंचित् भयमस्ति निशाचर । गंधर्वदानवेभ्यो वा कुतः पन्नगभोगिनां ॥ ८५
यादृशं मानुषाद्राज्ञो भयं घोरमुपस्थितं । वानरैः पर्वताकारैर्लंकासं परिवारिता । सीताहरणदुःखार्तात् रामात्
नः परमं भयं । एकेन वानरेणेयं पूर्वं दग्धा महापुरी । अक्षः कुमारो निहतो मंत्रिपुत्राः सकिंकराः । स्वयमिच्छति
वोद्धुं पौलस्त्यं देवकंटकं । मृतकल्पो रणान्मुक्तो

=न्र२ म१

श्च सर्वशः। बोध्यमानो महाकायो न प्रायुध्यत राक्षसः। ततो गजसहस्रं हि शरीरे स्य प्रधावति। मर्द्यमानोपि न तथा प्र
बुध्यत स राक्षसः। ते राक्षसास्ततः खिन्नाश्चक्रुरन्यं पराक्रमं। प्रमदाश्चाक्रयामासुः स्तुभ्रू मणिकुंडलाः। नाग
राक्षसकन्याश्च तथा गंधर्वयोषितः। मनुजानां दुहितरः किंनराणां तथैव च। प्रविष्टा भवनं रम्यं तस्य कांचनकुट्टिमं।
ताश्च विस्रस्तजघनाः सर्वाः पीनपयोधराः। स्त्रियो हि गीतवादित्रैः कुंभकर्णाग्रतः स्थिताः। दिव्यादिव्यैरलंकारैर्दि
व्यधूपेन धूपिताः। दिव्यगंधाः सुगंधाश्च क्रीडयोन्नवनोत्तमे। ताश्च सर्वा विशालाक्ष्यः सर्वाः कांचनसुप्रभाः। सर्वा रूप
गुणोपेताः सर्वाभरणभूषिताः। सर्वा विस्रस्तजघनाः सर्वाः पीनपयोधराः। सर्वाः कमलपत्राक्षो नालकंचित
मूर्द्धजाः। तासां नूपुरशब्देन मेखलानां स्वनेन च। गीतवादित्रशब्देन स्वरेण मधुरेण च। दिव्येनैव च गंधेन स्पर्शे
न विविधेन च। विबुद्धः कुंभकर्णो वै त्रासादो भीमदर्शनः। सहन्यमानो गिरिवद्धशृंगेरविंतयंस्त्रांउमल =स्तु२
प्रहारान्। निद्राक्षयात्कोपनिपीडितश्च विजृंभमाणः सहसोत्पपात। महाभुजो वासुकितक्षकाभो निक्षिप
वाहो गिरिशृंगसारो। विवृत्य वक्त्रं वडवामुखाभं निशाचरेशो विकृतं जजृंभे। विजृंभमाणोतिबलः प्रबुद्ध
तराक्षसः। निश्वासश्चास्य संजज्ञे। संवर्तकस्वानलः। तस्य तज्जृंभमाणस्य वक्त्रं पातालसंन्निभं। ददृशे मेरुशि
खरे दिवाकर इवोदितः। दीप्तताम्रास्यजिह्वस्य निघ्नत्सदृशपद्मणा। भीमे ददृशतुर्नेत्रे दीप्ताविव महा
ग्रहौ॥ रूपमुत्थितस्तस्य कुंभकर्णस्य संबभौ। तापांते सबलाकस्य मेघस्येव विवर्द्धतः॥ तद्विनिर्जंततो रक्षः कषायी
कृतलोचनं। विहरन् सर्वतो दृष्टिं तानुवाच निशाचरान्। किं निमित्तमहं सुप्तो भवद्भिः प्रतिबोधितः॥ ते तमुक्ताप्पभीमाभी
कं। भीममनिन्द्यपराक्रमं। राक्षसास्त्वरिता जग्मुः दशग्रीवं निवेदितुं। ते निगम्य दशग्रीवं भाषानं परमासने। कृत्वा बद्धांजलि
पुटाः सर्व एव निशाचराः। प्रबुद्धः कुंभकर्णोसो भ्राता ते राक्षसेश्वर॥ किं तेन वाथ निर्यातु द्रक्ष्यसेनमिहागतं। रा
वणस्त्वब्रवीद् हृष्टो राक्षसान् राक्षसेश्वरः। द्रष्टुमेनमिहेच्छामि यथा न्यायं तमर्चितं॥

द एवमुक्तस्तु वचनं॥ स दृष्टो राजपुत्रेण रामेणाक्लिष्टकर्म्मणा॥ विभीषणो महाप्राज्ञः काकुत्स्थमिदमब्रवीत्॥ येन वैव
स्वतो युद्धे वासवश्च पराजितः। एष विश्रवसः पुत्रः कुंभकर्णो निशाचरः। एतेन देवा युधि दानवाश्च यक्षा भुजंगाः पिशि
ताशनाश्च। गंधर्वविद्याधरगुह्यकाश्च सहस्रशो राघव संयुगस्थाः॥ शूलपाणिनमायांतं कुंभकर्णं महाबलं। हंतुं न शे
कुस्त्रिदशाः कालोयमिति मोहिताः॥ प्रकृत्या एष तेजस्वी कुंभकर्णस्सुदुर्जयः॥ अन्येषां राक्षसेंद्राणां वरदानकृतं
बलं। एतेन जातमात्रेण क्षुधितेन महात्मना। भक्षितास्सरसः सत्त्व महेंद्रानुचरा दश। ऋषीणां च सहस्राणि रक्षसा
नेन राघव। भक्षितानि सहस्राणि सत्वानि सुमहांत्यपि। तास्वद्य भक्ष्यमाणासु प्रजा भयनिपीडिताः। यांति स्म शरणं श
क्रं तं चाप्यर्थं न्यवेदयन्॥ स कुंभकर्णं कुपितो महात्मा जघान वज्रेण शितेन शक्रः। स शक्रवज्राभिहतो महात्मा च
चाल कोपाच्च भृशं ननाद। तस्य नानद्यमानस्य कुंभकर्णस्य राक्षसः। श्रुत्वा प्रणादं वित्रस्ताः प्रजा भूयो वितत्रसुः।
ततः कोपान्महेंद्रस्य कुंभकर्णो महाबलः। विकृष्यैरावताद्दंतं जघानोरसि वासवं। कुंभकर्णप्रहारार्त्तः सोव्य वा।
थितवासवः॥ ततो निषेदुः सहसा देवगंधर्वराक्षसाः। प्रजाभिः सह शक्रस्तु ययौ स्थानं स्वयंभुवः। कुंभकर्ण
स्य दौरात्म्यं शशंसाथ प्रजापतेः। प्रजानां भक्षणं चापि देवानामपि धर्षणं। आश्रमध्वंसनं चापि परस्त्रीहरणानि च।
एवं प्रजा यदि त्वेष भक्षयिष्यति राक्षसः। अचिरेणैव कालेन शून्या भूमिर्भविष्यति॥ वासवस्य वचः श्रुत्वा सर्वलोक
पितामहः। रक्षः समाह्वयामास कुंभकर्णं ददर्श च। कुंभकर्णं समीक्ष्यैव विस्मितोभूत्प्रजापतिः। तत एनं महावीर्यं
स्वयंभूरिदमब्रवीत्। ध्रुवं लोकविनाशाय पौलस्त्येनासि निर्मितः। यस्मात्त्वमीदृशः क्रूरो लोकं हिंसितुमुद्यतः। त
स्मात्त्वमद्यप्रभृति मृतकल्पः शयिष्यसि। ब्रह्मशापाभिभूतश्च निपपात स राक्षसः। पुरा हि रत्नवान्नंदिगोक ४६
र्णस्स्म तपोवने। भ्रातरं पतितं दृष्ट्वा निद्रया समभिप्लुतं। ततः परमसंभ्रांतो रावणो वाक्यमब्रवीत्। उप्तोयं काननं
=पितृत्वं र रक्षःफलकाले न पात्यते। न नप्तारं स्वयं न्याय्यं शप्तुमेवं प्रजापते। नायं स्व वचनं मिथ्या स्वपत्येष विनिश्चयः। का
लश्च क्रियतामस्य स्वप्ने जागरणे तथा। रावणस्य वचः श्रुत्वा स्वयंभूरिदमब्रवीत्। शयिता ह्येष षण्मासान् एकाहं जा
ग

रामेणामिततेजसा। यन्न देवैः कृतं पूर्वं न दैत्यैर्न च दानवैः। कृतं तद्धि हि रामेण विमुक्तः प्राणसंशयात्॥ स त्वं पा
कृत्व वत्स वा भ्रातुश्च भयमागतं। कुंभकर्णो विनद्याथो रूपाक्षमिदमब्रवीत्। सर्वमद्येव रूपाक्ष हरिसैन्यं सलक्ष्मणं
राघवं च रणे हत्वा पश्चाद्द्रक्ष्यामि रावणं। राक्षसांस्तर्पयिष्यामि हरीणां मांसशोणितैः। रामलक्ष्मणयोश्चैव स्वयं पास्या
मि शोणितं॥ तस्य तद्वाक्यं गदतो निशम्य सगर्वितं रोषविवृद्धघोरं। महोदरो रावणयोधमुख्यः कृतांजलिर्वाक्यमिदं ब
भाषे। पश्चादपि महाबाहो शत्रून् युधि विजेष्यसे। त्वद्दर्शनपरं तावद्भ्रातरं द्रष्टुमर्हसि॥ महोदरवचः श्रुत्वा राक्षसैः
परिवारितः। कुंभकर्णो महातेजाः संप्रतस्थे महाबलः। उत्क्रान्तो सम्मध्यानां तदा राक्षसपुंगवः। पीत्वा घटसहस्रं स
=छे७ गमनायोपचक्रमे। सो गच्छन् तूर्णं नरश्रेष्ठैर्योगणैः समावृतः। कुंभकर्णः पदन्यासैः कंपयन्निव मेदिनीं। ईषत्कुक
टमतश्च तेजोबलसमन्वितः। कुंभकर्णो बभौ घोरः कालांतकयमोपमः॥ स राजमार्गं वपुषा विदीपयन् सहस्र
रश्मिर्नगवानिवांशुमान्। जगाम नेत्रांजलिमालयावृतः शतक्रतुर्वेश्म न सिवस्वयंभुवः। तमद्रिशृंगप्रतिमं किरीटिनं
स्पृशंतमादित्यमिवात्मतेजसा। वनौकसः प्रेक्ष्य विवृद्धमद्भुतं भयार्दिता दुद्रुविरे समं ततः। केचिच्छरण्यं शरणं स्म =छे१०
रामं व्रजंति केचिद्व्यथिताः पतंति। केचिद्दिशः संव्यथिताः प्रयांति केचिद्भयार्ता भुवि शेरते स्म॥ इत्यार्षे श्रीरामाय
णे युद्धकांडे कुंभकर्णप्रबोधनो नाम सर्गः॥ ७॥ ॥ ततो रामो महातेजा धनुरादाय वीर्यवान्। कुंभकर्णं महाबाहुं कि
ददर्श हि किरीटिनं। तं दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं पर्वताकारदर्शनं। क्रममाणमिवाकाशं पुरा नारायणं प्रभुं। स्थूलं तत्सम
हारान्तं नीलदंष्ट्रं भयावहं। सतोयांबुदसंकाशं कांचनांगदधारिणं। कुंभकर्णं महाकायं ददर्शातिभयंकरं। यं दृष्ट्वा ×बा४
विद्रुता दिक्षु वानरा लोमहर्षणं महत्। विकृतां वाहिनीं दृष्ट्वा वर्द्धमानं च राक्षसं। युधि विस्मितमिदं रामो विभीषणमुवाच ह॥
कोऽयं पर्वतसंकाशः किरीटी हरिलोचनः। लंकायां दृश्यते वीर सविद्युदिव तोयदः। पृथिव्यां केतुभूतोऽयं महानेकोऽत्र
दृश्यते॥ यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे विद्रवंति दिशो दश प्रयातु। आचक्ष्व मे महान् कोऽयं राक्षसो यदि वासुरः। न मायेवं विधं रूपं

भकर्णो महाबलः। संरक्तनयनः कोपात् रावणं वाक्यमब्रवीत्। किमर्थं महमाहृत्य त्वया राजन् प्रबोधितः। शंसक
स्माद्भयं ते च कोऽद्य प्रेतो भविष्यति। यदि दीनो भयं राजन् यदि वापि स्वयं कृतं। यमं हि यमयिष्यामि ग्रसयिष्यामि पा
वकं। आदित्यं पातयिष्यामि सनक्षत्रं महीतले। शतक्रतुं वधिष्यामि पास्यामि वरुणालयं। पर्वतांश्चूर्णयिष्यामि
दारयिष्यामि मेदिनीं। देवान् विद्रावयिष्यामि त्रैलोक्ये पार्थिवोत्तम। दीर्घकालप्रसुप्तस्य कुंभकर्णस्य विक्रमं। अद्य पश्यं
तु भूतानि भक्ष्यमाणानि सर्वशः। न चिरं त्रिदिवं सर्वं आहारः पूर्यते मम। सोऽद्य दृष्ट्वा भविष्यामि भक्षयिष्य वासुरासुरान्। कुं
भकर्णवचः श्रुत्वा क्रुद्धस्येव रावणस्तदा। पुनर्जातमिवात्मानं मेने स रजनीश्वरः। कुंभकर्णं बलान्मित्रं ज्ञात्वा तस्य पराक्रमं
ज्ञात्वा प्रमुदितो राजा शशांक इव विग्रहः। तमाह परिवृत्ताक्षो नेत्राभ्यां कुपितोऽब्रवीत्। काल एष व्यतीतो मे कुंभकर्ण महाप
राक्रम। अद्य ते सुमहान् कालः शयानस्य निशाचर। सुखितस्त्वं न जानीषे रामात् मम परं भयं। एष दाशरथी रामः सु
ग्रीवसहितो बली। समुद्रं सबलस्तीर्त्वा मूलं नः परिकृन्तति। न देवासुरयक्षेभ्यो गंधर्वेभ्यः कदाचन। भयं न पूर्वं मे यं ता
दृग् यादृग् रामात् मानुषादिदं। पुरा रावणनाम्नि ज्ञो नाभे यथा सीता मया हृता। सीताहरणसंतप्तो रामो मानुषमहद्भयं। दृष्ट्वा
वशश्मालेकयानाः आरामपुष्पवनानि च। सेतुं बद्ध्वा समुद्रस्य वानरैर्... । ये राक्षसा मुख्यतमा हतास्ते वानरैर्यु
धि। वानराणां क्षयं युद्धे न पश्यामि कदाचन। न चापरं समुद्रस्य सेतुबंधेऽपि दृश्यते। कोशश्चाभिक्षपितः सर्वः संयमस्य
ध तपश्च मे। तदेतद्भयमुत्पन्नं त्रासनं च महाबलं। तस्माद्भयविनाशार्थं मया त्वं बोधितो भवान्। त्रायस्वेमां च नगरीं
बालवृद्धावशेषितां। भ्रातुरर्थे महाबाहो कुरु साहाय्यमुत्तमं। मयैवं नोक्तपूर्वं हि कश्चिद् भ्रातः परंतप। ४९
त्वय्यस्ति मम सौहृदः परा संभावना च मे। देवासुरेषु युद्धेषु बहुशो राक्षसर्षभ। त्वया देवाः प्रतिव्यूह्य नि
र्जिता ह्यसुरा युधि। न हि ते सर्वभूतेषु दृश्यते सदृशो बले। स त्वं मम कृतार्थाय सर्वादिश्यो तात दिव्यपराक्रमो।
र्थे

रिष्यति । प्रसोत्व वीर एकाकी क्षुधितो विनिहत्य वै । प्राप्य तत्पं महत्कर्म्म साहसं तत्करिष्यति । वानास्यैव मदतेजो लोकान
संक्षुद्ध इव पावकः । आनयस्य नमासाद्य कुंभकर्णो विबोधितः । तत्पराक्रमनीतेन राक्षसं तं तिराघव । स एष क्षुधितो
वीरो निर्गमिष्यत्यसंशयं । वानरान् राक्षसं क्रुद्धो भक्षयिष्यति वीर्यवान् । कुंभकर्णं समाक्षिप्य हरयो हि सकृत्ताः । क-
थमेतं रणे क्रुद्धं वारयिष्यंति वानराः । उच्यतां वानराः सर्वे यंत्रमेतत्समुच्छ्रितं । तर्क्यं तोय युद्धं तो न निर्ग्यं तीह हनि-
र्भयाः । विभीषणवचः श्रुत्वा हेतुमत्सुसमाहितं । उवाच राघवो वाक्यं नीलं सेनापतिं तदा । गच्छ सैन्यानि सर्वाणि व्यू-
ह्यतिष्ठस्व पावके । द्वाराणि संक्रमांश्चैव लंकायां यूथपैः सह । शैलशृंगाणि वृक्षांश्च शिलाश्चाप्युद्यस सर्वशः । भवंत्वा-
त्तायुधाः सर्वे वानराः शैलपाणयः । राघवेण समादिष्टो नीलो हरिचमूपतिः । शशास वानरानीकं यथावत्कपिकुं-
जरः । ततो गवाक्षः शरभो नीलो हनुमानंगदो नलः । शैलशृंगाणि शैलाभा गृहीत्वा द्वारमभ्ययुः । ततो वानराणां तदनीक-
मुग्रं रराज भीमौघतलीमवेगं । गिरेः समापानुगतं यथैव महत्स्वनं तोयदजालमुग्रं ॥ इत्यार्षे रामायणे कुंभक-
र्णदर्शनं नाम सर्गः ॥ ॥ स तु राक्षसशार्दूलो निद्रामदसमाकुलः । राजमार्गं श्रिया जुष्टं ययौ विक्लवलोचनः ।
राक्षसानां सहस्रैश्च वृतः परपुरंजयः । गृहेभ्यः पुष्पवर्षैश्च कीर्यमाणस्तदा ययौ । स हेमजालविततं भानुभास्व-
रदर्शनं । ददर्श विपुलं रम्यं राक्षसेंद्रनिवेशनं । प्रविगम्य गृहं भ्रातुः कक्ष्यामपि विगाह्य सः । ददर्शासीनमा-
विग्नं विमाने पुष्पके गुरुं । स तं तदा दशग्रीवं नभस्यभासं प्रविश्य रक्षोधिपतेर्निवेशनं । दूराद्ददर्शाग्रजमासनस्थं स्व-
यंभुवं शक्र इवासनस्थं ॥ अथ दृष्ट्वा दशग्रीवः कुंभकर्णमवस्थितं । किंचित्क्रोधसंहृष्टः संनिकर्षमुपानयत् । अथा-
सनस्य पर्यंके कुंभकर्णो महाबलः । स उवाच तदा भ्रातुः पादौ राक्षसपुंगवः । उत्थाय च निनं मुदितो रावणः परिष्व-
जे । स भ्रात्रा संपरिष्वक्तो यथावच्चाभिनंदितः । कुंभकर्णः स्वसद्दिव्यं प्रतिपेदे वरासनं ॥ स तदासनमासाद्य कुं-

तिवारितः। अस्त्रशस्त्रविदुर्धर्षा ते घ्नन्तः स्वर्य्यमहितं। वनः। अक्षयशाखान्नमित्रजानांविपुलान्प्रियमिच्छता। अहितं हि हितं हिताका
र्यं धार्ष्ट्यात्कुर्व्वन्ति ये नराः। अवेक्ष्य मंत्रबाह्यास्ते कर्त्तव्याकर्त्यदूषणाः। विनाशाय न तत्र ते हि संहिताः शत्रुबुद्धिभिः।
विपरीतानि कृत्यानि कारयन्तीह मंत्रिणः। तानमात्यान्मित्रसंकाशान् अमित्रान्मित्रनिर्ण्णये। व्यवहारे वेत्तानायातस
विवानुपसंहितान्। उत्पतन्तोत्तकृत्यानि सहसानुप्रधावतः। छिद्रमन्येऽत्र पद्यन्ते क्रौंचं खिद्रमिवद्विजाः। यो हि शत्रु
मविज्ञाय स्वात्मानं परिरक्षति। अवाप्नोति हि सोऽनर्थान् स्थानाच्च व्यपरोप्यते। अस्य रोषवशं सितः शत्रुः स्वेन वार्थेन
=अर्थः त्रष्यति। सैन्वं तासमस्त्रदानवानां एषबुद्धिमतां न यः। न कृतं न भयं यादृहं सागरे सेतुबंधनं। नूनमस्मद्विनाशाय वि
शत्रुसंधिनादेः धिनादेः असंसारिति तन्नकृत्वासमहाराजः कुंभकर्णस्य भाषितं। भ्रकुटीं निवसं वक्रे क्रुद्धश्च वैश्रवणानुजो वाक्यमान्योगुरुरिव
ऊनु० वार्य्यः किं मां त्वमनुशासि। किमेवं वाकुत्सर्म्म कर्त्तुं कालमुद्दिश्य विधीयतां। गच्छ त्वं शयनीया यत्र विगतज्वरः। श
श्रीकृ० यमानं नहन्याश्री राघवेण लक्ष्मणस्तथा। अहं रामं वधिष्यामि ससुग्रीवं सलक्ष्मणं। वानरांश्च हनिष्यामि ततो देवान्
महारणे। विष्णुं विनिहनिष्यामि ये वतस्यानुयायिनः। गच्छ गच्छ गतं कृत्य विरिंचो वस्तु शीघ्रव। कुंभकर्ण महात्मा
ज्ञकुरु श्रुवत्वं नम मौकीर्तिः। श्रीकृ राजन्नवहितः सम्मुवाक्य मरिंदमः। यदर्थं तु पुरासीम्यनारदात्कृतवानहं। षण्मा
धानिव। लकाल तर्पलं कृत्वा शिलातलमुपाविशं। शिलातलोपविष्टेन कृतमाकाशगो मुनिः। दृष्टो हृष्टश्च सं
ज्ञातो मां दृष्ट्वा सतु नारदः। अवनीर्ण्णश्च सहसा मया चाविवादितः। उपविष्टं शिलायां तु ततोऽहं तमभ्याकृत्वं। कुतत्राग 48
मत्तेन्न लन् कुतो वा प्रतिगम्यते। एवमुक्तो महाराज नारदो मामुवाचह। देवानां मातृयं मेरुं गतोऽहं देवसंसदि॥
सुमनसो त्रयनीतानां समाजस्तत्र संबभौ। तत्र ब्रह्मा च रुद्रश्च विष्णुश्च जयतां वरः। देवराजो महेंद्रश्च लोकसाक्षिन

कथनत्वेन गकृताशर्थौ॥२ =गुणदोषोनवेद॥८ उग्रपापिनामिक्लिनफलं॥६ =पापिनांपराभवः॥५

विद्रवि

निर्गच्छ शूलमादाय पाशहस्त इवांतकः॥ वानरान्राजपुत्रौ च भक्षयस्व प्रमथ्य च॥ समालोक्य तु ते रूपं मद्रोयिष्यंति वानराः॥ रा

मलक्ष्मणयोरेव हृदयं च स्फुटिष्यति॥ अतिबल महतो नयाद्धि मुक्तोऽस्मि न च उजनः सुखितो मम माघसर्वे॥ तव भुजबलसंश्र

यात्रिगुणः त्रिदशरिपोऽकहि राघवं ससैन्यं॥ कुरुष्व मे प्रियहितमेतदुत्तमं यशस्करं प्रियरणबांधवप्रियं॥ स्वतेजसा

विधम सपत्नवाहिनीं शरद्घनं पवन इवोद्यतो महान्॥ इत्यार्षे रामायणे कुंभकर्णसमादेशो नाम सर्गः॥ ॥ तस्य राक्ष

सराजस्य निशम्य परिदेवितं॥ कुंभकर्ण उवाचेदं वचनं प्रजहास च॥ दृष्टो दोषो हि योऽस्माभिः पुरा मंत्रविनिश्चये॥ हिते

ष्वनभियुक्तेन सोऽयमासादितस्त्वया॥ इदं खलु फलं प्राप्तं शीघ्रं पापस्य कर्मणः॥ निरयस्यैव पतनं यथा दुष्कृतकर्मणः॥

प्रथमं वै महाराज कृत्यमेतदचिंतितं॥ केवलं वीर्यदर्पेण नानुबंधो विचारितः॥ यः पश्चात्पूर्वकार्याणि करोत्यैश्व

र्यमोहितः॥ पूर्वं चोत्तरकार्याणि न स वेद नयानयौ॥ देशकालविहीनानि कर्माणि विपरीतवत्॥ क्रियमाणानि दुष्यं काको

ति हविरप्रियतेष्विव॥ त्रयाणां पंचधा योगं कर्मणां यः प्रपद्यते॥ सचिवैः समयं कृत्वा स सम्यग्वर्तते पथि॥ यथागमं च यो लूकव तट

राजा समयं विजिगीषति॥ बुध्यते स सुहृद्बुध्या सुहृदश्चानुपश्यति॥ धर्ममर्थं च कामं च सर्वान्वा रक्षसां पते॥ भजते पुरुषः एवं च

काले त्रीणि द्वंद्वानि वा पुनः॥ त्रिषु चैतेषु यच्छ्रेष्ठं श्रुत्वा तन्नावबुध्यते॥ राजा वा राजपुत्रो वा व्यर्थं तस्य बहुश्रुतं॥ उपप्र कृकिवा २।२

दानं सांत्वं च भेदं कालेन विक्रमं॥ योगं च रक्षसां श्रेष्ठ तावुभौ च नयानयौ॥ काले धर्मार्थकामान्यः संमंत्र्य सचिवैः सह नुजाना

निषेवेतात्मवांल्लोके न स व्यसनमाप्नुयात्॥ हितानुबंधमालोक्य कार्याकार्यमिहात्मनः॥ राजा सहार्थतत्त्वज्ञैः चिंतयेत् ना।१

बुद्धिनिश्चितैः॥ अनभिज्ञाय शास्त्रार्थान्पुरुषाः पशुबुद्धयः॥ प्रागल्भ्याद्वक्तुमिच्छंति मंत्रेष्वभ्यंतरीकृताः॥ अंतःसारैरकु श्रौद्या २

टिलैः रक्षिभिः सुनिरोपितैः॥ सहायैः कार्यते राघं सुस्संलिरेव मंदिरं॥ मंत्रिरूपा हि रिपवः संप्राप्यास्ते विवक्षणे॥

ये हितं न च मुंचति विपरीतोपसेविनः॥ मूर्खैर्मम विगुणोपेतैः आतामे पापबुद्धिभिः॥ वस्त्रांते नाहरन्ति पापेनैव

त्रयाणां राक्षमित्रो दासानां॥ परस्त्रीपरावस्कंद संरूपावनानि॥ भरणार्थं सकरोयाति॥ आगामि कालेहितं॥

१ -- अन्यायं। ... मम कथं प्रजग्ने प्राप्तं। ९ -- अन्यायमार्गेषु। व्यसनस्तेषु।।१।।उ०

विनाशनः। अहो शास्त्राण्येतानि दृश्यन्ते बुद्धिरीदृशा।। अयं तव विरिणराम यो मित्रं कर्तुमिच्छसि। देवत्वं यः परित्यज्य मा
नुषीं योनिमाश्रितः। अस्माकं नरंतु किलायातः स सांत्वेयः कथं मया। यद्विना राघवो नित्यं वर्तते श्रोत्रमागतः। देवता
नां हितार्थं तु प्रविष्टो मानुषीं तनुं। स वानराणां राजानं सुग्रीवं शरणं गतः। अहो ऽस्य सदृशं सख्यं तिर्यक्योनिगतैः
सह। अथवा वाली यदा नोस्या येन पूर्वं महासुरः। वामनं रूपमास्थाय याचितस्त्रिपदक्रमं। बलिस्तु दीक्षितो यज्ञे तेन त्वं सख्यमिच्छ
सि। येन दत्ता मही सर्वा ससागरवनांतरा। उपकारः कृतः पूर्वं संबद्धो यज्ञदीक्षितः। उपकारी कृतस्तेन सो ऽस्माकं कृतिनिरि
णः। यदा मे निर्जिता देवाः स्वर्गं गत्वा च यासह। तदा किं नास्ति विष्णुस्त्वं तस्य देवस्य राक्षस।। आतरं त्वेव मुक्त्वा सो रावणः
कालनोदितः। सावलेपं सगर्वं च पुनर्वचनमब्रवीत्।। जानामि सांताधारिणि प्रस्तुतां जानामि रामं मधुसूदनोयं। अहं हि
जाने त्वहमस्य वध्यः तेनाहृतामे जनकात्मजेषा।। न कामाने व वक्रोभात् हरामि जनकात्मजां। निहतो गंतु मिच्छामि तद्वि
ष्णोः परमं पदं। विभ्रमाविद्धमोहाद्धा बलवान्वा यदीच्छिये णवा। नास्ति पंथा इदानीं यत्कृत्वा यातस्य पुनः कथं।। अस्मिन्काले
त्वया युक्तं तदिदानीं विधीयतां। ममापनेयः दुःखं विक्रमेणासमाकुरु। यदि त्वं बल्वि..ने स्नेहो भ्रातृत्वं नाधिगच्छसि।।
यदि वा कार्यमेतत्ते रुदिकार्यं तं ममम। ससुरूद्यो विपक्षार्थं दानमन्यव प्रपद्यते। सबंधुर्योपनीते षु साहाद्यायोपक
ल्पते।। तमप्येवं कृत्वा तां त्ववचनं दीनदारुणं। क्रुद्धो यमिति विज्ञाय शनैः खड्गं मुवाच ह।। अतीन हि समाज द्य भ्रातरं
कुपितेंद्रियं। कुंभकर्णः शनैर्वाक्यं बभाषे परिसांत्वयन्।। अलं संरक्षसशार्दूल संतापमुपगम्य हि। रोषं च व्या सोप
रित्यज्य स्वस्थो भवितुमर्हसि।। नैव मर्हसि वक्तुं त्वं मयि जीवति पार्थिव। तमहं शातयिष्यामि यत्कृते परितप्यसे। अव
वा श्यं हि हितं वाच्यः सर्वावस्थो महीपतिः। बंधुभावादभिहितं भ्रातृस्नेहाच्च पार्थिव। शत्रूणां कदनं पश्य क्रियमाणं मया ४९
नघ।। अद्य पश्य महाबाहो महासमरमूर्धनि। हते रामे सह भ्रात्रा द्रवंतीं कपिवाहिनीं।। अद्य रामस्य दृष्ट्वा त्वं मया ना
नीतं रणात् शिरः।।

पावकः। मरुतो वसवश्चैव वंशादित्यग्रहास्तथा। गंधर्वा गुह्यकाश्चैव गरुडोषधयोस्तु नगाः। मन्त्रं ममन्त्रिरे तत्र वर्धर
दैकैलसपते। सर्वे हि निर्जितं तत्र रावणेन दुरात्मना। देवराजो निबद्धस्तु यमः संख्ये पराजितः। जितो ह सबालो
संख्ये कुवेरधनदावपि। वंशादित्यो वशं नीतो। त्रैलोक्यं सचराचरं। यज्ञा विध्वंसिताः सर्वे धर्मिष्ठाश्च हतान् पाः। दि
वोधा॥ नानि नग्नानि स्त्रियो नाना यथेष्टतः। रक्षसा तेन रौद्रेण रावणेन बलीयसा। ब्रह्मणो वरदानेन गर्वितेन
सुरोत्तमाः। इत्युक्त्वाथ ततो देवान् सर्वान् देवपुरोहितः। चिंतयध्वं वधोपायं रावणस्य दुरात्मनः। एवमुक्तेऽथ वच
ने ब्रह्मा देवानुवाच ह। अवध्यत्वं मया दत्तं देवदैत्यैस्तु रक्षसः। मानुषेभ्यो भयं तस्य वानरेभ्यश्च देवताः। सुरा
सुरसमूहेषु वधस्तस्य न विद्यते। तस्मात् देवा हरिर्देवः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः। कृतो दशरथस्यास्य नवगुर्वी
ऋः सनातनः। भवंतो वसुधां गत्वा विष्णोरस्य महात्मनः। वानराणां तनुं कृत्वा सखायत्वं करिष्यथ। एवमुक्त्वा त
तो ब्रह्मा तत्रैवांतरधीयत। देवा अपि यथान्यायं जग्मुर्वै यत्र वासवः। तदा विख्यातवान् मर्त्ये नारदो भगवान् ऋषिः
यथातथमशेषेण ततो यातः सुरालयं। सोऽयं विष्णुः सुरैः सार्द्धं वानरत्वमुपागताः। महद्युद्धं वर्तते सीताराम
यप्रतिदायतां। कुंभकर्णविग्रहं तेन संधिस्तेन रोचतां। त्रैलोक्यं नमते यस्य पूज्यश्च सततं प्रभुः। नमस्करा
मं राजेंद्र रक्षस्वात्मानमात्मना। योऽप्यसौ राघवो मित्रं संधिश्चैवोत्तमो भवेत्। सकामान् वा विदेवानाम विष्यंति नि
रुद्यमाः। इति श्रीरामायणे कुंभकर्णवाक्यं॥ ततः श्रुत्वा रावणश्चाप्यनादरस्य कुरुध्व वचनं ममेयंतं॥
कोऽसौ विष्णुरिति ख्यातो यस्य त्वं तात बिभ्यसे। देवत्वे तं न मन्येऽहं तथान्यान् देवदानवान्। मानुषत्वं गते तस्मिन् किंम
र्यं त्वामुपस्थितं। निर्यमोहारभृतास्तु मानुषोऽभे महाबलः। खादयित्वाऽथ तान् पूर्वं कथयिष्यान्नमाम्यहं। प्रणम्य मानुषं रा
मं सीतां दत्त्वाऽथ तस्य वै। हास्यं भवतु लोकानां अनुयास्यामि पृष्ठतः। कृत्वा तस्य पुरा मार्यं मानं कृत्वा सुदारुणं। प्रणामे त्वा
वणो राममेषनेष्टुकिं निश्चयः॥ यदि रामः स्वयं विष्णुर्लक्ष्मणोऽपि शतक्रतुः। सुग्रीवश्चांबकः साक्षात् स्वयं ब्रह्मा वि

व्यसनप्राप्तिः।२ क्षितक्षमा।३ सत्त्वान्तरं।४ स्फूर्यैसमेन।। भार्त।५ शत्रूणां समरे हिंसा किमिव अपनीयते। न किमपि।४

अनुपासितवृद्धत्वात्तु विनताध्वंसं च। यत्र धर्मार्थकामानुबन्धं वाषि एष गाश्रयान्। अनुपश्यति मे भावो न हि लक्षण ४ युं०
मस्थिते। काम एव हि सर्वेषां कारणानां प्रयोजनं। श्रेयः पापीयसां वात्र फलं भवति कर्मणां। निःश्रेयसफलं श्रेय ध
र्मार्थाविनिसत्त्वपि। अथ धर्मार्थयोः प्राप्तिः फलं विश्रेयमाषितं। इह लौकिक पारत्रयं कर्म पुंभिर्निषेवते। कर्मण्या
व्रतु कल्याणं लभते काममाश्रितः।। न त्वशान्तमिदं राज्ञो रुद्धिकार्यं कदाचन। शत्रोर्हि समरे हिंसा किमिवात्रापनीय
ते। सातानवशोपनयने हेतुर्यः प्राक् तस्त्वया। तत्राप्यनुपपन्नं ते वक्ष्यामिदं यं साधु च। येन पूर्वं जनस्थाने बहवोऽतिब
लाहताः। राक्षसा राघवेण तु। कथमेको हनिष्यसि। ये पुरा निर्जितास्तेन जनस्थाने महौजसः। राक्षसास्तस्य तान् भ्रातॄन् तस्मा=
सर्वानेव विलोकय। ये पिता ये महाभाग्या नौ राक्षसाः श्रूयस्समताः। रामं पर्यपतिभ्राता स्तेरव ह्यपि नरसत्तमं।। तं सिंहमिव द्राग=
संक्रुद्धं रामं दशरथात्मजं। सर्पं सुप्तमिवाबाध्यः प्रबोधयितुमिच्छसि। ज्वलितं तेजसा नित्यं क्रोधेन च दुरासदं। कथं मृत्युमि मारादि
वासह्यं प्रसादयितुमिच्छसि। संशयस्थं मनोनाथस्य शत्रुं प्रतिसहासनं। एकस्य गमनं तत्र न मह्यं रोचते तव। हीनार्थं स्तु
समृद्धार्थं कोऽरिपुं प्राकृतं यथा। निश्चितं जीवितत्यागे वशमानेतुमर्हसि। इति।। यस्य नास्ति मनुष्येषु सदृशो राक्षसोत्तम। रामस्य
तेने क्षसि कथं योद्धुं जल्ये नेह निवस्थता।। एकस्तु क्रान्तसंरब्धः कुम्भकर्णो महोदरः। इत्याव रक्षसां मध्ये रावणं राव
णोपमः। जन्मा पुनस्तं विदेहीं किमस्मान् निगाघसे। यदा क्षसि सती सीतां मवशां न रामागतां। इह ह्यः कश्चिदुपायो मे सी
तोपानन्दो कौर कः। रुनितस्तु खलु श्वामे राक्षसरुर्विजितं श्रृणु। अहं द्विजिह्वः संह्रादी कुम्भकर्णोऽतिगर्जनः। पंच राम व
धायाघ गच्छ त्रियवघोषय। ततोगवारणे युद्धं दास्यामस्तस्य यन्नतः। तं वधिष्यामहे शत्रुं नोपायैः कार्यमस्तिनं।। अथ युध
वति राक्षसे वयं व क्रुतसंयुगाः। यत् युक्तं बुद्धिपूर्वं हि तत्कुर्वन्ति निशाचराः। ततः समन्त्रि परयामो मनसाय समर्पितं। ५०
वयं युद्धादिहैष्यामो रुधिरेणसमुक्षिताः। संविदार्य तत्रस्थाणि रामनामांकितेषु क्षि। निहतो राघवोऽस्माभिर्लक्ष्म
णश्चेति वादिनः। तव पादौ ग्रहीष्यामस्त्वं नः कामं परिश्रुत। ततो विक्षयनगरे गुरुस्कंधेन पार्थिव।

रामनामांकितेः स्तु क्षिप्र दार्थ व्याजः प्रतिज्ञा तं देहि।

सातायहत्याकर्त्री।५

नगरं गत्वा। कर्तव्यं।२

सुखान्नवमत्ता राजन्सीतामवरुद्धखिता। अथ रामस्य निधनं पश्यन्तु सुमहद्भूत्रियं। लंकायां राक्षसाः सर्वे ये ते निःहतबांधवाः। अ
घ तस्य विनाशेन मारुते मीरुताश्रयं। क्रोधनिर्वापयिष्यंति लंकायेन प्रधर्षिता। अथ शोकपरीतानां स्वबंधुवशवर्तिनां। शत्रोर्युधि
विनाशेन करोम्यश्रुप्रमार्जनं। अद्य पर्वतकूटाभं ससूर्यमिव तोयदं। निगीर्णं पश्यत समरे सुग्रीवं वानरेश्वरं। अहमेको
यास्यामि रणे रणविशारद। असाधारणमिक्षामि न वदाऊ महत्तं जयं। नापरः प्रेषणीयस्ते युद्धायातुलविक्रम। अहमुत्सादयि
ष्यामि शत्रुं तव रिपुंजय। यदि शक्रो यदि यमो यदि पावकमारुतौ। तानहं पोथयिष्यामि कुबेरवरुणावपि। गिरिमात्र
शरीरस्य शितशूलधरस्य मे। नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्य बिभियादपि वासवः। अथवा न्यस्तशास्त्रस्य मर्दतस्तरसा रिपून्॥
पवनस्येव वेगेन रुक्तस्तरसा क्रमान्। न मे प्रतिमुखः कश्चित्त्राक्षुः शक्तो जिजीविषुः। नैव शक्त्या न गदया नासिना
नाशितैः शरैः। धारयेन्नमंत्रिसंरब्धे साक्षादपि पुरंदरः। हस्ताभ्यामेव संरब्धो हन्यामपि हि वज्रिणं। यदि मे मुष्टिवेगं स रा
घवोविषहिष्यते। ततः पास्यंति बाणौघा रुधिरं राघवस्य हि। चिं त्वया बाध्यसे राजन् किमर्थं मयि तिष्ठति। सोऽहं शत्रुविना
शाय तव निर्यातुमुद्यतः। अद्य पश्यं विमेलोकाः मम रामस्य संयुगं। अद्य रामं ससुग्रीवं ससौमित्रिं समारुतिं। सर्वाने
कायने हन्मि प्रतिजानित्वाग्रतः। वधेन ते दाशरथेः सुखार्हः सुखं समाहर कुं महं प्रयामि। निहत्य रामं सह लक्ष्मणेन
खादामि सर्वान्युधियोधमुख्यान्। रमस्व कामं पिब चाग्र्यवारुणीं कुरुष्व कृत्यानि विनीय तांज्वरः। तवाद्य रामे गमिते यम
क्षयं चिराय सीता वशगा भविष्यति॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे युद्धकांडे कुंभकर्णविकत्थनो नाम सर्गः॥ ॥ तदुक्तमतिकाये
न भ्राता बलशालिना। कुंभकर्णेन वननं श्रुत्वोवाच महोदरः। कुंभकर्ण कुले जातो धृष्टः प्राकृतदर्शनः। अवलिप्तेन अनुपासितवृद्धः २
शक्नोति ध्यक्षयं प्राकृतावदितुं। न हि राजा न जानीते कुंभकर्णनयानयौ। त्वं किशोरकात्तु धृष्टः केवलं वक्तुमिच्छसि। स्थान
नं वृद्धिं च हानिं च देशकालविभागवित्। आत्मनश्च परेषां च बुध्यते राक्षसाधिपः। यत्तु शक्यं बलवता कर्तुं प्राकृतबुद्धिना।
किशोरकं बालउरगनापलं। अंगवापल्यं वा॥२

- संशयं प्राप्नुवंति ॥ किंशुकं वृक्षसंस्था कस्तानां बेधकत्व नानि ॥ ११

मतः अत्र कवचवान ततो वाक्यं प्रहसन्नु राक्षसेश्वरः । महोदरो वीरं रामस्य परिजस्तान संशयः । न हि रोचयते तात युद्धं
युद्धविशारद । न कश्चित्तत्र समो मेस्ति । सोहं देन बलेन वा । गच्छ शत्रुवधाय त्वं कुंभकर्ण प्रक्रियायतः । सिन्येः परि
वृतो भ्रातः कर्तव्यं वचनं मम । असहायस्य गमनं मम बुद्ध्यान रोचते । नानराश्च महात्मानः शास्त्रास्त्र व्यवसायि
नः । एकाकिनं प्रमन्त्वं न गमं येषु हि संशयं ॥ तस्मात्परमदुर्धर्षः सिन्यैः परिवृतो व्रज । अहितं राक्षसानां वंश
त्रु पदं निषूदय ॥ अथासना समुत्पत्य मणिं सूर्यसमप्रभं । आबबंध महातेजाः कुंभकर्णस्य रावणः । अंगदान्यं
गुलीवेष्टनं कवचं च महाधनं । हारं च शशिसंकाशं संबबंध महात्मनः । दिव्यानि गंधश्च माल्यं वरत्नानि विविधानि च
गात्रेषु श्रोत्रयामास कुंडले च महाभुजः । कांचनांगदकेयूरो निष्कआभरणभूषणः । कुंभकर्णो महाबाहुर्हुताश
न इवाबभौ । श्रोणिसूत्रेण महता कांचनेन विराजता । अमृतोत्पादने नद्धो भुजंगेनेव मंदरः । स कांचनं भारसहं
वितानं विद्युदर्षं तमिवात्मगासा । आबध्यमानं कवचं बभासे संध्याभ्रसंवीत इवाद्रिराजः । सर्वाभरणसर्वां हिरण्य
शृंगः शूलपाणिः सराक्षसः । त्रिविक्रमायत्नो साहेौ देवराजः इवाबभौ ॥ सरावणं परिष्वज्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणं कशि पुरः
प्रणम्य शिरसा चैव संप्रतस्थे महाबलः ॥ ततस्तस्य रथं दिव्यं पंचनल्वप्रमाणतः । युक्तं खरसहस्रेण शुक्लध्व
जविभूषितं । महाजलदनिर्घोषं कैलासशिखरोपमं । अष्टचक्रं महानक्रं उपनीय महारथं । जयाशिखोद्ध
यित्राविना ततः प्रांजलिः स्थितः । स तमारुह्य ययौ मेघगंभीरनिस्वनं । सोतिकायो महानादो रथस्थोपरि राज
सः । गंधर्वनगराकारः प्रगृह्यायुधे बलो । नमाशाग्निः प्रशस्तास्त्रे प्रयामास रावणः । शांखदुंदुभि निर्घोषैः
सिंहनादैश्च तुर्यनिः । तं गजाश्च स्वरं रथेश्च रथिश्चांबुदनिस्वनैः । अनुगच्छन्महात्मानं रथिनो रथिनां वरं ५१
नागाश्च खरहस्त्यश्व सिंहद्वीपमृगद्विजाः । अनुजग्मुर्महात्मानं देवदानवदुर्जयं ॥ स पुष्पवर्षैरवकीर्यमा
णो धृतातपत्रः शितशूलपाणिः । मदोत्कटः शोणितगंधमत्तो विनिर्ययौ राक्षसयोधमुख्यः । निपततं महाका
तज्जनिः लाख्खिंटिकं न नविंशति दंतैः किंशुकवनं शशांक्ततिः किं कै नखैः । विंशति शतकिंशुक्र प्रमाणरथः कुंभकर्णस्य ॥ ०

=अखिलखिर्ता६ =वशाकरणोपायेन४ =हरियमि२३

हतो रामः सह भ्रात्रा ससैन्य इति सर्वतः। प्राप्तो नाम ततोऽस्त्वाग्र्यानां च मरिंदम। भोगांश्च परिहारांश्च कामानुवसुनच
पंया। ततो माल्यानि वासांसि वराल्लमनुलेपनं। पेयं च दत्त्वा योधेभ्यः स्वयं च मुदितः पिब॥ ततोस्मिन् बहुले हते कौली ऊनवा देर
ने सर्वतो गते। मन्त्रितः समरे रामो राक्षसैरिति निश्चये। प्रविश्य पाश्वास्य नापि च सीतां हर सि पार्थिव। धनधान्यैश्च का
मैश्च रत्नैश्चैतां प्रलोभय। अनयोपधया राजन्नमयशोकानुबंधया। अकामा वरारोहा सीता नष्टनाथा भजिष्यति॥
रंजनार्थं वनं वीरं विनष्टं मनगम्य सा। निराशा स्त्री लब्धुवा च त्वद्वशं प्रतिपद्यते। सा पुरा सुखसंवृद्धा सुखार्हा दुः
खकर्शिता। त्वय्यर्थं ध्यर्द्धं सुखं ज्ञात्वा सर्वथोपगमिष्यति॥ एतत्तु सुनीतं यद्दर्शने न रामं हि दृष्ट्वैव मम वेदन धुः द
हि व तेस्स पतिमो सुक्तोभः महानुष्ठुवेन सुखस्य लाभः। अदृष्टसैन्यो ह्यनवाप्तसंशयो रिपुं च युद्धेन येऽजज्ञ
नाधिपः। यशश्च पुण्यं च नृपतिः श्रियं च कीर्तिं च चिरासमक्षते॥ इति महोदरवाक्यं नाम॥ ॥ स तथोक्ते विनिर्भ
र्त्स्य कुंभकर्णो महोदरं। आददे निशितं शूलं वेगाच्छत्रुनिबर्हणं। सर्वकालायसं दीप्तं तप्तकांचनभूषणं। इन्द्रा
शनिसमं घोरं वज्रप्रतिमगौरवं। देवदानवगंधर्वयक्षगंधर्वसूदनं। रक्तमाल्याम्बरधरं शिरस्पृक्तपावकं
आददे निशितं शूलं शत्रुशोणितरंजितं। कुंभकर्णो महातेजा रावणं वाक्यमब्रवीत्। निर्गच्छाम्यहमेवैकस्तिष्ठत्वि
ह बलं तव। अद्य तान् क्रुद्धितः कोपात् भक्षयिष्यामि वानरान्। अहं ते घवधं घोरं वधात्तस्य दुरात्मनः। रावणे भयं
तत्र माख्यामि निर्वैरस्त्वं सुखी भव। गर्जंति न तथा शूरा निर्जला इव तोयदाः। यस्य संपाद्यमानं ने गर्जितं तं युधिक
पुरुषाः ते' मीणां। नमर्षयंत्यात्मनो ये तेनं संगानयंत्य त। मर्षयित्वा पुरा शूरा कर्म कुर्वंति दुष्करं। विक्लवानामबुद्धीनां राज्ञां पंडि
तमानिनां। महोदरप्रधानेस्ति सन्निधिराज संमताः। युद्धं कापुरुषैर्नित्यं भवद्भिः प्रियवादिभिः। राजानमनुवर्तद्भिः
कृत्यमेतद्विचारितं। [illegible] शोहतं बलं। राजानमिमं मासाद्य सुहृच्चित्रमिवात्रकिं॥ एष
निर्याम्यहं युद्धमुद्यतः शत्रुनिग्रहे। दुर्नयं भवता मद्य समीकर्तुं महाहवे॥ एवमुक्तवतो वाक्यं कुंभकर्णस्य धी

=असहिता४

त्रयदर्शना ५   नब्रात् २ लंबमेघेना २   पुष्पिताग्रेषु १

त्ता य यामे श्राय युः सर्वा दिशास्तदा ॥ तद्वानरानीकमतिप्रवृद्धं दिशो ऽभिमूष्ट्रं मिवाभ्रजालं ॥ स कुंभकर्णः समवेक्ष्य हर्षात्
ननादन्नादं घनवद्घनाभः ॥ ततस्तु घोरं निनदं निशम्य यथाऽशने दीर्घघनेन मुक्तं ॥ पेतुः पृथिव्यां बहवः पतंगाः नि कृ
त्तमूला इव शालवृक्षाः ॥ तांस्तु निद्रवतो दृष्ट्वा राजपुत्रोंगदोब्रवीत् ॥ गवाक्षं कुमुदं नीलं सनतं च महाबलं ॥ आत्मानमनि
संस्मृत्य वीर्याण्यभिजनानि च ॥ क्व गच्छत भयत्रस्ताः प्राकृता हरयो यथा ॥ सर्वे सैन्यानि वर्त्तध्वं किं प्राणान् परिरक्षथ
नालं युद्धाय वै रक्षो महतीयं विभीषिका ॥ महतीमुत्थितामेतां वानराणां विभीषिकां ॥ यक्रान्तद्वधमिक्कामो निवर्त्तध्वं प्लवंगमाः
कृच्छ्रेण महता त्रस्ताः संस्तभ्य च परस्परं ॥ शिलापादपहस्तास्ते तस्थुः संग्राममूर्द्धनि ॥ ते प्रकृष्टा निवर्त्तन्ते श्च समदा इव कुं
ञ्जराः ॥ निरुद्धकः परमक्रुद्धाः कुंभकर्णं वनौकसः ॥ प्रांशुभिः दीर्घतालैश्च शिलाभिश्च महाबलाः ॥ पादपैर्वध्यमानो न च
कम्पे ॥ ततः पर्वतमुत्पाद्य द्विविदः प्लवगर्षभः ॥ दुद्राव पर्वताकारो राक्षसं स महाबलः ॥ तमप्राप्य महाकायं तस्य सैन्ये
पपात ह ॥ तस्य गात्रेषु पतितानि घ्नंते विलाः शिलाः ॥ पादपाः पुष्पिताग्रास्तु भिन्नाः पेतुर्महीतले ॥ सहिसैन्यानि संक्रुद्धो वा
नराणां महौजसां ॥ ममंथ परमायस्तो वनान्यग्निरिवोत्थितः ॥ वानरास्तु सुसंक्रुद्धा गिरिशृंगैर्महाबलिं ॥ राक्षसानामनी
कानि विनिरुद्धकः सहस्रशः ॥ तस्यैतवेगाभिहतं हताश्च वरवारणाः ॥ रक्षो रुधिरसंक्लेदं बभूव योधनं महत् ॥ रथिनो वानरेंद्रा
णां शरैः कालांतकोपमैः ॥ शरांसि सस्रसारुद्धकः नदंतो भीमनिःस्वनाः ॥ वानराश्च महात्मानः समुत्पाद्य महाक्रमात् ॥ रथा
नश्वान् गजानुष्ट्रान् राक्षसांश्च विशुद्ध्यन् ॥ लोहिताजास्तु बहवः [illegible] ते वानरर्षभाः ॥ निरस्ताः पतिता भूमौ ताम्रपुष्पा इव
द्रुमाः ॥ वध्यमानास्तु ते वीरा राक्षसेन महात्मना ॥ सागरं येन संवीर्णाः पथा तेनैव दुद्रुवुः ॥ तत्स्थलान्यपि निम्नानि विषम
वदनानि भृशं ॥ लंघयंति स्म सर्वतो निरपेक्षाः प्लवंगमाः ॥ केचित् समुद्रे पतिताः गगनं केचिदाश्रिताः ॥ केचिद् द्रुमान् समारु
ढाः ममकुः केचित् पर्वते ॥ केचिद् गिरिगुहानानारुरुहुः गुल्मकेचिद् विद्याश्रिताः ॥ निपेतुर्वानराः केचित् केचिन्नावं तस्क्रिरे ॥ ५२
समीक्ष्य वानरान् भग्नान् अंगदो इदमब्रवीत् ॥ संतिष्ठध्वं हि युद्ध्यामो विक्रमा श्वहताश्च ये ॥ भग्नानां वानराणां पस्यामि परिक्रम्य
ये ये विकृताः ते ते राज्ञा हता इति मत्वा न पलायितव्यं ॥

यं महानादं महाबलं । अन्ये च राक्षसा भीमा भीमाक्षं शूलपाणयः । राक्षसाश्च महाकाया नीलांजनचयोपमाः
शूलान्खड्गांश्च पट्टिशांश्च विविधांश्च परश्वधान् । बहुव्यासांश्च परिघान् गदाश्च मुशलानि च । शालस्कंधांश्च विविधा
शतघ्नीश्च दुरासदाः । सपुरश्चार मासाद्य राक्षसो घोरदर्शनः । निपपात महातेजाः कुंभकर्णः प्रतापवान् । धनुः श
तपरीणाहः षट्धन्वीशतमुच्छ्रितः । रौद्रः शकटचक्राक्षो गिरिकूटोपमो महान् । स निपात्य सहस्रांसि स्वधाशे
लोपमो बली । कुंभकर्णो महाबाहुः प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् । अद्य वानरमुख्यानां तानि यूथानि भागशः । निर्दहि
ष्यामि संक्रुद्धः शलभानिव पावकः । सर्वे रामसहाया ये ये वान्ये मम शत्रवः । नापराध्यंति मे कामं वानरा वनचारि
णः । जातिरस्मद्विधानां सा पुरोद्यानविभूषणं । पुरोरोधस्य मूलं तु राघवः सहलक्ष्मणः । हते तस्मिन् हतं सर्वं तं हनिष्या
मि संयुगे । एवं तस्य ब्रुवाणस्य कुंभकर्णस्य राक्षसाः । नादं चक्रुर्महाघोरं कंपयंत इवार्णवं । तस्य निष्पततः पु
र्याः कुंभकर्णस्य रक्षसः । बभूवुर्घोररूपाणि निमित्तानि समंततः । उल्काशतानि युतामेघा विनेदुर्गर्दभारुणाः । ससागर
वनानि च वसुधा समकंपत । घोररूपाः शिवा नेदुः सज्वालकवलैर्मुखैः । मंडलान्यपसव्यानि बबंधुश्च विहंगमाः । निप
पात च गृध्रोस्य रथस्योपरि गच्छतः । प्रास्फुरन्नयनं चास्य सव्यो बाहुरकंपत । गगनान्निपपातोल्का ज्वलंती भीम
निःस्वना । आदित्यो निःप्रभश्चासीत् न प्रवाति नभारुतः । अचिंतयन्महोत्पातानुत्थितान् लोमहर्षणान् । निर्ययौ
कुंभकर्णः स कृतांतबलनोदितः । स निष्क्रम्य पुरद्वारात् कुंभकर्णो महाबलः । ददर्श चाभ्रघनप्रख्यं वानरानीकमद्भु
तं । ते दृष्ट्वा वानरश्रेष्ठा राक्षसं पर्वतोपमं । वायुनुन्ना यथा मेघा जग्मुः सर्वे दिशस्तथा । विपुलपरिघवान्स कुंभकर्णो
रिपुनिधनाय विनिःसृतो महात्मा । कपिगणभयमावहत् सुतीव्रं भृशमुरिव किंकरदंडवान् युगांते ॥ कुंभकर्णनिर्ग
मनो नाम सर्गः ॥ ॥ स ननाद महानादं समुद्र इव पर्वणि । जनयन्निव निर्घातं कंपयन्निव पर्वतान् । तमवध्यं मघवता
यमेन वरुणेन वा । प्रेक्ष्य भीमाक्षमायांतं वानरा विप्रदुद्रुवुः । दृष्ट्वा तं राक्षसं वानरश्रेष्ठा राक्षसं पर्वतोपमं । वायुरि

परमयतन्क्रः १६ कार्त्तिकेयः १२ आमयित्वा ५

तस्य गात्रे विनिर्भिन्नाः ताः शिलाः शैलनिःस्वनाः । ध्वजं रथं खरांश्चैव सूतं तथैव व्यपातयत् । सोवप्लुत्य रथाद्वीरो गदामुद्यम्य सत्वरः ।
वेगेनाभ्युत्पपाताथ पर्वतानिव पर्वतः । स कुंभकर्णः संक्रुद्धो गदामुद्यम्य वीर्यवान् । प्रमर्द्दयितु महानागः समंताद्वि
द्विपन् रिपून् । शतानि सप्त चाष्टौ च सहस्राण्यपि वानराः । प्रकाम्याः शेरते भूमौ कुंभकर्णेन पातिताः । षोड
शाष्टौ च दश च विंशत्त्रिंशच्च वानराः । संपरिष्वज्य बाहुभ्यां निःक्षिपेष स राक्षसः ।। हनुमान् शैलशृंगा
णि वृक्षांश्च विविधान् बहून् । ववर्ष कुंभकर्णस्य शरीरे वानरर्षभः । तानि पर्वतशृंगाणि बलेन परमाह
वे । बिभेद समरे माबस्तु कुंभकर्णो महोत्कटः ।। ततो हरीणां तदनीकमुग्रं दुद्राव शूलं निशितं प्रगृह्य । त
स्थौ च तस्यापततः पुरस्तान्महीधराग्रं हनुमान् प्रगृह्य ।। तमापतंतं त्रिदशेंद्रशत्रुं जघान शैलेन कपिप्र
वीरः । स ताडितेनाभिहतस्तरस्वी न चक्रुधे कालसमप्रभावः । सम्भ्रमाविध्यतडित्प्रकाशं गिरिं यथा प्र
ज्वलिताग्रशृंगं । बाह्वंतरे मारुतिमाजघान गुहोऽचलं क्रौंचमिवाप्रशक्त्या । स तेन शीरोभिहतस्तनांतरे सु
विह्वलः शोणितमुद्वमन्मुखात् । ननाद भीमं हनुमान् महाहवे यथा तपांते स जलो बलाहकः । ततो
विनेदुः सहसा प्रहृष्टा रक्षोगणास्तं व्यथितं निशाम्य । बद्यापतद्वैः । प्लवंगमाश्चापि तथा व्यथार्त्ताः प्रदुद्रुवुः संस
हसा समंतानाद । नीलश्चिक्षेप शैलाग्रं कुंभकर्णाय धीमते । तदापतंतं संप्रेक्ष्य मुष्टिनाभिजघान सः । मुष्टिप्र
हाराभिहितं तच्छैलाग्रं व्यशीर्यत । सविस्फुलिंगं सज्वालं निपपात महीतले । ऋषभः सरभो नीलो गवाक्षो गंधमा
दनः । पंच वानरशार्दूला कुंभकर्णमुपाद्रवन् ।। शैलैर्वृक्षैस्तलैश्चापि मुष्टिभिश्च महाबलाः । कुंभकर्णं महा
कायं सर्वतोभ्याहनन् रणे ।। स्पर्शानिव प्रहारांस्तान् मन्यमानो न विव्यथे । ऋषभं तं महानागं बाहुभ्यां परि
षस्वजे । कुंभकर्णभुजाभ्यां स पीडितो वानरर्षभः । पपात ऋषभो भीमो मुखाद्वागतशोणितः । मुष्टिना शर
भं चापि जानुभ्यां नीलमाहवे । आजघान गवाक्षं तु तलेन रिपुस्तदा ।।

ह्यात्रासः१२ उत्सन्नानि र स्वर इव पादिव ध्वदि रूपे:१८

महामिमां। स्थानं सर्वे निवर्तध्वं युध्यध्वं वानरोत्तमाः। निराशुश्रानां द्रवतामसंगगतत्वे तस्सां। श्राणामौपायिकस्त्रासः सर्वेषां
वीडा घन्यजाः। कुलेषु जाताः सर्वे स्मो विस्तीर्णेषु महत्सु च। अनार्यं खलु यद्भीतास्त्यक्त्वा वीर्यं पलायथ। विकत्थितानि वो यानि
गर्जि वाउ न संसदि। तानि वः क्वाद्य जातानि सोदग्राणि गतानि च। भीरुप्रवादाः श्रूयन्ते न स जीवति धिक्कृतः। मार्गं सत्पु
रुषैः जुष्टं भजाम स्वाद्य तां नयं। स्वल्पामो वाघ निहताः पृथिव्यां यत्र जीविताः। अवाप्स्यामो घवा कीर्तिं हत्वा शत्रुं महा
हवे। दुःप्रापं ब्रह्मलोकं वा प्राप्स्यामो युधि निर्जिताः। न कुम्भकर्णः काकुत्स्थं दृष्ट्वा जीवन् गमिष्यति। दीप्यमानं समासाद्य
पतंगो ज्वलनं यथा। पलायनेन न स्थानं प्राणान् यदि रक्षाम हे वयं। एकेन बहवो भग्नाः यशो नो घ विनंक्ष्यति। एवं ब्रु
वंतं शूरं तमंगदं वानरा नयात्। द्रवमाणास्तदा वाक्यं ऊचुः शूरविगर्हितं। हतं नः कदनं घोरं कुम्भकर्णेन रक्ष
सा। न स्थान कालो गच्छामो दयितं जीवितं हि नः। एतावदुक्त्वा ते वगाः भेजिरे सर्वे तो दिशः। भीमं भीमाक्षमायांतं दृष्ट्वा
राक्षसमाहवे। द्रवमाणास्तु ते त्रासादंगदेन बलीमुखाः। सांत्वैश्चैवानुमानैश्च सर्वे ते विनिवर्तिताः। ततः पुनर्हरि
वृषभा मोहमुक्ताः। तदाहवे गिरितटपादपायुधाः। युयुत्सवः समुदितभीमविक्रमाः व्यवस्थिताः परबलदर्पनाशकान् स्वं स्वं प्राणाः७
नाः॥ ॥ इति वानरसमाश्वासनो नाम॥ ८१ ॥ ते निवृत्ता महाकायाः श्रुत्वांगदवचस्तदा। नैष्ठिकां बुद्धिमास्थाय सर्वे
संग्रामकांक्षिणः। समुदीरितवीर्यास्ते समारोपितविक्रमाः। पर्यवस्थापिता वाक्यैरंगदेन लवेगमाः। चक्रुर्युद्धं समउ
तं वानरास्त्यक्तजीविताः। प्रहर्षादगतोत्साहा मरणे कृतनिश्चयाः। अथ वृक्षान् महाकायान् शृंगानि सुमहांति च। वा
नरास्तूर्णमुत्पाद्य कुम्भकर्णमुपाद्रवन्। तान् समापततो दृष्ट्वा कुम्भकर्णः प्रतापवान्। व्यद्रावयत्सुसंरब्धो मेघानि
व सदागतिः। ततस्तु तं महावीर्यं दश वानरयूथपाः। शिला उत्पाद्य विपुलाः कुम्भकर्णमुपाद्रवन्॥ अंगदो कुमुदो नी
लो गवाक्षः शरभो सरिः। मैंदो प्यद्विविदश्चैव जांबुवान् विनतस्तथा। युगपद्घ्नन्सर्वे कुम्भकर्णं महाबलाः।

सराजवरजः सहसा वनस्योरुजांतरे तस्य तस्मिन्निमग्नः ॥ ततो विनेदुः सहसा प्लवंगमाः रक्षोगणाश्चापि मुसनिषेदुः स
शालरद्गानि हतश्रक्रोपक्रुहास सवेवाथ विकृत्तवक्रः ॥ व्याविध्य शूलं च तडित्प्रकाशं गिरेः पतद्यं रुपते र्वधाय ॥ तं
कुंभकर्णस्य सुतं प्रवृत्तं शूलं शितं कांचनवज्रजुष्टं ॥ द्विर्जसमुत्पत्य निगृह्य दोर्भ्यां बलंतु वीरस्तरसा बलेन ॥ रु
तंभारसहस्रस्य शूलं कालायसं दृढं ॥ बभंज जानुमारोप्य स प्रहृष्टः प्लवंगमः ॥ स तत्तदा भग्नमवेक्ष्य शूलं तु कुंक्के
पर्क्षोधिपतिर्महात्मा ॥ उत्पाद्य शृंगं सहसा बलस्य जघान सुग्रीवमभिप्रमर्द्द तं ॥ स शैलशृंगाणि हतो विनिसंज्ञः पपा
तभूमौ युधि वानरेंद्रः ॥ तं प्रेक्ष्य भूमौ पतितं विसंज्ञं नेदुः प्रहृष्टाः युधि यातुधानाः ॥ तमभ्युपेत्याथ सुवीरकर्मा स
कुंभकर्णिर्युधि वानरेंद्रं ॥ जहार सुग्रीवमभिप्रगृह्य यथानिलो मेघमतिप्रचंडः ॥ स तं महामेघनिकाशरूपं उत्पा
ट्य गच्छन् युधि कुंभकर्णिः ॥ रराज मेघप्रतिमानुरूपो मेरुर्यथा श्रक्रुतघोरशृंगः ॥ स तं समुत्पाट्य जगाम वीरः
संस्तूयमानो युधि राक्षसौघैः ॥ शृ एव न्निनादं त्रिदिवालयानां प्रवंगराजग्रहविस्मितानां ॥ ततस्तमादाय तदा स
मेने हरींद्रमिंद्रोपमतुल्यवीर्यं ॥ अस्मिन्हते सर्वमिदं विनष्टं सराघवं सैन्यमतीव शक्रः ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे
सुग्रीवग्रहणो नाम सर्गः ॥ छ ॥ ॥ विद्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा वानराणां ततस्ततः ॥ कुंभकर्णेन सुग्रीवं गृहीतं चापि वा
नरं ॥ हनुमान् चिंतयामास मतिमान् पवनात्मजः ॥ एवं गृहीते सुग्रीवे किं कार्यं मिमया भवेत् ॥ यत्तु न्याय्यं म
या कर्तुं तत्करिष्यामि सर्वथा ॥ महापर्वतसंकाशं नाशयिष्यामि राक्षसं ॥ मया हते संत्रतिकुंभकर्णे महाब
ले मुष्टिनिपातनिमग्ने ॥ विमोचिते वानरपार्थिवे च भवंतु हृष्टाः प्रवगाः समग्राः ॥ अथवा स्वयमप्येष मोक्षं प्रा
प्स्यति पार्थिवः ॥ गृहीतो यद्यपि भवेत् त्रिदशैः सुमहोरगैः ॥ मन्ये न तावदात्मानं बुध्यते वानराधिपः ॥ शैलप्रहा
राभिहतः कुंभकर्णेन संयुगे ॥ अयं मुहूर्तात्सुग्रीवो लब्धसंज्ञो महाहवे ॥ आत्मनो वानराणां च यत्पथ्यं तत्करि ४
ष्यति ॥ मया विमोक्षितस्यास्य सुग्रीवस्य महात्मनः ॥ अप्रीतिश्च भवेत् कष्टा कीर्तिनाशश्च शाश्वतः ॥ तस्मान्मुहू

एतेः प्रहारैर्व्यथिता मुमुचुः शोणितोक्षिताः ॥ निपेतुश्चापि मेदिन्यां निकृत्ता इव किंशुकाः ॥ ततो वानरमुख्ये
षु पातितेषु महात्मसु ॥ वानराणां सहस्राणि कुंभकर्णं विदुद्रुवुः ॥ तं शैलमिव शाखामाः सर्वतः प्लवगर्षभाः
समारुरुहुरुत्पत्य व्यनदंश्च महाबलाः ॥ तं नखैर्दशनैश्चैव जानुभिर्मुष्टिभिस्तलैः ॥ कुंभकर्णं महाका
यं निजघ्नुस्ते प्लवंगमाः ॥ तैर्वानरसहस्रैः परिक्षिप्तः समंततः ॥ रराज राक्षसव्याघ्रो गिरिरात्म्रुरुहैरिव ॥
बाहुभ्यां वानरान् सर्वान् प्रगृह्य स महाबलः ॥ भक्षयामास संक्रुद्धो हरान् पर्वतसन्निभान् ॥ नाविंदत पर्वता
ग्रेश्च प्रहारान् राक्षसोत्तमः ॥ मांसशोणितसंक्लेदान् कुर्वन् भूमिं स राक्षसः ॥ ववार हरिसैन्येषु कालाग्निरि
व मूर्छितः ॥ वज्रहस्तो यथा शक्रः पाशहस्तो यथांतकः ॥ शूलहस्तो बभौ तद्वत् कुंभकर्णो महाबलः ॥ यथा
शुष्काण्यरण्यानि ग्रीष्मे दहति पावकः ॥ तथा वानरसैन्यानि ददाह स महाबलः ॥ ततस्ते वध्यमानास्तु हतयूथा
विनायकाः ॥ वानरा भयसंविग्ना विनेदुर्विस्वरं तदा ॥ ततो निपात्यमानास्ते कुंभकर्णेन वानराः ॥ राघवा
भ्यासमाजग्मुर्व्यथिताश्छिन्नचेतनाः ॥ तमापतंतं संप्रेक्ष्य कुंभकर्णं महाबलं ॥ उत्पपात ततो वीरः सुग्रीवो वान
रोत्तमः ॥ स शालवृक्षं सहसा समाविध्य महाकपिः ॥ अभिदुद्राव वेगेन कुंभकर्णं महाबलं ॥ तमापतंतं संप्रेक्ष्य
सावर्ष्टं सं।६ कुंभकर्णो महाबलः ॥ तस्थौ विवृतसर्वांगो वानरेंद्रस्य संमुखः ॥ कपिशोणितदिग्धांगं भक्षयंतं महाहरीन्
कुंभकर्णं स्थितं दृष्ट्वा सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ॥ निहताः कपिशार्दूलाः कृतं कर्म सुदुष्करं ॥ भक्षितानि च सैन्या
नि प्राप्तं ते परमं यशः ॥ त्यज तान् वानरान् सर्वान् किमेभिस्ते निरुध्यामे ॥ सहस्वैकं निपातं मे शालवृक्षस्य
राक्षस ॥ तद्वाक्यं हरिराजस्य सात्त्वधैर्यसमन्वितं ॥ श्रुत्वा राक्षसशार्दूलः कुंभकर्णोऽब्रवीद्वचः ॥ श्रुतपौरुषसं
श्रुतपौरुषसंपन्नः कस्माद्गर्जसि वानर ॥ कर्मणा दर्शयात्मानं यावच्चाप्रमथाम्यहं ॥ स कुंभकर्णस्य व
चो निशम्य व्याहृतमूलस्य कुमो व शालं ॥ तेनाजघानोरसि कुंभकर्णं वृक्षेणाकालानलसन्निभेन ॥ स

=त्रिश्रयधर्मेपरः।४ अकम्पनोयंवक्रे।आकुरिति उपसर्गश्च =पुण्यं।पापं।८।वधनेपठितः।१५

सवानराणांसैन्येस्वैस्तुतःपरपुरंजयः॥ तस्मिन्नानुवरेरामः संयतस्के महाबलः॥ पुनः स्वं राघवस्यार्थे गदापाणिर्वि
भीषणः॥ असिनिकृत्तोववेगेन भ्राता भ्रातरमाहवे॥ विभीषणं पुनर्दृष्ट्वा कुम्भकर्णोब्रवीदिदं॥ अहत्स्वरणे शाधुं कृत्व
धर्मस्थितो भवान्॥ भ्रातृस्नेहं परित्यज्य। राघवस्य प्रियं कुरु॥ अस्मत्कार्यं कृतं वत्स यत्त्वं राममुपागतः॥ त्वमेकोऽत्र
कृत्स्नांलोके सत्यधर्माभिरक्षिता॥ नास्ति धर्माभिसक्तानां व्यसनं तु कदाचन॥ संतानार्थं त्वमेवैकः कुलस्यास्य भविष्य
सि॥ राघवस्य प्रसादात्त्वं रक्षसां राज्यमाप्स्यसि॥ त्वरितव्याम पि दुर्धर्षः शीघ्रं मार्गादपाक्रम॥ न स्थातव्यं पुरस्तान्मे संभ्र
मात्तदेवे तु सत्तम॥ नवेत्ति संयुगे सक्तः स्वान्परांश्चानिशाचरान्॥ रक्षणीयोसि मे वत्स सत्यमेतद्ब्रवीमि ते॥ एवमुक्तो
वचस्तेन कुम्भकर्णेन धीमता॥ विभीषणो महाबाहुः कुम्भकर्णमुवाच ह॥ गदितं मे कुलस्यास्य रक्षणार्थं अरिंदम
न दृष्टं सर्वरक्षोभिस्त्वतोहं राममागतः॥ तत्कृतं यच्च वक्तव्यं नवता सुकृतं दुःकृतं त्वया॥ एवमुक्त्वाश्रुपूर्णाक्षो गदापाणिर्वि
भीषणः॥ एकांतमाश्रितो भूत्वा चिंतयामास तत्स्थितं॥ ददर्श स महात्मानं किरिटिनमवस्थितं॥ शोणिताक्तसर्वां
गं कुम्भकर्णं महाबलं॥ सर्वान्समस्तिभावं तं व्यथाधर्षं महागजं॥ मार्गमाणं हरीन्क्रुद्धं राक्षसैः परिवर्जितं॥ निःधर्म
दृस्संकाशं काकसंकाशं वनांगदभूषितं॥ स्रवंतं रुधिरं गात्रात् यथाम्भस्तं मिवोकितं॥ लिलेह जिह्वया वक्त्रात् शोणितं शोणितोक्षि
तं॥ मर्दंतं वानरान्संख्ये कालांतकयमोपमं॥ तं दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं प्रदीप्तानलवर्चसं॥ विस्फारयामास तदा कार्मुकं पु
रुषर्षभः॥ स तस्य चापनिर्घोषात् कुपितो निकृतर्षभः॥ अमृष्यमाणस्तं शब्दमभिदुद्राव राघवं॥ तस्मिन्काले सुमित्रायाः
पुत्रः परबलार्दनः॥ चकार लक्ष्मणः प्रादुरस्त्रमस्त्रविदां वरः॥ स कुम्भकर्णस्य शरान् शरीरे सप्त वीर्यवान्॥ निच
खान ददे चान्यान् विससर्ज स लक्ष्मणः॥ अतिक्रम्य स सौमित्रिं कुम्भकर्णो महाबलः॥ राममेवाभिदुद्राव कंपय
न्निव मेदिनीं॥ ततस्तु वातोद्धतवह्निकल्पं भुजंगराजोपमदीर्घबाहुं॥ समापतंतं धरणीधराभं प्रोवाच रामो युधि ५५
कुम्भकर्णं॥ आगच्छ रक्षोधिप मा विषादं अयं स्थितोहं प्रगृहीतचापः॥ उपेहि मामद्य कुलस्थितं क्षिप्रमेतो मुहूर्त्ता
त्त्वम् विताशवाय॥ रामोयमिति विज्ञाय जहास विकृतस्वनं॥ पाटयन्निव सर्वेषां हृदयानि वनौकसां॥ प्रहस्य

=परलोकं इतः प्राप्तः प्रेतः।२

साल० स्मिकं रहोः राजमार्गः॥ मरुत्रतोलनी॥

तं कांक्षिष्ये विक्रमं पार्थिवस्य हि। वानराश्चापि संत्रस्ता जग्मुः सर्वा दिशस्तथा। केचित्संविग्नमनसः चिंतयंतो हि
तं परं। एतस्मिन्नंतरे वीरो हनुमान एष ततो याया। रुरवं रुवामनो रूपं सुग्रीवहितकाम्यया। निर्वृत्य वानरा
नीकं तावद्धारयाम्यहं॥ इत्येवं चिंतयित्वा तु हनुमान मारुतात्मजः। भूयः संस्तंभयामास वानराणां तदा चमूं
स कुंभकर्णोऽपि विवेश लंकां स्फुरंतमादाय महाहरीशं। विमानचर्यागृहगोपुरस्थैः माल्याग्रवार्षैरवकीर्य
मानः। ततः स संज्ञां प्रतिलभ्य कृच्छ्रात् बलीयसस्तस्य भुजांतरस्थः। अवेक्षमाणः पुरराजमार्गं विचिंतया
मास मुहुर्महात्मा॥ एवं गृहीतेन कथं नु नाम शक्यं मया संप्रतिकर्तुमद्य। तथा करिष्यामि यथा हरीणां भवि
ष्यतीष्टं मम चैव पथ्यं। ततः कराग्रैः सहसा समेत्य राजा हरीणां सुरेंद्रशत्रोः। नकर्णौ क सौ दशनैश्च ना
सां ददार पार्श्वेषु च कुंभकर्णं॥ स कुंभकर्णो हृतकर्णनासो भृशं नखैर्दशनैरर्दितश्च। रोषाभिभूतः क्षि
तजार्द्रगात्रो सुग्रीवमाविध्य पिपेष भूमौ। स भूतले भीमबलेन पिष्टः सुरारिभिस्तैरभिहन्यमानः। जगा
म खं वेगवदभ्युपेत्य पुनश्च रामं सहसाजगाम॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे युद्ध० कुंभकर्णकर्णनासाविक
र्तनो नाम॥ ॥ कर्णनासाविहीनस्तु कुंभकर्णो महाबलः। रराज शोणितोत्सिक्तो गिरिः प्रस्रवणैरिव। पुन
ः स पुर्याः सहसा महात्मा निष्क्रम्य तद्वानरसैन्यमुग्रं। अभक्षयत् क्रोधविवृत्तनेत्रः प्रजा युगांताग्निरिव प्र
दीप्तः॥ बुभुक्षितः शोणितमांसगृध्नुः प्रविश्य तद्वानरसैन्यमाशु। चखाद रक्षः स हरीन् पिशंगान् ऋक्षांश्च
मोहात् युधि कुंभकर्णः। एकं द्वौ त्रीन् बहून् वापि वानरान् राक्षसैः सह। समादाय करस्तेन मुखे प्रक्षि
पति स्म सः। मुखात्तु प्रस्रवत मेदः सरक्तो घोररूपः स राक्षसः। वर्धमानो गिरिप्रांशुर्नादयामास वीर्यवान्।
स चापमादाय भुजंगकल्पं दृढज्यमुग्रं तपनीयपृष्ठं। हरीन् समाश्वास्य सुसार्धं [illegible] ते वध्यमाना हरयो रामं जग्मु
स्तदा गतिं। राघवश्च समुत्पत्य धनुरादाय हस्तवान्। स चापमुक्तैर्निपातरामोऽनिबद्धो भृतमस्तण बाणैः।

सर्वे प्लवंगमाः। कुंभकर्णस्तु संक्रुद्धः समारूढैः प्लवंगमैः। विधुनयँस्तान् वेगेन दुष्टहस्तीव हस्तिपान्॥ तान् दृष्ट्वा निर्हि
तान् रामो रोषात् वानररक्षपान्। ज्ञात्वा महत्तमोर्वितं दिव्यान्यस्त्राणि संदधे। वायव्यमाहूय ततो महास्त्रं रामः प्रविद्धे
पनिशाचराय। समुद्गरं तेन जहार बाहुं स कृत्तबाहुस्तुमुलं ननाद॥ स तस्य बाहुर्गिरिशृंगकल्पः समुद्गरो रा
घवबाणकृत्तः। पपात तस्मिन् हरिसैन्यमध्ये जघान तां वानरवाहिनीं तु। ते वानरा भग्नहतावशेषाः पर्यंतमा
श्रित्य भयावसन्नाः। प्रवेपितांगा ददृशुः सुघोरं नरेंद्ररक्षोधिपसंनिपातं। स कुंभकर्णोस्त्रनिकृत्तबाहुः तस्कौ
तदास्कंधः पुरिवाचलेंद्रः। उत्पाटयामास करेण वृक्षं ततोभिदुद्राव रणे नरेंद्रं। ततोस्य बाहुं सह शालवृक्षं समुद्य
तं पन्नगभोगकल्पं। ऐंद्रास्त्रमुक्तेन जहार रामो शरेण जांबूनदभूषितेन। स कुंभकर्णस्य भुजो न्यकृंतत् पतन्नि
वाहिः पतगेंद्रमुक्तः। सवेष्टमानोभिजघान तत्र शिलान् शिलाराक्षसवानरेंद्रान्। समापतंतं सहसोन्नदंतं ततोर्द्धचंद्रौ
निशितौ गृहीत्वा॥ चिच्छेद पादौ युधि राक्षसस्य स कृत्तबाहुर्विनिकृत्तपादौ। निवृत्य वक्त्रं वडवामुखाभं दुद्राव रामं स
हसाभिगर्जन्। राहुर्यथा चंद्रमिवांतरिक्षे। आपूरयत्तस्य मुखं शिताग्रैः रामः शरैर्हेमविचित्रपुंखैः। न पूर्णवक्त्रो न
शशाक वक्तुं चुकूज कृच्छ्रेण मुमोह चापि॥ अथाददे सूर्यमरीचिकल्पं स ब्रह्मदंडांतककालकल्पं। अरिष्टमैंद्रं निशि
तं सुपुंखं रामः शरं मारुततुल्यवेगं। अवारणीयं विशिखं वीर्यवंतं महाबलं। भयंकरममित्राणां ज्ञातीनां हर्षवर्द्धनं।
तं कार्मुके समाधाय विकृष्य च महाबलः। ससर्ज कुंभकर्णस्य वधाय शरमुत्तमं॥ दिव्यं मघवनादत्तं ज्वलंतमिव तेज
सा॥ अतिसृष्टो बलवता रामेण निशितः शरः। कुंभकर्णस्य हृदयं भित्वा ईंधरणिमाविशत्॥ अथाददे शरं चान्यं दि
व्यं नियातिरक्षितं॥ तं वज्रजांबूनदचारुपुंखं प्रदीप्तसूर्यज्वलनप्रकाशं। महेंद्रवज्राशनितुल्यवेगं रामः प्रविक्षेप
निशाचराय॥ स सायको राघवबाहुविक्षतो दिशः स्वभासा दश विप्रकाशयन्। विधूमवैश्वानरतुल्यदर्शनो जगा
म शक्राशनितुल्यवेगः। स तं महापर्वतकूटसंनिभं विवृत्तदंष्ट्रोज्ज्वलचारुभूषणं। चकर्त्त रक्षोधिपतेः शिरस्तदा

=पोत्रः।२ =समग्रं।४ स्थन यिवा।१

विरुतं त्रामंसमेघस्तनितोपमं। कुंभकर्णो महातेजा राघवं वाक्यमब्रवीत्॥ नाहं विराधो विज्ञेयो न कबंधः खरो न च॥
न वाली न च मारीचः कुंभकर्णः समेवेहि मां। पश्य मे मुद्गरं घोरं सर्वकालायसं दृढं। अनेन निर्जिता देवा दानवाश्च पुराम
या। शक्रश्च निर्जितो राम न त्वां वार्हस्य यंतुं वनः। विकर्णनाशमिति मां नावज्ञातुं च महत्तसि। अल्पापि हि न मे पीडा कर्णना
शाविनाशने। दर्शयेक्ष्वाकुशार्दूल वीर्यं गात्रेषु मे लघु। ततस्त्वां भक्षयिष्यामि दृष्टपौरुषविक्रमं॥ स कुंभकर्णस्य व
चो निशम्य रामः सपुंखान् विससर्ज बाणान्। तैराहतो वज्रसमप्रवेगैर्न चुक्षुभे संयति कुंभकर्णः। यैः सायकैस्सा
लवरा निकृत्ता वाली हतो राक्षसपुंगवाश्च। ते कुंभकर्णस्य तदा शरीरे वज्रोपमा न व्यथयां बभूवुः। स वारिधारा इव
सायकांस्तान् विद्धः शरीरेण महेंद्रशत्रुः। जघान तं रामशरप्रवेगं व्याविध्य तं मुद्गरमुग्रवेगं। स शत्रुगात्रक्षतज
नुलिप्तं वित्रासनं देवमहाचमूनां। व्याविध्य तं मुद्गरमुग्रवेगं वित्रासयामास रघुप्रवीरं॥ अथ यदा शरघा रामो रौद्रमस्त्रं
प्रयोजयत्। कुंभकर्णस्य हृदये निचखान शितान् शरान्। तस्य रामेण विद्धस्य सहसाभिप्रधावतः। अंगारमिश्राः क्रु
द्धस्य मुखान्निश्चेरुरर्चिषः। तस्योरसि निमग्नास्ते शरा बर्हिणपत्रिणः। हृदयं पीडयामासुः क्रोधमुक्ता महात्म
ना। हस्ताच्चास्य परिभ्रष्टं पपातोर्व्यां महायुधं। स निरायुधमात्मानं यदा मेने महाबलः। मुष्टिभ्यां चरणाभ्यां च चकार
कदनं महत्। स बाणैरतिविद्धांगः क्षितिजेन समुक्षितः। रुधिरं परिसुस्राव गिरिः प्रस्रवणैरिव। स तीव्रेण च कोपेन
रुधिरेण समुक्षितः। वानरान् राक्षसान् ऋक्षान् खादन् विपरिधावति। तस्मिन् काले तु धर्मात्मा लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत्। कुं
भकर्णवधे युक्तो योगान् परिमृशन् बहून्॥ निवार्य वानरान् खादन् न च जानाति राक्षसान्। मत्तः शोणितगंधेन
स्वान् परांश्चैव खादति। साध्वेनमधिरोहंतु सर्वथा वानरर्षभाः। यूथपाश्च यथा मुख्यास्तिष्ठंत्वस्य समापतः। अप्ययं
दुर्मतिः काले गुरुभारप्रपीडितः। प्रपतन् राक्षसो भूमौ नान्यान् हन्यात् प्लवंगमान्॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रस्य
धीमतः। गजो गवाक्षो गवयः शरभो गंधमादनः। नीलश्च कुमुदश्चैव जांबुवानंगदस्तथा। ते समारुरुहुर्हृष्टाः कुंभक

=बौद्धुश्च रात्रु वनू ३

शरैः। अघविवध्यतो राजा प्रर्जुवः प्रतिभाति मे। येनायं कालसंकाशो योजितः कालधर्मणा। त्वां ह्यमोघपतितं दृष्ट्वा ह्यव
रांहारणोत्सुकाः। ध्रुवमद्यैव संहृष्टा लब्धलक्ष्याः प्लवंगमाः। समारोक्ष्यंति दुर्गाणि लंकाद्वाराणि सर्वशः। राघवेना
स्ति मे कार्यं किं करिष्यामि सीतया। कुंभकर्णविहीनस्य जीविते नास्ति मे स्पृहा। यद्यहं भ्रातृहंतारं निहन्मि युधि
राघवं। ननु मे मरणं श्रेयो न निर्व्यर्थजीवितं। अद्यैव तं गमिष्यामि देशं यत्रानुजो मम। न हि भ्रातृपरिक्षीणः
क्षणं जीवितुमुत्सहे। देवा मां विहसिष्यंति दृष्ट्वा पूर्वापकारिणं। कथमिंद्रं विजेष्यामि कुंभकर्ण हते त्वयि। तदिदं
मामनुप्राप्तं विभीषणवचः शुभं। यदज्ञानान्मया तस्य न गृहीतं महात्मनः। विभीषणवाक्शापोयं कुंभकर्णप्रहस्तयोः। विनाशोयं
समुत्पन्नो मां पीडयति दारुणः। तस्यायं कर्मणः प्राप्तो विपाको मम सोदर। यन्मया धार्मिकः श्रीमान् स निरस्तो विभीषणः। एवं ज
ल्पमानस्य रावणस्य दुरात्मनः। श्रुत्वा शोकाभिसंतप्तः त्रिशिरा वाक्यमब्रवीत्॥ एवमेतन्महासत्वेन कृतं यद्विभाषणात्। ननु स
त्पुरुषा ह्येवं विलपंति यथा भवान्। ननु त्रिभुवनस्यापि पर्याप्तस्त्वं विनिग्रहे। स कथं प्राकृत इव शोचस्यात्मानमीश्वर। ब्रह्मद
त्तास्ति ते शक्तिः कवचं सायकं धनुः। सहस्रखरयुक्तश्च रथो मेघनिभःस्वनः। तदायुधं त्वया विशस्त्रेण विशस्ता देवदानवाः। सस हन:।८
र्वायुधसंपन्नो राघवं हंतुमिच्छसि। कामं तिष्ठ महाराज निर्गमिष्याम्यहं रणे। उद्धरिष्यामि ते शत्रुं गरुडः पन्नगं यथा। शंबरो
देवराजेन नरको विष्णुना यथा। तथा शयिता रामो मया युधि विनिर्जितः। श्रुत्वा त्रिशिरसो वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः। पुनर्जा
तमिवात्मानं मेने तस्य सुभाषितात्। ततः श्रुत्वा तु तद्वाक्यं देवांतकनरांतकौ। अतिकायश्च तेजस्वी बभूवुर्युद्धकांक्षिणः। ततो हर्ष
समाविष्टा जगर्जुर्नैर्ऋतर्षभाः। रावणस्य सुता वीराः शक्रतुल्यपराक्रमाः। अंतरिक्षचराः सर्वे सर्वे मायाविशारदाः। सर्वे त्रिदश
दर्पघ्नाः सर्वे संग्रामकांक्षिणः। सर्वे तु बलसंपन्नाः सर्वे विपुलकीर्तयः। सर्वे समरमासाद्य न श्रूयंते स्म निर्जिताः। स तैस्तदा ५७
भास्कररश्मिसन्निभैः सुतैर्वृतः शत्रुबलाभिमर्दनैः। रराज राजा मघवान् यथामरैः वृतो महादानवदर्पनाशनैः॥
इति श्रीरामायणे रावणपरिदेवनो नाम सर्गः॥ श्रीरस्तु॥ संवत १५८७ वर्षे पोष वदि १४ भमे॥ लिखितं गोपिनाथेन॥

यथैव वृत्रस्य पुरा पुरंदरः॥ तद्रामबाणाभिहतं पपात रक्षःशिरः पर्वतसंनिकाशं। बभंज रथ्या गृहगोपुराणि प्राकार
काट्टालकं चर्यांश्च तत्र। पतिते वानरास्सर्वे व्यनदन्नू राक्षसे हते। वानराणां सहस्रे द्वे कायेनाभिनिपोथयत्। सं
प्राकंपत लंकायाः प्राकारं तोरणानि च॥ तस्मिन्निपतिते भूमौ कुंभकर्णे महोदधिः। तं च भूमौ निपतितं दृष्ट्वा वि
क्षितभूषणं॥ बभूवुर्व्यथिताः सर्वे हतशेषा निशाचराः। ते विषण्णमुखा दीनाः प्रहारजनितश्रमाः। विनेदुरु
च्चैर्बहवः सहसा विस्वरैः स्वरैः॥ स वातकायो हिमवत्प्रकाशो रक्षःपतिस्तोयनिधेः समीपे। ग्राहानुमहा
न्महामीनवरान्भुजंगान् संक्षोभ्य भूमिं च तदा पपात। तस्मिन् हते ब्राह्मणदेवशत्रौ महाबले संयति कुंभ
कर्णे। ननाद भूमिर्धराश्च सर्वे हर्षाच्च देवाः प्रसन्नं विनेदुः। हर्षेण युक्ता बहवश्च वानराः प्रबुद्धपद्मप्र
तिमैस्तदाननैः॥ अपूजयन् राघवमिष्टभागिनं हते रिपौ भीमबले दुरासदे। स कुंभकर्णं सुरशत्रुमुख्यं
महत्सु युद्धेष्वजितं कदाचन। ननंद हत्वा भरताग्रजो रणे महासुरं वृत्रमिवामराधिपः॥ इत्यार्षे श्रीरामाय
णे युद्धकांडे कुंभकर्णवधो नाम सर्गः॥ ॥ कुंभकर्णं हतं श्रुत्वा राघवेण महात्मना। राक्षसा राक्षसेंद्राय रावणा रावण
यन्यवेदयत्। स श्रुत्वा निहतं संख्ये कुंभकर्णं महाबलं। रावणः शोकसंतप्तो मुमोह च पपात च। पितरं पति
तं दृष्ट्वा देवांतकनरांतकौ। त्रिशिराश्चातिकायश्च रुरुदुः शोकपीडिताः। भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा रामेणाक्लिष्टकर्मणा
महोदरमहापार्श्वौ शोकाक्रांतौ बभूवतुः। ततः कृच्छ्रात् समासाद्य संज्ञां राक्षसपुंगवः। कुंभकर्णवधाद्दीनो
विललाप स रावणः। हा वीर रिपुदर्पघ्न कुंभकर्ण महाबल। राक्षसैन्यं ज्ञताप्येकः क्व मां संत्यज्य गच्छसि। इदा
नीं खल्वहं नास्मि यस्य मे पतितो भुजः। दक्षिणो यं समाश्रित्य न बिभेमि दिवौकसां। कथमेवंविधो नाम देवदा
नवदर्पहा। कालाग्निप्रतिमः संख्ये राघवेणासि पातितः। ननु ते वज्रनिःपेषा नाकुर्वंत्यव्यथां कदा। स कथं रा
मबाणार्तः प्रसुप्तोऽसि महीतले। एते देवगणाः सार्द्धं ऋषिभिर्गगने स्थिताः। त्वामद्य दृष्ट्वा नंदंति रामेणानिहतं त

किंकिणीशतनादितं । नीलजीमूतसंकाशैः समुद्यतशिलायुधैः । दीप्तानलरविप्रख्यैर्नैरृतैः सर्वतोवृतं । तं दृष्ट्वा बल
मायांतं लब्धलक्षाः प्लवंगमाः । समुद्यतमहाशैलाः संप्रणेदुः पुनः पुनः । विनेदुरुद्यतैः शैलैर्नगाः शिखरिणो यथा । केचि
दाकाशमाविश्य केचिदुर्व्यां प्लवंगमाः । क्रुद्धा राक्षससैन्येषु चेरुर्द्रुमशिलायुधाः । ते पादपशिलाशैलैश्चक्रुर्वृष्टिमनुत्त
मां । बाणौघैर्वार्यमाणापि हरयो भीमविक्रमाः । शिखरैः शिखराभास्ते यातुधानान् प्लवंगमाः । निजघ्नुः समरे बाणैर्वा
नरानपि राक्षसाः । केचिज्जयगतांश्चैव गजवाजिगतानपि । निजघ्नुः सहसा क्रुद्धा यातुधानान् प्लवंगमाः । शैलशृंगविभिन्नां
गाम्रुष्टिभिर्यातलोचनाः । चेलुः पेतुश्च नेदुश्च ततो राक्षसपुंगवाः । ततः शूलैश्च खड्गैश्च निःसृष्टैर्हरिराक्षसैः । मुहूर्ते
नावृता भूमिरुग्रवत्शोणितकृता । विकीर्णैः पर्वताकारै रक्षोभिरुपमर्द्दनैः । आक्षिप्ताः क्षिप्यमाणाश्च भग्नशाश्चैव
वानराः । वानरं वानरेणैव जघ्नुर्घोराब्लिशान्नराः । राक्षसं राक्षसेनैव पिपिषुर्वानरा युधि । आक्षिप्य च शिला जघ्नू राक्ष
सा वानरान् युधि । तेषामाक्षिप्य गात्राणि जघ्नुस्तानपि वानराः । निजघ्नुः शैलशिखरैर्बिभिदुश्च परस्परं । सिंहनादान् विने
दुश्च रणे राक्षसवानराः ॥ छिन्नवर्म्मतनुत्राणा राक्षसा वानरैर्हताः । सुस्राव रुधिरं तेभ्यः सरितः पर्वतादिव । रथेन
रथिनं वापि राक्षसं राक्षसेन वा । हयेन च हयं केचित् पिपिषुस्ते वलीमुखाः ॥ तस्मिंस्तथानिर्भरसंप्रवृत्ते कोलाहले
राक्षसराजधान्यां । संरुष्यमाणेषु च वानरेषु निपात्यमानेषु च राक्षसेषु । प्रदह्यमानेषु महारथेषु महर्षयो भूत
गणाश्च नेदुः ॥ ते वापि सर्वे हरयः प्रहृष्टाः विनेदुराक्ष्वेडितसिंहनादैः ॥ ततो हयं मारुततुल्यवेगं आरुह्य शक्तिं निशि
तां प्रगृह्य ॥ नरांतको वीर्यनिकेतो वानरराजसैन्यं विविशमानः स यथार्णवौघं ॥ स वानरान् सप्तदशातिवीरः प्रासेन दी
प्तेन विनिर्बिभेद । एकक्षणेनेंद्ररिपुर्महात्मा जघान सैन्यं हरिपुंगवानां । ददृशुश्च महात्मानं हयपृष्ठे प्रतिष्ठितं ॥ ५८
चरंतं हरिसैन्येषु भूतविद्याधरर्षिभिः । स तस्य ददृशे मार्गो मांसशोणितकर्दमः । पतितैः पर्वताकारैर्वानरैरति
सर्वतः ॥ यावद्विक्रमितुं चक्रुर्बुद्धिं प्लवगपुंगवाः । तावदेतानतिक्रम्य निर्बिभेद नरांतकः । धावमानान् कपीन् सर्वान्

=विकट नाम्ना मातुलस्य पुत्रो महापार्श्वमहोदरौ ॥१

९०॥ स पुत्रान् सं परिष्वज्य एरुयिवाविन्द्रपाणेः । आशास्तिभिश्च प्रशस्ताभिः प्रेषयामास संयुगे ॥ महोदरमहापार्श्वौ भ्रातरौ चापि
रावणः । रक्षणार्थं कुमाराणां प्रेषयामास संयुगे । ते भिवाद्य महात्मानं रावणं राक्षसेश्वरं । कृत्वा प्रदक्षिणं सर्वे महाकायाः प्र
तस्थिरे । महौषधीभिर्गंधैश्च समालिप्ता महाबलाः । निर्जग्मुर्नैरुतव्याघ्राः षट् जनाः युद्धकांक्षिणः । ततः सुदर्शनं नाम नीलजीमू
तसंन्निभं । ऐरावणकुले जातं आरुरोह महोदरः । सर्वायुधसमायुक्तं तूणाभिरसंकुलं । रराज गजमास्थाय सवितेवास्तमूर्द्धनि
हयोत्तमसमायुक्तं सर्वायुधसमन्वितं । आरुरोह रथश्रेष्टं त्रिशरा रावणात्मजः । त्रिशरा रथमास्थाय विरराज धनुर्द्धरः ।
सविद्युदुल्कः सज्वालः सेंद्रचाप इवांबुदः । त्रिभिः किरीटैः त्रिशराः शुशुभे स रथोत्तमे । हिमवानिव शैलेंद्रः त्रिभिः कां
चनपर्वतैः । अतिकायोपि तेजस्वी राक्षसेंद्रसुतस्तदा । आरुरोह रथश्रेष्टं श्रेष्टः सर्वधनुष्मतां । सुचक्राक्षं सुसंयुक्तं सानु
कर्षं सकूबरं । सतूणं बाणसंयुक्तं प्रासासिपरिघाकुलं । सर्वे कांचनचित्रेण किरीटेन विराजता ॥ भूषणैश्च बभौ चारु
प्रभाभिरिव भास्करः । विरराज रथे तस्मिन् राजसूनुर्महाबलः । वृतो नैरुतशार्दूलैः वज्रपाणिरिवामरैः । हयमुच्चैःश्र
वःप्रख्यं श्वेतं कनकभूषणं । मनोजवं महाकायं आरुरोह नरांतकः । प्रासमुल्कामिव गृह्य विरराज नरांतकः । शक्ति
=स्कंदः। मादाय तेजस्वी हितानशनिरिवाबभौ । देवांतकः समादाय परिघं वज्ररूपिणं । [illegible] बाहुभ्यां विष्णुरिवाहवे ।
महापार्श्वो महातेजा रथमारुह्य वीर्यवान् । विरराज गदापाणिः कुबेर इव संयुगे । ते प्रतस्थुर्महात्मानो बलैरप्रतिमैर्वृताः ।
सुरा इवामरावत्यां बलैर्बुद्धिदर्पिताः ॥ तान् गजैश्च तुरंगैश्च रथैश्चांबुदनिस्वनैः । अनुजग्मुर्महात्मानो राक्षसप्रवरायु
धाः ॥ ते विरेजुर्महात्मानः कुमाराः सूर्यवर्चसः । किरीटिनः श्रिया जुष्टाः सप्तर्षय इवांबरे । प्रगृहीता बभौ तेषां छत्राणामाव
ली सिता । शारदाभ्रप्रतीकाशा हंसानामावली खे । मरणं वा विनिश्चित्य शत्रूणां वा पराजयं । इति कृत्वा धृतिं वीरा निर्जग्मुः
संयुगार्थिनः । जगर्जुश्चापि नेदुश्च चिक्षिपुश्चापि राक्षसाः । जहृषुश्च महात्मानो दृष्टा नैरुतं बलं । हस्त्यश्वरथसंबाधं स

अथांगदो मुष्टिनिपातभग्नः सुस्राव तीव्रं रुधिरं स्वशाखात् । मुहुः प्रजज्वाल मुमोह चापि संज्ञां समासाद्य च विस्मितोऽभूत् ।
अथांगदो वज्रसमप्रवेगं संवर्त्य मुष्टिं गिरिशृंगकल्पं । निपातयामास तदा महात्मा नरांतकस्योपरि वालिपुत्रः ॥
स मुष्टिनिष्पिष्टविशालवक्षा भूम्यस्तथा शोणितदिग्धगात्रः । नरांतको भूमितले पपात सहाकुलिः सैनिकराक्ष
सानां ॥ अथांतरिक्षे त्रिदशोत्तमानां वनौकसां चापि महान्निनादः । बभूव तस्मिन् निहते ऽतिवीर्ये नरांतके वालि
सुतेन संख्ये ॥ अथांगदो राममनः प्रहर्षणं सुदुष्करं तत् कृतवान् हि कर्म्म । विसिस्मिये 'येन । स भीमविक्रमः पु
नश्च युद्धाय मनो दधे तदा ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे नरांतकवधो नाम सर्गः ॥ ॥ नरांतकवधं श्रुत्वा ययुस्ते नैरुतर्षभाः । दे
वांतकस्त्रिमूर्द्धा च पौलस्त्यश्च महोदरः । आरूढो मेरुसंकाशं वारुणेंद्रं महोदरः । वालिपुत्रं महावीर्यं अभिदुद्राव वी
र्यवान् ॥ भ्रातृव्यसनसंतप्तस्तथा देवांतको बली । आदाय परिघं घोरमंगदं समभिद्रुवे । एष आदित्यसंकाशं युक्तं परम
वाजिभिः । आस्थाय त्रिशिरा श्चापि वालिपुत्रमुपाद्रवत् । स त्रिभिर्मेघसंकाशैर्नैरुतेंद्रैरभिद्रुतः । महाविटपमासा
द्य शालमुत्पाटयद्बलीवान् । देवांतकाय तं वीरः श्चिक्षेप बलवद्बली । महावृक्षं महाशिलं शक्राशनिमिवाशनिं । त्रिशिरा
स्तं तु विच्छेद शरैराशीविषोपमैः । वृक्षं निकृत्तमालोक्य उत्पपात तदांगदः । स ववर्ष ततो वृक्षान् शिलाश्च कपिकुंजरः
न प्रविच्छेद संक्रुद्धस्त्रिशिरा निशितैः शरैः । परिघाग्रेण तान् वृक्षान् बभंज स सुरांतकः । त्रिशिरास्त्वंगदं वीरमभिदुद्राव सायकैः
गजेन समभिद्रुत्य वालिपुत्रं महोदरः । आजघानोरसि क्रुद्धो तोमरैर्वज्रसन्निभैः । देवांतकश्च संक्रुद्धः परिघेन तमंगदं । उप
गम्याभिहत्याशु अपचक्राम वेगवान् । स त्रिभिर्नैरुतश्रेष्ठैर्युगपत्समभिद्रुतः । न विव्यथे महातेजा वालिपुत्रः प्रतापवान्
तले न गजमुत्पाद्य जघान गजमंगदः । पेततुस्तस्य ते नेत्रे ननाद च स वानरः । विषाणं चास्य निष्कृष्य वालिपुत्रो महाबलः
देवांतकमभिद्रुत्य जघान तथोरसि । स विह्वलितसर्वांगो वातोद्धूत इव द्रुमः । लाक्षारससवर्णं च सुस्राव रुधिरं मु ५८
खात् । अथाश्वास्य महातेजाः कृच्छ्राद्देवांतको बली । आविध्य परिघं वेगादाजघान तथांगदं । परिघाभिहतश्चापि वानरें

---ईषच्चलितं नरांतकध्वर

प्रासस्त्रमोऽनुश्रावति। सर्वासु दिक्षु बलवान् प्रारबाव यथानिलः। यतो यतः स ददृशे प्रासपाणिर्नरांतकः। ततस्तत्र मनं
ते कालो व्यमितिवानराः। दृष्ट्वा तं प्रासमुद्यम्य संग्रामांते नरांतकः। ददाह हरिसैन्यानि काननानि यथानलः। यावदु
त्पाटयामासुः शिलान् वृक्षांश्च वानराः। तावत्प्रासहताः पेतुर्वज्राक्रांता इवाचलाः। नरांतकं विनिवीरा नस्कानुंर्यदि
तुंनव। स्कि तं विवोल्पतंतं वस वहंति महाबलः। एकेनांतककल्पेन प्रासेनादित्यवर्चसा। भिन्नानि हरिसैन्यानि नि
पेतुर्धरणीतले। वज्रनिर्घोषनिर्नादं प्रासस्य विनिपातनं। नरोत्कर्वानराः सोढुं विनेदुश्च महास्वनान्। पततां ह
रिवीराणां रूपाणि प्रचकाशिरे। विघुद्व्याघ्रकयानां शिलानां पततामिव। ये न प्रवे महात्मानः कुंभकर्णेन पातिताः
ते नरस्तावानरश्रेष्ठाः सुग्रीवं पर्युपासते। विनेष्टमानां सुग्रीवो ददर्श हरिवाहिनीं। नरांतकभयत्रस्तां विद्रवंतीं तत
स्ततः। विद्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा स ददर्श नरांतकं। प्रासपाणिनमायांतं हयपृष्ठेन दर्पितं। अथोवाच महातेजाः सुग्री
वो हरिपुंगवः। कुमारमंगदं वीरं शक्रतुल्यपराक्रमं। गच्छैनं राक्षसं वीरं घोरं तुरगमास्थितं। क्षोभयंतं हरिसैन्यानि
क्षिप्रं प्राणैर्वियोजय। स तन्न चत्तुर्वचः श्रुत्वा निष्पपातांगदस्तदा। अनीकान्मेघसंकाशान्मेघानेकोदिवाकरः। शि
लसंघातसंकाशो नूं हरीणामुत्तमोंगदः। स राजांगदनद्धांगः सधातुरिव पर्वतः। निरायुधो महातेजाः केवलं नख
दंष्ट्रवान्। नरांतकमुपागम्य वालिस्नुरुवाच ह। तिष्ठ किं प्राकृतैरेभिर्हरिभिस्त्वं करिष्यसि। अस्मिन्वज्रसमस्प
र्शं प्रासं मे क्षिप वक्षसि। अंगदस्य वचः श्रुत्वा प्रचुक्रोध नरांतकः। सं पीड्य दशनैरोष्ठं निःश्वस्य च पुनः पुनः
स प्रासमाविध्यत मंगदाय समुज्ज्वलंतं सहसा ससर्ज। स वालिपुत्रोरसि वज्रकाल्पो बभूव भग्नः पतित श्च भूमौ
तं प्रासमालोक्य तदा विभग्नं सुपर्णकृत्तोरगभोगकल्पं। तालं समुद्यम्य स वालिपुत्रः तुरंगमं तस्य जघान मूर्ध्नि।
सतस्य वाजीनि पपात भूमौ तलप्रहारेण विशीर्णशीर्षः। निरुग्नताक्षः स्फुटिताक्षि कंभरः पपात भूमिं सहसा
तुरंगः। नरांतकः क्रोधवशं जगाम हतं तुरंगं पतितं समीक्ष्य। समुष्टिमुद्यम्य महानुभावो जघान शीर्षे युधि वालि
च्छि
-पुत्रं॥

मेऽः शिरांसींद्ररिपोर्द्धरिण्यां ध्योतींषि मुक्तानि यथार्कमार्गात्॥ इति त्रिशरावधो नाम सर्गः॥ ॥ तस्मिन् हते देवरिपौ त्रि-
शीर्षे हनूमता शक्रपराक्रमेण। नेदुः प्लवंगाः प्रचचाल भूमी रक्षांसि सर्वाणि विदुद्रुवुश्च॥ हतं त्रिशिरसं दृष्ट्वा तथैव
च महोदरं। हतौ तौ प्रेक्ष्य तेजस्वी देवांतकनरांतकौ। महती मोहमापन्नः शांतिं नैवोपलब्धवान्॥ ततश्चिरं उसध्य
चा राक्षसो नाम विक्रमः। चुकोप स महातेजा महापार्श्वो महाबलः। जग्राहार्चिष्मतीं चापि गदां सर्वायसीं तदा। हेमपट्ट
शतानद्धां मांसशोणितलेपनां। विराजमानां वपुषा शत्रुशोणिततर्पितां। तेजसा संप्रदीप्ताग्रां रक्तमाल्यविभूषितां।
ऐरावतमहापार्श्वम सर्वभूतभयावहां। गदामादाय संक्रुद्धो महापार्श्वो महायशाः। हरीन् समभिदुद्राव युगांताग्निरि-
वज्वलन्। ऋषभस्तु समुत्पत्य वानरो वरुणात्मजः। महापार्श्वं समासाद्य तस्थौ तस्याग्रतो युधि। तं पुरस्तात् स्थितं दृ-
ष्ट्वा वानरं पर्वतोपमं। आजघानोरसि क्रुद्धो गदया वज्रकल्पया। स तयाभिहतस्तेन गदया वानरर्षभः। भिन्नव-
क्षाः परामृष्टः सुस्राव रुधिरं बहु। स संप्राप्य चिरात् संज्ञां ऋषभो वानरर्षभः। महापार्श्वं महाबाहुः तलेनाभिज-
घान ह॥ निपपात महाबाहुर्वानरेंद्रेण सूदितः। विकीर्णनयनो भूमौ विगतासुर्गतायुधः॥ तस्मिन् हते भ्रात-
रि रावणस्य तन्नैर्ऋतः तद्बलमर्णवाभं। त्यक्तायुधं केवलजीवितार्थं दुद्राव भिन्नार्णवसंनिकाशं॥ इति म-
हापार्श्ववधो नाम सर्गः॥ ॥ स्वबलं व्यथितं दृष्ट्वा तस्मिन् संग्राममूर्धनि। भ्रातॄंश्च निहतान् संख्ये शक्रतुल्यपराक्र-
मान्। पितृव्यौ निहतौ चैव समरे च पलायिनौ। महोदरमहापार्श्वौ भ्रातरौ राक्षसर्षभौ। चुकोपाथ महातेजा ब्र-
ह्मदत्तवरो युधि। अतिकायो महावीर्यो देवदानवदर्पहा। स भास्करसहस्रस्य संघात इव राक्षसः। रथं च नो-
दयामास वाक्यं चेदमुवाच ह। निहितानां महात्मानां दग्धस्य नगरस्य च। संभ्रमो वैह मघा क्रहत्वातौ रामल-
क्ष्मणौ। रघुवंशं हनिष्यामि मे ष्विलीफलपुष्पदं। अशास्वायस्य सुग्रीवः सर्वे न हरियूथपाः। कर्मणा स्यकि- ६०
तो मूलं आ तरौ रामलक्ष्मणौ। मूले हते हतं सर्वं तो हनिष्यामि संयुगे। स दिशो दश बाणौघै रथेनानिरथी-

वक्षस्य२ माडूं नंकरिष्यामि।३ मेरा।

द्रात्मजस्तदा। जानुभ्यां पतितो भूमौ पुनरुत्पपात वा। तं चोपनतं त्रिशिराः शरैराशीविषोपमैः। बाणैर्हरिपतिः पूर्वं ललाटे
निजघान घनं तदा। ततो गदां परिगृह्य त्रिभिर्निरुतपुंगवैः। हनूमानपि विज्ञाय नीलश्चापि ततः क्लिष्टः॥ ततस्त्रिक्षेप शैला
ग्रं नीलस्त्रिशिरसे तदा। तच्चावरणसंस्तोधीमान् बिभेद निशितैः शरैः। तद्बाणशतनिर्भिन्नं विदारितशिलाघनं। सवि
स्फुलिंगसंन्नादं निपपात गिरेः शिरः। तद्वेष्टितमालोक्य हर्षाद्देवांतकस्तदा। परिघेणाभिदुद्राव मारुतात्मजमाहवे तम ४
वे। तमापतंतमालोक्य हनूमान् कपिकुंजरः। आजघान तदा मूर्ध्नि वज्रवेगेन मुष्टिना॥ समुष्टिनिःष्पिष्टविशीर्णमूर्द्धा
विकीर्णदंताक्षिविलंबजिह्वः। देवांतको राक्षसराजसूनुर्गतासुरुर्व्यां सहसापपात॥ इति देवांतकवधसर्गः॥ ॥
तस्मिन्हते राक्षसराजसूनौ महाबले संयुति देवशात्रौ। नीलं त्रिमूर्द्धा कपिवः शरैराधैव वर्षजांबूनदचित्रपुंखैः। शि
रू तैः शरैस्तिरस्क्रियमाणो विभिन्नगात्रः [illegible] कपिसैन्यपालः। विसृष्टगात्रोति बभूव नीलो लिष्टं मितः खेन महाबलेन।
ततस्तु नीलः प्रतिलभ्य संज्ञां स शैलमुत्पाट्य सवृक्षखंडं। सदूरमुत्प्लुत्य च वेगमग्रवेगो महोदरं तेन जघान मूर्ध्नि। स तेन शै
लेन समाहतस्तदा रक्षो हतो भूमितले पपात ह। महोदरे जीवितमुत्ससर्ज संस्य यथा गजः सिंहबलाभिभूतः। पितृव्यं
निहतं दृष्ट्वा त्रिशिराः क्रोधमूर्च्छितः। हनुमंतं ससर्ज क्रुद्धो निर्व्याधनिशितैः शरैः॥ ततो हनूमान्तलयच्च हर्त्या त्रिशिरसस्समद्
विददारन खैः क्रुद्धो गजेंद्रान्मृगराडिव। स च शक्तिमथादाय कालरात्रिमिवांतकः। हनुमति अनिक्षेप त्रिशिरारा
वणात्मजः। निबखान तदा शूरो वानरेंद्रस्य वक्षसि। खड्गप्रहाराभिहतो हनूमान्प्लवगोत्तमः। स जघान त्रिशिरसं
तलेनोरसि वीर्यवान्। स तथाभिहतस्तेन ध्वस्तहस्ताम्बरो भुवि। निपपात महातेजास्त्रिशिरास्तदा। पततस्तस्य
संभ्रांता राक्षसाश्च महाकपिः। ननाद गिरिसंकाशस्तापयन्सर्वराक्षसान्। अमृष्यमाणस्तं घोरं त्रिशिराः क्रोधमूर्च्छि
तः। समुत्पत्य हनूमंतं आजघान समुष्टिना। शितेन खड्गेन महाशिरांसि कपिः समस्तानि सकुंडलानि। क्रुद्धः स
चिच्छेद तदा हनूमान्वधाय मंजस्य च शिरांसि शक्रः। तानि आयताक्षाण्यगसंनिभानि प्रदीप्तवैश्वानरसप्रभाणि॥

=प्रजापतिः।१ वृत्रासुर २। =सतस्या२ =पर्वतोपमानि।१ =हनुमंतः२

दशग्रीवो महातेजा राजा वैश्रवणानुजः। भीमकर्मा महोत्साहो रावणो राक्षसाधिपः। तस्यैष वीर्यवान्पुत्रो रावणप्रति
मो रणे। वृद्धसेवी श्रुतधरः सर्वास्त्रविदुषां वरः। अश्वपृष्ठे रथे नागे खड्गे धनुषि स्यंदने। भेदे सांत्वे च दाने च नये मंत्रे च
संमतः। यस्य प्रभावः सुमहान् कथ्यते देवदानवैः। तनयं विद्धि मालिन्यास्त्वतिकायेति यं विदुः। अनेनाराधितो ब्रह्मा
तपसा भावितात्मना। अस्त्राणि चास्य दत्तानि रिपूणां च पराजयः। सुरासुरैरवध्यत्वं दत्तमस्य स्वयंभुवा। एतच्च कव
चं दिव्यं रथश्चैवैष भास्करः। एतेन शतशो देवा दानवाश्च पराजिताः। रक्षितानि च रक्षांसि यक्षाश्च युधि सूदिताः॥ व
ज्रं विष्टंभितं बाणैर्येन शक्रस्य धीमतः। पाशः सलिलराजस्य युद्धे प्रतिहतः पुरा। एषोऽतिकायो बलवान् राक्षसानां
महारथः। राक्षसस्य सुतो धीमान् देवदानवदर्पहा। तदस्मिन् क्रियतां यत्नः क्षिप्रं पुरुषपुंगव। पुरा वानरसैन्यानि
क्षयं नयति सायकैः। ततोऽतिकायो बलवान् प्रविश्य हरिवाहिनीं। विस्फारयामास धनुर्ननाद च मुहुर्मुहुः। तं भीमव
पुषं दृष्ट्वा रथस्थं रथिनां वरं। अभिपेतुर्महात्मानः प्रधाना ये वनौकसः। द्विविदः कुमुदो मैंदो नीलः सरभ एव च। पा
दपैर्गिरिशृंगैश्च युगपत्समुपाद्रवन्। तेषां वृक्षांश्च शैलांश्च शरैः कनकभूषितैः। अतिकायोऽतितेजस्वी चिच्छेदास्त्रवि
दां वरः। तांश्चैव सर्वान् स हरीन् शरैः सर्वायसैर्बली॥ विव्याधाभिमुखान् संख्ये भीमकर्मा निशाचरः। तेऽर्दिताः शरवर्षेण भि
न्नगात्राः प्लवंगमाः। न शेकुरतिकायस्य पुरतः स्थातुमाहवे। तत् सैन्यं हरिवीराणां त्रासयामास राक्षसः। मृगयूथा
मिव क्रुद्धो हरिर्यौवनदर्पितः॥ स राक्षसेंद्रो हरिसैन्यमध्ये नायुध्यमानं निजघान कंचित्। उत्पत्य रामं स महाधनुष्मान्
सगर्वितो वाक्यमिदं बभाषे॥ अयं स्थितोऽहं शरचापपाणिर्न प्राकृतं कंचन योधयामि। यस्यास्ति शक्तिर्व्यवसाययुक्ता
ददातु मे शीघ्रमिहाद्य युद्धं॥ तत्तस्य वाक्यं ब्रुवतो निशम्य चुकोप सौमित्रिरमित्रहंता। अमृष्यमाणश्च समुत्पपात जग्रा
ह चापं ततः प्रहस्य। पुरस्तादतिकायस्य विकृष्य महद्धनुः। पूरयन्निव महीं शैलानाकाशं सागरान्दिशः। ६१
घोरो ज्यातललक्ष्मणस्योग्रस्त्रासयामास राक्षसान्। सौमित्रेर्धनुषो घोषं श्रुत्वा प्रतिभयं तदा॥ विसिस्मिये महातेजा रा
क्षसेंद्रसुतो बली॥ अथातिकायः कुपितो दृष्ट्वा लक्ष्मणमग्रतः। आदाय निशितं बाणमिदं वचनमब्रवीत्॥ बालस्त्व

म२ =ए३

नादयन् परमंक्रुद्धोराघवंप्रतिज्ञ गिमवान्। पूरितास्तेन शब्देन नगा गिरिसकंदराः। सं चचाल महासर्वा त्रस्तः
सिंहमिवेद्धिपः। स विस्फार्य महच्चापं किरीटी मृष्टकुंडलः। नाम विश्रावयामास ननाद च महास्वनं। तेन सिं
x हप्रणादेन नाम्नः संश्रावणेन च। घोराश्चैन च नामेन त्रासयामास वानरान्। ते तस्य रूपमालोक्य निरंतास्वस्य
विक्रमात्। भयार्ता वानराजस्ता विद्रवंतद्दिशोदश। अतिकायं समासाद्य सर्वे ते भ्रष्टचेतसः। शरण्यं शर
णं जग्मुर्लक्ष्मणाग्रजमाहवे॥ न ततिकार्यं काकुत्स्थो रथस्थं पर्वतोपमं। ददर्श धन्विनं वेगात् गर्जंतं काल
मेघवत्। तं दृष्ट्वा स महाघोरं राघवोपि विसिस्मिये। वानरान् सांत्वयित्वा च विभीषणमुवाच ह। कोयं पर्व
तसंकाशो धनुष्मान् हरिलोचनः। युक्ते स्वरसहस्रेण विशाले स्यंदने स्थितः। यः शरैः शूलैः शितैः खड्गैः
मुज्ञरैः स परश्वधैः। सोर्चिष्मानिर्वतो भाति भूतैरिव महेश्वरः। कालजिह्वाप्रकाशाभिर्य एषोत्र विराज
ते। आवृतो रथशक्तीभिर्विद्युद्भिरिव तोयदः। धनूंषि वास्य सक्तानि हेमपृष्ठानि सर्वतः। शोभयंति रथश्रेष्ठं
शक्रचापमिवांबुदं। कोयं राक्षसशार्दूलो रणभूमिं विराजयन्। अभ्येति रथिनां श्रेष्ठो रथेनादित्यवर्चसा। ध्वज
लोव७ शृंगप्रतिष्ठेन राहुणाभिविराजता। सूर्यरश्मिनिभैर्बाणैर्दिशो दश विराजयन्। त्रिनतं मेघसंकाशं हाटकहेमपृष्ठमलं त्रिशूलं ?
कृतं। इंद्रस्येव धनुस्तस्य कार्मुकं भाति विश्रुतः। सध्वजः सपताकश्च सानुकर्षो महारथः। चापादिभिः समायुक्तो मेघस्त
च५ नितनिस्वनः। विंशतिर्दश चैवाष्टौ तूणा रथवरे स्थिताः। कार्मुकाणि च भीमानि गदाश्चोग्रप्रदर्शनाः। द्वौ च खड्गौ रथगतौ पार्श्व
स्थौ पार्श्वशोभिनौ। किंशुसरौ वदिवौ न दशहस्तप्रमाणतः। रक्तमाल्यांबरधरो महापर्वतसंनिभः। कालः कालमहा
समेघं श्या वक्त्रो मेघस्थ इव भास्करः। कांचनांगदनद्धाभ्यां भुजाभ्यामेष शोभते। शृंगाभ्यामिव दीप्ताभ्यां हिमवान् पर्वतोयथा
कालमिव कुंडलाभ्यां च तस्यैतत् भाति वक्त्रं शुभेक्षणं। पुनर्वस्वंतरगत इव परिपूर्णो निशाकरः॥ आचक्ष्व मे महाबाहो कोयं राक्षस
विरुदा। ३ पुंगवः। यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे भयार्ता विद्रुता दिशः। स पृष्टो राजपुत्रेण रामेणामिततेजसा। आचचक्षे महातेजा राघवाय विभी
षणः।

=धेनकूमेर च५

यं यूथपांश्चापि दुद्रुवे । संत्रास्य वानरीं सेनां शरवर्षैर्महाभुजः । सौमित्रिमभिदुद्राव पुनरेव महामृधे । तमापतंतं
सहसा प्रत्यगृह्णान्महाभुजः । लक्ष्मणो राक्षसश्रेष्ठं शरैरग्निसमप्रभैः । ततो विद्याधरा भूता देवा देवर्षयस्तथा
गुह्यकाश्च महात्मानस्तद्युद्धं ददृशुस्तदा ॥ ततोतिकायः कुपितो धनुष्यारोप्य सायकं । लक्ष्मणाय प्रचिक्षेप संक्षि
पंतमिवांबरं । तमापतंतं विशिखं शरमाशीविषोपमं । अर्द्धचंद्रेण चिच्छेद लक्ष्मणः परवीरहा । तं निकृत्तं शरं दृ
ष्ट्वा कृत्तभोगमिवोरगं । अतिकायो भृशं क्रुद्धो पंचबाणान् समाददे । तांश्च शरान् प्रचिक्षेप लक्ष्मणाय निशा
चरः । तानप्राप्तान् शरैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद युधि लक्ष्मणः । स तान् छित्वा शरान् तीक्ष्णान् लक्ष्मणः पुरुषर्षभः । आददे
निशितं बाणं ज्वलंतमिव तेजसा । तमादाय धनुःश्रेष्ठे योजयामास लक्ष्मणः । विचकर्ष च वेगेन ससर्ज च वराक्षसे
त्र सृष्टेन विसृष्टेन शरेणानतपर्वणा । ललाटे स राक्षसश्रेष्ठमाजुघानं माजघान स वीर्यवान् । ललाटे तु शिरोमग्नस्त
स्य भीमस्य राक्षसः । ददृशे शोणितेनाक्तः पन्नगेंद्र इवाहवे । राक्षसः प्रचकंपाथ लक्ष्मणेषु प्रताडितः । रुद्रबाणाह
तं घोरं यथा त्रिपुरगोपुरं । चिंतयामास चाश्वस्य विमृश्य च महाबलः । साधु मुक्तेन बाणेन श्लाघनीयोसि मे रि
पुः । इत्येवं सविनिश्चस्य निगृह्य च भुजावुभौ । स रथोपस्थमास्थाय ययौ प्रमादतश्चोत्तमं । त्रीनेकं पंच सप्तेति
सायकान् राक्षसर्षभः । आददे संदधे चापि विचकर्षोत्ससर्ज च । ते बाणाः कालसंकाशा राक्षसेंद्रध
नुश्च्युताः । हेमपुंखा रविप्रख्याश्चक्रुर्दीप्तमिवांबरं ॥ ततस्तान् राक्षसान् दृष्ट्वा शरौघान् राघवानुजः
असंभ्रांतः स चिच्छेद बहुभिर्निशितैः शरैः । तान् शरान् युधि संप्रेक्ष्य निकृत्तान् रावणात्मजः । क्रुद्धो
पातिसुरेशारिर्जग्राह निशितं शरं । तं संधाय महातेजाः विससर्ज महामृधे । तेन सौमित्रिमायांतं आजघा
न स्तनांतरे । अतीव स तेन सौमित्रिस्ताडितो युधि वक्षसि । सुस्राव रुधिरं भूरि मदमत्त इव द्विपः ।

ते १

मसि सौमित्रे विक्रमेष्वविचक्षणः। गच्छ किं कालसदृशं मां योधयितुमिच्छसि। नहि मद्बाहुसृष्टानां शराणां नतपर्वणां। सो
ढुमुत्सहते वेगं अंतरिक्षमथो मही। सुखप्रसुप्तं कालाग्निं प्रबोधयितुमिच्छसि। न्यस्य चापं निवर्तस्व मा प्राणांस्त्वं विमोक्ष्यसे
अथवास्त्वं प्रतिष्टब्धो न निवर्त्तितुमर्हसि। तिष्ठ प्राणान् परित्यज्य गमिष्यसि यमक्षयं। पश्य मे निशितान् बाणान् अरि
दर्पनिसूदनान्॥ ईश्वरायुधसंकाशान् तप्तकांचनभूषणान्। सितपीतारुणमलक्कोस्तीमुक्ता विक्रमे भूषणः। एष ते
सूर्यसंकाशो बाणः पास्यति शोणितं। मृगराडिव क्रुद्धो गजराजस्य शोणितं। यद्यपि त्वां वधिष्यामि नामकीर्तिर्न विष्य
ति। अज्ञातबलवीर्यस्य ख्यातस्य त्रिदिवालये। कामं तु यदि ते कामो मां योधयितुमाहवे। यत्नात् गृह्णाण स्वशरांस्तत
तं१ स्य कर्माणि। श्रुत्वातिकायस्य वचः सरोषं सगर्वितं संयति राजपुत्रः। न विव्यथे चुक्रोध बलेर्धृतात्मा उवाच नेनं स
लतो महात्मा॥ न वाक्यमात्रेण भवान् प्रधानो न कत्थमानाः सत्पुरुषा भवंति। मयि स्थिते धन्विनि बाणपाणौ वि
दर्शयस्वात्मबलं दुरात्मन्। कर्मणा दर्शयात्मानं न विकत्थितुमर्हसि। मयि स्थिते पौरुषेणयिंदियो युक्तो स्व
शूर इत्युच्यते। सर्वायुधसमायुक्तो धन्वी रथवरे स्थितः। शरैर्वा यदि वा शस्त्रैर्दर्शयस्व पराक्रमं। ततः शरांस्ते नि
शितैः पातयिष्याम्यहं रणे। मारुतः कालसंपक्वं वृंतात्तालफलं यथा॥ अद्य ते मामका बाणास्तप्तकांचनभू
षणाः। पास्यंति रुधिरं देहात् पुरा देवा यथामृतं। बालोयमिति विज्ञाय मामवज्ञातुमर्हसि। बालो वा यदि वा वृद्धो
नानिक मति। मृत्युं जानीहि संयुगे। किं दर्पः क्षुद्रसर्पेण बालेन न विपद्यते। एकेन हि शरेण त्वां हंतुं शक्नोमि राक्षस। द
र्शय त्वमिदानीं मे वीर्यमस्त्रबलं तथा। ततस्त्वां नाशयिष्यामि दृष्ट्वा पौरुषविक्रमं॥ लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा
हेतुमत्परमार्थवत्। अतिकायः प्रचुक्रोध बाणं चापि समाददे। तमापततं सौमित्रिस्त्रिधा विच्छेद लाघवा
त्। रावणिः परमामर्षात् शरैरेनमुपाद्रवत्॥ ततः शरसहस्रेण संछादयद्रघुनंदनं। विनीषणांवसामां
॥ अयं पुष्पपोथ्यापिकुत्रवे॥

तं लक्ष्मणोत्सृष्टममोघवर्त्तं तं समापतंतं श्वसनप्रकाशं। तीक्ष्णाग्रधारोन्नतचित्रपुंखं ततोतिकायः समरे दद
र्श तं प्रेक्षमाणः सहसातिकायो जघान बाणैश्च शितैरनेकैः। स सायकस्तस्य सुपर्णवेगः ततोतिके
न जगाम पार्श्वं। तमागतं प्रेक्ष्य तदातिकायो बाणं प्रदीप्तानलकालकल्पं। जघानशक्त्यृष्टिगदाकुठारैः शू
लैर्हलैश्चाप्य विपन्नचेष्टः। तान्यायुधान्यद्भुतविक्रमाणि मोघानि कृत्वा स शरोग्निकल्पः। प्रगृह्य तद्वारुकिरी
टजुष्टं तदातिकायस्य शिरो जहार॥ तच्छिरः सशिरस्त्राणं लक्ष्मणेन प्रमर्दितं। पपात सहसा भूमौ शृंगं हि
मवतो यथा॥ ततोह तान् राक्षसपुंगवांस्तान् सकुंभकर्णातिरथातिकायान्। रक्षोगणा वारहतावशिष्टा
ते रावणाय त्वरिताः शशंसुः॥ इति युद्धकांडे अतिकायवधः॥ ॥ ततो हतांस्तान् स निशम्य मुमोह रो
काश्रुपरिप्लुताक्षः। भ्रातृवधं पुत्रवधं च घोरं विचिंत्य शूरस्तु [illegible]ले प्रगाढे। ततस्तु राजानमवेक्ष्य दीनं शो
कार्णवे संपरिवर्तमानं। रथर्षभो राक्षसराजसूनुरथेंद्रजिद्वाक्यमिदं बभाषे॥ न तात मोहं प्रतिपाद
कालो यदिंद्रजिज्जीवति नैर्ऋतेंद्रः। नेंद्रारिबाणाभिहितो हि कश्चित् प्राणान् समर्थो युधि साधयेत्तु यः॥
पश्याद्य रामं सह लक्ष्मणेन मद्बाणनिर्भिन्नविकीर्णदेहं। गतायुषं भूमितले शयानं शितैः शरैराचि
तसर्वगात्रं। इमां प्रतिज्ञां शृणु शक्रशत्रोः सुनिश्चितां पौरुषदैवयुक्तां। अद्यैव रामं सह लक्ष्मणेन सं
तर्पयिष्यामि शरैरमोघैः। अद्यैंद्रवैवस्वतविष्णुमित्राः साध्याश्च वैश्वानरचंद्रसूर्याः। द्रक्ष्यंति मे विक्रम
मप्रमेयं त्रिविक्रमे वि। क्रममेव विष्णोः। इत्येवमुक्त्वा त्रिदशेंद्रशत्रुः आपृच्छ्य राजानमदीनसत्वः। स
मारुरोहानिलतुल्यवेगं रथं खरश्रेष्ठसहस्रयुक्तं। तमास्थाय महातेजा रथं हरिरथोपमं। जगाम स
धनुस्तत्र यत्र युद्धमरिंदमः। तं प्रस्थितं महात्मानमनुजग्मुर्महाबलाः। संस्पर्द्धमाना बहवो धनुःप्रासासिर
सिपाणयः। गजस्कंधगताः केचित् केचिद्धयगतास्तथा॥ पाशमुद्गरनिस्त्रिंशपरश्वधधराः परे॥

३।

संकारामनामानं विशल्यं सहसा मुमुचे ।। उग्राहच शरं तीक्ष्णं तमस्त्रेणाभिसंदधे । आग्नेयेन महातेजा
योजयित्वा विवर्द्धणः । स जज्वाल महाबाणो धनुष्यस्य महात्मनः । ततस्तं ज्वलितं तीक्ष्णं लक्ष्मणेश
र मंजसा ।। अतिकायाय चिक्षेप यमदंडमिवापरं । अतिकायोपि तेजस्वी सौरमस्त्रं समादधे । तेन बा
णं भुजंगाभं हेमपुंखमयोजयत् । उत्ससर्ज च वेगेन दीप्तसूर्यास्त्रसंयुतं । ततस्तावंबरे बाणाव
न्योन्यमभिजघ्नतुः । तेजसा संप्रदीप्ताग्रौ क्रुद्धाविव भुजंगमौ । तावन्योन्यं विनिर्दह्य पेततुर्धरिणी
तले । तावुभौ तु शरौ हीनौ न भ्राजेते स्म संयुगे । ततोतिकायस्त्वैषीकं ससर्जास्त्रं निशाचरः । तं प्रचिच्छे
द सौमित्रिरस्त्रेणैंद्रेण वीर्यवान् । ऐषीकं निहितं दृष्ट्वा कुमारो रावणात्मजः । याम्येनास्त्रेण संक्रु
द्धो योजयामास सायकं । ततस्तदस्त्रं चिक्षेप लक्ष्मणाय निशाचरः । वायव्येन तदस्त्रेण निजघान स
लक्ष्मणः । अथैनं शरधाराभिर्धाराभिरिव तोयदः । प्रववर्ष सुसंक्रुद्धो लक्ष्मणो रावणात्मजं । याम्ये
नास्त्रेण संक्रुद्धो योजयामास सायकं ।। तेतिकायस्य संप्राप्य कवचं वज्रविग्रहं । भग्ना विशल्याः स
हसा निपेतुर्भुवि सायकाः । तानमोघानभिसंप्रेक्ष्य लक्ष्मणः परवीरहा । अभ्यवर्षत बाणानां सयुते
न महायशाः । स विध्यमानो बाणौघैः अतिकायो महाबलः । अभेद्यकवचः संख्ये राक्षसो नातिविव्य
थे । न शशाक रुजं कर्त्तुं यदा तस्य महाशरैः ।। अथैनमभ्युपागम्य वायुर्वाक्यमभाषत । ब्रह्मदत्तवरो ह्ये
षोऽभेद्यकवचान्वितः । ब्रह्मास्त्रेण वहंतव्यस्तद्वाक्यं वज्रदिस्थितं । ततस्तु वाक्यं स निशम्य वायोः सौ
मित्रिरिंद्रप्रतिमानवीर्यः । समाददे बाणममोघवेगं स ब्रह्मणोस्त्रेण युयोज विव । तस्मिन्नु वरास्त्रेऽभि
नियुज्यमाने सौमित्रिणा बाणवरे शिताग्रे । दिवाश्च सर्वैक महाग्रहाश्च नभोगतास्त्रेसु र रासनोर्वी ।

मंगं दिव्य स्त्रं

१ - तेजोमयात् विग्रस्ता॥

इवाचलाः। तेन्योन्यमभिसर्पंतो विनदंतश्च विस्वरं। राक्षसेंद्राश्त्रैस्त्रनिर्भिन्ना विनेदुर्वानरर्षभाः। संवीक्षमाण
गमनं केन्निनेत्रेषु ताडिताः। शरैर्विविशुरन्योन्यं निपेतुश्च धरिणीतले। सुग्रीवं स हनूमंतं अंगदं गंधमादनं।
जांबुवंतं सुखेणं च वेगवंतं च वानरं। मैंदं च द्विविदं नीलं गवाक्षं गवयमेव च। विद्युद्दंष्ट्रं च केसरिणं हरिलोमा
नमेव च। सूर्याननं दधिमुखं तथा द्योतिर्मुखं हरिं। प्रवेगाक्षं नलं चैव कुमुदं चैव वानरं। उल्कामुखमसं
गं च हरिं पनसमेव च। धूम्रंशतविहंतारं गवाक्रमपरान् हरीन्। बाणैः शूलैः शितैः खड्गैर्भिंडिमालैः
परस्वधैः। विव्याध कपिशार्दूलान् सर्वांस्तान् राक्षसोत्तमः॥ स तांस्तदा वानरराजवाहीन् निर्भिद्य बाणै
स्तपनीयपुंखैः। ववर्ष रामं शरवर्षजालैः सलक्ष्मणं वज्रसमप्रवेगैः। स बाणवर्षैरभिवर्षमाणो
धारानिपातैरिव पर्वतेंद्रः। तं वीक्ष्यमाणः परमाद्भुतश्रीः रामस्तदा लक्ष्मणमित्युवाच। असौ पुनर्ल
क्ष्मणराक्षसेंद्रो ब्रह्मास्त्रमाश्रित्य सुरेंद्रशत्रुः। संक्राघ सर्वं हरिसैन्यमेतत् आवारयत्स्को निर्द्धोतिवी
रः। स्वयंभुवा दत्तवरो महात्मा खमास्थितोंतर्हितभीमदेहः। कथं नु शक्यो युधि नष्टरूपो निहंतुमद्येंद्रजि
दस्त्रपाणिः। मन्ये स्वयंभूर्भगवानचिंत्यो मन्ये तदस्त्रं कृतमुक्तदेवः। त्र यः समस्ता मम वीर्यधैर्यमाया
बलोक्ताद्यते रणाग्रे। प्रकाशयन्येष हि राक्षसेंद्रः सर्वा दिशः सायक शृंखजालैः। एतच्च शूलं प्रविभग्नसर्वं प्रमु
ह्यते वानरराजसैन्यं। आर्वांच्च दृष्ट्वा पतितौ विसंज्ञौ निवृत्तयुद्धौ नमरौ तहर्षैः। प्रयाति नीमः पुनरेव लंकां प्रहर्ष
यन् राक्षससैन्यमेव॥ ततस्तु ताविंद्रजितोस्त्रजालैः बभूवतुस्तत्र तदा विषण्णौ। स राघवौ वा तौ तौ ति। नौ विषाध
न नादहर्षाद्युधि राक्षसेंद्रः। स तत्तदा वानरराजसैन्यं सरामसौमित्रिमधाप्रमेयं। विषाद सर्वं सहसावि ६४
वेश पुरीं दशग्रीवभुजाभिगुप्तां॥ संस्तूयमानो गुविराक्षसेंद्रैः पित्रे च सर्वं हृषितोभ्यकवान। तयोस्तदासा

सशंखनादैः पुल्पेश्रमेराणां न महास्वानैः| जगाम त्रिदशेंद्रारिः स्तूयमानः सपत्नजित्| सशरं स्वशराशि
नर्षेन क्षत्रेणारिपुसूदनः| रराजत्र गृहीतेन नक्षत्रश्चंद्रमसा यथा| ततस्तु विविजुंभीमं मेघान्हेमभूषितं|
वारुवामरमुख्यैश्च मुख्यं सर्वधनुष्मतां| ततश्चंद्रठिवालेकासूर्यप्रतिमतेजसा| रराजव तिवीर्येणाधीरिवा
क्षेणमास्वता| सजहध्वानि निर्यातं बलेन महतावृतं| राक्षसाधिपतिर्नाम रावणः पुत्रमब्रवीत्| त्वमप्र
तिरथः पुत्र जितस्ते युधि वासवः| किं पुनर्मानुषं रूपं न वधिष्यसि राघवं| स तथोक्तो राक्षसेंद्रेण प्रतिगृह्य
महाशिषः| रथेनाश्वयुजावीरः शीघ्रं गत्वा निकुंभिलां| स्थापयामास रक्षांसि रथांश्चैव समंततः| सर्वतोग्निं
परिस्तीर्य शस्त्रपत्रैः सतोमरैः| जुहाव सर्वकृष्णस्य कंठं व छागस्य जीवितुं| स क्रुद्धेव समिद्धस्य विधूम
स्य महार्चिषः| ततस्तं हुतमोकारं हुतभुक्सदृशप्रभः| अजुहोत राक्षसः श्रेष्ठो मंत्रार्थं विधिपूर्वकं|
सहविर्लाजाद्यैर्माल्यगंधैः सुसंस्कृतैः| अजुहोत् पावकं तत्र राक्षसेंद्रः प्रतापवान्| सोस्त्रमा
वाहयामास ब्राह्ममस्त्रविदां वरः| धनुःशरान् रथं चैव सर्वं तत्राभ्यमंत्रयत्| तस्मिन्नाहूयमानेन
हूयमाने च पावके| सार्कग्रहेंदुनक्षत्रा वितत्रास महीतलं| स पावकं पावकदीप्ततेजा जुहाव रक्षःप्र
तिमप्रभावः| सचापबाणासिरथाश्वसूतः खेंतर्दधेमानमचिंत्यरूपः| ससैन्यमुत्सृज्य समुत्ससर्जबी
णानुरगोपमान्वानरवाहिनीषु| अदृश्यमानः शरजालमुग्रं ववर्ष नीलांबुधरो यथांबु| ते शक्रजित्बाणवि
कीर्णदेहा मायाहता विस्वरमुन्नदंतः| मायानिगूढं सुरराजशत्रुं न तत्र रक्षोधिपतिं व्यपश्यन्| तूर्णं
स रक्षोधिपतिर्महात्मा सर्वासु दिक्षु विवर्षमाणः| प्रच्छादयामास रविप्रभां वै विषादयामास च वानरेंद्रान्
सश्रूलनिस्त्रिंशपरश्वधानि दीप्तानलार्कप्रकृतिसमनाणि| सविस्फुलिंगोज्ज्वलपावकानि ववर्ष तस्मिन्प्लव
॥ वगेंद्रसैन्ये| ततस्ते पावकप्रख्यैः शरैर्वानरपुंगवाः| पीडिताः पृथिवीं जग्मुर्वज्राक्रांता

ञ्जनासुप्रजा येन मातरिश्वा च नैरृतः । कच्चिद्धारयति प्राणान् हनुमान् प्लवगर्षभः । श्रुत्वा जांबवतो वाक्यं
अब्रवीत्तं विभीषणः । स्वरमार्तं तस्य विज्ञाय सुः प्रज्ञां बुधाद्रु से विनः । किं रूपा मह्ये यत्कृते स्म यन्मूलं निवनो
बलं । तावार्यपुत्रावुतिक्रम्य कस्मात् पृच्छसि मारुतिं । नैव राजनि सुग्रीवे नांगदेन च राघवे । आर्येण दर्शित
स्नेहो हनूमति विदर्शितः । वानरेंद्रान् महाकायान् अतिक्रम्य महाबलान् । बहून्नन्यांस्त्वमेकं कं कस्मात् पृ
च्छसि मारुतिं । विभीषणवचः श्रुत्वा जांबुवानिदमब्रवीत् । शृणु नैरृतशार्दूल यस्मात्पृच्छसि मारुतिं । हनूम
ति गतप्राणे जीवंतोपि मृता वयं । तस्मिन् जीवति दुर्द्धर्षे हतमप्यहतं बलं । एतच्छ्रुत्वा तु तद्वाक्यं प्रश्रयाद्वा विभी
षणः । धयते मारुतिस्तात मारुतिप्रतिमो जवे । विश्वानरसमं तेजो धारयन् प्लवगर्षभः । स ते मार्गं समाया
तो मयात्र घसहत्प्रभो । ततो वृद्धमुपागम्य विनयेनाभिवादयन् । जांबुवंतं महातेजा हनुमान् मारुतात्मजः । श्रु
त्वा हनुमतो वाक्यं तथा संव्यथितेंद्रियः । पुनर्जातमिवात्मानं मेने स प्लवगपुंगवः । ततोब्रवीन्महातेजा हनूमं
तं स जांबुवान् । आगच्छ हरिशार्दूल वानरांस्त्रातुमर्हसि । नान्यो विक्रमसंपन्नस्त्वमेषां परमा गतिः । त्व
त्पराक्रमकालोयं नान्यं पश्यामि कंचन । ऋक्षवानरवीराणां अनीकानि प्रहर्षय । विशल्यौ कुरु चाप्येतौ
सादितौ रामलक्ष्मणौ । गत्वा परममध्वानमुपर्युपरि सागरं । हिमवंतं नगश्रेष्ठं हनुमन् गंतुमर्हसि । ततः
कांचनमत्युग्रं ऋषभं पर्वतोत्तमं । कैलासशिखरं चैव द्रक्ष्यस्यरिनिषूदन । तयोः शिखरयोर्मध्ये प्र
दीप्तमतुलप्रभं । सर्वौषधियुतं वीर द्रक्ष्यस्यौषधिपर्वतं । तस्य वानरशार्दूल चतस्रो मूर्ध्नि संभवाः । द्र
क्ष्यस्योषधयो दीप्ता दीपयंतीर्दिशो दश । मृतसंजीवनीं चैव विशल्यकरणीं तथा । सवर्णकरणीं चैव संधि
नीं च महौषधीं । गृहीत्वा हनुमन् सर्वाः शीघ्रमागंतुमर्हसि । आश्वासय हरीन् सर्वान् प्राणैर्गंधवहात्मज ।

दितयोरणाग्रे मुमोह सैन्यं हरियूथपानां। सर्वे विपन्ना विगतप्रभावा न चापि किंचित्प्रतिपेदिरे स्म। ततो विपन्नं
समवेक्ष्य सैन्यं विभीषणो बुद्धिमतां वरिष्ठः। उवाच शाखामृगराजवीरान् माभैष्ट नास्त्यत्र विषादकार्यं। य
दार्यपुत्रौ विवशौ विषण्णौ स्वयंभुवो वाक्यमतिप्रपन्नौ। यतस्त्वादितौ विंद्रजितास्त्रजालैः तस्मिन्हि दत्तं
परमास्त्रमेतत्। स्वयंभुवो ब्राह्ममनिन्द्यममोघवीर्यं। तन्मानयंतौ यदि राजपुत्रौ विषादितौ नात्र
विषादकालः। स ब्राह्ममस्त्रं तद्धि मानमानयित्वा समारुतिः। विभीषणवचः श्रुत्वा हनुमानिदमब्रवीत्।
अस्मिन्नास्त्रहते सैन्ये वानराणां तरस्विनां। यो यो धारयते प्राणांस्तं तमाश्वासयावहे। तावुभौ युगप
द्वीरौ वायुपुत्रविभीषणौ। उल्काहस्तौ तदा रात्रौ रणशीर्षे विचेरतुः। छिन्नलांगूलहस्तैश्च विप्रकीर्णैः शि
रोधरैः। स्रवद्भिः क्षतजं चापि प्रस्रवद्भिः समंततः। पतितैः पर्वताकारैर्वानरैरभिसंकुला। शास्त्रैश्च
पतितैर्दीप्तैरभिकीर्णा वसुंधरा। सुग्रीवं सांगदं नीलं कुमुदं गंधमादनं। जांबुवंतं सुखेणं च वेगवंतं
दरीमुखं। ऽधौ निर्मुखं नलं मैंदं द्विविदं पनसं गजं। गवाक्षं गवयं चैव ऋषभं विनतं हरिं। एतांश्चा
न्यान्सुबहून्वानरेंद्रान्महाबलान्। विभीषणहनूमंतौ ददृशाते हतान्रणे। सप्तषष्टिर्हता ष
गातो कोट्यो वानराणां तरस्विनां। पश्चिमेनार्द्धशेषेण वरदानैः स्वायंभुवः। सागरौघनिभं घोरं दृष्ट्वा व्यापा
दितं बलं। विभीषणहनूमंतौ जांबुवंतमथैयतुः। स्वभावाज्जरया युक्तं वृद्धं शरशरैश्चितं। रुजापरिग
तं वीरं शाम्यंतमिव पावकं। अथैनमुपसंगम्य पौलस्त्यो वाक्यमब्रवीत्। कच्चिदार्य शरैर्घोरैः न प्र
णा हिंसिता रणे। विभीषणवचः श्रुत्वा जांबुवान्प्लवगर्षभः। कृच्छ्रेण धारयन्प्राणानिदं वचनमब्र
वीत्। नैर्ऋतेंद्र महावीर्य स्वरेण त्वाभिलक्षये। पीड्यमानः शितैर्बाणैः न त्वां पश्यामि चक्षुषा। अं

विश्रवणालयं च सूर्यस्य मार्गं सूर्यनिबंधनं च । ब्रह्मासनं शंकरकार्मुकं च ददर्शनाभिं च वसुंधरायाः । कैलासमुग्रं हिम
वतः शिलं तं वृषभं च शैलं कांचनं शैलमुग्रं । दीप्तं च सर्वौषधिसंप्रयुक्तं स तं समीक्ष्यानलराशिदीप्तं । विसिस्मिये वायु
वरेण्यसूनुः आप्लुत्य तं चौषधिपर्वतं तं । तत्र तत्रौषधीनां विचयं चकार । स योजनसहस्राणि समाक्रम्य महा
कपिः । अविज्ञातो महातेजाः संविवेश महौषधीः । ततस्ताः कामरूपिण्यो महौषध्यो महाकपिं । विज्ञायार्थिन
मायांतं तदा जग्मुरदर्शनं । स ताश्चापश्यन् हनुमान् कोपन्नाद कोपाच्च विवृतवक्त्रः । अमृष्यमाणाग्निनिरीक्ष्य
नेत्रे तं शैलराजानमुवाच कोपात् । किमेतदेवं सुविनिश्चितं ते यद्राघवे नास्ति तवानुकंपा । पश्याद्य मद्बाहु
बलाभिभूतं विकीर्णमात्मानमितो नगेंद्र । स तस्य शृंगं सनगं सनागं सकांचनं सानुसहस्रजुष्टं । विकी
र्णकूटं ज्वलिताग्रशृंगं प्रसह्य वेगात्सहसोद्दधर्ष । स तत्समुत्पाट्य खमुत्पपात वित्रास्य लोकान्ससुरासु
रेंद्रान् । संस्तूयमानः सुरसिद्धसंघैः जगाम वेगादतिवैडवेगः । स तेन शैलेन भृशं रराज शैलोपमो गंधव
हस्य सूनुः । सहस्रधारेण सपावकेन चक्रेण खे विष्णुरिवोद्यतेन । स भास्कराध्वानमनुप्रपन्नस्तद्भास्कराभं शि
खरं प्रगृह्य । बभौ तदा भास्करसन्निकाशो रवेः सकाशे प्रतिभास्कराभः । तं वानराः प्रेक्ष्य मुदा विनेदुः स चापि ता
न् प्रेक्ष्य समुन्ननाद । तेषां समुत्कृष्टरवं निशम्य लंकाभितो भीमरवं ननाद । स तत्तु गृह्याग्रं निषसाद तस्मि
न्नगोत्तमे वानरसैन्यमध्ये । हर्युत्तमास्तेऽभिरूपस्यमाना विभीषणेनापि च शस्यमानः ॥ ततस्तानौ संयति
राजपुत्रौ तं गंधमाघ्राय महौषधीनां । बभूवतुस्तत्र तदा विशल्यौ संरूढसर्वव्रणानष्टशोकौ । ततः सुवेगं गंधव
हस्य सूनुः । संगृह्य हेमं शिखरं प्रवृद्धं । जगाम वेगाद्धिमवंतमेव पुनश्च रामेण समागतश्च ॥ इत्यौषधान
यनो नाम सर्गः ॥ ॥ ततोऽब्रवीन्महातेजाः सुग्रीवो वानराधिपः । अर्थविज्ञानसंपन्नो हनूमंतं महाबलं । यतो हु ९९
तः कुंभकर्णः कुमाराश्च सहानुगाः । नेदानीमुपसंहारं रावणो दातुमर्हति । धाराणि संदत्तान्येव सुगृहानि

विश्रामं ।१ लंबुं । कर्तुमर्हति । पा१

क्त्वाऽब्रुवतो वाक्यं हनुमान् हरिपुंगवः। आरुरोह तदा वेगेन वारिवेगो रिवार्णवः। समवर्त्तत तदागच्छन् पीड्य
न् पर्वतोत्तमान्। हनुमान् अभेवत्तत्र छितौ यद्वत् पर्वतः। हरिपाद निमग्नस्तु निषसाद सर्वतः। न शशाकत
० दा सोढुं तं शैलं धर्षितुं ततः। तस्यां भूमिं पेतुर्नगाग्रा पुष्करगा अपि दुर्जनाः। श्रृंगाणि च शिलाश्चैव निपेतुश्च
समं ततः। तस्मिन्नि पीड्यमाने तु भग्नक्रम शिलातटे। नशेदु जीवि नरास्तत्र [illegible] सर्वे मानेन गोत्तमे। संक्षुभितमहा
धारा प्रभग्नगृहगोपुरा। लंकासं आंतर कोघाः प्रवात कदली यथा। दृष्टिवाधरसंकाशो निःपीड्य दृष्टिबधिरं
दृष्टिवी देन्य आमास आर्षिवान् मारुतात्मजः। महीं शैलं समापीड्य वडवामुखवत् मुखं। ननाद स क्षितिं त्यो
ग्रं त्रासयन् निशाचरान्। तस्य नादे [illegible] नद्यमान [illegible] यानि नदमुत्तमं। लंकायां राक्षसाः सर्वे नशेकुः स्पंदि
नीत॰ तुं भयात्। नमस्कृत्य सदेवेभ्यो मारुतिर्भीमविक्रमः। राघवार्थे परं कर्म कर्तुमिच्छति सत्वरः। स पुच्छमुद्यम्य मु
जंगकल्पं विनाम्य पृष्ठं श्रवणौ निकुच्य। विवृत्य वक्त्रं [illegible] नादस्वमुत्पपाताद्भुतचण्डवेगः। सहसैव स्वंत
रसाऽहार शिलान् शिलाः [illegible] तत्र पर्वतेभ्यः। बाहूरु पादोद्धतसंप्रयुक्ता [illegible] वेगाः सलिलं प्रपेतुः। स
ताप्रसारी [illegible] नागकल्पौ भुजौ [illegible] गारि निकाश वीर्यः। ददर्श मेरुं सुरराजकल्पो दिशः प्रकर्षन्निव वायु
सूनुः। आदित्यवेगात् सहसाऽगमन् [illegible] यथा विष्णुभुजप्रमुक्तं। स पर्वतान् वृक्षगणान् सरांसि नदीस्तडा
गानि पुरोत्तमानि। स्फोतान् जनान् तानपि संप्रपश्यन् जगाम वेगात् [illegible] वेगः। आदित्यपथमाश्रित्य साघसङ्ग
गामतेंबरे। स ददर्श महाशैलं हिमवंतं महाकपिः। नानाप्रस्रवणोपेतं बहुकंदर निर्झरं। श्वेताभ्रतसं
काशैः शिखरैश्चारुदर्शनं॥ ततः समासाद्य महानगेन्द्रम् [illegible] घोर शृंगं। ददर्श पुण्यानि तपो
वनानि सुरर्षिसंघोत्तमसेवितानि। स ब्रह्मकोशं रजतालयं च शक्रालयं रुद्रशिरः प्रमोक्षं। हयाननं ब्रह्मशि
रः प्रदीप्तं ददर्श वैवस्वतकिंकरांश्च॥ वज्रालयं
र वित्रेंगा [illegible] सहस्राणि अतिक्रामति। [illegible] एव आदित्यवेगः ५

सावधानो ॥
मयाकुलाः। विमानेषु प्रसुप्ताश्च दह्यमाना वरांगनाः। अकालमरणसंयोगान्नूजाले ऋषिःमनुकुर्तुः। काश्चि
त्रूमर्ष्टैनूसमालिंग्य निद्रोणान्वसंगमाः। यथासुप्तास्तथा दग्धाः शयनेषु वरांगनाः। काश्चिद्विजापुरातादेम
विमघनयनान्यथ। आदीप्तं गृहमालोक्य बालमादाय पुत्रकं। तत्राग्निनापरीतानि भवंति भवनानि चे। वज्रि
वज्राहतानीव शिखराणि धराभृतां। तानि निर्दह्यमानानि दूरतः प्रवकासिरे। हिमवत् शिखराणीव दह्य
मानानि सर्वतः। हर्म्याग्रे दह्यमाने च तलेप्रकुलितेस्तथा। रात्रौ सा दृश्यते लंका सपुष्पिरिव किंशुकैः।
उष्ट्रैर्मुक्तैर्गजैर्मुक्तैर्मुक्तैश्चहरगैरपि। बभूव लंका लोकांते मृतयाहरनार्णवः। अश्वमुक्तंगजोवे
गात् क विद्रुतावेगतः। सोपि गजं दृष्ट्वा कविदग्धोन्यवर्तत। अपरे हेमकक्षाश्च संनद्धा वरवारणाः
त्रस्ता बंधानसमाक्षिप्य येन तेन प्रदुद्रुवुः। पानीयं पात्रमिक्षंतः परिभ्रमणतर्षिताः। प्रतिबिंबं जले दृष्ट्वा
तमग्निरिति मेनिरे। प्रासादेषु किलाग्रेषु सन्दग्धोग्निव्यरोचत। लंकाद्रुमिवारूढो दग्धाने तु विमानसु
साबभूव महद्दैन हरिभिःपरिपाडिता। लोकस्यास्य कृयौ घोरे प्रदीप्तेव वसुंधरा। स्वापुंसो अपि मोहेन
व्यक्लिन्नासाद्धितस्कुषोः। नादितांतं क्वरांतत्र सुश्रूवे दशयोजनं। प्रदीप्तकायानुसमरे निर्गतान राक्षसा
नुबद्धिः। सत्तसापुपपेतस्तान् क्रोशतो हरयो नरा। उत्कृष्टवानराणां च राक्षसानां च निस्वनः। दिशो दश
सपूरयं चष्टथिवीं च पर्वतादयं तु। विशालौ वमहाभानौ ताबुभौ रामलक्ष्मणौ। असंभ्रांतौ जगृहतुः ध
नुषी धन्विनां वरौ। ततो विस्फारयामास रामस्तद्धनुरुत्तमं। भगवानिव संक्रुद्धो रुद्रो वेदमयं धनुः। वान
रोत्कृष्टघोषश्च राक्षसानां च निस्वनः। घोषश्चापि रामस्य त्रयो व्यापुर्दिशो दश। तस्य कार्मुकमुक्तैश्च ६७
शरैस्तत्पुरगोपुरं। पातकेन विनिर्दग्धमपतत् तत्र शतशो भुवि। ततो रामशरान्दृष्ट्वा विमानेषु गृहेषु च। संना

प्रतियातस्य नः कालेनस्तो येऽर्कं निरायतं। पा०। =न्वेद्यंति। राक्षसान्जनंति। श्रीजिताः। २ समस्तवारणानि। उपरिष्टमिलकमुखानिवा। ८

निशाचरैः। व्यतिक्रांतश्च नः कालो न चाँचित्कृतरावणः। ये ये महाबलाः संति वीर्यवंतश्च वानराः। लंकामभिपतंत्वा
शु प्रगृह्योल्काः सहस्रशः। ततोऽस्तंगत आदित्ये रौद्रे तस्मिन्निशामुखे। लंकामभिमुखाः जग्मुः सोल्कास्ते हरि
राक्षमा पुंगवाः। उल्काहस्तैर्हरिगणैः सर्वतः समभिद्रुताः। आरक्षास्ते विरूपाक्षा राक्षसा विप्रदुद्रुवुः। गोपुरेष्वट्टतोल
मेषु। षु चर्यासु विविधासु च। प्रासादेषु च संहृष्टाः ससृजुस्ते हुताशनं। तेषां गृहसहस्राणि ददाह हुतभुक् तदा। राक्ष
४ सानां समासाद्य सर्वेषां क्षारकर्किणां। हेमचित्रतनुत्राणां स्रग्संघातमेदिनां। गदासिशूलहस्तानां खादतां
दशतामपि। शयनेषु महार्हेषु शयितानां तथैव च। त्रस्तानागच्छतां चैव पुत्रानादाय सत्वरं। तेषां दशसहस्रा
णि रक्षसां पुरवासिनां। अदहत्पावकस्तत्र जज्वाल च पुनः पुनः। सारवंति महार्हाणि गंभीरगुणवंति च। हेमर्चि
द्रचंद्राणि तपनीयानि भानिनिलानि च। रत्नचित्रगवाक्षाणि साधिष्ठानानि सर्वशः। मणिविक्रमचित्राणि स्पृशं
तीव च भास्करं। क्रौंचबर्हिणवीनां गौ। भूषणानां च निस्वनैः। नादितान्यचलाभ्यस्य वेश्मान्यग्निर्ददाह वे। कुल =१८९
नेन परीतानि तोरणानि चकाशिरे। विद्युद्भिरिव नद्धानि मेघजालानि घर्मगे। सद्ध्म मालाद्दीप्ताव्रिंः संबभूव
हुताशनः। युगांत इव भूतानि दिधिक्षुरुज्वलश्च नः। ज्वालामालापरिक्षेपैर्ददाह पवनान्वितः। उच्छ्रवभीत
लोद्यौरो लंका रावणपालिता। तस्यां तु दह्यमानायां लंकायां वानरोत्तमाः। बभूवुर्हृष्टमनसो नदंतश्च महा
=२८५ बलाः। ते राक्षसान्बहून्तत्र प्रजह्युर्हरिपुंगवाः। विक्लिष्टपुर्हर्लने द्रीप्ते किंविद्दग्धान भयातुरान्। दृष्ट्वास्व
वराष्ट्रे म वनानां विसृजत्वे। धूमज्वालपरीतानां विषमं चित्रभानुना। क्वचित्संभूषितानीव दृश्यंते भवनानि
ना। वस्तुरत्नसमाकीर्णनानाधातुसमन्वितां। ददाह हुतभुक् लंकां तां वायुसमारितः। युगांताग्निसमं वह्निं
ज्वलितं लोमहर्षणं। ददृशुर्यो मनिलया लंकायां मुदिता नराः। कांचनानि विमानानि मुक्तावैदूर्यवंति च। दह्य
मानानि राजंते ज्वलेत्यग्निवन्तदा। धूमधूज्वालपरीतांगो बहुनादहताद्दिता। राक्षस्यो विनदंति स्म वह्निज्वाला

कपानामिषुभिः शितैः । शिरांसि ते तदा क्रुद्धाः नामा राक्षसपुंगवाः । तथैवाप्यपरे ते षां कपानाममितौजसः । प्रवा
रानन्तितो रुक्षः राक्षसास्तेतरस्विनः । धूतमन्योरुघानाश्च न्यं पतितोन्यमपातयत् । गर्हमाणोरु गर्हेन्योद्दष्टतम्
दृशत्तदा । दृष्ट्वा अन्योद्दष्टा अन्योद्दामी र्थ्यपरः पुनः । किं स्वासि किंमां हिंसीति तत्रान्योन्यमभाषत । तद्युद्धं तु गद
प्रासंमुष्टि शूलासि संकुलं । प्रावर्तत महारौद्रं युद्धं वानर राक्षसां । राक्षसान् दृशसप्तैव वानरा राक्षसाहवे । वान ९०
रानपि सप्तैव देशराक्षसपुंगवाः । प्रतिलंबित वस्त्राश्च विमुक्त कवचायुधान् । राक्षसान् दृश्यते प्रतिलंब्यास्तु पैवा
नराः पर्यवारयन् । वानरा राक्षसाश्चैव व्यतिषक्ताः परस्परं । आविष्ट एव युध्यंत अकुस्तुमलमकुलं । प्रवृत्ते
संकुले त्वर्थं तस्मिन् वारवरे स्थिते ॥ द्रुमे । अंगदोकंपनं वीर मासमादरणोकंदः । आक्रुष्यसोंगदमपिताड
यामास वेगतः । गदयाकंदं पनः श्रीमान् स पपातावलोपमः । संज्ञांप्राप्य न तेजस्वी विक्षेप शिषरं गिरेः । अर्दि
तस्त्राप तत्तस्य स पपात हतो भुवि । हत प्रवारा मथिता राक्षसेंद्रस्य सावमृ । उग्रामाभिमुखी हृ स्यं कंमनकर्सं
सुतो यतः । आपतंतीव वेगेन तां कंमो सांवरयिला वर्मृ । अथ योद्धुं महावेगि लक्ष्मलक्ष्मि प्लवंगमेः । सधनुर्धिवि
नां श्रेष्ठो निरुष्टो षिसमाहितः । मुमोचाशीविषप्रख्यान् शरान् हरि षु वीर्यवान् । तस्य ततुमुख्भमे पंःसशरंध
नुरुतमं । विघ्न तेवागताविश्वन् वियतां धनुर्योधा । तेन हाटकवर्मेन पत्रि णानित्रवाससा । आकंडलवि
कृष्टेन विव्याध द्विविदं बली । स तथाभि हतस्तेन विप्रमुक्त पदस्वरन् । निपपाता द्विकृत्यमोघि विद्योगाद
वेदनः । मिंदस्तुप्रातंरं द्रष्ट्वा विकलं गाढवेदनं । कंमनमभ्यपतत् क्रिद्धं प्रगृह्य महती शिलां । तां शिलां सलता
कालां तस्मिन् विक्षेप राक्षसे । तां बिभेद तदा कंमनः पति तां पंचभिः शरैः । संधाय सायकं तीक्ष्णं मुमोच सुस
माहितः । व(क्षस्य)पविते वासो मिंदं विव्याध राक्षसः । स वानरवरस्तेन मिंदस्तु दृढमाहतः । रुधिरात्कस्य ६८
तौ भ्रामाणि पपातानि मूर्छितः । ततोंगदस्तो पति तो मातुलाव निरुक्षिवान् । अभिदुद्राव वेगेन कंमनमा

=५२४

घोरा राक्षसेंद्राणामुत्तमं जन्यमयपघत। तेषां संरुद्ध्यमानानां सिंहनादांश्च कुर्वतां। शर्वरी राक्षसेंद्राणामुत्तमलासम
पघत। आदिष्टवान् रेंद्रेण सुग्रीवेण महात्मना। आश्रिता द्वारमासाद्य प्लवगा युद्धकांक्षिणः। यश्च वानितर्भक
क्षितेषु द्वारमाश्रियरावणं मन्यरा विशाल्। तस्य ज्ञं भित विक्षेपाद्भुजनामि तिर्संकुलः। रूपवानिकरूप
स्य मन्युगीत्रे भुजायत। स निकुंभं न कुंभं न कंभक सर्वं मजुभुजं गां। शेषयामास संक्रुद्धः संग्रामं राक्षसाधि
पः। शशास विनसवानि सराक्षसानुसुमहाबलः। वरितं गच्छते येवं क्रुद्धः सिंहस्वोन्नदन्। तेन सन्नोदिता
स्तेत्र नदा प्रक्वलितायुधाः। लंकाया निर्ययुर्धरिं नदंतो भीमविक्रमाः। कुंभकर्ण सर्वं मुक्तौ वारि परिगृह्य सम
मंभो महत्यश्रामिना पुनः। तत्र ताराधिपस्याभां स्तारणानां च ताश्चिवभाः। तयोरामर गाणां वं बलते समभा
सञ्चन्। तत्र वार्द्धिवदीप्तानां गृहाणां सागरः पुनः। भासाः संस्हः क्रपातालश्चलोर्मिभिः भुजुभेभ्रशं। तद्धानर बलं
घोरं राक्षसानां तथा बलं। दृष्टे शेक्तलितप्रासं किंकिणी शतनादितं। भीमातिमत्तमातंगहयवाहनसंकुलं। दृ
प्त शूलगदा शक्ति खड्गमुद्गरधारिव। हेमजालावितव्योम निशितालपरश्वधं। व्याघूर्णितमहाशस्त्रं घनसंस
क्त कार्मुकं। माल्यगंधसमुत्सेक समावितमहाबलं। घोरशूरसमाकीर्णं महदंबुदनिस्वनं। तलद्दृष्ट्वा बलमा
त्रि पेतुः कपिश्रेष्ठाः पतंगा इव सर्वतः। तेषां भुज परामर्शो घ्राणमृष्टपरिघांबुद्धः। राक्षसानाममुत्तत्र मेघानां स्त
नितामिव। ततो न्मता इवापेतुः कपयस्ते ययुः सवः। प्रगृह्यात स्तरुश्रेष्ठैः रघातेर्घातेश्चापि पिमुष्टिभिः।
दशानैः तक मीश्च शिलाविक्षिप्तमस्तकाः। सर्वे ते बलि निर्भिन्ना विचेरुस्तत्र राक्षसाः। ताथैवापतनां तेषां

काण्डं पा० २

सकाशात्।

सि पितुःश्च बलवत्तरः। त्वमेकोहि महावीर्यश्शक्रहस्तोरिमर्द्दनः। त्रिदशानपि संक्रुद्धो निर्जितारणमूर्द्धनि। वरदानात्
पितृव्यस्ते समेतान् दिव्यदानवान्। कुंभकर्णस्य वीर्येण सहते विबुधानपि। धनुषेन्द्रजितस्तुल्यः प्रतापाद्रावणस्य
त्वमेकोरक्षसां मध्ये श्रेष्ठोसि बलवीर्यतः। विमर्द्दमानव घोरेण समं तस्य मम त्वया। अद्य पश्यन्तु भूतानि शक्रशंबरयो
रिव। कृतमप्रतिमं कर्म दर्शितं चास्त्रकौशलं। पातिता अत्र वीराये च यान्तु पमतेजसः। उपालंभभयाच्चैव नासि
धारहतो मया। कृतकर्मा परिश्रान्तो विश्रान्तः पश्य मे बलं। तेन सुग्रीववाक्येन सावमानेन मानितः। अग्नेराज्यहु
तस्येव तेजस्तस्य व्यवर्द्धत। ततः कुंभः समुत्पत्य सुग्रीवमभिपद्य च। आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रवेगेन मुष्टिना। वर्मच
स्फटितं चैव तस्य प्रसुस्राव च शोणितं। स तु मुष्टिर्महावेगः पतितोप्यस्थिसंचये। वेगेन महता तस्य तेजः समुपपद्य
त। वज्रनिष्पेषसंजाता ज्वाला मेरौ यथा गिरौ। स तत्राभिहतस्तेन सुग्रीवो वानरर्षभः। मुष्टिं संवर्तयामास वज्र
वेगं महाबलः। ज्वलितानलसंकाशं रविमंडलसंनिभं। मुष्टिं संपातयामास कुंभस्योपरि वानरः। मुष्टिनाभिहि
मंगलः तस्तेन निपपात सुराक्षसः। लोहितांग इवाकाशात् दीप्तरश्मिर्यदृच्छया। कुंभस्य पततो रूपं भग्नस्योरसि मुष्टिना
[illegible] ईश्वरेणाभिपन्नस्य दहत्युगोपतेरिव। ततो हते तेन महापराक्रमे प्लवंगमानामृषभेन संयुगे। मही सशैला विचचाल
सागरा भयं च रक्षांसि अधिकं समाविशत्॥ इति युद्धकांडे कुंभवधो नाम॥ ॥निकुंभो भ्रातरं दृष्ट्वा सुग्रीवेण निपाति
तं। प्रदहन्निव कोपेन सुग्रीवं अभ्युदैक्षत। ततः स्रग्दाममाल्यं दत्तपंचांगुलं शुभं। आददे परिघं वीरो महेन्द्रशिखरो
पमं। विनद्धमायसैः पट्टैः हेमैः कीलितमायसं। यमदंडोपमं घोरं रक्षसां भयनाशनं। तमाविध्य महातेजा महाशक्रा
युधोपमं। विननाद विवृतास्यो निकुंभो भैरवस्वरं। उरोगतेन निष्केण भुजस्थैरपि चांगदैः। कुंडलाभ्यां च मृष्टाभ्यां
रूपाक्षसुविचित्रया। निकुंभो भूषणैर्भाति परिघेणायसेन च। यथेन्द्रधनुषा मेघः सविद्युत्स्तनयित्नुवान्। नाप
रिघाग्रेतवास्फोटाद्यनवग्रंथि महास्वनं। उज्ज्वाल च सधूमोत्र संघर्षादिव पावकः। नगर्या विटपावत्या गंधर्वनगरै ९
वरैरपि। सह चैवामरावत्या सर्वैश्च भवनैः सह। सतारागणनक्षत्रं सचंद्रं समहाग्रहं। नि

[illegible]

साधावे शिलां। तमापतंतीं वेगेन कुंभस्त्रिभिरायसैः। त्रिभिश्चान्यैर्बिभेद शुमातंगमिव तोमरैः। सशरौघविभि
न्नांगो वालिपुत्रः सपादपं। शिलावर्षमविर्याश्रो। माव वर्षरुक्विरं रिपौ। तं तत्र छेद तानू रक्षानू बिभेद च शिला। शरैः
कुंभकर्णात्मजः श्रूरो वालिपुत्रो समारिता। तमुघतशिलं क्रुद्धं आपतंतं तं सुवेगिनं। भ्रुवोर्विव्याध बाणाभ्यां उल्काभ्यामि
तिकुंजरं। अंगदः पाणिना नेत्रे विमृघ रुधिरोक्षिते। शालमासन्नमेकेन परिजग्राह पाणिना। तमिंदुकेतुप्रतिमं
शालं शाखभुजो बली। उत्ससर्ज गदो वेगात् तं ह्रादन्ववेक्ष्य च। सविछेद शितैर्बाणैः। सायकोद्भिभिः कुंभकर्णात्मजः सवात्रेः
ऊरष्ट्रे सुपुंखैर्दशभिस्तदा। ततः स कुंभः संधाय शरानग्निशिखोपमान्। अंगदस्य महावेगात् मुमोचोरसि रा
क्षसः। संकश्चाराणि संस्पर्शैः शरैः कांचनभूषणैः। विद्धितः शरवेगार्त्तैः पपात च मुमोह च। अंगदं पतितं दृष्ट्वा सा
दंतमिव कुंजरं। दुराधर्षं राजपुत्रं श्रशोद्विग्नमनपघत। अथ धूम्रः शिलाहस्तः कोपसंरक्तलोचनः। रिरक्षुरस्य
पततु अंगदं वानरर्षभः। जांबुवांश्च सुखेनाश्च वेगवद्वा वानरः। कुंभमभ्यद्रवत् दृष्ट्वा मेघागिरिमिवाश्रि स्तूर्णं
समादश्य पततस्तांस्तु वानरैर्जो सरश्चिनः। आवारयत् सबाणौघैर्वायुर्घोराणि वांबुदान्। तस्य बाणपथं प्राप्य नशे
करतिवर्तितुं। वानरेंद्रा महात्मानो वेलामिव महोर्मयः। तांस्तु दृष्ट्वा हरीन्सर्वान्शरवृष्टिनिवारितान्। अंगदं दृष्ट
तः स्त्वा भ्रातरं समहाहवे। अभिदुद्राव सुग्रीवः कुंभकर्णात्मजं रणे। शैलसानुचरं नागं वेगवान् केसरी यथा।
उत्पाद्य विविधान्वृक्षान् अश्वकर्णान् धवानपि। अन्याँश्च विविधान्वृक्षान्सं अविक्षेप रक्षसे। तांछादयंत
२५ माकाशं वृक्षवृष्टिं दुरासदां। कुंभकर्णसुतस्त्रिभिः शरैश्चिच्छेद नेकधा। अभिलक्षेण शीघ्रेण कुंभेन निशितैः शरैः
आचितास्ते द्रुमा रेजुः यथा घोराः शतघ्नयः। द्रुमवर्षं तु तच्छिन्नं दृष्ट्वा कुंभेन वीर्यवान्। वानराधिपतिः श्रीमान् म
हासत्वो न विव्यथे। निर्भिद्यमानः सहसा सहमानश्च तान् शरान्। कुंभस्य धनुराक्षिप्य बभंजेंद्रायुधोपमं। अवप्लुत्य ततः शी
घ्रं कृत्वा कर्म सुदुःकरं। अब्रवीत् कुपितः कुंभं भग्नश्रृंगमिव र्षभं। निकुंभाग्रज वीर्यं ते बलं च महदद्भुतं। सन्नतिश्च
ना प्रभावश्च तव वा रावणस्य वा। प्रह्लादबलिवृत्रघ्न ... मायाबलविशारदः। एकस्त्वमिह जातो

=स्य ३

शतविशारदः ॥ एवमुक्त्वा खरसुतं समुत्क्रम्यासनात्कृतं । स्वयंगांधैश्च माल्यैश्च वासोभिश्च समर्चयत् । रावणस्य वचः श्रुत्वा
शूरमानी खरात्मजः । बाढमित्यब्रवीद्दृष्टो मकराक्षो निशाचरः ॥ सोभिवाद्य दशग्रीवं कृत्वा चापि प्रदक्षिणं । रथमानी
यतां क्षिप्रं सैन्यं चैवानीयतां । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बलध्यक्षो निशाचरः । स्पंदनं च बलं चैव समीपे समुपानयत् । प्रदक्षि
णं रथं कृत्वा ह्यारुरोह निशाचरः । सूतं संनोदयामास शीघ्रं मां सत्त्वाहय ॥ अथ तान्राक्षसान्सर्वान्मकराक्षोब्र
वीदिदं । आगच्छत तत्र यास्यामो पुरतो मम राक्षसाः । अहं राक्षसराजेन रावणेन महात्मना । आज्ञप्तः समरे हंतुं तावुभौ
रामलक्ष्मणौ । अद्य रामं वधिष्यामि लक्ष्मणं च निशाचराः । शाखामृगं च सुग्रीवं वानरांश्च शरोत्तमैः । अद्य शूलनिपाते
र्वानराणां महाचमूं । प्रदक्षिष्यामि संप्राप्य शुष्केंधनमिवानलः ॥ मकराक्षवचः श्रुत्वा ते तु घोरा निशाचराः । सर्वे ना
नायुधोपेताः बलवंतो जिवेगिनः ॥ ते कामरूपिणः शूराः दंष्ट्रिणः पिंगलेक्षणाः । मातंगा इव नर्दंतो ध्वस्तकेशा नि
शाचराः । परिवार्य महावीरं महाकायं खरात्मजं । अभिजग्मुस्ततो हृष्टाश्चालयंतो वसुंधरां । शंखभेरीसहस्राणां
आहतानां च सर्वतः । क्ष्वेडितास्फोटितानां तु तत्र शब्दो महानभूत । प्रभृष्टोपकरात्तस्य प्रतोदः सारथेस्तदा । प
पात सहसा चैव राक्षसस्य रथध्वजः । तस्य ये रथयुक्ताश्च हया विक्रमवर्जिताः । चरणैराकुलैर्गत्वा साश्रुपा
तमुखा ययुः । प्रवाति पवनस्तस्य सपांशुः खरनिस्वनः । निर्याणे तानि रौद्रस्य मकराक्षस्य दुर्मतेः । तानि दृष्ट्वा नि
मित्तानि राक्षसा वीर्यसंमताः । अचिंत्य गताः सर्वे यत्र तौ रामलक्ष्मणौ । घनगजमहिषांगतुल्यवर्णाः सम
रमुखेष्वसकृद्गदासिभिन्नाः । अहमहमिति युद्धकौशलास्ते रजनिचराः परिबभ्रमुर्नदंतः ॥ इति मकरा
क्षनिर्याणं नाम सर्गः ॥ ॥ निर्गतं मकराक्षं ते दृष्ट्वा वानरपुंगवाः । आप्लुत्याप्लुत्य सहसा योद्धुकामा व्यवस्थिताः ।
ततः प्रवृत्तं युद्धं तु तुमुलं लोमहर्षणं । निशाचरप्लवंगानां देवानां दानवैरिव । शरशूलनिपातैश्च शिलापरि ७०
घपातनैः । अन्योन्यं पोथयंति स्म तदा कपिनिशाचराः । शक्तिशूलगदाखड्गैः तोमरैश्च निशाचराः । पट्टिशै
र्भिंडिमालैश्च बाणपातैश्च संततं । प्रासमुद्गरखड्गैश्च निर्घातैरायसैस्तथा । कदनं कपियूथानां चक्रुस्ते

निकुंभपरिघोद्धूतं भ्रमतांबनमस्थलं। दुरासदः सुसंक्षोपात् परिघाभरणप्रभः। कोपोद्धितो निकुंभाग्निर्युगांताग्नि
रिवोत्थितः। राक्षसा वानराश्चैव न शेकुः स्पंदितुं भयात्। हनुमांस्तु विवृत्योरस्तस्थौ प्रतिमुखो बली। परिघोपमबाहु
ः सपरिघं भास्करप्रभं। बलवान्वै च तस्तस्य पातयामास वक्षसि। स्थिरे तस्योरसि व्यूढे परिघः शतधा गतः। विकी
र्यमाणः क्रमयात्कक्ष्माशनिरिवांबरे। स तु तेन प्रहारेण विचचाल महाकपिः। परिघेण समाधूतो यथाभूमिच
लेऽचलः। स तथाभिहतस्तेन हनुमान् प्लवगर्षभः। मुष्टिं संवर्तयामास वज्रवेगोपमं बली। तमुद्यम्य महातेजा नीयोनि
कुंभं प्रतिजग्मिवान्। अभिसंपातयामास वेगवान् समिमर्द्दिषु। ततः प्रस्फोटचर्मास्य प्रववर्त्तं शोणितं तदा। मुष्टिना ते
न संजज्ञे ज्वाला विद्युदिवोत्थिता। स तेन प्रहारेण व्यर्जन्म तत्कुक्र मुहुर्मुहुः। आस्कंधे पुधिजग्राह हनुमंतं स राक्षसः। त
ततो रक्षोभिराक्रुष्टं आसीर्लंकागतैरपि। निकुंभेनोद्धृतं दृष्ट्वा हनूमंतं जयैषिणा। स तथा ह्रियमाणोपि कुंभकर्ण
सुतं तदा। निजघानोरसि क्रुद्धो वज्रवेगेन मुष्टिना। उत्क्षिप्यास हनूमंतं निपिपेषाशु वीर्यवान्। मोक्षयित्वा तथा
त्मानं क्षितिमभ्यवपद्यत। अथैनं निष्पन्नुत्पपाताशु निकुंभं मारुतात्मजः। निजघान महावीर्यो मुष्टिना राक्षसोत्तमं।
स तथा हन्यमानोपि कुंभकर्णात्मजो बली। आजघानानिलसुतं वज्रकल्पेन मुष्टिना। स तथाभिहतस्तेन प्रमघ नयने कपि
समुत्पत्य स वेगेन निपपातास्य वक्षसि। स परिगृह्य च बाहुभ्यां आवृत्य च शिरोधरां। अपातयत्तस्य शिरो भैरवं नदतः
स्वरं। अथ विनदति स्फुदिते निकुंभे पवनसुतेन बभूव तत्र युद्धं। दशरथसुतराक्षसेंद्रसून्वोर्भृशतरमागतरो
षयोः सुभीमं॥ इति निकुंभवधो नाम सर्गः॥ निकुंभं निहतं दृष्ट्वा कुंभं चैव निपातितं। रावणः परमामर्षी प्रज
ज्वाल यथानलः। नैर्ऋतः क्रोधशोकाभ्यां द्वाभ्यां तु परिमूर्छितः। ततः संचिंत्य मनसा दशग्रीवश्चिरात्तु स्वयं। खरपुत्रं वि
शालाक्षं मकराक्षमनोदयत्। गच्छ पुत्र मयाज्ञप्तो बलेन महता वृतः। राघवं लक्ष्मणं चैव जहि तौ च वनौकसः।
शाल्पसुद्धर मे क्षिप्रं स्वापारुषपुपात्रितः। अयं ते राक्षसं लुवार ए एतेनानुगमिष्यति। खरस्य सदृशो वीर्यैः क्रमस्प
॰मितविक्रमः। त्वं हि दिव्यास्त्रविद्वै च मायो

युद्धाः रुधिरार्द्रमुखाश्च पुष्टाः रक्तपक्षाः ङ्काश्च हि । खे गता वसुधां सेव अभिषंति समंततः । कक्क से किं वृथा मूढ बहून्यस
दशान्यपि । न रणे शक्यते जेतुं विना युद्धेन वाग्बलात् ॥ एवमुक्तस्तु रामेण खरपुत्रो निशाचरः । बाणौघानमुमुचे
तस्मै राघवाय रणाजिरे । तान् शरान् शरवर्षेण रामश्चिच्छेद नैकधा । निपेतुर्भुवि ते छिन्ना रुक्मपुंखाः सहस्रशः ।
ततो युद्धमभूत्तत्र समेत्यान्योन्यमोजसा । खरराक्षसपुत्रस्य रामस्य च महात्मनः । जीमूतयोरिवाकाशे घोषात तलयो
स्तयोः धनुर्मुक्तः स्वनोत्सृष्टः श्रूयते हि रणाजिरे । देवदानवगंधर्वाः किंनराः समहोरगाः । अंतरिक्षगताः सर्वे द्र
ष्टुकामास्तदद्भुतं । विद्धमन्योन्यगात्रेषु द्विगुणं वर्धते परः । कृतप्रतिकृतेन्योन्यं कुर्वीते तौ रणाजिरे । शरौघसंतताः
सर्वा दिशः स विदिशस्तथा । संछिन्ना वसुधा नैव समंतात् न प्रकाशते । राममुक्तांस्तु तान् बाणान् राक्षसो विच्छिन
द्रणे । रक्षोमुक्तांश्च रामो वै नैकधा प्राच्छिनच्छरैः । ततः क्रुद्धो महाबाहुर्धनुश्चिच्छेद वैषुभिः । अष्टाभिरथ नाराचैः
सूतं विव्याध राघवः । भित्वा परं रथं रामो रथ्याद्श्वानमोदयत् । विरथो वसुधां प्राप्य मकराक्षो निशाचरः । अधि
कं क्रोधसंरब्धः शूलं जग्राह पाणिना । त्रासनं सर्वभूतानां युगांताग्निसमप्रभं । परिभ्राम्याथ तत् शूलं प्रज्वलंतं स निशा
चरः । क्रोधात् संप्राहिणोत्तस्मै राघवाय महात्मने । आपतंतं ज्वलंतं तं खरपुत्रकरच्युतं । बाणैः स त्रिभिराकाशे श
लं चिच्छेद राघवः । तत् छिन्नं बहुधा शूलं दिव्यहाटकभूषितं । विदार्यं तं महोल्केव रामबाणार्दितं भृशं । तत् शूलं नि
हतं दृष्ट्वा रामेणाद्भुतकर्मणा । साधु साध्विति भूतानि व्याहरंते नमस्तले । तत् दृष्ट्वा विफलं शूलं मकराक्षो निशाच
रः । मुष्टिमुद्यम्य काकुत्स्थं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् । स तं दृष्ट्वा विफलं शूलं मकराक्षो पतंतं तं प्रहस्य रघुनंदनः । पावका
स्त्रं ततो रामः संदधे स्वशरासने । तेनास्त्रेण हतं रक्षः काकुत्स्थेन तदा रणे । संछिन्नहृदयस्तत्र पपात च ममा
र च ॥ ततस्ते राक्षसाः सर्वे मकराक्षे निपातिते । लंकामेवाभ्यधावंत रामबाणार्दितास्तदा । दशरथनृपपुत्रबाणवे
गै रजनिचरं निहतं खरात्मजं तं । ददृशुरतिबलं सुराः प्रहृष्टा गिरिमिव वज्रहतं द्रुणदिशासं ॥ इति मकराक्ष ७१
वधो नाम सर्गः ॥ ॥ निहतं मकराक्षं तु दृष्ट्वा रामेण संयुगे । शक्रजित्तु महान् क्रुद्धो विवेश रणसंकटं ॥ छ ।

रजनीचराः। शरैरग्निशिखामालैः खरपुत्रेण वानराः। संत्रान्तमनसः सर्वे दुःखेनुर्भयपीडिताः। तान् दृष्ट्वा राक्षसाः
सर्वे द्रवमाणान् वानरान् राक्षसः। ते दुस्ते सिंहवत् हृष्टाः युद्धे तोक्षितकाशिनः। विद्रवत्सु ततस्तेषु वानरेषु समंततः। राम
स्तान् वारयामास शरवर्षेण राक्षसान्। वारितान् राक्षसान् दृष्ट्वा मकराक्षो निशाचरः। क्रोधानलसमाविष्टो वचनं चेद
मब्रवीत्। क्वासौ रामः सुदुर्बुद्धिर्येन मे निहतः पिता। जनस्थाने गतः पूर्वं सानुजः सपरिच्छदः। अद्य गंतास्मि वैरस्य
पारं विरजनीचराः। सुहृदां च विवसर्वेषां निहतानां रणाजिरे। हत्वा रामं सुदुर्बुद्धिं लक्ष्मणं वा निशाचराः। तयोः शोणि
तैः स्पंदैः करिष्ये सलिलक्रियां। एवमुक्त्वा महाबाहुः युद्धे स्वरजनीचरः। आलोकयत् ततः सर्वं बलं रामदिदृक्ष
या। आहूयमानो बहुभिः वानरैर्बलिशालिभिः। युद्धाय स महातेजा रामादन्यं न वेक्षति। मार्गमाणस्ततो रामं बल
वान् रजनीचरः। रथेनाम्बुदघोषेण विचरन् तामनीकिनीं। दृष्ट्वा राममहत्स्वर्कं लक्ष्मणं वा निशाचरः। सशरपाणिना
हृष्टचित्तं वचनमब्रवीत्। तिष्ठ राम मया सार्धं द्वंद्वयुद्धं प्रयच्छ मे। त्याजयामि तत् याजयिष्यामि धनुर्मुक्तैः शितैः शरैः
यत्तदा दंडकारण्ये पितरं हतवानसि। अनागसं स्वकर्मस्थं क्रत्वाको पौनिवर्तते। दृष्ट्वा ते वापि वाणानि दुरात्म
न्नमम राघव। यन्मया हि न दृष्टस्त्वं तस्मिन् काले महाहवे। दिष्ट्यासि गोचरं राम त्वं प्राप्तो मम गोचरे। दर्शने कांक्षिम
तस्य क्रुद्धान्तस्य सिंहस्येव वने मृगः। अद्य मद्बाणवेगेन प्रेतानां विषयं गतः। ये त्वया निहताः शूराः तैः सह त्वं समेष्यसि
बहुनात्र किमुक्तेन शृणु राम वचो मम। पश्यंतु लोकाः सकलाः त्वां मां च विचरणाजिरे। अस्त्रैर्वा गदया वापि बाहुभ्यां वा
महाहवे। अभ्यस्तं येन यद्राम वर्तितं तेन नो मृधं। तेन मां प्रति युध्यस्व येन ज्ञातोसि सत्कुले। अद्य मद्बाणनिर्भिन्नांस्त्व
त्वां गंधि तिजो क्षितं। क्रव्यादः संघाः कुर्वंतु रणे रणपरिस्कृतं। मद्बाहुगोचरगतः सांप्रतं न विषति। मकराक्ष
वचः श्रुत्वा रामो दशरथात्मजः। अब्रवीत् प्रहसन् वाक्यं उत्तरोत्तरवादकं। चतुर्दशसहस्राणि रक्षसां त्वत्पिता च सः। त्रि
शरा दूषणश्चैव हता मे दंडके वने। स्वादितास्त्वंतमांसेन गृध्रगोमायुवायसाः। भविष्यं। यद्य मे पापतीक्ष्णैः ... नखा

तेहन्यमानाबाणौघैस्तेनामित्रेणसंयुगे। शालमाश्रवसंपेतुर्वानराःसर्वतोदिशं। केचिद्दारुरुहुर्वृक्षान्
केचिद्धारणीधरान। केचिन्निद्रुद्रुकुयसहसावानरास्तुगतासवः। केचित्तत्रयुर्युधं ते योधव्रतमनुव्रताः। तेन
दायोधिनस्तस्यसंग्रामेदृष्टविक्रमाः। विज्ञायवानरान्सर्वान्इंद्रजित्समितिंजयः। रणात्परिययौश्री
घ्रंस्वांपुरींरावणपालितां। हतेषुतेषुरक्षःसुरावणोराक्षसाधिपः। आदिदेशाथसंक्रुद्धोरणायेंद्रजितंपु
त्रं। जहिवीरमहावीर्योरणेराघवलक्ष्मणौ। अदृश्योदृश्यमानोवासर्वथात्वंबलाधिकः। वानरानेवसुग्रीवं
वानरार्थैर्विभीषणं। त्वमप्रतिमकर्माणंइंद्रंजयसिसंयुगे। किंपुनर्मानुषौदृष्ट्वानहनिष्यसिपुत्रक। तथोक्तो
राक्षसेंद्रेणपरिगृह्यपितुर्वचः। यज्ञभूमौसविधिवत्जुहावाग्निमथेंद्रजित्। जुह्वतिस्थापितत्वाग्निंरक्षसो
भीमकर्माणः। आजग्मुस्तत्रविक्रांताराक्षसायत्ररावणिः। दर्भाश्शरपत्राणिसमिधोप्यबिभीतकाः। लोहितानिव
वासांसिश्रुवंकार्ष्णायसंतथा। सर्वतोग्निंसमास्तीर्यशरपत्रैःसतोमरैः। छागस्यकृष्णवर्णस्यक्रिवाजग्राह
शोणितं। जुहावसमहातेजाततोवह्निर्महार्चिषः। बभूवुस्तानिलिंगानिविजयंप्रतितस्यवै। प्रदक्षिणावर्तशिखः
तप्तहाटकसंनिभः। हविस्तत्प्रतिजग्राहपावकःस्वयमुत्थितः। हुत्वाग्निंतर्पयित्वाचदेवदानवराक्षसान्। आ
रुरोहरथंदिव्यमंतर्धानगतंशुभं। सवाजिभिश्चतुर्भिश्चबाणैश्चनिशितैर्युतः। आरुह्यमानोवपुषातपनीय
विभूषितः। शरैश्चंद्रार्धचंद्रैश्चसरथःसमलंकृतः। जांबूनदमहाकंबुदीप्तपावकसंनिभः। बभूवेंद्रजितः
केतुर्वैडूर्यसमलंकृतः। तेनवादित्यकल्पेनब्रह्मास्त्रेणाभिपालितः। सबभूवदुराधर्षोरावणिःसमहाबलः।
भुजवीर्येणवत्रामानूअस्त्रेणचसमायुतः। सोभिनिर्यायनगरात्इंद्रजित्समितिंजयः। हुत्वाग्निंराक्षसे
मंत्रैः अंतर्धानगतोब्रवीत्। अद्याहंतौमहावीर्यौमिथ्याप्रव्रजितौरणे। जयंपित्रेप्रदास्यामिहत्वातौरा
मलक्ष्मणौ। अद्यनिर्वानरामुर्वीहत्वाराघवलक्ष्मणौ। करिष्येपरमप्रीतिमित्युक्त्वांतरधीयत। अत्युग्रातस ७२
संक्रुद्धोरावणेनप्रचोदितः। तीक्ष्णकार्मुकनाराचैःपर्जन्यइव

ततो युद्धं समभवत् राक्षसानां वानरैः सह । निघ्नतां तत्र चान्योन्यं निशाचरवनौकसां । आक्रीडमिव रुद्रस्य घ्नतः कालात्यये
पशून् । रावणिस्तु सुसंक्रुद्धो तान् वानरान् निशाचरान् । युध्यंत सर्वतो हृष्टा वानराणां जिघांसया । ततस्ते राक्षसा
ः सर्वे नर्दतो युद्धकांक्षिणः । अभ्यवर्षंस्तदा घोरा वानरान् शरवृष्टिभिः । ते वध्यमानाः समरे वानराः पादप
युधाः । अभ्यद्रवंत ततः सहसा राक्षसान् भीमविक्रमाः । केचित् शृंगाणि संगृह्य मुष्टिभिश्च घ्नन्तापरे । वा
नराः समरे तस्मिन् राक्षसान् रुक्षराहवे । जानुभ्यां निकृताः केचित् वानरैस्ते निशाचराः । बभ्रमुर्नष्टसं
ज्ञाश्चैव मत्ताः पर्वतशादिताः । भग्नजंघोरुपृष्ठाश्च केचित् विनिहताः भुवि । अभ्यद्रवंत ततः सहसा राक्षसा
भीमविक्रमाः । भिन्नोष्ठा भिन्नहनवो राक्षसा भिन्नमस्तकाः । सुस्रुवुः शोणितं भूरि नागा गैरिकधातु
मिवात् । निहता तेऽन्यमानौ । अथ पतद्भिः पर्वतैरपि । स्वनद्भिर्नष्टचेष्टैश्च क्रूरमायोधनं बभौ । राक्षसाश्च
रुवः स्तत्र निहता वानरैरपि । प्राधावंत ततः परे यत्र कालं कामेव निशाचराः । तेषां आक्रंदतां लंकां त्रवकंपे समं
ततः । वानरास्ते भयार्तानां राक्षसानां समं ततः । इंद्रजिच्च ततः क्रुद्धो महामास महाबलः । वानराणां शरा
राणि व्यविधज्रावणात्मजः । शरेणैकेन चहरान् नवसप्तच पंच च । बिभेद स महान् क्रुद्धो राक्षसान् संप्र
हर्षयन् । स शरैः सूर्यसंकाशैः शातकुंभविभूषितैः । वानरान् समरे भीमः अममाथ सुदुर्जयः । ततोष्टा
दशभिर्बाणैः द्विविदं गंधमादनं । विव्याध दशभिश्चैव नलं हरादवस्थितं । सप्तभिश्च महावीर्यो नीलं मर्म
इंकृति त विदारणैः । पंचभिर्निशातैश्चैव गवाक्षं विव्याध मार्गणैः । अपरैः सप्तभिर्बाणैर्वानरान् स रणाजिरे । त्र्यय
विध्यत लांकिं कं सप्तभिः सप्तभिः शरैः । ततस्ते वानराः शूराः भिन्नदेहा विचेतसः । व्यथिता विद्रवं तिस्म
रुधिरेण समुक्षिताः । केचिन्नार्तस्वरं चक्रुर्विभिन्ना वानरा रणे । रक्षोबाणहताः केचित् निपेतुश्च गतासवः ॥

नांतरखिन्नां। रोषताम्रेक्षणो वीरो निर्जगाम पुनर्बली। स पश्चिमेन द्वारेण प्रययौ राक्षसेश्वरः। इंद्रजित्तु परमोद्वि-
ग्न परेषां जयन्नत्र्यं। मेघनादस्ततो दृष्ट्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ। रणायाभ्युद्यतौ वीरौ मायां प्रादुष्करोत्तदा। रथे
ततां व्यवस्थाप्य रावणी राक्षसैर्वृतः। सीतां मायामयीं कृत्वा तस्या वधमरोपयत्। स सर्वेषां मोहनार्थं कृत्वा बुद्धिं सु-
दुर्मतिः। हंतुं सीतां व्यवसितः कपीनामभितो ययौ। तं दृष्ट्वा त्वभिनिर्यांतं काननान्नू काननौकसः। उत्पेतुरभिसं-
रब्धाः शिलाहस्ता युयुत्सवः। हनुमान् पुरतस्तेषां जगाम हरियूथपः। उद्यम्य सुमहच्छृंगं पर्वतस्य दुरासदं।
स ददर्श निरानंदां सीतामिंद्रजितो रथे। एकवेणीधरां सीतां रक्षोहस्तवशंकृतां। परिक्लिष्टैकवसनां मंडनार्ह-
ममंडितां। रणरेणुसमादिग्धां मर्शरूक्षां वराननां। रजोमलाभ्यामालिप्तैः सर्वगात्रैर्विलक्षितां। ददर्श हनुमा-
न् तत्र सपंकामिव पद्मिनीं। मुहूर्तमिव सा तेध मिति निश्चित्य यत्नतः। बभूवाविरदृष्टा हि तेन सा जनकात्मजा। तां
दीनां मलदिग्धांगीं रथस्थां प्रेक्ष्य मैथिलीं। बाष्पपर्याकुलमुखो हनुमान् व्यथितोऽभवत्। अब्रवीत्तां विशोकार्तां निरा-
नंदां तपस्विनीं। दृष्ट्वा सीतां रथस्थां तां रावणेः सुदुरात्मनः। किं विकर्षितमस्येति चिंतयन्स महाकपिः। सह तैर्वान-
रैः सर्वैरभ्यधावत रावणिं। तद्वानरबलं दृष्ट्वा रावणिः क्रोधमूर्छितः। कृत्वा विकोशं निस्त्रिंशं प्रजहास महास्वनं
रा प्रगृह्य वसनं केशेषु रावणिर्जनकात्मजां। क्रोशंतीं रामरामेति दृष्ट्वा मायामयीं तदा। पंडरंतिमसिं गृह्य केशपक्षे परामृश-
त्। गृहीतां तां तदा दृष्ट्वा हनुमान् दैन्यमागतः। सुदुःखं वारि नेत्राभ्यामुत्सृजन् पवनात्मजः। अब्रवीत्परमक्रुद्धो रावणिं
परिभर्त्सयन्। नृशंसानार्य दुर्वृत्त क्षुद्र पापविनिश्चयः। ब्रह्मर्षीणां कुले जातं राक्षसीं योनिमाश्रितं। धिक् त्वां पाप-
समाचारं यस्य ते मतिरीदृशी। अनार्येनाधृते कार्यं ईदृशं सुविगर्हितं। च्युतां गृहाच्च राज्याच्च रामहस्ताच्च मैथिलीं
अनागसं तु विवशां त्वं पापां किं जिघांससि। सीतां हत्वा न चिरात् जीवितं मोक्ष्यसे ध्रुवं। वधार्हैः कर्मणा तेन मम ह-
स्तगतोऽद्यसि। ये च स्त्रीघातिनां लोका ये चैव वध्यघातिनां। इह जीवितमुत्सृज्य प्रेत्यतानुप्राप्स्यसे। एवं ब्रुवाणो ७३
हनुमान् बहुभिर्वानरैर्वृतः। अभ्यधावत संक्रुद्धो राक्षसेंद्रसुतं प्रति। आपतंतं तदानीकं तदा भीमं वनौकसां।
राक्षसानां भीमकर्माणां समरे प्रत्यवारयत्। तं बाणसहस्रैस्तु विक्षोभ्य हरिवाहिनीं। परिवार्य हनुमंतं प्रत्यु-

तीक्ष्ण रश्मिमान् । तं तु विज्ञाय संप्राप्य सरथं राम लक्ष्मणौ । धनुष्पाणि ततो रुष्टावादित्याम्यस्त्राणि वा रुरुतुः प्रकाशयन्तौ
तौ गगनं शरजालैर्महाबलौ ॥ तौ बाणैः सूर्यसंकाशैः निवृत्तं घ्नन्तरासुरं । स बाणैरशनिं विविधांस्ततश्चैनं प्रकाशयन् श्रीराम
न्तः । सर्वादिशश्च संक्रुद्धो नाशार तिमिरावृतः । निर्घोषा घात निर्घोषो नापि नाकिंशुरश्वनः । क्रूरक्रूरेण नरतस्त विजय ठा
स्य नवरूपं प्रकाशयते ॥ रथेन नानातिमिरावृते न र मा किरे व्योम्नि समाश्रितेन । जुहु संशाखामृगयूथपानां व कुरी ॥
कारकव्यानिरपोप्रकृष्टः ॥ इंद्रजित युद्धं नाम सर्गः ॥ घनांधकार तिमिरे शिलानर्थमभ्यतुनः । वर्षसमहाबा युद्ध
हुर्नीरावशरवर्षिमान् । स रामं सूर्यसंकाशैः घोरैश्च निशितैः शरैः । बिभेद समरे क्रुद्धः सर्वगात्रेषु रावणिः । क्वार
तौ हन्यमानौ नाराचैर्व्रजैरान्निरिव पर्वतौ । हेमपुंखान्नरव्याघ्रौ बाणान्मुमुचतुः शरैः । अंतरिक्षान् समासाद्य
रिपुंकं कपतत्रिणः । निकृत्ता पन्नगा भूमौ निपेतुः शोणितस्रवाः । अतिमात्रं शरौघेण पाड्यमानो रघूत्तमः । रा
शीन्स पतताम्भूमौ अप्येकैकं द्विधाकरोत् । यतो यतो हि दृदृशे शरा नापतन् शिताः । ततस्ततो दाशरथिर्विस
सर्जशरोत्तमान् । रावणिस्तु ततश्चार्धं रथे नातिरथः पतन् । विव्याध तौ राजपुत्रौ रघुश्रेष्ठौ निशितैः शरैः । तेना
तिविद्धौ तौ वीरौ रुक्मपुंखैः शितैः शरैः । बभूवतुस्सदारे त्वां बंधुजीव स्वजौ पुमो । नास्य वेद गतिं किंचिन्नरूप
न धनुस्स्वनं । न चिवास्य ग्रितिकश्चित्सूर्यस्येवाभ्रसंप्लवे । तेन विद्धा श्च हरयो निहिताश्च गतासवः । निपेतुः श्त
शस्त्रबलिनो धरिणीतले । लक्ष्मणस्तु संक्रांतं क्रुद्धो भ्रातरमब्रवीत् । ब्राह्ममस्त्रं प्रयोक्ष्यामि वधार्थं सर्वरक्षसां
तमुवाच ततो रामो लक्ष्मणं शुभलक्षणं । नैकस्य हेतो रक्षांसि सर्वे शोहं तु महेसि । अयुध्यमानं प्रच्छन्नं प्रांजलिं
शरणागतं । बालं प्रसुप्तं मत्तं वा न त्वं हंतु मिहार्हसि । आस्यैव तु वधे यत्नं करिष्यावो नरर्षभ । आदेक्ष्यावो महावे
गानकामगान्हरिस्त्रूपपान् । एतं वमार्गयिष्यंति दृष्ट्वा वानरपुंगवाः । इंद्रं धेर्षभ्रूमिं निशते कुरामारसातलं
वा प्येनं नभस्तलं वा । यद्य निगूढो हि मदस्त्रदिग्धः पतिष्यते भूमितले गतासुः । इत्येवमुक्त्वा वचनं महात्मा यशास्य प्र
वीरः प्लवगर्षभैर्वृतः । वधाय रौद्रस्य नृशंसकर्मणः तदा महात्मा त्वरितं निरैक्षत । इंद्रजिद्वधादेशः सर्गः ॥
स विज्ञाय मतिं तस्य राघवस्य महात्मनः । संनिवृत्याहवात्तस्मात्प्रविवेश महापुरीं । सो करोद्रवधं तेष्वां राक्षसः ।

=सरामः ।१

क्षसानां कदनं चकार स महाबलः। ततो वानरसैन्येन कालांतकयमोपमः। स तु शोकसमाविष्टः कोपेन
तु महाकपिः। हनुमान् राक्षसरथे पातयन् महतीं शिलां। तमापतंतीं दृष्ट्वा स रथः सारथिना सह। विधे
याद्य समाश्रु युक्तः सहस्रमपवाहितः। तमिंद्रजितमप्राप्य स सारथिरथं तदा। विवेश धरणीं भित्वा सा शि
ला यत्र तां गता। राक्षसानामनीकस्य बीभत्सं इंद्रजित् माहवे। मुक्त्वा युयुत्सुना धीरं सारथिं वाप्य पूरयन्। प
तितायां शिलायां तु रक्षसां व्यथितं तं वर्मं। तामभ्यधावन् नुशतशो नर्दंतः कानरनैकशः। ते क्रमाश्च महाकाया
न गिरीणां शिखराणि च। अक्षिपन् द्विषतां मध्ये वानरा भीमविक्रमाः। वानरेस्ते महावीर्या भीमरूपा निशा
चराः। वार्यादमिरि नाच दे विंति रुद्धे शिलातले। स्वसैन्यमभिवीक्ष्याथ वानरार्दितमिंद्रजित्। अगृह्णादायु
धं क्रुद्धः परानभिमुखो ययौ। स शरौघानवासृजत् स्वसैन्ये नाभिसंवृतः। जघान कपिशार्दूलान् सुब
क्षिप्तः हून् स्वयंतोकमानान्। शूलैरशनिभिः खड्गैः पट्टिशैः पाशमुद्गरैः। ते वाप्यनुचरास्तस्य वानरान् ज
घ्नुराहवे। सस्कंधविटपैः शालैः शिलाभिश्च महाबलाः। हनुमान् कदनं चक्रे रक्षसां भीमकर्मणां। स
निवार्य परानीकमब्रवीत्तान् वनौकसः। अवर्तंतो निवर्तध्वं तेनः साध्यमिदं बलं। त्यक्त्वा प्राणान् हि योद्धारो यूयं
रामप्रियचिकीर्षया। यन्निमित्तं च युध्यामः सा हता जनकात्मजा। इममर्थं च विज्ञाप्य रामसुग्रीवयोर्द्व
योः। तौ यत्प्रतिविधास्येते तत्करिष्यामहे पुनः। इत्युक्त्वा वानरश्रेष्ठो राक्षसान् वारयन् स्वयं। शनैः शनै
रसंभ्रांतः सबलः संनिवर्तयत्। ततः प्रेक्ष्य हनूमंतं। व्रजंतं यत्र राघवौ। निकुंभिलामथासाद्य जुह
वाग्निं तमिंद्रजित्। यज्ञभूम्यां तु विधिना पावकस्तेन रक्षसा। हूयमानः प्रजज्वाल जपहोमवषट्कृतः। ७४
सोऽर्चिष्मान् ददृशे वाप्यां पूयशोणितवान् पुनः। संध्यागत इवादित्यः परिवेषसमन्वितः। अथेंद्रजित्

ब्रवीदिंद्रजित्तदा। सुग्रीवस्त्वं च रामश्च यन्निमित्तमिहागताः॥ तां हनिष्यामि वैदेहीं एषाद्य तव पश्यतः। इमां
हत्वा ततो रामं लक्ष्मणं त्वां च वानरं। सुग्रीवं च हनिष्यामि तं चानार्यं विभीषणं॥ न हंतव्याः स्त्रियश्चेति यद्ब्रवी
षि प्लवंगम। पीडाकरममित्राणां यत्स्यात्कर्तव्यमेव तत्॥ तमेवमुक्त्वा रुदतीं सीतां मायामयीं ततः। शितधा
रेण खड्गेन जघानेंद्रजित्स्वयं। यज्ञोपवीतमार्गेण छिन्ना तेन तपस्विनी। सा पृथिव्यां पृथुश्रोणी पपात प्रियदर्शि
ना। तामिंद्रजित्स्त्रियं हत्वा हनुमंतमुवाच ह। मया रामस्य पश्येमां कामे पत्नीं विनाशितां॥ एवं खड्गेन रुदतीं हत्वा
तां चारुदर्शनां। आस्थितः सरथे हृष्टो विननाद महास्वनं। व्यावृत्तास्यस्य नदतः तमुग्रं भीमदर्शनं। वानराः शु
श्रुवुः शब्दं अनुरूपमवस्थिताः॥ तमशनिपटुवेगनिस्वनं विननदितमिंद्रजितो महास्वनं। रिपुभयजन
नं निशाम्य ते भयचकिता हरयश्च प्रकंपिरे॥ तथा तु सातां विनहत्य दुर्मतिः प्रहृष्टचेताः स बभूव रावणिः॥ प्र
हृष्टरूपं तं निरीक्ष्य वानराः विषण्णरूपाः समभिप्रदुद्रुवुः॥ विषण्णचित्ता बलिनं बलायसो बलाधिकं रा
क्षबलप्रमर्दनं। विहाय संग्रामशिरोगतं तदा प्रतस्थिरे वायुसुतं तरस्विनं॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे युद्धकांडे सी
तावधोनाम सर्गः॥ ॥ श्रुत्वा तं भीमनिर्ह्रादं शब्दं शक्राशनिस्वनं। वीक्षमाणा दिशः सर्वा दुद्रुवुर्वानरर्षभाः॥
तानुवाच हरीन् सर्वान् हनुमान्मारुतात्मजः। विषण्णवदनान् दीनान् त्रस्तान् विद्रवतः पृथक्॥ किमि
दं विषण्णवदना विद्रवंति प्लवंगमाः। त्यक्त्वा युद्धसमुत्साहं शूरत्वं वः क्व तद्गतं॥ पृष्ठतोनुव्रजध्वं मामग्रतो यां
तमाहवे। शूरैरभिजनोत्पन्नैः न युक्तं विनिवर्तितुं॥ इत्येवमुक्ताः हरयः समारोपितविक्रमाः। शैलशृंगा
णि जगृहुः क्रमांश्च निविधान् बहून्॥ अभिपेतुश्च नर्दंतो राक्षसान्वानरर्षभाः। परिवार्य हनूमंतं अन्वयु
स्ते महाहवे। सर्वैर्वानरमुख्यैस्तु हनुमान् परिवारितः। हुताशन इवार्चिष्मान् व्यदहत् शत्रुवाहिनीं॥ सरा

वध्यंते वधकर्माणो यद्यधर्मेण राघव । वधकर्महतो धर्मः स हतः किं करिष्यति ॥ अथवा विहितेनायं हन्यते हंति
वापरं । वधेन लिप्यते तेन तस्मात् पापेन कर्मणा । अदृष्टः प्रतिसंहारो यदि पापस्य कर्मणः । कथं शक्यं प
रं प्राप्तुं धर्मेणारिविनाशनं । अथ वै दुर्बलं रुक्षा बलं धर्मो न वर्द्धते ॥ दुर्बलोऽहतमर्यादो न सेव्य इति मे मतिः ॥
पुरुषे बले स्याद्य दि वा हर्षो गुणभूतः समानहः । धर्ममुत्सृज्य वर्त्तस्व यथा धर्मे तथा बले ॥ अथ वे सत्यवचनं धर्मः किल
धर्मस्य परो मतः । अनृतस्त्वं स्य करुणः किं न बद्धः पिता त्वया । अथ स्वर्गमतं दानं धर्मोयमिति राघव । धर्ममूलफलं छिन्नं राज्य
मुत्सृज्य त्वया ॥ अर्थेभ्यो हि समृद्धेभ्यः संभृतेभ्यस्ततस्ततः । क्रियाः सर्वाः प्रवर्त्तंते पर्वतेभ्य इवापगाः । अर्थेन हि
विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधसः । व्युच्छिद्यंते क्रियाः सर्वा ग्रीष्मे कुसरितो यथा । सोयमर्थं परित्यज्य सुखका
मः सुखैधितः । पापमारभते कर्त्तुं तत्र दोषो हि जायते । यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बांधवाः । यस्या
र्थाः स पुमान्लोके यस्यार्थाः स च पंडितः । यस्यार्थाः स महाभागो यस्यार्थाः स गुणान्वितः । यस्यार्थाः स च विक्रांतो
यस्यार्थाः स च बुद्धिमान् । यस्यार्थास्तस्य सर्वार्था यस्यार्थाः सोऽध सम्मतः । यस्यार्थो धर्मकामार्थास्तस्य सर्वं
प्रदक्षिणं । अधनेनार्थकामेन कर्तुं धर्मो न शक्यते । अर्थैरर्थी हि बध्यंते गजैर्वनगजा इव ॥ अर्थैस्यैते परि
त्यागे दोषाः प्रव्याहृता मया । राज्यमुत्सृजता वीर या तु बुद्धिस्त्वया कृता । धर्मः क्रोधश्च कामश्च हर्षो दर्पः क्रतं दपः । अ
र्थादेतानि सर्वाणि प्रवर्त्तंते न संशयः । येषामर्थे द्धयं लोकः न रतां धर्मचारिणां । ते नार्थास्त्वयि दृश्यंते दुर्दिनेषु
यथा ग्रहाः । धनमर्जय काकुत्स्थ धनमूलमिदं जगत् । विशेषं नाधिगच्छामि निर्धनस्य मृतस्य च । वंगलश्च दरिद्रश्च द्वा
वेतौ सदृशौ मम । वंगलस्य न गच्छंति दरिद्रो न प्रयच्छति । त्वयि प्रव्रजिते वीर पितर्युपरते तथा ॥ रक्षसापहृता भार्या प्रा
णैः प्रियतरा सुता । तव सह्यमिदं घोरं दुःखमिंद्रजिता कृतं । कर्मणा व्यपनेष्यामि तस्मादुत्तिष्ठ राघव । अहमन ७५
घ तवाग्नितः प्रियार्थं जनकसुतानिधनं च संनिरीक्ष्य । सरथगजहयां सराक्षसेंद्रां भृशमिषुभिर्विनिपातयामि
लंकां ॥ =

येषु धर्मश्च ते ध्रर्वाः फलं स्यादेव मेतयोः। यावदर्थं व्यवर्धन्ते ये ह्यधर्मः सुदारुणः। १५ यत्र॥

राक्षसराजस्य कुर्जुत्तावहर्यं विधिनाविधिज्ञः। दृष्ट्वा व्यतिष्ठंत नराक्षसास्ते महासमूहेषु नयानयज्ञाः।
इति वानरापसर्पणो नाम॥ ॥राघवश्चापि बलवान् न कातरक्षसवानोकसां। कृत्वा संग्राममनिर्वीर्यं जीव
वंतमुवावह। सोम्यनूनं हनुमतो निर्यसंग्राममूर्द्धनि। श्रूयते हि महान् नामः सुमहानायुधस्वनः
तज्जक्ष्व रुसाहाय्यं स्वबलेनाभिसंवृतः। अगच्छत् पश्चिमं द्वारं हनुमान् यत्र वानरः॥ अथायांतं हनूमं
तं ददर्श द्वीपतिः पथि। वानरेस्त कृत संग्रामे स्वसज्जिरिव संवृतं। दृष्ट्वा पथि हनूमंतं तं दृष्टि बलमुद्धतं
नीलमेघवयप्रख्यं समेत्य श्रय वर्तयत्। स तेन सह सैन्येन संनिकर्षं महात्मनः। शाश्रमागम्य रामस्य
दुःखितो वाक्यमब्रवीत्। यत्तानां युध्यमानानामिषतां प्रेक्षतां वनं। उद्यानरुदतीं सीतां इंद्रजित् पा
पनिश्चयः। छत्रांत वेतनो दृष्ट्वा विषण्णो दुर्मरिंदम। नमसामहतामांतो विज्ञापयितु मागतः। तस्य तद्व
वनं श्रुत्वा रामो दुःखेन मूर्छितः। निपपात तदा भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः। तं भूमौ देवसंकाशं पतितं प्रे
क्ष्य राघवं। अभिपेतुः समुत्पत्य सर्वतः कपिसत्तम पाः। शिषिचुः सलिलैश्चैनं पद्मोत्पलसुगंधिभिः
प्रदहंतमसह्यं च समिद्ध मिव पावकं। लक्ष्मण स्तं तु बाहुभ्यां परिष्वज्य सुदुःखितः। उवाच राममास्व
स्थं वाक्यं हेत्वर्थसंमितं। शुभे वर्त्मनि तिष्ठंतं त्वामार्य विजितेंद्रियं। अनर्थेभ्यो न शक्नोति त्रातुं धर्मो नि
रर्थकः। भूतानां स्थावराणां च जंगमानां च दर्शनं। यथास्ते न तथा धर्मस्तेन सत्येन नास्तिसौ। यद्विध धर्मो २
र्ममिव सत्वो रावणो नरकं व्रजेत्। भवांश्च धर्मसंयुक्तो नेदं व्यसनमाप्नुयात्। तस्य च व्यसनाभावात्
व्यसाने चागते त्वयि। धर्मेनोपलभ्येद धर्ममधर्मेणापि धर्मतां। यद्यधर्मेण युध्येरन् ये ह्यधर्मः सुदारुणः
अनर्थाय येषु धर्मश्च तस्माद्धर्मो निरर्थकः॥

दिशा महाबाहो लक्ष्मणं शुभलक्षणं । रक्षसस्तस्य नाशाय वज्रं वज्रधरो यथा ॥ मनुजवर न कालविप्रकर्षो रि
पुनिधनं परिमार्गतां क्षमं नः । त्वरतिसृज रिपोर्वधाय बाणानसुरवरोन्मथनाय वि यथेंद्रः ॥ समाप्तक
र्मा हि स राक्षसेंद्रो भवत्यसाध्यः समरे सुदुर्जयः । युयुत्सतां तेन समाप्तकर्म्मणा भवेत्सुराणामपि संशयो म
हान् ॥ इति विभीषणसमाश्वासनो नाम सर्गः ॥ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा चिंताशोकपरिप्लुतः । नोपधारयते
व्यक्तं यदुक्तं तेन रक्षसा । ततो वीर्यमवष्टभ्य तं रामः परपुरंजयः । विभीषणमुपासीनमुवाच वदतां वरः ।
नैरृताधिपते वीर वचो यत्कं किं विभीषण । पुनस्तच्छ्रोतुमिच्छामि वद यत्ते विवक्षितं ॥ राघवस्य तद्वाक्यं श्रु
त्वा वाक्यविशारदः । ततः पुनरिदं वाक्यं बभाषे स विभीषणः । यथाज्ञप्तं महाबाहो त्वया गुल्मनिवेशनं ।
तत्तथानुष्ठितं वीर त्वद्वाक्यसमनंतरं ॥ सेनान्यानि सर्वाणि विभक्तानि समंततः । न्यस्ताश्च यूथपाः श्रेष्ठा
यथान्यायं विभागशः । भूयस्तु मम विज्ञाप्यं त्वमिदं श्रोतुमर्हसि । त्वय्यकारणतस्ते हि संतप्तहृदया वयं ।
यज्ञ राजन्निमं शोकं मिथ्या श्रुतमुपागतं । मायया यत्कृतं तेन राक्षसेन दुरात्मना । तत्त्वं त्यज तां चिंतां
शत्रुहर्षविवर्धिनीं । उद्यमः क्रियतां वीर हर्षः समुपसेव्यतां । प्राप्तव्या यदि ते सीता हंतव्यो यदि ते रिपुः
रोचतां ते महाबाहो मद्वाक्यमिदमूर्जितं । साध्वयं यातु सौमित्रिः सहास्माभिर्नरर्षभः । निकुंभिलां महा
बाहो निहंतुं रावणात्मजं । स तु विभक्तिर विक्रि नि राशाविषविषोपमैः । शरैर्हंतुं महेष्वासो रावणिं समि
तिंजयः । तपसा तेन वीरेण वरदानात् स्वयंभुवः । अस्त्रं ब्रह्मशिरः प्राप्तं गामगाश्च हयोत्तमाः । स एव वि लक्ष्मणः
उद्यान दृष्टे वास्य धीमन्तत्पुण्यकर्मणः । निकुंभिलामसंप्राप्तं अकृताग्निं च यो रिपुं । तामाह्वयिष्यते युद्धे इंद्रशत्रो
स ते वधः । इत्येवं तस्य विहितो वधोपायो दुरात्मनः । वर तस्य वधाय त्वं मयस्येव पुरंदरः । वधोस्य विहितो
राम हेतुमिहं त्वमर्हसि । हते तस्मिन्हतं विद्धि रावणं ससुहृज्जनं ॥ विभीषणवचः श्रुत्वा रामो लक्ष्मणमा ७६

इति श्रीरामायणे रामाश्वासनो नाम ॥ ॥ राममाश्वास्यमाने च लक्ष्मणेनाथ वत्सले । अवेक्ष्य गुल्मानुसक्तानान्
तत्र प्राप्तो विभीषणः । नानाप्रहरणैर्भीमै राक्षसै राक्षसेश्वर परिवेष्टितः । महामेघनिकाशैश्च मातङ्गैरिव यूथपैः
सोभिगम्य महावीर्यो राघवस्य समीपतः । ददर्श वानरान् दीनान् ससुग्रीवान् सलक्ष्मणान् । राघवं च महावी
र्यं इक्ष्वाकुकुलबान्धवं । ददर्श मोहमापन्नं लक्ष्मणस्याङ्कमास्थितं । पीडितः शोकसंतप्तः प्रेक्ष्य रामं विभीष
णः । अन्तर्दुःखेन दीनात्मा किमेतदिति सोऽब्रवीत् । तं विषण्णमुखं दृष्ट्वा ध्यानयुक्तं विभीषणं । उवाच लक्ष्मणो
=ताः वाक्यमिदं मन्युपरिप्लुतः । हतामिन्द्रजिता सीतां श्रुत्वैव राघवं । हनुमद्वचनाद्वीर ततो मोहमुपागतः । कथयानं
वा सौमित्रिं संनिवार्य विभीषणः । पुष्कलार्थमिदं वाक्यं विसंज्ञं राममब्रवीत् । मनुजेन्द्रार्तरूपेण यदुक्त
स्त्वं हनुमता । तदयुक्तमहं मन्ये सागरस्येव संक्षयं । अभिप्रायं तु जानामि रावणस्य दुरात्मनः । सीतां प्रति
महाबाहो न स तां घातयिष्यति । याच्यमानो हितार्थं तु वाक्यैर्धर्मार्थसंहितैः । वैदेहीमुत्सृजस्वेति न तत्
कृतवान् वचः । नैव साम्ना न दानेन न भेदेन कुतो युधा । अनिरस्तेन वैदेही शक्या मोक्तुं न शक्यते । यदात्र अहि
षबलं संग्राममुपयाति स रावणिः । चैत्यं निकुम्भिला नाम तत्र कृत्वा प्रतिष्ठति । स कृते विकृताशेषे देवैरपि सवा पतोपि
सवैः । भवत्यवध्यः संग्रामे बलवान् रावणात्मजः । तेन त्वयं निमित्तार्थं नूनं माया प्रदर्शिता । विघ्नमन्विच्छता ते
न वानराणां पराक्रमे । तत्र सुग्रीवसैन्यानां लक्ष्मणस्य च धीमतः । नयविघ्नकरी तेन सा माया संप्रदर्शिता ॥ निकुं
भिलायां काकुत्स्थ जुहोति हि न संशयः । सबलास्तत्र गच्छामो यावत्तन्न समाप्यते । त्यजेमं नरशार्दूल मिथ्या
संतापमात्मनः । सीदते हि बलं कृत्स्नं त्वां दृष्ट्वा शोककर्शितं । इह त्वं स्वस्थहृदयस्तिष्ठ त्वारि विनाशने । लक्ष्मणं
प्रेषयास्माभिः सह सैन्यानुकर्षिभिः । एष तं नरशार्दूलो रावणिं निशितैः शरैः । त्याजयिष्यति तत्कर्म प्राणाने
श्चांश्च संयुगे ॥ तस्य ते निशिता बाणाः सुपत्राः कङ्कवाससः । पतत्रिण इवासौम्याः शराः पास्यन्ति शोणितं । तदा

स्यैः शतशोपि किरन् शरैः। अतिक्रमाम हे यद्गं तस्य कर्म समाह्वये॥ निना ष एव वः कवा सं प्रहृष्टः सत त्तन एव
राक्षसेषु महानागं शरवर्षमवर्षत। रुद्धाः शाषाम गा विवरे क्त शैलशिलायुधाः। अभ्यधावंत संहृष्टाः स्तदानीं क
पिसिंसवः। परे त्वथ शतैः शूलैः असि भि पट्टिशैः शरैः। उद्यतैस्वरिता सस्कः कपीन भिघ्नांसवः। स संप्रव
त्तः सुमहान् संग्रामः कपिरक्षसां। राघवेन पूरयन् लंकां जलद प्रतिमस्वनः। राक्षसैश्च विविधाकारैः शतशाखैश्च
पादपैः। उद्यतैः पर्वताग्रैश्च घोरमाकाशमावाभो। राक्षसा वानरैंद्रैश्च निकृत्तानन बाहवः। निपातयंत शस्त्रा
णि वक्रुः सुमहतीव्र णान्। केचिद्गृक्तैः स शिलाके बलवंतो वानौकसः। अभिजग्मुश्च दृश्च समरे राक्षस
र्षभाः। रुद्रवानर मुख्यैश्च महाकायैर्महाबलैः। रक्षसां वध्यमानानां महन्नय मजायत। स्वमनीकं विषमं
दृष्ट्वा राक्षसनिरर्दितं। उत्तस्थाविंद्रजिच्छीघ्रं असमाप्येव कर्मतत्। स तु कर्म हृपत्तुवं त्वे मन्युं शल्पमिवोद्धृत्य। प
रित्यज्य बलं दानं निःक्रांतस्तु सशाक्रजित्। वृक्षांधकारात्स निःक्रम्य पूर्व सत्रद्धं स वीर्यवान्। आरुरोह रथं
दिव्यं वाजिभिर्भीघर्सनिभिः। स भीमकार्मुकरथः कालांतक यमोपमः। रक्षास्य नयनक्रुद्धो बभौमत्यकरि
वापरः। दृष्ट्वैव तु रथस्कंत मभ्यधावत तो बलं। वानराणां सुभमानां युद्धाय रिपुमाह्वये। तस्मिंस्तु काले हनुमा
न् आरुरोहस्तु दुरारुहं। धरणीधरसंकाशं महावृक्षं महाबलः। रक्षसां तान्यनाकानि कालाग्निरिव निर्दहन्। व
वकार महतोमार्गं राक्षसेषु महाकपिः। विधुं सर्वतं तं तरसा राक्षसान् मारुतात्मजं। परिवव्रुः सहस्राणि राक्ष
सानां समंततः। शितशूलधराः शास्त्रैः शक्तिभिश्च समुज्जारैः। घोरैः परमुनिस्वाद्वैभिं डिमालैश्च राक्षसाः शक्ति
भिः शक्तिहस्ताश्च पट्टिशैः पट्टिशायुधाः। परस्वधैर्घनुर्भिश्च गदाभिर्ग्गोणगोर्रपि। पराधे[illegible]मुखं भिश्च
क्रैः सकणयैरपि। शतशश्च शतघ्नीभिरायासैरपि मुज्जरैः। मुष्टिभिर्वज्रकल्पैश्च तालैश्चाशनिनिस्वनैः। न
खैर्दंतैश्च वीराणां अद्यापि द्यापमिक्रुर्तां। अभिजग्मुः समासाद्य सर्वता प्वर्वतोपमं। ते षामभिसुसंक्रुद्ध श्चका २२

मब्रवीत् ॥ जानामि तस्य रौद्रस्य मायायामेतां दुरात्मनः ॥ स हि दिव्यास्त्रवित्तात विहायसगमो रणे ॥ करोत्यसंज्ञा
न् संग्रामे देवानपि समागतान् ॥ तस्यांतरिक्षे चरतः सरथस्य परंतप ॥ न गतिर्वेदितुं शक्या सूर्यस्येवा
भ्रसंप्लवे ॥ तं मायागमनं प्राप्तं महावीर्यमरिंदम ॥ जहि बाणैरिदं कर्म कुरु सत्यपराक्रम ॥ यदृक्षराजस्य ब
लं तेन सर्वेण संवृतः ॥ रक्षो जांबुवता सार्द्धं अनेन च हनूमता ॥ गच्छ त्वं राक्षसेंद्रस्य तनयं जहि लक्ष्मण ॥
जेतारं वज्रहस्तस्य समरे च दुरासदं ॥ अयं त्वां सचिवैः सार्द्धं महात्मा रावणानुजः ॥ अभिज्ञस्तस्य देशस्य
पृष्ठतोनुगमिष्यति ॥ स रामस्य वचः श्रुत्वा लक्ष्मणः परवीरहा ॥ जग्राह कार्मुकश्रेष्ठं अन्यं भीमपराक्रमः ॥
स संनद्धः शरी खड्गी कवची हेमजालवान् ॥ रामपादावुपस्पृश्य हृष्टो राघवमब्रवीत् ॥ अद्य मत्कार्मुकश्रेष्ठ
त्शराः संभिद्य रावणिं ॥ लंकामभिपतिष्यंति हंसाः पुष्करिणीमिव ॥ अद्य धक्ष्यंति भित्वा तं महाबाणा मया
विकल्पिताः ॥ शरीरं तस्य रौद्रस्य क्रूरराशिमिवानलः ॥ इत्येवमुक्त्वा वचनं धृतिमान् भ्रातुरग्रतः ॥ प्रिया
सूरावणिं युद्धे लक्ष्मणो निर्जगाम ह ॥ भ्रातरं सोभिवाद्याथ कृत्वा चाभिप्रदक्षिणं ॥ निकुंभिलामभियया
इंद्रं रावणिमाहवे ॥ विभीषणेन सहितो राजपुत्रः प्रतापवान् ॥ कृतस्वस्त्ययनो भ्रात्रा लक्ष्मणो निर्ययौ तदा ॥ वा
नराणां सहस्रैश्च बहुभिर्बलवान् सह ॥ विभीषणश्च सामात्यो रामभ्रातरमन्वियात् ॥ महाकपिबलौघस्तु संपत
स्तिन पर्वतः ॥ ऋक्षराजबलं चैव महात्म मिव नादयन् ॥ स गत्वा दूरमध्वानं सौमित्रिर्मित्रनंदनः ॥ सह क्रं सेनबलं दू
रात् अपश्यत व्यूह्यसंस्थितं ॥ स संप्राप्य महाबाहुः स्वस्य योगं महाबलः ॥ तस्थौ ब्रह्मास्त्रविधिमान् लक्ष्मणः शुभ न दो
णः ॥ विमेजविविधं चापं भास्करं तत्र धर्जगत् नंदनं महारथि श्रुतं ॥ प्रतिजयकरमप्रमेयवेगं स्तिमितमिवाद्विषतांबलं वि
वेश ॥ लक्ष्मणप्रयाणो नाम सर्गः ॥ ॥ अथ तस्मिन्नवसरे लक्ष्मणं रावणानुजः ॥ परेषामहितं वाक्यं स्वार्थसाधनं
मब्रवीत् ॥ अस्य सैन्यस्य महतो भेदने यततां लक्ष्मण ॥ राक्षसेंद्रसुतोप्यत्र भिन्ने दृश्यो भविष्यति ॥ शाघ्रमिषाशानिप्र

हेतव्यद्व्यकर्त । २ क ८ के १

परेषां मन्यतां गतः। नितक्रिथलया बुध्या त्वं वेत्सि मत्त इन्तरं। कन स्वजन संवासः कन नाचजना अयं गुण
वान् वा परजनः स्वजनो वापि निर्गुणः। निर्गुणः स्वजनः श्रेयान् यः परः पर एव सः। निरनुक्रोशता चेयं ता
दृशी ते निशाचर। स्वजनेन त्वया शक्या प्रतिष्ठातुं सुखानि च। यदि त्वं परुषाण्युक्तः पित्रा मम निशाचर। गो
रवात्प्रणयाद्वापि ताद्येव परिसान्त्वितः। यद्येव प्रणयाद्वापि गुरुत्वं दत्ति विस्त्रयं। ताद्येव स पुनर्मृष्टुलालयथ
विचारयन्। क्रुद्धेनैकृजिता वाक्यं परुषं रावणानुजः। उक्तः पित्र्यः पुत्रेण प्रत्यक्षवान विभीषणः। अज्ञान
त्विव मह्वालं किं त्व मेवं व्रवीषि मां। राक्षसेन्द्रसुतानार्य परुषं त्यक्तगौरवं। अयुक्तरूपं वचनं पौलस्त्यकु
लपांसन। अधर्मेण रुलङ्गानो न त्वं वेत्सि गुणागुणान्। कुले यद्यपि जातोऽहं रक्षसां क्रूरकर्मणां। गुणो यः
प्रथमो नृणां तन्मे शीलमराक्षसं। न रमे दारुणेनाहं न रज्ये पापकर्मणा। आता विषमशीलेन कथं त्व
या निवास्यते। परस्वानां च हरणं परदाराभिमर्शनं। सुहृदामतिशंका च त्रयो दोषाः क्षयावहाः। महर्षीणां
वधो घोरः सर्वदेवैश्च विग्रहः। क्रोधश्चैवातिमानश्च वैरत्वं प्रतिकूलता। एते दोषा हि मे भ्रातुर्जीवितैश्वर्य
नाशनाः। गुणाः प्रच्छादिताः सर्वे पर्वतास्तोयदैरिव। एतैर्दोषैः परित्यक्तो न मे भ्राता पिता तव। नैवमस्ति
पुरी लंका न त्वं न च ते पिता। अतिमानी च दृष्टश्च दुर्विनीतश्च राक्षसः। वंकालपाशैर्बद्धस्त्वं बुद्धिमां यद्य
दिक्क्षसि। प्रवेष्टुं न त्वया शक्यो न्यग्रोधो यं निशाचर। धर्षयित्वा न काकुत्स्थं न शक्यं जीवितुं त्वया। युध्यस्व
नरदेवेन लक्ष्मणेन रणे समं। न च प्रवेक्ष्यसे लंकां कृतेऽन्यु ग्रोधमध्यतः। विदर्शय त्वं स्वबलं समुद्यतः कु
रुध्यस्व सर्वायुधसाधनव्ययं। न लक्ष्मणस्येपथहि बाणगोचरं त्वमद्यगत्वा न सवलो गमिष्यसि। इन्द्रजित
गर्ह्लो नाम सर्गः॥ ॥ विभीषणवचः श्रुत्वा रावणिः क्रोधमूर्छितः। अब्रवीत्परुषं वाक्यं वेगेनाभिससा
र च। उद्यतायुधनिस्त्रिंशो रथे सुसमलंकृते। कालाश्वयुक्ते महति स्थितः कालान्तकोपमः। महाप्रमा
णमुद्यम्य विपुलं वेगवद्दृढं। धनुर्भीमबलो भीमं शरासनविक्षेपमान्। उवाच चैव सरथः सौमि ९८
त्रिं।

रकदनं महत् । तमपश्यत् कपिश्रेष्ठमनिलात्मजमिंद्रजित् । सूदयंतममित्रघ्नममित्रान्मारुतात्मजं । ससारथि
मुवाचेदं शत्रुमियाद्धि महाकपिं । क्षयमेव हि नः कुर्यात् राक्षसानामुपेक्षितः । इत्युक्तः सारथिस्तेन रथेनाति
ययौ कपिं । वहन् परमदुर्धर्षं स्थितमिंद्रजितं रणे । सोभ्यपेत्य शरान् घोरान् पट्टिशासिपरश्वधान् । अपा
तयत् दुर्द्धर्षो रावणिः कपिमूर्द्धनि । हनूमंतं जिघांसंतं समुद्यतशरासनं । रावणात्मजमाचष्ट लक्ष्मणाय
विभीषणः । असौ वासवनिर्जेता रावणस्यात्मसंभवः । स एष रथमास्थाय हनुमंतं जिघांसति । तमप्रति
मकर्माणं शरैः शत्रुविनाशनैः । सौमित्रे जहि तं छिंधि निर्वर्षशरोत्तमैः ॥ इत्येवमुक्तस्तु तदा महात्मा
विभीषणेनातिविभीषणेन । ददर्श तं पर्वतसन्निकाशं रथे स्थितं भीममरवं नदंतं ॥ इतींद्रजिद्दर्शनो नामस
र्गः ॥ । स एवमुक्त्वा सौमित्रिं वरमाणो विभीषणः । धनुःपाणिं समादाय लक्ष्मणं रावणानुजः । अविदूरं त
तोगत्वा प्रविश्य च महद्वनं । दर्शयामास तत्कर्म लक्ष्मणाय विभीषणः । नीलजीमूतसंकाशं न्यग्रोधं घोरमाकृ
तं । तेजस्वी रावणभ्राता लक्ष्मणाय न्यवेदयत् । इहोपहारं भूतानां बलवान् रावणात्मजः । उपहृत्य ततः पश्चा
त्संग्राममभिवर्त्तते । अदृश्यः सर्वभूतानां ततो भवति राक्षसः । निहंति समरे शत्रून् बध्नाति च शरोत्तमैः । त
मप्रविष्टं न्यग्रोधं बलिनं रावणात्मजं । विध्वंसय शरैस्तीक्ष्णैः सरथं साश्वसारथिं । तथेत्युक्तो महातेजा
सुमित्रानंदिवर्द्धनः । बभूवावस्थितस्तत्र चित्रं विस्फारयन्धनुः । स रथेनाग्निवर्णेन बलवान् रावणात्मजः
इंद्रजित्कवची खड्गी सध्वजः प्रत्यदृश्यत । लक्ष्मणस्तमुवाचाथ रावणिं रघुनंदनः । समाह्वये त्वां समरे सौ
म्यग्युद्धं प्रयच्छ मे । एवमुक्तो महातेजा मनस्वी रावणात्मजः । अब्रवीत्परुषं वाक्यं दृष्ट्वा तत्र विभीषणं । इह त्वं जात
संवृद्धः साक्षाद्भ्राता पितुर्मम । कथं द्रुह्यसि पुत्राय पितृव्यो मम राक्षस । न ज्ञातित्वं न सौहार्दं न जातिस्तव दुर्मते
प्रमाणं न च सोदर्यं न धर्मो धर्मदूषण । शोच्यस्त्वमसि दुर्बुद्धे निंदनीयश्च साधुभिः । यस्त्वं स्वजनमुत्सृज्य ।

=सवयस्य त्वं २

इत्येकापंचपर्वाणं शाकसौत्र धृरितं शरं। निवस्थानमहावेगं लक्ष्मणो रावणात्मजे। स शरेणाहतस्तेन सरोषो
रावणात्मजः। सुत्रयुक्तैस्त्रिभिर्बाणैस्त्रिभिर्विव्याध लक्ष्मणं। स बाणो सुमहाभीमो नरराक्षससिंहयो
विमर्दस्सुमलोऽभूयः परस्परवधैषिणोः। उभौ हि बलसंपन्नावुभौ विक्रमशालिनौ। उभावपि च विक्रां
तौ सर्वशास्त्रास्त्रकोविदौ। उभौ परमदुर्धर्षौ उभौ परमतेजसौ। युयुधाते महात्मानौ ग्रहाविव नभोगतौ।
बलिशक्राविवायस्तौ युधि दुःप्रतिधर्षणौ। युयुधाते तदा वीरौ व्या[illegible]घ्रकेसरिणाविव। शितानंखसजौ तौ
हि मार्गणौघानवस्थितौ। नरराक्षससिंहौ तौ प्रहृष्टवदनौ युध्यतां। सुसंप्रहृष्टौ नरराक्षसौ तौ ततस्तदा
तिवंडौ शिनशास्त्रपाणी। रणे वभार्द्रकं समभिप्राप्नपेतुः। शरौघवेगेन यथा बलाहकौ॥ इंद्रजितुयुद्धेत्रि
केषयुद्धं नाम सर्गः॥ ॥ ततः शरान्दाशरथिः संधायामित्रकर्शनः। ससर्ज रक्षसे घोरान् ऊर्द्ध्वं आशीविषोविषो
पमान्। ततो घानलनिर्घोषमसहन् राक्षसात्मजः। निवर्त्यवदनोत्थाय लक्ष्मणं समुदैक्षत। तं विवर्णमुखं दृष्ट्वा राक्षसं
रावणात्मजः। सौमित्रिं युद्धसंसक्तं प्रेक्षमाणं विभीषणः। इंगितान्यनुपश्यामि यान्यस्मिन् रावणात्मजे। त्वरस्व नर
शार्दूल भग्न एष निशाचरः। ततः संधाय सौमित्रिः शरानग्निशिखोपमान्। मुमोच निशितान् तस्मै सर्पानिव महा
राग्नि विषान्। स वज्राशनिसंस्पर्शैः लक्ष्मणेनाहतः शरैः। मुहूर्तमभवन्मूढः सर्वसंक्षुभितेंद्रियः। उपलभ्य मुहूर्तेन
संज्ञां प्रत्यागतेंद्रियः। ददर्शावस्थितं वीरं आजौ दशरथात्मजं। सोऽभिचक्राम सौमित्रिं क्रोधसंरक्तलोचनः। अब्र
वीच्चैनमासाद्य पुनश्च परुषं वचः। किं न स्मरसि तद्युद्धे प्रथमे मत्पराक्रमं। निरस्खस्त्वं सह भ्रात्रा यदा युधि वि
वेष्टितः। युवां खलु मया युद्धे वज्राशनिसमस्वनैः। पातितौ प्रथमं भूमौ विसंज्ञौ सपुरस्सरौ। स्मृतिर्नवास्ति ते
व्यक्तं व्यक्तं वा यमसादनं। गंतुमिच्छसि येन त्वं मां धर्षयितुमिच्छसि। यदि ते प्रथमं युद्धे न दृष्टो मत्पराक्रमः। अद्य ते
दर्शयिष्यामि तिष्टेदानीं स्थिरो भव। इत्युक्त्वा सप्तभिर्बाणैरभिविव्याध लक्ष्मणं। दशभिस्तु हनूमंतं तीक्ष्णधारैः ७९
शरोत्तमैः। ततः शरशतेनैव सुप्रयुक्तेन वीर्यवान्। क्रोधाद्द्विगुणसंरब्धो निर्बिभेद विभीषणं। स दृष्ट्वा राक्षसें

स विज्ञाय रणं । तां श्रुत्वा नरशार्दूलो न्यरस्य धनुमत्परक्रमं । अथ मकार्मुकोत्सृष्टं शरवर्षं सुदुःसहं । मुक्तं वर्षमिवाकाशे धा
रयिष्यथ संयुगे । अथ वो मामका बाणा महाकार्मुकनिःसृताः । गात्राणि विधमिष्यन्ति तूलराशिमिवानलः । तीक्ष्णसा
यकनिर्भिन्नान् भिंडिमालासिपट्टिशाः । अथ वो गमयिष्यामि सर्वानेव यमक्षयं । क्षिपतः शरजालानि क्षिप्रह
स्तस्य संयुगे । जीमूतस्येव नदतः कः स्थास्यति ममाग्रतः । तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं गर्वितं लक्ष्मणस्तदा । अभ्रात
व दिदृक्षुर्घोरो राक्षसं वाक्यमब्रवीत् ॥ न वाचा दुर्गमः पारः कार्याणां राक्षसाधम । कार्याणां कर्मणा पारं यो
गच्छति स बुद्धिमान् । सत्वमर्थस्य हीनार्थो दुरवापस्य केनचित् । वचो व्याहृत्य जानीषे कृतार्थोस्मि सुदुर्मते । अं
तर्द्धानगतेनाजौ यत्त्वया चरितं तदा । तस्कराचरितो मार्गो नैष वीरनिषेवितः । तदा हत्वपथं प्राप्य स्थितोहं तव रा
क्षस । दर्शयस्वाद्य यत्तेजो वाचा त्वं किं विकत्थसे । एवमुक्तो धनुर्भीमं परामृश्य महाबलः । विससर्ज शिता
न्बाणानिंद्रजित्समितिंजयः । ते निसृष्टा बलवता शराः सर्पविषोपमाः । संप्राप्य लक्ष्मणं पेतुः श्वसंत
इव पन्नगाः । शरैरतिमहावेगैर्वेगवान् राक्षसोत्तमः । सौमित्रिमिंद्रजित्युद्धे विव्याध शुभलक्षणं । सश
रेणातिविद्धांगो रुधिरेण विभूषितः । शुशुभे लक्ष्मणः श्रीमान् विधूम इव पावकः । इंद्रजित्त्वात्मनः कर्म प्र
समीक्ष्याथ राक्षसः । विनद्य सुमहानादं इदं वचनमब्रवीत् । अथ मत्कार्मुकोत्सृष्टाः शरास्तीक्ष्णाः सुपत्रिणः
आदास्यंति शरास्तेद्य जीवितं जीवितांतिकः । अद्य गोमायुसंघाश्च श्येनसंघाश्च लक्ष्मण । गृध्राश्च निपतंतु त्वां गता
सुं निहतं मया ॥ क्षत्रबंधुः सदानार्यो रामः परमदुर्मतिः । भक्तं भ्रातरमद्य त्वां द्रक्ष्यतीह मयाहतं । अपास्तक
वचो भिन्नचापविद्धशरासनः । हृतोत्तमांगो व्यथितः स्वप्स्यसि त्वं मयाहतः ॥ इति ब्रुवाणं परुषं राक्षसं राव
णात्मजं । हेतुमद्वाक्यमत्यर्थं लक्ष्मणः प्रत्युवाच ह । अकृत्वा कत्थसे कर्म किमर्थमिह राक्षस । कुरु तत्कर्म ये
नाहं श्रद्दध्यां तव कत्थितं । अकृत्वा णो दहत्यग्निस्तथा तपति भास्करः । मथ्नाति पवनो वृक्षान् न वक्ति निर्विक
त्थसे ते ॥

पतत्वे॥ इति त्रिसप्ततितमः सर्गः॥ ॥ युध्यमानौ ततो दृष्ट्वा संसक्तौ नरराक्षसौ। शूरः स रावणभ्राता तस्थौ सं
ग्राममूर्द्धनि। विस्फारयामास तदा महद्धनुरवस्थितः। उत्ससर्ज च तान् तीक्ष्णान् शरानुबर्हवाससः। ते शराः शि
स्त्रग्नि हेस्रमाः खिसंकाशाः निःपतंतो समाहिताः। राक्षसान् दारयामासुः वज्रेण शैलयो यथा। विभीषणस्यानुचरास्तेपि शूला
सिपट्टिशैः। चिच्छिदुः समरे वीरान् राक्षसान् राक्षसोत्तमाः। राक्षसैस्तैः परिवृतः स तदा हि विभीषणः। बभौ म
ध्ये सप्रहृष्टानां कलभानामिव द्विपः। संचोदयमानस्तुर्द्दयें दानुवानरान्रणे। उवाच वचनं काले कालज्ञो रक्षसांव
=एकए =वीर रः। एकोयं राक्षसेन्द्रस्य परायणमवस्थितः। एतच्छेषं बलं तस्य निहतं किं प्लवंगमाः। अस्मिन्नु विनिहते पापे रा
क्षसे रणमूर्द्धनि। रावणो विनिहंतव्यः शेषमस्य बलं हतं। प्रहस्तो निहतो वीरो निकुंभश्च महाबलः। कुंभक
र्णश्च धूम्राक्षो निकुंभश्च महाबलः। अकंपनः सुपार्श्वश्च वज्रमाली च राक्षसः। महोदरश्चरस्तथो लंबकर्णो
महाहनुः। मकराक्षो तिकायश्च त्रिशिराश्चापि वीर्यवान्। प्रजंघो जंबुमाली च महापार्श्वश्च वेगवान्। यज्ञकोप
विरूपाक्षो वज्रमुष्टिश्च वीर्यवान्। सुप्तघ्नश्चाग्निकेतुश्च रश्मिकेतुश्च दर्पिताः। एतान्निहत्य संग्रामे बहून्राक्ष
ससत्तमान्। बाहुभ्यां सागरं तीर्त्वा लंघ्यतां गोष्पदं लघु। एतावदेव शेषं वो जेतव्यमिह वानराः। हताः सर्वे समाग
म्य राक्षसबलदर्पिताः। अयुक्तं निधनं कामं मया पुत्रस्य वानराः। नृशंसे राम उप्यर्थे अकार्यं नु विविधते। वध्ये
पायोवधश्चेतिस मदोषं रईघ्यां। तत्पातकमुपक्रम्य द्वार्थे रामसिद्धिं अयोउद्यन्। घृणामपास्य रामार्थे हन्मि विभ्रा
तरात्मजं। प्रहर्तुकामस्य तु मे विक्लव्यं जायते महत्। तदेनं विमहाबाहुर्लक्ष्मणः शमयिष्यति। वानराश्चाथ संरम्भ
मस्याहस्य समापगाः। इति तेना- तरसा राक्षसेनाभिनोदिताः। वानरेंद्रा जघ्नुरुक्षुः मैथानुद्धेनबर्हिणः। तेलक्ष्म
नदाः कपयः प्रेदस्मयुद्धे विभाषणं। म्रयोऽङ्गपिरे कामं त्वां गृह्य वानि नि निचिक्षिपुः। जांबुवानपितैः सार्द्धं यूथपे
र निसंहतः। असादयत पर्वताग्रैर्नखैर्दंतैश्च राक्षसान्। निघ्नंतमृक्षाधिपतिं राक्षसाः सन्निवृत्तः सह। परिव ८०॥
द्रुमैर्यथं अक्षतमेकं विविधायुधैः। घोरैः परश्वधनिस्त्रिंशदिहै भिंडिमालैश्च राक्षसाः। आजघ्नुरृक्षाधिपतिं निघ्नं

=मार्डनंकरिष्यामि।६

द्स्यकर्म्मरामानुजस्तदा। अचिंतयित्वा प्रहसन्नैतत्किंचिदितिब्रुवन्। अब्रवीत्तं शरान्घोरान् उग्रधन्वा नरपुं
गवः। अनीतवत्सुसंरब्धो रावणिं दितदर्गमो युधि। नैवं शूरा रिपुं हत्वा प्रहरंति निशाचर। तथैव अल्पवीर्या असु
खावहा मे शरास्त्वया। नैवं शूरा युध्यंते युद्धे विजयकांक्षिणः। इत्येवमुक्त्वा धनुना शरैरेनमवाकिरत्। अस्य बा
णैर्रपक्षं कवचं कांचनप्रभं। विशीर्यंत रथोपस्थे ताराजालमिवांबरात्। विक्षतवर्मा नाराचैर्बभूव स कृतव्रणः
इंद्रजित्समरे शूरः प्ररूढ इव सानुमान्। अभीक्ष्णं निश्वसंतौ हि युध्यमानौ महामृधे। शरसंकृत्तसर्वांगौ सर्वतो
रुधिरोक्षितौ। बभूवतुः सउं तौ हि मार्गणानन्नामक्रमेताः। तयोर्बभूव उभयोः सन्निपातो मुहुर्मुहुः। प्रवृत्तयो
र्यथाकाले नीलयोरिव मेघयोः। अस्त्राण्यस्त्रविदौ श्रेष्ठौ दर्शयंतौ पुनः पुनः। शरैरुच्चावचाकारैरंतरिक्षं बबंध
तुः। व्यपेतदोषमस्यंतौ लघुचित्रं च सुष्ठु च। दर्शयंतौ महाभीमं संग्रामं नरराक्षसौ। तयोः पृथक्पृथग्भीमः शु
श्रुवे तलनिस्वनः। सुघोरयोर्विभिन्नयोः यथा खे कालमेघयोः। सुवर्णपुंखैर्नाराचैर्बलवंतौ कृतव्रणौ। प्रसु
स्रुवाते रुधिरं जलं प्रस्रवणादिव। तयोः सुमुक्ता गात्रेषु रुक्मपुंखाः शरा युधि। असृग्दिग्धा विनिर्भिद्य विवि
शुर्धरिणीतलं। अन्ये सुनिशिता बाणा आकाशे घातिपावकताः। चर्मं छिदुश्चिच्छिदुश्चैव तयोर्बाणाः सहस्रशः
बाण दाम्भूत उत्पन्न संबभूवस्तदा बाणघोरो बाणमयश्चयः। अग्नेर्यथा विदीप्ताभ्यां ऊर्ध्वं बाणमयश्चयः। तयोः कृतव्रणौ देहौ शुशु
भाते महात्मनोः। सुपुष्पाविव निष्पत्रौ वने शाल्मलिकिंशुकौ। तयोर्गात्रेषु संलग्ना भांति नाराचसंचयाः। नद
त्पंकरुयोर्यद्वद् विमले वपयोदितौ। मत्वाहि परमेष्वासौ शास्त्रविशारदौ। नंदत्वंणौ रावणिं युद्धे रावणिश्चा
पि लक्ष्मणं। अन्योन्यं ताविनिर्घ्नंतौ नगजाविव बोध्यतौ। बाणजालैः शरीरस्थैरवगाढैस्तरस्विनौ। शु
शुभाते रणे तौ तु प्ररूढाविव पर्वतौ। तयोः शोणितसिक्तानि संवृतानि शरैर्भृशं। विरेजुः सर्वगात्राणि ज्वलंत इव
पावकाः। तयोरथ सुमहान् कालो व्यतीतो युध्यतो रणे। न च तौ युद्धवैमुख्यं श्रमं वाप्यभिजग्मतुः॥ अथ समरपरि
श्रमं निहंतुं समरमुखेष्वजितस्य लक्ष्मणस्य। प्रियहितमुपपादयन्महौजाः समरमुपेत्य विभीषणोऽ॥

वासुदेवंचमांचैवभिन्नंपश्यंतिये
नराः नतैःपूजितवानस्मिकृक
चैर्दारित्तोस्म्यहं १ भद्रकं शंकरद्वे
षिमद्वेषीशंकरः प्रियः ५ नाउभौन
रकंयांतियावद्दाभूतसंप्लवं २ तेषां
भेदविनाशायह्द्योहरिहरः स्वयं

तंदृष्ट्वादेवदेवेशानयातियममं
दिरं

[illegible]

प्रकार ॥ इति श्री रक्षप्रमर्द्दनो नाम सर्गः ॥ ॥ सहत्वा श्चो महातेजा म्ह मोति श्चनु निशाचरः ॥ इन्द्रजित् परमक्रुद्धः सं
प्रदृश्चाल तेजसा ॥ तौ प्रच्छिनौ ज्ञिघांसंता वन्योन्यमभित स्थितौ ॥ विक्रमाय्यालिनिःक्रांतौ वने गजरुषाविव ॥ वि
गर्जंता वन्योन्यं तौ राक्षसवानरोक्षसौ ॥ मत्तौ वीरे रुजे युद्धे संपेततं तौ ततस्ततः ॥ स उत्क्रोधात पितृव्यस्य क्रुद्धश्चापि हि लेर्दि
यित ॥ प्रगृह्य स्पर्द्धयश्चाप शरैर्लक्ष्मणमिन्द्रजित् ॥ मुमोचमिन्द्रजितानन्तं शरजालं महिस्तजत ॥ श्रीर्यवारयद्दसंत्रातामहा
तपरमक्रुद्धसहं ॥ लक्ष्मणेन्द्रजितौ तौ नारौ महाबलशरासनौ ॥ अन्योन्यं निशितैर्बाणैर्जघ्नतुर्भीमनिस्वनौ ॥ परस्पर
वधे वारौ निविष्टौ तौ महाबलौ ॥ वक्षस्युर्वीरमन्योन्यं शरजालाकुलं रणौ ॥ ललाटे लक्ष्मणो बाणैः सुघोरैस्त्रिभिरि
न्द्रजित् ॥ अमेघकवर्ण मध्या निर्व्याधलघुहस्तवत् ॥ शितैस्त्रिभिरद्दीनात्माल्ललाटस्थैः शरोत्तमैः ॥ लक्ष्मणः शुशुभे वी
रस्त्रिशृंग इव पर्वतः ॥ अर्दितस्तस्तथा बाणौघैस्तेनामित्रेण लक्ष्मणः ॥ उद्धवर्हे शरान्घोरान्रावणात्मजवारणात्
तमाशु प्रतिविव्याधवक्षः स्यः पंचभिः शरैः ॥ किंचिद्रोषपरीतात्मा रावणिं वदने शुभे ॥ ततः शोणितदिग्धांगौ लु
क्ष्मणेन्द्रजितावुभौ ॥ रणे विरेजतुर्वीरौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ तौ परस्परमभ्येत्य सर्वगात्रेषु धन्विनौ ॥ शितैर्वि
विधतुर्बाणैः कृतभावावुभौ जये ॥ ततः परमवेगेन कुपितो रावणात्मजः ॥ विभीषणं त्रिभिर्बाणैर्विव्याधवदने
स्मे ॥ मुखे लंव त्रिभिर्विद्धा लक्ष्मणं शुभलक्षणं ॥ एकैकेनाभिविव्याध सर्वान्स्तान्हरियूथपान् ॥ तस्मिं ... धनु
ः क्रुद्धोत्तताश्वाय विभीषणाय ॥ वज्रस्पर्शसमांस्त्रीन्स ससर्ज निशितान्शरान् ॥ तेस्य कार्यं विनिर्भिद्य रुक्मपुंखा ब
हिः स्थिताः ॥ बभ्रुवुर्लोहिताद्दिग्धा रक्ताइव महोरुगाः ॥ स पितृव्याय संक्रुद्धः इन्द्रजिद्धरमाददे ॥ उत्तमं रक्षसां मध्ये म
य दत्तं महाबलं ॥ तं समादाय महातेजा महेषुं तेन संहितं ॥ लक्ष्मणोप्याददे बाणमन्यं भीमपराक्रमं ॥ कुबेरेण स्वयं दत्तं स
प्नेबाणां महात्मना ॥ दुर्जयं दुर्विषह्यं च सर्वैरपि सुरासुरैः ॥ ताभ्यां स्वधनुषो स्तत्र संहितो सायकोत्तमौ ॥ विकृष्यमा
णौ बलिनौ प्रविक्रमज उस्तदा ॥ तौ भासायं तावन्योन्यं धनुर्भ्यां निःसृतौ शिवौ श्रुतौ ॥ मुखेन मुखमाहत्य विनिपेत ८१
उराहवे ॥ सुमहाग्रह संकाशावन्योन्यमभिहन्य न ॥ पतन्तः सहसा जिह्मौ अन्योन्यं शतधा कृतौ ॥ शरौ प्रतिहतौ दृष्ट्वा
इन्द्रजिल्लक्ष्मणाभ्यां २ शरासने ६

तं राक्षसीं चमूं। स संप्रहारस्तुमुलः संजज्ञे कपिरक्षसां। देवासुराणां क्रुद्धानां यथा भीमः पुराभवत्। हनुमानपि संक्रु
द्धः शालमुत्पाट्य वीर्यवान्। स रक्षसां कदनं चक्रे दुःसहं दहनवांतकः। विभीषणश्च संक्रुद्धो धनुष्पाणिर्महाबलः। सामा
त्यस्तत्र संग्रामे ऽभ्यद्रवद्गणांस्तथा। रक्षांस्युत्तमतं युयुधे पि तस्य स्पंद छित्त्वा। लक्ष्मणाय परमास्त्रं पुनरेवाभ्यधाव
त। तौ प्रयुद्धौ पुनर्वीरौ रणे लक्ष्मणराक्षसौ। शरवार्षं विनिघ्नंतौ जघ्नतुस्तौ परस्परं। अभीक्ष्णमंतर्दधतुः शरजाले
र्महाबलौ। चंद्रादित्याविवोक्षांते यथा मेघैस्तिरस्कृतौ। शरौघान् विसृजंतौ तौ उभावुभौ मते सुमानानौ। विकर्षतो
वसलिलं मेघाविव मत्तावलौ। नैव दाने न वा संधाने धनुषोन परिग्रहे। न विप्रमोक्षे बाणानां विकर्षणे न विग्रहे।
न मुष्टिप्रतिसंधाने न लक्ष्यप्रतिप्रतिपादने। अदृश्यत तयोः शाश्वत् युध्यतोः पाणिलाघवं। वायुवेगप्रमुक्तैश्च
बाणजालैः समंततः। अंतरिक्षे प्रतिच्छन्ने न रूपाणि चकासिरे। तमसा पिहितं सर्वमासीत् भीमतरं महत्। न तदा प्र
ववौ वायुर्न जज्वाल च पावकः। स्वस्त्यस्तु लोकेभ्य इति ऊचुस्तत्र महर्षयः। संपेतुश्चापि गंधर्वाः सह चारणाः सह वा
रणाः। अथ राक्षससिंहस्य कालानुकृष्णपिणः। शरैश्चतुर्भिः सौमित्रिर्विव्याध चतुरो हयान्। ततः अन्यं ग्रमं
सं सौमित्रिर्नाराचमपि लक्ष्य तं। शत्रुवीर्यप्रमथनं सर्पं क्रुद्धमिवाददे। स तेन बाणाशनिना तलशब्दानुनादि
सारथेः ना। धनुर्मेघ प्रसृतेन यंतुर्जीवितमाददे। स यंतरि महातेजा निहते रावणात्मजः। प्रजहौ च समुद्धर्षं विष
ण्णश्च बभूव ह। विषण्णवदनं दृष्ट्वा रावणिं हरियूथपाः। प्रहृष्टमनसो लंगत्वा रथमस्यन्यपोथयत्। ततः प्रमाथी
ऋषभः सरभो मेघनिस्वनः। अमर्षमाणाश्चत्वारश्चक्रुर्वेगं हरीश्वराः। ते तस्य हयमुख्येषु तूर्णमुत्पत्य वान
राः चतुर्षु सुमहावीर्या निपेतुः सहसा बलात्। तेषामधिष्ठितानां तैर्वानरैः पर्वतोपमैः। मुखेभ्यः शोणितं तेषां
हयानां संप्रवर्तितं। ते निहत्य हयांस्तस्य निर्ममंथू रथस्य च। पुनरुत्पत्य वेगेन सौमित्रेस्तस्थुरग्रतः।
स हताश्वाद्वरुत्तुय रथात्पतितसारथेः। बाणानभ्यंततं मत्यग्रं बाणैः सौमित्रिमर्दयत्। ततः स सौमित्रि
मं था प्रमत्तं क्षितिं पदातिं निहितैस्तु रंगे। स ऊंतमाजौ निशितान् इषूत्तमान् शराजरं बाणाशाते

गतं वि
रूपा।८

केचित् शैलान् समाश्रिताः। हतमिंद्रजितं दृष्ट्वा शयानं धरणीतले। राक्षसानां सहस्रेषु न कश्चित् स्वतिष्ठत॥ ततो जितेंद्रसे
हृष्टः समरे हरियूथपाः। विनेदुर्मुमुचुश्चैव लांगूलानि प्रहर्षिताः। यथास्तं गत आदित्ये नावतिष्ठंति रश्मयः। तथा
तस्मिन् निपतिते नानातिष्ठन् निशाचराः। शांतरश्मिरिवादित्यो निर्वाणश्च यथानलः। बभूव स महातेजाः समरे गतजीवि
तः। प्रशांतः परुषो वायुर्नष्टा निष्ठ्रा हर्षिवान्। बभूव पतिते लोको राक्षसेंद्रसुते तदा। जहर्ष शक्रो भगवान् स
ह सर्वैः सुरासुरैः। यज्ञमनिहते तस्मिन् राक्षसे पापकर्मणि। शुद्धा आपो नभश्चैव जहृषुर्दैत्यदानवाः। आजग्मु
ः पतिते तस्मिन् सर्वलोकभयावहे। ऊचुश्च सहिताः सुष्टाः देवगंधर्वदानवाः। विज्वराः सुरजाताः हतेतस्मिं राक्ष
से। ततो भ्यनंदन् सौमित्रिं समरे हरियूथपाः। तमप्रतिबलं दृष्ट्वा हतं नैरुतपुंगवं। विभीषणो हनुमान्
जांबुवांश्चापि वानरः। विजयेनाभिनंदंतं प्रशशंसुश्च लक्ष्मणं। क्ष्वेडंतश्च प्लवंतश्च गर्जंतश्च प्लवंगमाः। लब्धलक्षे
रघुसुतं परिवार्याव तस्थिरे। लांगूलानि प्रविध्यंतः स्फोटयंतश्च वानराः। लक्ष्मणो जयतीत्येवं वाक्यं व्यश्रावयंस्ततः
अन्योन्यं च समालिंग्य कपयो हृष्टमानसाः। चक्रुरुच्चावचगुणा राघवाश्रयजाः कथाः। तदसुकरमवाप्य संप्रहृष्टाः प्रि
यसुहृदो युधि लक्ष्मणस्य कर्म। परममुपागता मनः प्रहर्षं विनिहतमिंद्ररिपुं निशाम्य देवाः॥ इति इंद्रजिद्वधो नाम
सर्गः॥ ॥रुधिरक्लिन्नगात्रस्तु लक्ष्मणः शुभलक्षणः। बभूव हृष्टस्तं हत्वा शक्रजेतारमाहवे। महानुभावः क्लमेन रा
जलक्षणसंमितः। बभूव विक्षितततनुः समरे तेन रक्षसा॥ ततः स संसरन् वीरं जांबुवंतं च वीर्यवान्। स निवर्त्य महा
वेगौ तांश्च सर्वान् वानौकसः। आजगाम च दृष्टात्मा यत्र सुग्रीवराघवौ। विभीषणमवष्टभ्य हनूमंतं च वीर्यवान्। ततो रा
ममभिक्रम्य सौमित्रिरभिवाद्य च। तस्थौ भ्रात्रसमीपस्थः शक्रस्येव बृहस्पतिः। आववक्षेऽथ धर्मात्मा राघवायैव विभीष
णः। क्रिया चेंद्रजितः शास्त्रं लक्ष्मणेन महात्मना। निवेदयच्च रामाय तदा हृष्टो विभीषणः। विभीषणवचः श्रुत्वा हर्षव्या
कुललोचनः। विभीषणं पुरस्कृत्य हर्षेण नूनं तं च राघवः। जांबुवंतं च सुग्रीवं सर्वांश्चैव वानौकसः। स्पर्शं सद्वारजश्चा
ईलं समाश्वासयतां गुरुं॥ रामेंद्रसमो भ्राता लक्ष्मणं पंकजमलच्छोभां। उपवेश्य तदुत्संगे परिष्वज्य च पीडितं। पीडि ८२

= विभीषणेन सहायेन लक्ष्मणः।

विभीषणः।६

तावुभौ रणमूर्द्धनि । निहतौ रोषजालोऽ लक्ष्मणेंद्रजितावुभौ । सौमित्रिरिषुसं क्रुद्धः संदधेस्त्रंसुदारुणं । राक्षसेंद्र
जितुक्रुद्धोऽसकृतसमनंतरं । तयोः सुमहत्युद्धे प्रवृत्ते लोमहर्षणे । गगनस्थानि भूतानि लक्ष्मणं पर्यवारयन् । भि
रवास्य रुते युद्धे ऽभिमेवानरराक्षसाः । भूतानिर्बकुरणि राकाशं विस्मृतं नावृतं । बाणैः । ऋषयः पितरो देवा गंधर्वा गरुडोर
गाः शतक्रतुं पुरस्कृत्य ररक्षुर्लक्ष्मणं रणे । तथान्यं मार्गणं श्रेष्ठं संदधे राघवानुजः । हुताशनसमस्पर्शं रावणात्मज
दारणं । इदं तमद्रुहरावांगसुपर्वाणं सुसंस्थितं । सुपुंखं निकृतं वीरं शरीरांतकरं परं । दुराधर्षं दुर्विषहं राक्षसानां
विदारणं । आशाविषसमस्पर्शं देवपूगसंपन्नमर्चितं । येन शक्रः प्रयुक्तो महद्दानवांतकरः प्रभुः । पुरा देवासुरे युद्धे वी
र्यवान् हरिवाहनः । तमिंद्रदत्तं सौमित्रिः समरे व्यपराजितं । शरश्रेष्ठं धनुःश्रेष्ठे नरश्रेष्ठोभिसंदधे । संधायमित्र
मथनं व्यपकृष्य शरासनं । संधायमानं कुद्धर्षं कालं लोकक्षये यथा । संधाय । घ धनुःश्रेष्ठे विकर्षन्निदमब्रवीत् ।
लक्ष्मीवान् लक्ष्मणो वाक्यं अर्थसाधनमात्मनः । धर्मात्मा सत्यसंधश्च रामो दाशरथिर्यथा । पौरुषे चाप्रतिद्वंद्वस्तथे
मं जहि रावणिं ॥ इत्युक्त्वा बाणमाकर्णं विकृष्य तमजिह्मगं । लक्ष्मणः समरे वीरः ससर्जेंद्रजितं प्रति । संधाय
वाप्रमेयेन रक्षःसाशातनेन व । रौद्रेण श्वेपणं संयोज्य लक्ष्मणः परवीरहा । स शिरः सशिरस्त्राणं श्रीमज्ज्वलि
तकुंडलं । प्रमथ्येंद्रजितः कायात्पातयामास भूतले । तत्र वागातनकेन कस्य स्कंधात् छिन्नं शिरो महत् । तपनीयनि
भं भूमौ दद्दशे रुधिरोक्षितं । हतः स निपपाताशु धरण्यां रावणात्मजः । कवची सशिराः खड्गी विध्वस्तसशरास
नः । चुक्रुशुः स्तेततः सर्वे वानराः सविभीषणाः । प्रहर्षं निहिते तस्मिन् देवा वृत्रवधे यथा ॥ अथांतरिक्षे भू
तानां ऋषीणां च महात्मनां । बभूवत त्रसंनादो गंधर्वाप्सरसामपि । पतितं रावणिं ज्ञात्वा सा राक्षसमहाचमूः ।
वध्यमाना प्रदुद्राव हरिभिर्जितकाशिभिः । ते वध्यमाना हरिभिः शस्त्राण्युत्सृज्य राक्षसाः । लंकामभिमुखाः स
स्कः नष्टतो नष्टचेतसः । दुद्रुवुः सहिता नाराः राक्षसाः सर्वतोदिशं । यत्काश्चहरणा एयाशु पट्टिशासिपर
श्राक्षकानंरुतां ४ समीवाहिनव तथा ॥ २ स्वधानु । केविल्लंकामभिमुखाः प्रविष्टा वानरार्दिताः । समुद्रे पतिताः केचित्

संख्ये कस्मजं महद्दविशात् । सपुत्रवधसंतप्तः । क्रूरः क्रोधवशंगतः । ज्ञातिसंज्ञां महाबाहुः समोहवसमन्वितः । संप्राप्य त
विरासंज्ञां राजा पुरमदुःखितः । पुत्रशोकार्दितो दीनो विललापाथ रावणः । हा राक्षसवमुख्य मम वत्स महारथ । इं
द्रजित् कथमद्य त्वं लक्ष्मणस्य वशंगतः । यस्त्वं कालमपि क्रुद्धो जिंघासिभिः शरैः । मंदरस्यापि शिखरं किंपु
नर्लक्ष्मणं रणे । अद्य वैवस्वतो राजा भूयो बहुमतो मम । येन त्वं योजितः स्वात् महता कालधर्मणा । अमेधा सियतः संख्ये
देवासुरगुरोरपि । येन नाविहन्यते शक्रः सशुभमानः स्वर्गमस्कृते । अद्य देवगणाः सर्वे लोकपाला महर्षिभिः । हतमिंद्रजितं श्रुत्वा
सुखं स्वप्स्यंति निर्भयाः । अद्य लोकास्त्रयः कृत्स्नाः पृथिवी च सकानना । एकेनेंद्रजिता हीना शून्या च प्रतिभाति मे । अद्य
नैरृतकन्यानां श्रोष्याम्यंतःपुरे रवं । करेणुसंघस्य यथा निनादं गिरिगह्वरे । यौवराज्यं च लंकां च राक्षसांश्च परंतप । मात
रं मां च भार्यां च क्व नु संत्यज्य गच्छसि । ननु त्वयेंद्रजिन्मह्यं गताय यमसादनं । प्रेतकार्याणि सर्वाणि विपरीतः प्रवर्तते
स त्वं जीवति सुग्रीवे तथा रामे सलक्ष्मणे । मम शल्यमनुद्धृत्य कस्मात् गच्छसि पुत्रक । इति बाल्यं स्मरंतः श्रुत्वा तानि विनयसंपन्न
तन्मध्यगतमासीनं राक्षसानां राक्षसाधिपं । आविवेश महान् कोपः पुत्रव्यसनसंभवः । घोरं प्रकृत्या रूपं च तस्य कोपाग्निमूर्छितं
बभूव नामं रुद्रस्य क्रुद्धस्येव दुरासदं । तस्य निर्देशतो दंतान् शुश्रुवे दंतनिस्वनः । यंत्रस्यावेष्ट्यमानस्य महतो दानवैरापि
तस्य प्रकृत्या रक्तांते नेत्रे कोपाग्निना तथा । रावणस्य महाघोरे रक्ते नेत्रे बभूवतुः । तस्य क्रुद्धस्य वक्त्राभ्यां प्रापतंश्च स्फुलिंगनः
दीप्ताभ्यामिव दीप्ताभ्यां सार्चिषः स्नेहबिंदवः । राजा कालइव क्रुद्धो यां दिशं समवैक्षत । तस्यां तस्यां भयत्रस्ताः राक्षसाः संनि
लिल्यरे । तमंतकमिव क्रुद्धं सनुरावरविषादिषु । वाहंमा गां दिशः सर्वा राक्षसा नोपचक्रमुः प्रेक्ष्यापांगेन ताः क्रुद्धा संरब्धा
स्तानुपागतान् । अब्रवीत्तान्निरुत्तान् सर्वान् विस्तमयिषु राहवे । मया वर्षसहस्राणि चरता दुःश्चरं तपः । तेषु तेष्ववकाशे
षु स्वयंभूः परिसादितः । तस्यापि तपसो व्युष्टा प्रसादाद् ब्रह्मणः स्वयंभुवः । नासुरेभ्यो न देवेभ्यो भयं मम कदाचन । कवचं ब्रह्म
दत्तं च यच्च मे अंबुदसंन्निभं । देवासुरविमर्देषु अभिन्नं वज्रशक्तिभिः । तेन मामद्य संनद्धं रथस्थमिह संयुगे । कः प्रतीयात् ८२
—मद्य शक्रसाक्षादपि पुरंदरः । यत्तदाभिप्रसादेन मे

तंसायकैर्दृष्ट्वा राघवो दुःखितोभवत् । दुःखहर्षयुतो रामः संस्मृत्य हितं इ वा बभौ । उपलभ्य ततः संज्ञां समुदीक्ष्य तु लक्ष्मणं । स
मूर्द्धि विनं समाघ्राय रामः स्मरन् सुवान्नतं । भ्रातरं परमप्रीतः संश्रान्तस्य पुरुषर्षभः । कृतं सुदुष्करं कर्माणि कर्मदुःकृतं त्वया
दुःखापत्र सह्याघ वधेनेंद्रजितोरणे । निरमित्रः कृतोस्म्यद्य निर्यास्यति हि रावणः । बलव्यूहेन महता श्रुत्वा पुत्रं निपातितं
तं पुत्रवधसंक्लिष्टं निर्यातं राक्षसेश्वरं । बलेनाहं समासाद्य हनिष्यामि रिपुं रणे । त्वया लक्ष्मण नाथेन सीता च पृथिवी मम
न दुःप्राप्या हतोद्य घ शक्रजित्सु महाबलः ॥ स तं भ्रातरमाश्वास्य परिष्वज्य च पाडितं । रामः सुषेणं मुदितः समाभाष्येद
मब्रवीत् । सशल्योयं महाप्राज्ञ सौमित्रिर्मित्रनंदनः । यथा भवति निःशल्यः तथा त्वं कर्तुमर्हसि । विशल्यकरणींना
मुवने हिमवती सुमां । लक्ष्मणाय ददौ वीरः सुषेणः परमौषधीं । स तस्या गंधमाघ्राय विशल्यः समपद्यत । तथानि
र्वेदनश्चैव संरूढव्रण एव च । विभीषणमुखानां च सुहृदां राघवाज्ञया । तामौषधीं महाभागः सुषेणः प्रददौ तदा । कृ
रुवानरयोधानां पर्वतकम्पयोधिनां । समरे प्रतियुद्धानां हराणां च महाबलः । ततः प्रकृतिमासेदुः हतशल्या गतक्ल
माः । हृष्टुवुर्वानराः सर्वे संहृष्टा रामलक्ष्मणौ ॥ सौमित्रिप्रमुखाः सर्वे वानरा विगतज्वराः । बभूवुर्मुदितास्तत्र प्रा
प्यामृतमिवामराः । लक्ष्मणस्तु तदा हृष्टस्तेववाबरकृथपाः । उत्साहं द्विगुणं प्रापुः तथा नाथ पराक्रमो ॥ ततस्तु रामः
प्लवगाधिपस्तथा विभीषणश्चर्क्षपतिश्च जाम्बुवान् । अपूर्वेद्या सौमित्रिमदानमुक्तितं तदा ससैन्याः सुचिरं जहर्षि
रे ॥ अपूज्य तत्कर्म च लक्ष्मणस्य तत् सुदुष्करं दाशरथिर्महामतिः । बभूव हृष्टश्च युधां सदं तदा निशम्य तं शक्र
जितं निपातितं ॥ इति श्रीविजयाख्यापने नाम सर्गः ॥ ॥ ततः पौलस्त्यसचिवाः विज्ञायेंद्रजितं हतं । विज्ञापयामा
सुरघोरा रावणं सहितास्तदा । न्यवेदयं श्च दुःखार्ताः वधमिंद्रजितस्तु ते । विभीषणसहायेन लक्ष्मणेन तु राजमना । का
यमाकांक्षिता राजन सुयुद्धेन तवात्मजः । शूरः संगम्य शूरेण संयुगे विनिपातितः । विषमस्थवदनो स्तु उ रावणोत्या
न वाहिरे । स स्वर्गमिंद्रजिद्यातः शरैः संतर्प्य लक्ष्मणं । स तद्वधं प्रतिमर्यश्रुत्वा पुत्रस्य रावणः । घोरमिंद्रजितः

रुद्धयामया। पश्यहं तस्य दृष्टेन तया यास्य निमित्तेता। नाद्य तावन्नुशोचिष्यं अत्र ष्टा निष्ठां गतिं गतो। मन्ये घृतस्यारु
ह्यं स्वस्त वामे स्फुटिष्यति। एकपुत्रा यदा पुत्रं विनष्टं श्रोष्यते युधि। सा हि कुम्भ न बाल्यं च यौवनं च मनस्विनः। धर्म
कार्याणि रूपं च रुदती चिंतयिष्यति। निशाचरहते पुत्रे दृत्वा आक्रमचेतना। अग्निमारोक्ष्यते नूनं आर्यं चोपगमि
ष्यति। धिगस्तु दासीमसतीं मंथरां पापदर्शिनीं। यन्निमित्तं महद्दुःखं कौशल्या प्रतिपद्यते। इत्येवं मैथिलीं प्रेक्ष्य
विलपंतीं तपस्विनीं। रोहिणीमिव चंद्रेण विना ग्रहवशं गतां। सुपार्श्वो नाम मेधावी रावणं राक्षसेश्वरं। निवार्यमा
णं स विविरिदं वचनमब्रवीत्। कथं नाम दशग्रीव सादोत्तु विश्रवः सुतः। हंतुमिच्छसि वैदेहीं कोपाद्धर्ममनु
स्मर। विद्यावेदव्रतस्नातः स्वधर्मनिरतः सदा। स्त्रियः कस्माद्वधं राजन् मन्यसे राक्षसाधिपः। इष्ट यद्रूस्पमेव
तः कृत्वेऊ तस्य वो तमे। स्त्रीवधेनानुरूपो वि विशेषेण मनस्विनः। मैथिलीं रूपसंपन्नां अपास्यत्व सुदर्शनां
अस्मिन्देवरणे दीप्ते राघवे कोपमुत्सृज। अभ्युत्थानं हि युद्धस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशी। कृत्वा निर्याह्यमावास्यां विज
यायबालैर्वृतः। निःसंशयः शराः खड्गवरे एवं रथमास्थितः। हत्वा दाशरथिं रामं राजन् प्राप्स्यसि मैथिलीं। ए
न मुक्तात्तो ख्याय बलात्संगृह्य वीर्यवान्। अपाकर्षत वैदेह्याः सत्काराद्राक्षसेश्वरं। समवेदयत वैदेह्याः
रूपवीर्यगुणोत्तमं। न'ओसिके पदे दोषो रावणस्य दुरात्मनः॥ सतद्दुरात्मा विनिवेदितं ततो वाचः सुधर्म्यं प्र
तिगच्छ रावणः। गृह्य ऊगमामाप्य मनोऽस्य वीर्यवान्। पुनः समर्थं वाभियुयासुकृतबलः॥ इति सुपार्श्वो वाक्यं नाम
सर्गः॥ ॥सप्तविंशपसर्गे राजा दानः परमदुःखितः। निषसादासने मुख्ये सिंहः क्रुद्ध इव श्वसन्। उवा
च स तदा मुख्यान् बलमुख्यान् महाबलः। रावणः प्रांजला वाक्यं पुत्रव्यसनकर्शितः। सर्वे भवंतः सर्वेण हस्त्य
श्वेन सुदर्शिताः। निर्यात रथसंघैश्च पदातिश्चापि शोभिताः। एकं रामं प्रतिक्षिप्य समरे हंतुमर्हथ। प्रहृष्टा
शरवर्षेण प्रावृषेव बलाहकः। अथवाहं शरैस्तीक्ष्णैर्भिन्नदेहे भिन्नमर्माणमाहवे। सहसवैर्भवद्भिस्तैरामं वक्ष्या ८४
मि संयुगे॥ इत्येवं वाक्यमादाय राक्षसेंद्रस्य राक्षसाः। निर्ययुस्ते रथैः शीघ्रैर्नागानीकैश्च संवृताः। सर्वसंग्रा

सशरं स्कार्मुकं महत्॥ देवासुरविमर्देषु महद्दत्तं स्वयंभुवा॥ अथ हर्येनिनादेन धनुरुत्क्षेपयन्नभूत्। रामलक्ष्मणयो रेव वधा
य परमाहवे। सपुत्रबंधुसंततः स्वः शत्रुवशंगतः। समाख्य रावणो बुध्या विदेह्या रेवयद्वचः। प्रत्युवाच तता नु सर्वान् राक्ष
सान् घोरदर्शनान्। दानानदीनमुखाश्चैव तानुवाच निराम्नरवन्। मायया मम वक्षसे न त्रासार्थं च वनेऽक्षसां। किं वि
देव हि हत्वा यतु सीतेयमिति दर्शिता। तदिदं सत्यमेवाहं करिष्ये प्रियमात्मनः। विदेह्यास्तु दयिष्यामि हत्वा बंधुमनु
व्रतं॥ इत्येवमुक्त्वा स विवान् खड्गमाशु पराक्रमः। ऊर्ध्वयुग्मसंपन्नं विमलांबरदर्शनं। निष्पपाताशु वेगेन सत्वाप्यस
विविः सहसा रावणेर्ष्यपुत्रशोकेन स्वरामाकुलचेतनः। तं खङ्गकोपसंयुग्मं व्ययोयत्र मैथिली। उद्गीर्तराक्षसं वेक्ष्य
सिंहनादं प्रचुक्रुशुः। उचुश्चान्योन्यमालिंग्य संक्रुद्धं प्रेक्ष्य राक्षसाः। दृष्ट्वायं तत्र वाम्भिध्यृष्ट्वा निहनिष्यति राघवौ। लोक
पाला हि च वारः क्रुद्धेनानेन निर्जिताः। बहवः शत्रवः श्चान्ये क्रुद्धेनानेन निर्जिताः। तेषां संरुध्यमानानां अशोकवनि
कागता॥ अभिद्रुतानां विदेही रावणेः क्रोधमूर्छितः। वार्यमाणो बहुविधं सुहृद्भिर्हितबुद्धिभिः। अभ्यद्रवत वैदेहीं ग्र
हः खे रोहिणीमिव। कंपयन् वसुधां कोपात् पादन्यासे क्रतं क्रमान्। पुत्रशोकसमाक्रांतः रावणेकृतमानसः। मैथि
ली रक्षमाणा उराक्षसानिरनिंदिता। विलपंती रणागतं राघवं सानुजं सता। ततः तथा क्रोधदीप्तादं आयांतं ऊनक्त्ता
मजा। दृष्ट्वैरावणं क्रुद्धं निस्त्रिंशावरधारिणं। तमवेक्ष्य स निस्त्रिंशा व्यथिता ऊनकात्मजा। निवार्यमाणस्स निविःम
नासिव बनारयत्। तथार्मसमभिक्रुद्धः समभिद्रवति स्वयं। हंत मिक्कतिपापात्मा सुनाथां मामनाथवत्। बहुशो
नोदयामीनो हि मे नवीरं मामनुव्रतां। मा प्रीममभवत्पेति निरस्याप्रततो मया। सोयं मदनवस्कानात् व्यक्तं नेरस्यतांग
तः। काम क्रोधस मा विष्टो मां हंतुमुपसर्पति। अथवा राजपुत्रौ तौ भ्रातरौ राम लक्ष्मणौ। मन्निमित्तमनार्येण सम
रे च निपातितौ। संप्रयेव हि लंकायां रक्षसां उमलः स्वनः। बहूनामिव हृष्टानां मया आक्रोशतां श्रुतः। अथवेंद्रजि
तं श्रुत्वा लक्ष्मणेन रणोहतं। संतप्तः पुत्रशोकेन मां हंतुमुपसर्पति। अथवा राजपुत्रौ तौ विनाश्य कृतनिश्चयः
तं विवामर्षसंरब्धो मां वधिष्यति रावणः। अहो धिग्मन्निमित्तोयं विनाशो राजपुत्रयोः। हनूमतो हि तद्वाक्यं न कृतं

वातरं हसां॥ चतुर्दश सहस्राणि सारोहाणां च वाजिनां॥ पर्वतशृंगसदृशे पतितानां च रक्षसां॥ निमेषांतरमात्रेण शरैरग्निशि
खोपमैः॥ हतान्येकेन रामेण लीलयाविदितात्मना॥ ते हतास्थाहतस्तथा हतस्तातगतश्च जाः॥ अपि पंचपुरीस्थानां हतशेषा नि
शाचराः॥ निहितैरपपाद्यातिसाद्ध्रुम्रवरणाकिरे॥ आक्रीडमिव रुद्रस्य क्रुद्धस्येव महात्मनः॥ ततो देवाः सगंधर्वाः सि
द्धाश्च परमर्षयः॥ साधु साध्विति रामस्य कर्मैतत्समपूजयत्॥ अब्रवीच्च तदा रामः सुग्रीवं समनंतरं॥ एतदस्त्रबलं सौम्यम
मवास्त्रं च कस्यवा॥ निहत्य तां राक्षसवाहिनीं च रामस्तदा शक्रसमो महात्मा॥ अस्त्रेण दिव्येन जितक्लमश्च संस्तूयते देवग
णैः प्रहृष्टैः॥ इति श्रीरामास्त्रयुद्धं नाम सर्गः॥ ॥ तानि नागसहस्राणि सारोहाणां च वाजिनां॥ रथानामग्निवर्णानां सध्वजा
नां च रूपिणां॥ रक्षसां च सहस्राणि गदापरिघयोधिनां॥ अतीव चारुरूपाणां कांचनध्वजवर्मिणां॥ निहितानि शरैर्दीप्ते
स्तत्क्षणं च नभूषणैः॥ रावणेन प्रयुक्तानि रामेणाक्लिष्टकर्मणा॥ दृष्ट्वा ऋवाचसत्रस्ता हतशेषा निशाचराः॥ राक्षस्य
उ संगम्य दीनाश्चिंतापरायणाः॥ विधवा हतपुत्राश्च क्रोशंत्यो हतबांधवाः॥ राक्षस्यः सह दुःखार्ताः संगताः पूर्ववैय
ना॥ कष्टं शूर्पणखा वृद्धा कराला निम्नतोदरी॥ आससाद वने रामं कंदर्पसमरूपिणं॥ सुकुमारं महासत्वं सर्वभूतहि
ते रतं॥ तं दृष्ट्वा लोकवध्या सा कथं राममकामयत्॥ कथं सर्वगुणैर्हीना गुणवंतं महौजसं॥ सुमुखं दुर्मुखी रामं कामया
मास राक्षसी॥ जनस्यास्याल्पभाग्यत्वात् मलिना रुद्रमूर्द्धजा॥ अकार्यमनुकांक्षस्यैव सर्वलोकविगर्हितं॥ राक्षसानां विना
शाय दूषणस्य खरस्य च॥ चक्रे प्रतिरूपस्य राघवस्य प्रधर्षणं॥ तन्निमित्तं कृतं वैरं दशग्रीवेण रक्षसा॥ वधाय
चाहृता सीता रावणेन क्रूरात्मना॥ मारीचो दंडकारण्ये हरो राक्षसपुंगवः॥ हतो रामेण विक्रम्य पर्याप्तं तन्निदर्शनं॥ च
तुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणां॥ निहतानि जनस्थाने शरैरग्निशिखोपमैः॥ खरश्च निहतः संख्ये दूषणस्त्रि
शिरास्तथा॥ शरैराशीविषाकारैः पर्याप्तं तन्निदर्शनं॥ न च सा तां दशग्रीव प्राप्स्यते जनकात्मजां॥ बर्द्धबलवतावस्याद
सा राघवौ वेणव॥ विदेहीं प्रार्थयानं तु विराधं कृष्य राक्षसं॥ हतमेकेन बाणेन पर्याप्तं तन्निदर्शनं॥ हतो घोरजनबाहु ८५
श्च कबंधो रुधिराशनः॥ हताश्च राघवाभ्यां च राक्षसा युद्धकोविदाः॥ वानरं वालिनं हत्वा सहस्रनयनात्मजं॥ मलिनं

=उत्क्रम्यउत्क्रम्य ।४ दुःखयाणि ।० शरासनात् ॥० शरारिरणे नास्ति सर्वं अंबलानि । शरैरनाप्ति सं० ।१६

मोजवज्रीमः सूर्यस्योदयनं प्रति । रक्षसां वानराणां च तुमुलः समपद्यत । ते गदाभिर्विचित्राभिः प्रासैः खड्गैः परस्वधैः ।
अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तदा वानरराक्षसाः । हतानां युधि वीराणां तदा वानररक्षसां । संख्यानं शक्यते कर्तुं बहुत्वाच्च ततस्त
दा । मातंगरथशार्दूलरथमस्यध्वजद्रुमाः । शरारिसंघातवहाः प्रसस्रुः शोणितापगाः । ध्वजवर्मरथाश्वानागा नानाप्रह
रणानि च । प्रच्छन्नप्रच्छन्नश्च समरे वानरैर्जाबर्मञ्छिरे । शंकेके कर्णललाटानि नासिकाश्च प्लवंगमाः । रक्षसां दशनैस्तीक्ष्णै
र्नखैश्च विचकर्तिरे । एकैकं राक्षसं संख्ये शतं वानरपुंगवाः । अभ्यधावंत बलिनो वरं दंष्ट्रा क्रमनयो यथा । ते गदा
भिश्च खड्गैश्च पट्टिशैः परश्वधैस्तथा । निजघ्नुर्वानरान् शूरान् राक्षसाः पर्वतोपमाः । अविष्टं राक्षसं सैन्यं धानैः
सूर्यमिवावृतं । नाभिद्रु[illegible]स्तदा रामं निर्दहंतं शरार्चिषा । निहन्ना युधि रामेण घोरास्ते रजनीचराः । रणे रामस्य
ददृशुः कर्माण्यप्रसुकराणि ते । कालयंतं महात्मानं क्षिपयंतं महारथान् । न ते ददृशिरे रामं वातं नरमतं यथा । छि
न्नं भिन्नं विपर्यस्तं प्रभग्नं शस्त्रपातितं । बलं रामेण ददृशुर्न रामं शीघ्रकारिणं । प्रहरंतं शरीरेषु न ते पश्यंति राघवं । इं
द्रियार्थेषु वर्तंतं भूतात्मानमिव प्रजाः । एष हंति गजानीकं एष हंति महारथान् । एष हंति शरैस्तीक्ष्णैः पदातीन्
वाजिभिः सह ॥ अपरामो महातेजा युद्धमानश्च रक्षसां । अज्ञांव्यपाहर तत्र मोहनास्त्रबलेन वा । ते विमूढा विसंज्ञाश्च
रामान्वितमिदं जगत् । ददृशू राक्षसास्तत्र ततो जघ्नुः परस्परं । अन्योन्यं सहिता जघ्नुः शक्तिशूलपरस्वधैः । मोहिताः
परमास्त्रेण गांधर्वेण महात्मना । न ते ददृशिरे रामं निघ्नंतमरिवाहिनीं ॥ ततो रामसहस्राणि रणे पश्यंति राक्षसाः । पु
नः पश्यंति काकुत्स्थं एकमेव महाहवे । भ्रमंतीं कांचनीं कोटिं कार्मुकस्य महात्मनः । अलातचक्रप्रतिमां ददृशुस्ते निशा
चराः । सूर्यमंडलसंभूतरश्मिजालमिवांबरे । शरजालं ददृशिरे राघवस्य धनुश्च्युतं । शररश्मिसहस्राढ्यं मध्यमक्रा
दित्यसंनिभं । वरं तदा । दुःसर्वासु नरो क्रस्तमुदीक्षितुं । शरारनाभिसत्त्वार्चिश्चापनेमिस्वनोद्धतं । ज्याघोषतल
निर्घोषं तेजोबुद्धिगुणप्रभं । दिव्यास्त्रगुणसंपन्नं तथा शरशताकुलं । रामचक्रं विवर्तंतं कालचक्रमिवापरं । द
दृशुः सर्वभूतानि दहंतं सर्वराक्षसान् । अनीकं शतसाहस्रं रथानां वातरंहसां । अष्टादशसहस्राणि गजानां

विनिहितान राक्षतुल्यपराक्रमान् । दीर्घमुष्णं विनिश्वस्य मुहूर्तं ध्यानमास्थितः । बभूव परमक्रुद्धो राक्षसो भीमदर्शनः ।
संदष्टोष्ठपुटं सेद्दशानः क्रोधसंरक्तलोचनः । राक्षसेन्द्रः सुसंक्रुद्धः कालाग्निरिव मूर्छितः ॥ उवाच तान्समुपस्थान्राक्ष
सानुराक्षसेश्वरः । तथा सक्ताद्विनिर्दंततत्र निर्दहन्निव चक्षुषा । महोदरं महापार्श्वं विरूपाक्षं च राक्षसं । शीघ्रं वदत
रक्षांसि निर्यातेति मच्चाज्ञया । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसास्तेन चोदिताः । चोदयामासुरव्यग्रा राक्षसांस्तान्नृपाज्ञ
या । ते तु सर्वे तथेत्युक्त्वा राक्षसा घोरदर्शनाः । कृतस्वस्त्ययनाः सर्वे रावणाभिमुखाय युः । प्रतिपूज्य यथान्यायं रावणं ते
महारथाः । तस्थुः प्रांजलयः सर्वे भर्तुर्विजयकांक्षिणः ॥ अथोवाच महातेजा रावणः क्रोधमूर्छितः । महोदरमहा
पार्श्वौ विरूपाक्षं च राक्षसं । वाहीताभाशु नाधानि निर्गच्छत ममाज्ञया । रामलक्ष्मणसुग्रीवान्हत्वा प्रतिनिवर्तते । स्व
बलं कपितं दृष्ट्वा समस्तं सस्तुतं रणे । तथा वानरान्विनिहितान्राक्षसानंतकोपमान् । अथ बोणैर्धनुर्मुक्तैर्युगांत
दीप्तिरिव सन्निभैः । राघवं लक्ष्मणं चैव नेष्यामि यमसादनं । खरस्य कुंभकर्णस्य प्रहस्तेंद्रजितस्तथा । करिष्ये
प्रतिकर्म्म शत्रुवधादहं । नैवांतरिक्षं न दिशो न नद्यो नापि सागराः । प्रकाशतां गमिष्यति बाणजालवृताम
या । अद्य वानरसंघानां तानि यूथानि भागशः । धनुःसमुद्राद्दुत्ता ते वधमिष्ये शरोर्मिभिः । व्याकोशपद्मवक्त्राणां पद्म
किंजल्कवर्चसां । वर्चसां । अद्य यूथतडागानि निगाहिष्ये गजेन्द्रवत् । अद्य युद्धप्रचंडानां हराणां क्रमयोधिनां । मुक्ते
न केषु शासिर्न्न निर्भिन्नस्यामि संयुगे । हतो भ्राता हतो भर्त्ता यासां च तनयाहताः । वधेनाद्य रिपोस्तासां करिष्येऽश्रु
प्रमार्जनं । अद्य मद्वाणनिर्भिन्नैर्विकीर्णैर्गिरिवत्पर्वतैः । करिष्ये वानरैर्भूमिं अद्यास्तीर्णतलां महीं । अद्य गोमाय
वो गृध्रा ये चान्ये पिशिताशनाः । सर्वांस्तांस्तर्पयिष्यामि शत्रुमांसैः शरार्दितैः । कल्प्यतां सरथः श्रीमान्क्षिप्रमानी
यतां धनुः । अनुयातु च मां युद्धे येत्र शिष्टा निशाचराः ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा महापार्श्वोऽब्रवीद्वचः । बलाध्यक्षं स्थितं
तत्र बलं संत्वर्यतामिति ॥ बलाध्यक्षः सत्वरितो राक्षसांस्तान् गृहाद्गृहात् । चोदयन्परिययौ लंकां लघुपरा
क्रमः ॥ ततो मुहूर्तान्निःपेतुः निरुता भीमविक्रमाः । अकृष्टा निनर्दंतश्च नानाप्रहरणैर्भुजैः । प्रासासिपट्टिशैः ६६

मेघसंकाशं राघवेण महात्मना । ऋश्यमूके वसन् शैले दीनो भग्नमनोरथः । सुग्रीवः आपितो राज्यं पर्यावृत्तं तद्विदर्शनं
धर्मार्थसहितं वाक्यं सर्वेषां रक्षसां हितं । युक्तं विभीषणेनोक्तं मोहात्तस्य न रोचते । विभीषणवचः कुर्याद्यदि स्म धनदानुजः
श्मशानभूता दुःखार्ता नेयं लंकापुरी भवेत् । कुंभकर्णं हतं श्रुत्वा राघवेण महात्मना । प्रियं चेंद्रजितं पुत्रं रावणोद्य नु
शोचति । मम पुत्रो मम भ्राता मम भर्ता हतो रणे । इत्येवं श्रूयते शब्दो राक्षसानां गृहे गृहे । रथाश्च नागास्तथाश्वाश्च हताः शत
सहस्रशः । रणे रामेण शूरेण राक्षसाश्च पदातयः । रुद्रो वा यदि वा विष्णुर्महेंद्रो वा शतक्रतुः । हंति नो रामरूपेण यदि वा
स्वयमंतकः । हतप्रवीरा बहवो निराशा जीविते प्रिये । व्यसनान्यनुपश्यंत्यो विनाथा विलपामहे । राघवास्त दशग्रीवः शू
रो लब्धपराक्रमः । इदं महाभयं घोरं समुत्पन्नं न बुध्यते । तं न देवा न गंधर्वाः पिशाचा न च राक्षसाः । उपसृष्टं परित्रातुं श
क्ता रामेण संयुगे । निमित्तानि च दृश्यंते रावणस्य रणे रणे । तानि रामेण फलिष्यंति रावणे निहते रिपौ । देवदानवयक्षे
भ्यो दत्तो ब्रह्माभियाचितः । रावणस्याभयं युद्धे मानुषेभ्यो न याचितं । तदिदं मानुषात्संख्ये नियतं समुपागतं । अभि रक्षे पा०
तीतं करं घोरं रक्षसां रावणस्य च । पीड्यमानास्तु बलिना वरदत्तेन रक्षसा । देवास्तपोभिर्नियमैः पितामहमतोषय
न् । देवतानां महातेजाः परितुष्टः पितामहः । उवाच देवताः सर्वाः परितुष्टो इदं वचः । अद्यप्रभृति लोकेषु ये भूता भ
यवर्जिताः । भयार्तास्ते पुनरिह भविष्यंतीह राक्षसाः ।। अथ देवैः समागम्य सर्वैः सिंधुपुरोगमैः । वृषध्वजस्त्रि
पुरहा देवदेवः प्रसादितः । प्रसन्नस्तु महातेजा रुद्रो देवानुवाच ह । उत्पत्स्यति हितार्थं वो नारी रक्षःक्षयावहा । यद
सैषा देवैः प्रयुक्ता तु दानवानां यथा क्षुधा । भक्षयिष्यति नः सर्वान् निरुतान् सह रावणान् । रावणस्यापनीतेन कन्या तेन
दुर्विनीतस्य दुर्मतेः । अयं निष्टानको घोरः शोकेन समुपागतः । न तं पश्यामहे लोके यो नः शरणदो भवेत् । राघ
वेणोपसृष्टानां कालेनेव युगक्षये । इत्येवं सर्वरजनीचरस्त्रियो परस्परं संपरिरभ्य बाहुभिः । भृशं विनेदुर्भय
शोककर्शिताः उच्चैः सुरुच्छ्रवं वचः सुदारुणं ।। इति निराक्षसविलापो नाम सर्गः ।। ।। आर्तानां राक्षसानां तेषां व्यथि
तानां गृहे गृहे । रावणः करुणं सर्वं शुश्राव परिदेवितं । स्वबलं कुपितं दृष्ट्वा स मनस्यस्तु तं रणे । सर्वान् आह्वन्

णांशरराशिणि व्यधमत् शरवृष्टिभिः॥ शरेणैकेन वहरन् नव सप्त च पंच च॥ विव्याध स मरे नारो राक्षसान् संप्रहर्षयन्॥ तैः शारै
रग्निसंकाशैः शातकुंभपरिष्कृतैः॥ वानरान् समरे वीरः प्रममाथ सुदुर्जयः॥ ते भिन्नगात्राः समरे वानराः शरपीडिताः
पेतुर्मथितसर्वांगाः सुरैरिव महासुराः॥ स तु पन् यथादित्यो घोरैर्बाणगभस्तिभिः॥ अभ्यधावत् तु संक्रुद्धः संयुगे वान
रर्षभान्॥ ततस्ते वानराः सर्वे भिन्नदेहा विचेतसः॥ व्यथिता प्रद्रवंति स्म रुधिरेण समुक्षिताः॥ रामस्यार्थे पराक्रांता वा
नरास्त्यक्तजीविताः॥ नर्दंतस्ते निवृत्तास्ते समरे च शिलायुधाः॥ ते द्रुमैः पर्वताग्रैश्च मुष्टिभिश्च प्लवंगमाः॥ अभ्यर्दि
यंतः समरे रावणं पर्यवस्थितं॥ तेषां मांगां शिलानां च वर्षमागहरं तदा॥ व्यपोह्य तु महातेजा॥ रावणः पर्यवस्थि
तः॥ ततः पावकसंकाशैर्बाणैः राक्षसाधिपः॥ वानराणामनीकानि बिभेद स समरे प्रभुः॥ अष्टभिर्दशभिश्चैव
स विव्याध गंधमादनं॥ विव्याध दशभिश्चैव नीलं द्वारदवस्थितं॥ सप्तभिश्च महाकायं मैंदं निव्याध सुरारिणः॥ पंचभिर्नि
ध९ शितैश्चैव गजं विव्याध संयुगे॥ विंशत्या वहनन्मतं नीलं च दशभिः शरैः॥ गवाक्षं पंचविंशत्या शक्रजानुं च पंचभि
र्द्विविदं षड्भिराहत्य पनसं दशभिः शरैः॥ कुमुदं पंचभिर्बाणैः जांबुवंतं न सप्तभिः॥ तारं नेत्र त्रिभिर्बाणैः विन
तं चाष्टभिस्तथा॥ अशीत्या वालिनः पुत्रं अंगदं बिभिदे शरैः॥ शरमग्रं च महातेजाः शरैणैरस्य ताडयत्॥ क्रथनं च
त्रिभिर्भल्लैर्ललाटे प्रत्यविध्यत॥ स पुनः सूर्यसंकाशैरिषुभिर्मर्मभेदिभिः॥ वानराणामनीकानि ममंथ परमा
हवे॥ विभिन्नशरसः स्वानि न्यपतंत महीतले॥ निरुच्छ्वासाः कृताः केचित् केचित्पार्श्वे प्रताडिताः॥ विबाहवः कृताः
केचित् केचित् नकुविवर्जिताः॥ भिन्नगात्राः शरैः केचित् रावणेन बलीयसा॥ आकुलां वानरीं सेनां शरजालेन मो
हितां॥ रावणः परयाप्रीत्या ददर्श रुधिरोक्षितां॥ ततः विक्लवाः सर्वे शवानरा रावणार्दिताः॥ रावणं शरणं जग्मुः
प्रजापतिमिवामराः॥ विद्राव्य वानरान् सर्वान् हत्वा तेन च सहस्रशः॥ कपिशोणितविस्पर्दां चक्रे भूमिं विकर्दमां॥ त
रा१ थाविकृत्तगात्रैस्तु दशग्रीवेण संयुगे॥ वसुधा संवृता तत्र प्रकीर्णैर्हरिभिर्हतैः॥ ममंथ च महाकायान् वानरान् ८१

-श्रस्वलन् ६०८

भृशूलैः गदाभिर्मुशलैरपि। शक्तिभिस्तीक्ष्णधाराभिर्महद्भिः कूटमुद्गरैः। रुष्टिभिर्विविधैश्चक्रैर्निशितैश्चप
रश्वधैः। भिंडिमालैः शतघ्नीभिरन्यैश्चापि तथायुधैः॥ आनयद्बलाध्यक्षस्त्वरो रावणाज्ञया। क्रतं सूतसमायु
क्तं युक्ताष्टवरगं रथं। आरुरोहाथ तं दीप्तं दीप्यमानः स्वतेजसा। रावणः सत्वगंभीर्यो नादयन्निव मेदिनीं। रा
वणेनाभ्यनुज्ञातो महापार्श्वमहोदरौ। निरूपाक्षश्च दुर्धर्षो रथमारुरुहुस्तदा। ते तु हृष्टा विनिर्दंतो भिंदंत इ
व मेदिनीं। नादान् घोरान् विमुंचंतो निर्ययुर्जयकांक्षिणः। ततो युद्धाय तेजस्वी रक्षोगणसमावृतः। आदाय निर्ययौ चा
पं कालांतकयमोपमः। ततः प्रजविताश्वेन निर्ययुर्जयकांक्षिणः रथेन समहारथः। द्वारेण निर्ययौ तेन यत्र
तौ रामलक्ष्मणौ। ततो नष्टप्रभः सूर्यो दिशश्च तिमिरावृताः। भीमं विनेदुर्मेघाश्च संचचाल च मेदिनी। ववर्ष
रुधिरं देवश्चस्खलुर्जच्च पथि वाजिनः। ध्वजे न्यपतत् गृध्रो विनेदुश्चाशिवं शिवाः। नयनं चास्फुरत्सव्यं सव्यो
बाहुरकंपत। विवर्णं वदनं चासीत् किंचिद्विभ्रष्टमनोरथः। तस्य निष्पततो युद्धे दशग्रीवस्य रक्षसः। रणे नि
र्वेतो नामा उत्पाताश्चेति संहिरे। अंतरिक्षाल्पपातोल्का निर्घातसमनिस्वनाः। वाचा वाचो निगर्घं तः वायसिरनुमि
८८ त्रिताः। ऊष्माशनिं पपातोर्व्या वे अजज्वालननार्वे। वेपथुः सहसा चास्य सर्वगात्रे प्रजायते। सतानुनितयन्घोरान्
उत्पातानतिदारुणान्। रावणो निर्ययौ मोहात् वधार्थं कालनोदितः। तेषां तु रथघोषेण राक्षसां युद्धकांक्षिणां। वा
नराणामपि चमूर्युद्धायैवाभ्यवर्तत। तदासु तुमलं युद्धं बभूव कपिरक्षसां। अन्योन्यमाह्वयानानां क्रुद्धानां युद्धकां
क्षिणां। ततस्ते वानरा घोरा राक्षसान् रणाजिरे। ऊचुः शैलेरमिश्चैव रावणस्यैव पश्यतः। रावणस्तु ततः क्रुद्धो नाना
हसन्निशाचरान्। रुष्टा त्वरं तो युद्धार्थं तो वानराणां जिघांसया॥ ततस्ते राक्षसाः सर्वे नदंतो जयकांक्षिणः। अभ्यवर्तंत
तान् घोरान् वानरान् शरवृष्टिभिः। मुद्गरैः शक्तिभिः शूलैः गदामुशलतोमरैः। परिघैरंकुशैर्बाणैर्वानरानूद्ध
राहवे। रावणश्चापि नाराचैर्बसदंतैरथोमुखैः। विकर्णिभिः क्षुरप्रैश्च वानरानभ्यवर्षत। ते वध्यमाना समरे वा
नराः पादपायुधाः। अभ्यद्रवन् विसंक्रुद्धाः रावणं घोरदर्शनं। रावणस्तु ततो क्रुद्धो महाबलपराक्रमः। वानरा

सुग्रीवं तं विरूपाक्षः शरैराशीविषोपमैः। बहुशस्ताडयामास सर्वांगेषु रिपुघ्नः। सोतिविद्धः शरैर्वीरैः कपीन्द्र
स्तेन रक्षसा। क्रुद्धोऽथ महातेजा वधेनास्य मनो दधे॥ ततः पादपमुत्पाट्य शूरः संक्रंदनो हरिः। उत्पत्य च गजं तस्या
स्य प्रमुखे तं महागजं। स तु प्रहाराभिहतः सुग्रीवेण महात्मना। अपसृत्य धनुर्मात्रं निपपातोन्नदन्‌ नदन्‌। गजा
त्पतितात्तस्माद् अपाक्रम्य स वीर्यवान्‌। राक्षसाभिमुखः क्रुद्धः प्रत्ययग्रहवंतं कपिं। आकर्षन्‌ चर्म खड्गं च प्र
च्चलघुविक्रमः। भर्त्सयन्निव सुग्रीवं आससाद अग्निपातिनं। सोपि तस्याथ संक्रुद्धः प्रगृह्य विपुलां शिलां। विरूपा
क्षाय चिक्षेप सुग्रीवो जलदोपमः। स तां शिलामापतंतीं दृष्ट्वा राक्षसपुंगवः। अपाक्रम्य सुविक्रांतः खड्गेन प्राहरत्तदा। तेन मो
हेनाभिसंक्रांतं सुग्रीवं तं नमृमुखे। विरूपाक्षस्य विक्रांतं पातयामास पद्भ्यां निनमताडयत्‌। पतितश्च समुत्थाय कपिस्तस्याभ्यसर्द विरूपाक्षस्य
यत्‌। तलप्रहारमशनिसदृशं नाम विक्रमं। तलप्रहारं तं रक्षः सुग्रीवेण समुद्यतं। नैपुण्यात्‌ मोक्षयित्वाथ मुष्टि
ष्टिनोरस्यताडयत्‌। ततः सुसंरब्धतरः सुग्रीवो वानरेश्वरः। आत्मानं मोक्षयित्वा तं दृष्ट्वा प्रहारान्तेन रक्षसा। राक्ष
सश्चापि तं मुक्त्वा प्रहारं घोरमुद्यतं। असिनाभ्यवधीत्क्रुद्धो वानरान्‌ पार्श्वतः स्थितान्‌॥ स तु दृष्ट्वा तरं तस्य विरूपाक्षस्य
वानरः। तलं च पातयामास शंखदेशे महाबलः। महेन्द्राशनिकल्पेन तलेनाभिहतः क्षितौ। पपात रुधिरं वे गात्‌ श्रोतो
भिः स विनिर्वमन्‌। विवृत्तनयनं मोहात्तु सफेनरुधिराक्षतं। ददृशुस्ते विरूपाक्षं वानराश्च वधक्लिष्टं। स्फुरंतं परि गत्वा ता॰ ता॰
वर्तंतं पार्श्वेषु रुधिरोक्षितं। करुणानिष्टनंतं च ददृशुर्हरयो भृशं। तथा तु तौ संयतिसंप्रयुक्तौ तरस्विनौ वानरस
क्षसानां। बलार्णवौ सस्वनतुः सुभीमं यथार्णवो भिन्नविव भिन्नवेलौ॥ निपातितं प्रेक्ष्य विरूपनेत्रं तमापतत्तं ह
रिपुंगवेन। बलं समस्तं कपिराक्षसानां उन्मत्तगंगाप्रतिमं बभूव॥ ॥इति युद्धे विरूपाक्षवधः॥ घात्यमाने बले
स्वर्ग अन्योन्येन प्रकरः। सरसीव महाघर्मे क्षीणतोये बभूव तुः। स्वबलस्याभिघातेन विरूपाक्षवधेन च। बभू
व द्विगुणं क्रुद्धो रावणो राक्षसाधिपः। स तत्र स्वं बलं दृष्ट्वा वध्यमानं वलीमुखैः। बभूव च व्यथया विष्टो वाक्यमिदं ८८
विपर्यये। सत्वावसमोपेतु राक्षसेन्द्रो महोदरं। अस्मिन्‌ काले महाबाहो ज्याशा मे त्वयि स्थिता। जहि शत्रुं वमूं

राक्षसेश्वरः। युगांतवातः सहसा प्ररुग्णान् क्षितिजानिव। रावणास्त्रमसह्यं ते शरसंपातमागतं। दीप्तं न शेकुः संसोढुं प
तंगा इव पावकं। ते र्दिताः सर्वविप्रकीर्णाः क्रोशंतो विप्रदुद्रुवुः। पावकार्चिःसमाविष्टा दह्यमाना वने यथा। प्लवगानाम
नीकानि महार्णव मारुतः। उवाह समरे तस्मिन् विधुन्वन् निशितैः शरैः। कदनं सहसा चक्रे राक्षसेंद्रो वनौक
सां। आससादयिषू रामं त्वरितो रावणो ययौ। सुग्रीवस्तान् कपीन् दृष्ट्वा भग्नान् विद्रवतो रणात्। ग्रस्तांस्ससेनामा
लोक्य विकार्मुकं कर्म दुःकरं। गुल्मे सुषेणं निःक्षिप्य युद्धे चक्रे ततो मनः। आत्मनः सदृशं वीरं स तं निःक्षि
प्य वानरः। सुग्रीवोऽभिमुखः शत्रुं प्रतस्थे पादपायुधः। पार्श्वतः पृष्ठतश्चास्य सर्वे ते यूथपा भवन्। संप्रगृह्य महा
शिलान् विद्धांश्च महाद्रुमान्। विनदन् युधि सुग्रीवः स्वरेण महता महान्। पातयन् पर्वताग्राणि जघानोत्त
मराक्षसान्। क्रोधसंरक्तनयनः कालांतकयमोपमः। प्रममाथ महाकायो राक्षसान् वानरेश्वरः॥ राक्षसा
नामनीकेषु शिलावर्षं ववर्ष ह। अश्मवर्षं यथा मेघः पक्षिसंघेषु कानने। कपिराजप्रमुक्तैस्तैः शिलावर्षैः प्र
राक्षसाः। विभिन्नशिरसः पेतुः विक्रांता इव पर्वताः। ते तु संक्षयमाणेषु राक्षसेषु समंततः। सुग्रीवेण प्रभग्नेषु प
तत्सु विनदत्सु च। विरूपाक्षः स्वकं नाम धन्वी विश्राव्य राक्षसः। रथेनास्थाय सुग्रीवं ववर्ष शरवृष्टिभिः। तस्य ता
नशनिप्रख्यान् शरानुद्धधनुष्कुतान्। अर्दितयित्वा सुग्रीवः ससारात्तिमुखो ययौ। आक्रामत्स्यंदनं तस्य कु
रिपादेन वाहतः। वानरेंद्रपदाक्रांता अश्वाः पेतुर्हता भुवि। विनिःपतितनेत्रास्ते भग्नग्रीवास्तुरंगमाः। आक्रम्य सर
पृष्ठं वारोह क्षखंडेन वानरः। सारथिं निजघानाशु विरूपाक्षस्त्वपाक्रमत्॥ अपक्रांते विरूपाक्षे सुग्रीवः सविवारर्णं।
बभंज तरसा वीरो हरयो वानरर्षभः। विरूपाक्षो हृतरथो धन्वी तलत्रवान्। बकुशस्त्राद यामास नाराचैः प्ल
वगेश्वरं। रावणेन प्रयुक्तं तु विरूपाक्षो महागजं। आरुरोह रणे वीरो बकुशास्त्रोपकल्पितं। स तद्विरदमारुह्य विरू
पाक्षो महाबलः। निनदन् भीमनिर्ह्रादो वानरांश्चाभ्यधावत। सुग्रीवे च शरान् घोरान् विससर्ज महाबलः। स्थापया
=मास चोद्विग्नान् राक्षसान् संप्रहर्षयन्

=धनुर्भिहि स्थाप्यं।

सार्द्धं ननाद मुदितो हरिः। चुक्रोध च दशग्रीवः बभूवुः हृष्टाश्च वानराः॥ इति युद्धे महोदरवधो नाम सर्गः॥ ॥
महोदरे तु निहते महापार्श्वः प्रतापवान्। अंगदस्य चमूं भीमं क्षोभयामास मार्गणैः। स वानराणां मुख्या
नां उत्तमांगानि राक्षसः। पातयामास कायेभ्यः फलानीव सदागतिः। केषांचिद्वै सायकैर्बाहून् चिच्छेदा
थ स राक्षसः। वानराणां सुसंरब्धः केषांचिदरिपत्तनु। ते र्दिता बाणवर्षेण महापार्श्वेन वानराः। विषा
दविमुखाः सर्वे बभूवुर्गतचेतसः। निशम्य बलमुद्विग्नं अंगदो राक्षसार्दितं। वेगं चक्रे महावेगः समुद्र
इव पर्वणि॥ आगृह्यायसं चायवारः सूर्यरश्मिसमप्रभं। परिघं वानरश्रेष्ठो महापार्श्वे न्यपातयत्। स तु तेन
प्रहारेण महापार्श्वो विचेतनः। संमूढः स्यंदनात्तस्माद्विसंज्ञोन्यपतत्क्षितौ। तस्यर्क्षराजस्तेजस्वी नीलांज
नचयप्रभः। विनिष्पत्य महातेजास्त्र यूथान्वानराम्भजः। प्रगृह्य गिरिसंकाशां क्रुद्धः सुविपुलां शिलां। अ
श्वान् जघान सहसा सरथं च व्यजंभत। मुहूर्त्ताल्लब्धसंज्ञस्तु महापार्श्वो महाबलः। अंगदं दशभिर्बाणैः मुडव्याः अभ्य
विध्यत। जांबवंतं त्रिभिर्बाणैः आजघान स्तनांतरे। ऋक्षराजं गवाक्षं च बिभेद दशभिः शितैः। जांबवंतं गवाक्षं
च दृष्ट्वा शरनिपीडितौ। जग्राह परिघं घोरं अंगदः क्रोधमूर्च्छितः। तस्यांगदः सुरुषितो युगांताग्निरिवोज्ज्वलः। हरस्थि
तस्य परिघं वज्रसंकाशमायसं। बाभ्यां भुजाभ्यां संगृह्य भ्रामयित्वा च वेगवान्। महापार्श्वस्य निक्षेप वधार्थं वा
लिनः सुतः। स तु क्षिप्तो बलवता परिघस्तस्य रक्षसः। शरस्त्राणं धनुश्चापि पातयामास वेगतः। तं समासाद्य वे
गेन वालिपुत्रः प्रतापवान्। तजेनाभ्यहनत्क्रुद्धः कर्णमूले सकुंडले। स तु क्रुद्धो महापार्श्वो महावेगो महा
घमः। करेणैकेन जग्राह सुमहांतं परश्वधं। तं तैलधौतं विमलं शैलसारमयं महत्। शस्त्रं परमसंक्रुद्धो
वालिपुत्रे न्यपातयत्॥ तस्य वामेंसफलके भृशं क्रोधाद्भ्रान्तपातितः। अंगदं मोहयामास अहितः स परश्वधः। स
वीरो वज्रसंकाशमंगदो मुष्टिमात्मनः। आवर्तयत्सुसंक्रुद्धो पितुस्तुल्यपराक्रमः। राक्षसस्तस्य सोभ्यासे म ८९

वीरः दर्शयिष्ये च विक्रमं । भर्तृपिंडस्य कालोयं निर्वेष्टुं साधु बुद्धिमान् । तथेत्युक्त्वा न तेजस्वी राक्षसेंद्रं महोदरः ॥ प्रविवेश
रिपोः सेनां मकरः सागरं यथा । ततः स कदनं चक्रे वानराणां महाबलः । भर्तृवाक्येन तेजस्वी तेजसा च प्रणोदितः । प्रभग्नां
समरे दृष्ट्वा वानराणां महाचमूं । अभिदुद्राव सुग्रीवो महोदरमनंतरं । प्रगृह्य विपुलां घोरां महीधरनिभां शिलां । चिक्षे
प महातेजास्तद्वधाय महाकपिः । तामापतंतीं सहसा शिलां दृष्ट्वा महोदरः । असंभ्रांतस्ततो बाणैः निर्बिभेद दुरास
दां । रक्षसा तेन बाणौघैः निकृत्ता सा सहस्रधा । निपतंती तदा भूमौ गृध्रचक्रं तदाकुला । तां तु दृष्ट्वा शिलां भिन्नां सुग्रीवः
क्रोधमूर्छितः । सालमुत्पाट्य चिक्षेप सोपि च्छिन्नो ह्यनेकधा ॥ तं विनिर्बिध्य सुग्रीवं दारयामास पत्रिभिः ॥ ततो ददर्श सुग्री
वः परिघं पतितं भुवि । तं प्रगृह्य ततः शीघ्रं वधमत्तस्य मार्गणान् । उद्यान वेगवेगेन ततोस्य ध्वजवाजिनः । तस्मा
त्तु हतहयात् वीर समाक्रम्य महारथः । गदां जग्राह संक्रुद्धो राक्षसोथ महोदरः । गदापरिघहस्तौ तौ युधि वीरौ समा
यतुः । नर्दंतौ गोवृषप्रख्यौ साशनाविव तोयदौ । आजघान गदां तस्य परिघेण हरीश्वरः । पपात गदया भिन्नः परि
घस्तस्य महीतले । ततो जग्राह दुर्धर्षः कपींद्रो वसुधातले । आयसं मुद्गरं घोरं सर्वतः स्वर्णभूषितं । स तमुद्यम्य चिक्षे
प सोपि चिक्षेप तां गदां । भिन्नावन्योन्यमासाद्य पेततुस्तौ महीतले । ततो भग्नप्रहरणौ मुष्टिभिस्तौ समाययतुः । तेजोबल
समाविष्टौ दीप्ताविव हुताशनौ । जघ्नतुस्तौ तदान्योन्यं नेदतुश्च पुनः पुनः ॥ ततस्तावन्योन्यमाहत्य पेततुर्धरणीतले । उत्पत
तौ तत्क्षणमुत्पत्य परस्परं । भुजौ विक्षेपतुर्वीरौ अन्योन्यवधकांक्षिणौ । जग्राह च ततः खड्गं अदूरपरिवर्तिनं ।
राक्षसश्चर्मणा सार्धं महावेगो महोदरः । तथैव च महाखड्गं पतितं चर्मणा सह । जग्राह वानरश्रेष्ठः सुग्रीवो वि
ननाद च । तौ तु रोषपरीतांगौ नर्दंतावभ्यधावतां । उद्यतासी रणे हृष्टौ युद्धे शस्त्रविशारदौ । दक्षिणं मंडलं चोभौ सत्वरं सं
समभ्यायतुः । अन्योन्यं प्रति संरब्धौ जये प्रणिहितावुभौ ॥ स च शूरो महावेगो वीर्यश्लाघी महोदरः । महाचर्मणि तं खड्गं मंडलं
खड्गं पातयामास दुर्मतिः । लग्नमुत्कर्षतः खड्गं खड्गेन कपिकुंजरः । जहार सशिरस्त्राणं कुंडलोपचितं शिरः । नि
उद्धरव:१२ ॥ कृत्तशिरसस्तस्य पतितस्य महीतले । तद्बलं राक्षसेंद्रस्य दृष्ट्वा तत्र न तिष्ठति । तं हत्वा बांधवैः

यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे भयार्त्ता विप्रदुद्रुवुः । एतस्मिन्न् क्रियतां यत्नः कृते पुरुषपुंगवः । कुरा वानरसैन्यानि हत्वयं
न युतिसायकैः ॥ विभीषणवचः श्रुत्वा रामो राजीवलोचनः । उग्रात्तकार्मुकः श्रेष्ठं वाक्यं चेदमुवाच ह । दिष्ट्या मे
दर्शनं प्राप्तो निरुतेशः सुदुर्मतिः । वधेनास्य नृशंसस्य तुष्टिमेष्यामि संयुगे ॥ इत्याक्र्बाणमाकर्णांत पूर
यित्वा ससर्ज ह । तं राक्षसेंद्रश्चिछेद त्रिभिस्त्रिभिरमर्षणः । निकृत्तं सायकं दृष्ट्वा सौमित्रिः कुपितो भृशं । त्रास
यामास रक्षांसि घाघोषेण महाबलः । पूरयन्न् स महाशिलान् अ सर्वं नदिशस्तथा । सौमित्रेर्वनुमोथो रंक्रश्चा
प्रति त्रयं तदा । विसिस्मये महातेजा राक्षसेंद्रोऽमर्शं बली । स रावणस्तु कुपितो दृष्ट्वा लक्ष्मणमग्रतः । आद
यनिशितं बाणं इदं वचनमब्रवीत् । तिष्ठ प्राणान् परित्यज्य गमिष्यसि यमक्षयं । परूपमे निशितान् बा
णान् अरिप्रकुलनिसूदनान् । सितपीतामलाभ्राक्रोन् सुरुक्रारउलम्भषणान् । एष ते सर्वसंक्राशो बाणः
पास्यति शोणितं । मृगराडिव संक्रुद्धो गजराजस्य शोणितं । यैः सर्वांस्तिनाबाणान्न् तत्रस्य दृष्टसिजानिलं ।
ततः स रक्षोत्तवचनं निशाम्य सगर्वितं राजवरेणपुत्रः । न विवबुद्धो नबलेस्किरात्मो श्रोवाचवेदं वचनं महा
त्मा ॥ कर्म्मणा दर्शयात्मानं न निक्कथितुमर्हसि । सर्वां युधसमायुक्तो धन्वी रथवरे स्थितः । सशरैर्यदि वाप्यस्त्रै
ते६ र्दर्शयस्व पराक्रमं ॥ ततः शरांसि ते बाणैः पातयिष्यामि संयुगे । मारुतः कालपक्वानि फलानीव वनस्पतेः । अ
घृते मामकाबाणाः तनकांवनभूषणाः । पास्यंति रुधिरं देहात् पुरा मृतमिवामराः ॥ लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा
हेतुसाहससंयुतं । रावणः परमक्रुद्धो बाणमुत्तममाददे ॥ तमापतंतं सौमित्रिस्त्रिधा विच्छेद लाघवात् । रा
वणः परमामर्षी शरवर्षेण सोऽभ्ययात् । ततः सशरवर्षेण संछाद्य रघुनंदनं । विभीषणं ससुग्रीवं वानरां वान
श्चापि दुद्रुवे । सं गास्य वानरानीकं शरवार्षैर्महाबलः । राममेवाभिदुद्राव शरैरग्निशिखोपमैः । तमा ७७॥
पतंतं सहसा प्रययग्रक्रोऽभ्र महानुजः ॥ रामोऽपि राक्षसश्रेष्ठं शरैरर्कग्निसंनिभैः ॥ ततः प्रववृते युद्धं ।

मर्म्मण्युरो हृदयं प्रति। इन्द्राशनिसमस्पर्शं तदा मुष्टिमपातयत्। तस्य मुष्टिनिपातेन राक्षसस्य महामृधे। पुफाल
हृदयं भिन्नं स पपात हतो भुवि॥ तस्मिन्निपतिते भूमौ तत्सैन्यं विप्रदुद्रुवे। आविवेश महाक्रोधः समरे चापि
रावणं॥ इति महापार्श्ववधो नाम सर्गः॥ ॥ महापार्श्वे विनिहते राक्षसेन महोदरे। निशाचरे महाबाहौ वि
रूपाक्षे निपातिते। विप्रद्रुतेषु योधेषु दिग्गतेषु च सर्वशः। रावणः शोकसंतप्तः क्रोधं यं शोषमचिंतयत्। किं
तयि यानाति चिरं स्वसैन्यादि निसप्ययव। स्फुतं सं नोदयामास वाक्यं चेदमुवाच ह। निहतानाम मायान्यां रुद्धस्यन
गरस्य च। अहं तमद्य गमिष्यामि। हत्वा तौ रामलक्ष्मणौ। कर्मणा 'अ' 'हि' तौ मृत्वं भ्रातरौ राघवावुभौ। ययोः श्रया
ख्याः सुग्रीवो हरयो नैव यूथपाः। फलपुष्पैरेव नन्दना दृष्टा सेवाव मारुतिः। मूलेहतेहतं सर्वं तौ हनिष्यामि सं
युगे॥ स दिशो दश घोषेण सुरथेन महाबलः। नादयन् राक्षसश्रेष्ठो राघवावभ्यवर्तत। पूरिता सेन शब्देन
नद्यः सगिरिगह्वराः। संचचाल मही सर्वा ससिंहमृगसद्विजाः। स विस्फार्य महच्चापं किरीटी दीप्तकुण्डलः। नाम
संश्रावयामास उग्रगर्जन्ननादवत्॥ तेन सिंहप्रणादेन नामसंकीर्तनेन च। स्यन्दनस्य नादेन पूरयामास मेदि
नीं॥ त्रिविक्रमे यथा विष्णोः सर्वदैत्यनराः पुराः। भयार्त्ता वानराः सर्वे विचिक्रुस्ते परस्परं। तं दृष्ट्वा राक्षसेंद्रं तु
वानरा नष्टचेतसः। शरणं शरणं जग्मुः मनसा पुरुषोत्तमं॥ ततस्तं राघवो दृष्ट्वा रथस्थं पर्वतोत्तमं। विक्षुब्धान्
धनुर्घोरं व्यावृत्तास्यमिवांतकं। विरूपाक्षं महारौद्रं गर्जंतं कालमेघवत्। वानरान् सांत्वयामास विभीषणमुवाच
ह॥ कोयं पर्वतसंकाशो धनुष्मान् कवची शरी। दिव्यं रथं समास्थाय वानरान् प्रजिघांसति। आचक्ष्व मे महा
बाहो कोयं राक्षसपुंगवः। यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे भयार्त्ता विप्रदुद्रुवुः। स पृष्टो राजपुत्रेण रामेणामिततेजसा।
आचचक्षे महातेजा राघवाय विभीषणः। दशग्रीवो महातेजा राजा वैश्रवणानुजः। भीमकर्मा महोत्साहो रा
वणो राक्षसाधिपः। पुत्रो विश्रवसः साक्षात् क्रूरकर्मा सुदारुणः। दारुणो दारुणाचारो देवदानवदर्पहा॥

यमांतकनिकाशयोः । सततं विविधैर्बाणैर्बभूव गगनं छिलैः । घनैरिवातपापाये विद्युन्मालासमाकुलं । समु-
द्विग्नमिवाकाशं बभूव शरवृष्टिभिः । रामरावणमुक्ताभिः समंतादिव भासितं । महाभोगैः सुतीक्ष्णाग्रैर्वज्राग्नि-
विसृताननैः । शरांधकारं तज्ज्ञी ४ मंबरं चक्रतुः समरे तदा । गतेस्तं तपने देवे कालमेघाविवोत्थितौ । तयोर्युद्धं महा-
साम समभवत् युद्धकांक्षिणोः । अनासाद्यमचिंत्यं च वृत्रवासवयोरिव ॥ उभौ च परमेष्वासौ उभौ शस्त्रविशार-
: समुद्रे दौ । उभौ शास्त्रविदां श्रेष्ठौ उभौ युद्धेनवेलतौ । उभौ च येन व्रजतौ बभुस्तेन शरोर्मयः । ऊर्म्मयश्च समाविद्धा
: नं ५ ज्ञीमाः सागरयोरिव ॥ ततः संसक्तहस्तस्तु रावणो लोकरावणः । नाराचमालां रामस्य ललाटे प्रत्यमुंचत ॥
रौद्रचापप्रमुक्तांश्च नलोत्पलवयानिव ॥ शिरसा धारयन् रामो न व्यथामध्यगच्छत । अथ मंत्रानभिजपन्
रौद्रमस्त्रमुदीरयन् ॥ रामोपि क्रुद्धस्तेबाणान्सतदा क्रोधमूर्छितः । संधायाशीविषप्रख्यानवक्रांल्लव्यम-
र्दनुः । मुमोच च महातेजाश्चापमुद्यम्य वीर्यवान् । ते शरा राक्षसेंद्रस्य तनुत्र विच्छिन्न वेगितो । निपेतू रावण-
स्यांगे वज्राशनिसमप्रभाः । ते महामेघसंकाशे कवचे पतिताः शराः । अभेद्ये राक्षसेंद्रस्य न व्यथां चक्रिरे त-
दा ॥ पुनरेवाथ तं रामं रथस्थो राक्षसेश्वरः । निरस्यन् परमास्त्रेण सर्वास्त्रकुशलो रणे । ते हित्वा बाणरूपा क्षिपितः ।
णि पंचशीर्षा इवोरगाः । श्वसंतो विविशुर्भूमौ रावणेन प्रणोदिताः । निहत्य राघवस्यास्त्रं रावणः क्रोध-
मूर्छितः । आसुरास्त्रं महाघोरमन्यदस्त्रं मुमोच ह । व्याघ्रसिंहमुखान्बाणान् काककंकमुखांस्तथा ।
गृध्रदीप्ताननांश्चापि शृगालवदनांस्तथा । ईहामृगमुखांश्चान्यान् व्यादितास्यान्भयावहान् । पंचास्यान्
खर लेलिहानांश्च ससर्ज विविधान् शरान् । रौद्रान् खरमुखांश्चापि वराहमुखसंस्थितान् । ऋजुकुटिल-
वक्त्रांश्च मकराशीविषाननान् । एतानन्यांश्च मायाभिः ससर्ज विविधान् शरान् । रामं प्रति महातेजाः क्रु-
द्धः सर्प इव श्वसन् । आसुरेण समाविष्टः सोस्त्रेण प्रभुधी राघवः । ससर्जास्त्रं महोत्साहः पावकं पावको- ५२
पमः । अग्निदीप्तमुखान्बाणान् वज्रसूर्यमुखांस्तथा । चंद्रार्धचंद्रवक्त्रांश्च धूमकेतुनिभानपि । ग्रहन-

रामरावणयोः महत्॥ ऊभितांतु क्रूरं घोरं परस्परवधेषिणोः। लाघवं शरमोक्षंच शरजालाघातमेव च। आ
त्मनः प्रतिघातंच दृष्ट्वान्नेव रक्षो न निव्यथे। ततः शरीरशरजैस्तैस्तैः रव्यक्तकैः पातितैः। राघवं परम[illegible]
मर्षी विव्याध च महाबलः। चचाल[illegible]वी सर्वा ससागरनगद्रुमाः। तामसं च महाघोरं मुमोचास्त्रं सुदारुणं।
निर्ददाह कपीस्तेन ते पेतुर्धरिणीतले। तान्यैकान्यनाकानि रावणस्य शरोत्करैः। प्रेक्ष्य भिन्नानि शतशो राघवः
पर्यपतंत। ददर्श च ततो रामं रावणः पर्यवस्थितं। लक्ष्मणेन सहभ्राता विष्णुनावासवं यथा॥ आलिखंतमिवा
काशं अवष्टभ्य महद्धनुः। पद्मपत्रविशालाक्षं दीर्घबाहुमरिंदमं। वानरांश्च रणे भग्नान् आपतंतं च रावणं। स
माकृष्य राघवो हृष्टो मध्ये जग्राह तद्धनुः। विस्फारयितुमारेभे ततः स पुनराकृष्य तत्। महाकायं महावेगं। निर्भि
दन्निव मेदिनीं। लक्ष्मणस्य च बाणानां चापविस्फारितस्य च। शब्देन राक्षसास्तेसुः पेतुश्चैव सहस्रशः। तयो
रिषुपथं प्राप्य रामलक्ष्मणयोर्मध्ये। स बभौ च यथा राहुः समीपे शशिसूर्ययोः। तमिच्छन् प्रथमं योद्धुं लक्ष्म
णो निशितैः शरैः। मुमोच धनुरायम्य शरानग्निशिखोपमान्। तान् मुक्तमात्रानाकाशे लक्ष्मणेन धनुष्म
ता। बाणान् बाणैर्महातेजा रावणः प्रत्यवारयत्। एकमेकेन बाणेन त्रिभिस्त्रीन् दशभिर्दश। लक्ष्मणस्य प्र
विच्छिद दर्शयन् हस्तलाघवं। अभ्यतिक्रम्य सौमित्रिं रावणः समितिंजयः। आससाद रणे रामं स्थितं शैल
मवस्थितं॥ स संख्ये राममासाद्य क्रोधसंरक्तलोचनः। व्यसृजच्छरवर्षाणि राघवे राक्षसेश्वरः। धारास्ततो
रणो विव रावणायुधनिस्सृताः। दृष्ट्वैवापतिताः शीघ्रं भल्लान् जग्राह राघवः। तान् शरौघान् ततो भल्लैस्तीक्ष्णै
श्चिच्छेद संयुगे। दीप्यमानान् महाघोरान् क्रुद्धानाशीविषोपमान्। राघवो रावणं सख्ये रावणश्चापि राघवं
अन्योन्यं निशितैर्बाणैः क्रुद्धावभिववर्षतुः। चेरतुश्चरितं चित्रं मंडलं सव्यदक्षिणं। बाणजाले[illegible]
=घांसंतानन्योन्यं अपराजितौ। तयोर्भूतानि वित्रेसुर्युगपत् संप्रवर्ततयोः। रौद्रयोः सायकमुचोः

मग्निशिखामिव ॥ विभीषणाय चिक्षेप राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ॥ अप्राप्तामेव तां बाणैः त्रिधा विच्छेद [illegible] वः । तां दृ
ष्ट्वा विनिहतां शक्तिं राघवेण महात्मना । उदतिष्ठन्महानादो वानराणां रणे तदा । सा पपात तदा त्रिधा भिन्ना शक्ति
ः कनकभूषणा । सविस्फुलिङ्गज्वलिता । महोल्केव नभश्च्युता ॥ ततः संभाविततरां कालेनापि दुरासदां । ज
ग्राह विपुलां शक्तिं दीप्यमानां स्वतेजसा । सा तोलिता बलवता रावणेन दुरात्मना । जज्वाल सुमहावेगा दिवि
सौदामिनी यथा ॥ एतस्मिन्नन्तरे वीरो लक्ष्मणस्तं विभीषणं । प्राणसंशयमापन्नं तूर्णमेवाभ्यधावत । तं
मोक्षयितुं वीरश्चापमुद्यम्य लक्ष्मणः । रावणं शक्तिहस्तं तं शरवर्षैरवाकिरन् । कीर्यमाणः शरौघेण विस
ृष्टेन महात्मना । प्रहर्तुं तं मनश्चक्रे विमुखीकृतविक्रमः । मोक्षितं भ्रातरं दृष्ट्वा लक्ष्मणेन स रावणः । लक्ष्म
णाभिमुखो भूत्वा तं वचनमब्रवीत् ॥ रक्षितस्ते बलश्लाघिन् यस्मादेष विभीषणः । विमुच्य राक्षसं तस्मा
त्त्वयि शक्तिः पतिष्यति ॥ एषा ते हृदयं भित्त्वा शक्तिर्बहि गा लक्ष्मणः । मद्बाहुबलवेगेन प्राणानादाय यास्यति ।
इत्येवमुक्त्वा तां शक्तिमष्टघण्टां महास्वनां । मयेन मायाविहिताममोघां शत्रुनाशनीं । लक्ष्मणाय समुद्दिश्य
ज्वलन्तीमिव तेजसा । रावणः परमक्रुद्धश्चिक्षेप च ननाद च । सा क्षिप्ता भीमवेगेन वज्राशनिसमस्वना । श
क्तिरभ्यपतद्वेगाल्लक्ष्मणं रणमूर्धनि । तामनुव्याहरच्छक्तिमापतन्तीं स राघवः । स्वस्त्यस्तु लक्ष्मणायेति
मोघा भव हतोद्यमा । न्यपतत्सा महावेगा लक्ष्मणस्य महोरसि । जिह्वेवोरगराजस्य दीप्यमाना महाद्यु
तिः । ततो रावणवेगेन सुदूरमवगाढया । शक्त्या निर्भिन्नहृदयः पपात भुवि लक्ष्मणः । तदवस्थं समीपस्थो
लक्ष्मणं प्रेक्ष्य राघवः । स्वस्य स्नु लक्ष्मणस्येति रामो वचनमब्रवीत् । चाट स्निग्धेन मनसा विषण्णवदनानन ९२
तां समुत्कृष्टुमिव ध्यात्वा बाष्पपर्याकुलेक्षणः । बभूव संरब्धतरो युगान्ताग्निरिवोच्छ्रितः । न विषादस्य कालोऽयमिति संचिन्त्य राघव
ः । ततस्तु निशितैर्बाणैर्वीरो दशरथात्मजः । चकर्षोत्तममहायुद्धे रावणस्य वधे रतः । संकीर्यमाणः शरजालवृष्टिभिः महात्मना दीप्त

कृत्रवर्षांश्च महोल्कामुखसंस्कितान्। जिह्मां विध्कतथेवान्यान् ससर्ज निशितान् शरान्॥ ते तदा रावणशराः
राघवास्त्रेण मोहिताः। विलयं जग्मुराकाशे विनिर्धूताः सहस्रशः॥ तदस्त्रं निहितं दृष्ट्वा रामेणाक्लिष्टकर्मण
दृष्टा नेदुः ततः सर्वे हरयः कामरूपिणः॥ इति श्रीरामायणे युद्धकांडे दिव्यास्त्रयुद्धं नाम सर्गः॥ ॥ अस्त्रे
ण स्वं प्रतिहतं दृष्ट्वा रामेण रावणः। क्रोधं वद्विगुणं चक्रे क्रोधान्नु तदनंतरं। मयेन माया विहितं रौद्रमस्त्रं म
हाबलः। उत्सष्टं रावणो घोरं राघवायोपचक्रमे॥ ततः आसाश्च निःपेतुः गदाश्च मुशलानि च। कार्मुकाणि च
दीप्तानि वज्रकालानि सर्वशः। मुद्गराः कूटजालानि दीप्ताश्च शनयस्तथा। निपेतुर्विविधास्तीक्ष्णा वाता इव म
हात्यये॥ ततस्तद्राघवः श्रीमान् राघमस्त्रविदां वरः। जघान परमास्त्रेण गांधर्वेण महाद्युतिः॥ ततश्चक्रा
णि निःपेतुर्भास्वराणि महांति च। कार्मुकान्भीमवेगानि राघवस्य महात्मनः। तैरासादुगगनं व्याप्तं संप
तद्भिस्तमोनुदैः। भासिताः सर्वलोकाश्च नंदोदिव ग्रहैरिव। तैर्व्येवच्छेदितान् बाणान् शूलानि मुशलानि च
आयुधानि विचित्राणि रावणस्य च संयुगे॥ तदस्त्रं निहितं दृष्ट्वा रावणो राक्षसेश्वरः। विव्याध निशितैर्बा
णैः महाकार्मुकनिःसृतैः। रावणेन महातेजा न चाकंपत राघवः॥ ततो विव्याध गात्रेषु सर्वेषु समितिंज
यः। रामः सुसंरब्धतरो रावणं निशितैः शरैः। विभीषणश्च सामात्यो सुग्रीवश्च समासैनिकः। प्रेक्षकाः स
मपश्यंत दशग्रीवस्य सैनिकाः॥ एतस्मिन्नंतरे क्रुद्धो राघवस्यानुजो बली। लक्ष्मणः सायकान्सप्त ज
ग्राह परवीरहा॥ तैः सायकैर्महावेगै रावणस्य महाद्युतिः। ध्वजं मनुष्यशीर्षं तु तस्य विच्छेद वीर्यवान्।
सारथेश्चैव बाणेन शिरो ज्वलितकुंडलं। जहार लक्ष्मणः श्रीमान् रथ्या दिशु बलात्कृत। कृष्णमाणंत विछे
द भुजगकरोपमं। लक्ष्मणो राक्षसेंद्रस्य पंचभिः पंच पर्वभिः। नीलमेघनिभांश्चास्य सदश्वान्पर्वतोप
मान्। निजघान महावेगान् रावणस्य विभीषणः। कृताश्चो वेगवान् वेगात् अवप्लुत्य महार[illegible]त् क्रोधमा
॥ धारयतां श्रेष्ठ भ्रातरं रावणस्तदा। आदायस महाशक्तिं दी[illegible]मग्निशि

राः अंतरिक्षाद्दीप्ता या निपेतुर्धरणीतले। ततो ज्यातलनिर्घोषः रामरावणयोर्मृधे। त्रासनः सर्वभूतानां संबभूवाद्भुतोद्भु
भि। स कीर्यमाणः शरजालवृष्टिभिर्महात्मना दीप्तधनुष्मतारणे। तथाप्रदुद्रावसमेत्य रावणो यथानिलेनाभिहतो बला
हकः॥ इति रावणप्रद्रावणो नाम सर्गः॥ ७०॥ सद्यवात्त महाबुद्धे राघवस्य निशाचरः। द्वंद्वयुद्धपरिश्रांतस्तस्मात्प्रक्रम्य विस्थित
सन्निकर्षादपक्रांते किंचित्तस्मिन्निशाचरे। विश्रांतं तं समालक्ष्य सुषेणं राघवोऽब्रवीत्। एष रावणवेगेन लक्ष्मणः पतितो
भुवि। सर्पवत्तावचेष्टात वीर मम शोकमुदीरयन्। शोणितार्द्रमिमं वीरं प्राणैरिष्टतरं मम। पश्यतो मम का शक्तिर्योद्धुं पर्या
कुलात्मनः। अयं हि समरश्लाघी भ्राता मे शुभलक्षणः। यदि पंचत्वमापन्नः किं प्राणैर्मे सुखेन वा। लज्जतीव हि मे वीर्यं भ्रश्यतीव
करादनुः। परिसीदंति मे प्राणा दृष्टिर्बाष्पकलुषा। चिंता मे वर्धते वीर मुमूर्षा चोपजायते। भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा लक्ष्म
णं रणमूर्धनि। तन्मे दुःखं महत्कार्यं न प्राणैर्न वसीतया। लक्ष्मणं निहतं दृष्ट्वा भ्रातरं पांशुगुंठितं। किं मे युद्धेन किं प्राणैर्युद्ध
कार्यं न विद्यते। यत्रायं निहतः शेते रणमूर्धनि लक्ष्मणः। विज्ञायापिहि मा सोम्य लक्ष्मणे निधनं गते। अंधास्यावादितस्थं द्वः को
प्रीतिं जनयिष्यति। राममेवं ब्रुवाणं तं शोकविक्लवितेंद्रियं। आश्वासयन्नुवाचेदं सुषेणः परमं वचः। त्यजेमां राजशार्दू
ल बुद्धिं वैक्लव्यकारिकां। शोकसंजननीं चिंतां तुल्यां बाणैश्चमूमुखे। नैष पंचत्वमापन्नो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः। न ह्यस्य वि
कृतं वक्त्रं नैव श्यामत्वमागतं। सुप्रभं च प्रसन्नं च मुखमस्य निरीक्ष्यतां। पद्मपत्रतलौ हस्तौ सुप्रसन्ने च लोचने। नेदृशं दृश्यते
रूपं गतासूनां विशांपते। विषादं मा कृथा वीर सप्राणोऽयमरिंदम। पद्मपवास्य प्रसुप्तस्य भूस्तगात्रस्य स्पंदतालं। सोच्छ्वासं हृद
यं वीर कंपमानं मुहुर्मुहुः। एवमुक्त्वा महाप्राज्ञः सुषेणो राघवं वचः। समीपस्थमुवाचेदं हनूमंतं प्लवंगमं। सौम्य शीघ्र १०२

धनुष्मतारणे। ततापसपीड्यमानःसंनिकर्षतायथाबिलेनाभिहतोबलाहकः॥ इतिलक्ष्मणशक्तिभेदोनामसर्गः॥ छ॥ संदर्श्य
ततोरामःशक्त्यानिर्भिन्नमाहवे। लक्ष्मणंरुधिरादिग्धंसपन्नगमिवाचलं। तामपिप्रहितांशक्तिंरावणेनबलीयसा। यत्नतस्तेहरिश्रे
ष्ठाःनशेकुरपकर्षितुं। शक्तिमाश्लिष्यबाणौघैःक्षिप्रहस्तेनरक्षसा। सौमित्रिंविवसांतीव्रांविवराधरणीतले। तांकरा[illegible]
[illegible] परामृश्यरामःशक्तिंभयावहां। बभंजसमरेक्रुद्धोबलादपविकर्षयन्। तस्यानिष्कर्षतःशक्तिंनाराचान्दीप्ततेज
सः। निचखानसुग्रीवःसर्वगात्रेषुवीर्यवान्। अचिंतयित्वातान्बाणान्समाश्लिष्यचलक्ष्मणं। अथाब्रवीच्चहनूमंतंसुग्रीवंचैव
वानरौ। लक्ष्मणंसंपरिक्षिप्यनीत्वाविवस्वमाश्रयं। कुरुध्वंस्तोककस्यवधमीतामधदर्शनं। अस्मिन्नुत्कर्षेनचिरात्तसत्वंप्रतिष्टम
णामिव। अरावणमरामंवाजगद्द्रक्ष्यथवानराः। राज्यनाशंवनेवासंदंडकेपरिसर्पणं। वैदेह्याश्चपरामर्शंरक्षोभिश्चसमा
गमं। एतद्दुःखंमहाघोरंक्लेशंचनिरयोपमं। अस्याभिसर्वमद्याहंहत्वेमंराक्षसंरणे। यदर्थंवानरंसैन्यंसमानीतमिदंमया। सु
ग्रीवश्चकृताराज्येनिहत्यचवालिनं। यदर्थंसागरःक्रांतःसेतुर्बंधश्चसागरे। सोयमद्यरणेपापोदृष्टिविषयगोचरः। समा
गम्यबालादीक्षानायंजीवितुमर्हति। दृष्टिंदृष्टीविषस्येवसर्पस्यममानदा। सुखंपश्यततद्युद्धंवानरपुंगवाः। आसीना
ःपर्वतस्याग्रेममेदंरावणस्यच। अद्यरामस्यरामत्वंसंपश्यंतुमसंयुगे। त्रयोलोकाःसगंधर्वाःसमहेंद्राःसचारणाः। अद्यकर्म
करिष्यामियल्लोकाःसचराचराः। याह्वाःकथयिष्यंतियावद्भूमिर्धरिष्यति। एवमुक्त्वाशितैर्बाणैस्तप्तकांचनभूषणैः। आज
घानरणेरामोदशग्रीवंसमाहितः। तथाप्रदीप्तैर्नाराचैर्मुसलैरिवरावणः। अभ्यवर्षत्तदारामंधाराभिरिवतोयदः। राम =क्व१
रावणमुक्तानामन्योन्यमभिघ्नतां। शराणांनिशितानांचबभूवतुमुलःस्वनः। तेविशीर्णाविकीर्णाश्चरामरावणयोःश

सु १

श्वाहत्तु मतः कमेत स्तुरेरपिङ्घकं । तां विमृश्य प्र तु हस्तेन सुषेणः परामोषधीं । लक्ष्मणाय ददौ नस्यं शल्यो बपरमद्युतिः । तां विशा
ल्यो समाघ्राय लक्ष्मणः परवीरहा । विशल्यो विरुजः शीघ्रं उदतिष्ठन् महीतलात् । समुत्थितं तं हृष्टायास्ततो स्वस्य लक्ष्मणं । साधु साध्विति श्वा २
हृष्टात्मा सुषेणं प्रत्यपूजयन् । एह्येहीत्यब्रवीद्रामो लक्ष्मणं शुभलक्षणं । सस्वेहे सद्याऽगाढं बाष्पपर्याकुलेक्षणः । अब्रवीच्च प
रिष्वज्य सौमित्रिं रघुनंदनः । दिष्ट्या त्वां वीर पश्यामि मरणात् पुनरागतं । न मे वीर हि जीवनार्थो न मे थिल्या वनात्मना । को हि मे
जीवितेनार्थः त्वयि पंचत्वमागते । इत्येवं वदतस्तस्य प्रतिज्ञां परिपालयन् । स्मृत्वा शिथिलया वाचा लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् । तां
प्रतिज्ञां प्रतिज्ञाय पुरा सत्यपराक्रमः । लघुः कश्चिदिवाऽप्रतिज्ञा नैवं वक्तुमर्हसि । न प्रतिज्ञां हि कुर्वंति वितथां साधवोऽनघ । लक्ष्मणं =द्रु ६
=साधो:॰ हि महत्त्वस्य प्रतिज्ञापरिपालनं । तदलं मत्कृते नैवं नैराश्यमुपगम्यत । वधेन रावणस्याद्य प्रतिज्ञां परिपालय । न हि जीविष
ते रामं तव बाणपथं गतः । नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्य सिंहस्येव महागजः । अहं तु वधमिच्छामि शीघ्रमस्य दुरात्मनः । यावदस्तं न यात्येष रामि
कृतकर्मा दिवाकरः ॥ तमस्य वह्निकिरणैः सहस्ररश्मिः शरकिरणैर्जहि रावणं सुतीक्ष्णैः । रणशिरसि निपातितस्य चैकं मुदितम
नाः प्रसमीक्षितुं वीर हे । श्रुत्वा तु रामो वचनं महात्मा राघवः कुमेतस्य च वज्ररुसः । प्रगृह्य चापं स महात्मनास्तदा रणाय ध्वजी बु
नार च वस्थितः ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे युद्धकांडे औषधानयनं नाम सर्गः ॥ ८० ॥ श्रुत्वा तु वचनं तु स लक्ष्मणस्यामितौजसः
सः विभीषण मिदं वाक्यं रामः प्राह महायशाः । क्वासौ लंकेश्वरः क्रूरो रावणो युद्धदुर्मदः । रणात्त्वमिपरित्यक्त्वा क्वास्ते किं वास
व स्थितं । मयि मूढ वनस्थे सो कृतांतबलनादितः । बोधव्यः स त्वया वीर शीघ्रमेव ममाज्ञया । रामस्य तद्वचः श्रुत्वा हु तु का
लार्थसंमितं । उवाच वचनं धीमान् रामं मतद्विभीषणः । शाक्यानि सिध्वा सौमित्रे क्रूरकर्मा स रावणः । प्रविवेश पुरीं लंकां ८५४

सिता गच्छाशु शैलं तं त्वमंजयं । दक्षिणे शिखरे जाता मोषधीं तां महातप । विशल्यकरणीं नाम विशल्यकरणीं शुभां । संजीवना
र्थं वीरस्य लक्ष्मणस्य त्वमानय । तत्र गंधर्वराजानो हाहाहूहूश्च विश्रुतौ । गंधर्वैर्देववनारी अप्सरोभिः समावृतौ । रक्षतः
पर्वतं नित्यं सर्वतः क्रूरकर्मणो । अप्रमत्तौ नावमन्त्रच्च वीरमहाबलः । रक्षति पर्वतं नित्यं बाह्वोर्बलसमाश्रितः । औषधीनां तु
चिह्नानि शृणुष्वात्र हितो मम । पीतकान्तिप्रसूनानि फलानि च । पयपत्रानिलिः पार्श्वे वाल्या विद्रुमसन्निभाः । विद्युत्कलनसंकाश
:प्रदीप्ता इवातु सा । इत्येवमुक्तो दत्तमानुष्टुखेण नमहेजसा । रामं प्रदक्षिणं कृत्वा मंदरां देवसेवितं । ततो निमेषमात्रेण वेगवा
न मारुतात्मजः । जगाम पर्वतश्रेष्ठं औषधीग्रामं मंडितं । स तत्र गत्वा महाबाहुः पर्वते हरिपुंगवः । चिंतामस्यगमद्धीमान् जानन्स्ता
महौषधीः । विविधा नग्नतस्तत्र गंधर्वैरुपरुध्यते । तत्याद्यशिरं तस्य पर्वतस्य महात्मनः । अहनत्वसमारुह्य गंधर्वानुका
लनोदितान । मुहूर्तांतरमात्रेण दिवसस्य हनूमता । तिस्रः कोट्यो हतास्तत्र गंधर्वाणां महात्मना । हत्वा गंधर्वराजानो मारुतिः सत्य
रा०३६ विक्रमः । पवमानतनोतस्मिन्मार्गमाणो महौषधीः । न जानी तयदा तत्र चिंतामस्यगमत्कपिः । तस्य बुद्धिरियं जाता मारुतेर्मरु
तोजसः । इदामवाप्य निष्यामि दक्षिणं शिखरं गिरेः । अस्मिंस्तु शिखरे जाता मोषधीतां सुखावहां । विनेक्ष्य दवगच्छामि विश
ल्यकरणीं यदि । कालात्ययचदोषः स्याद्वैक्लव्यं च महद्भवेत् । इति निश्चित्य मनसा निःप्रकंपे गिरस्थिते । पुच्छेनानातरु
लतं हस्तात्यासमातालयत । हरिर्हस्तीवा प्राप्यात्यो तच्छिल शिखरं महत । आनीयत्व महावेगात्स्तच्छिन्नशिखरं हरिः । विश्राम्य
वा क्षहनुमानुच्चखेण मिदमब्रवीत । औषधीनां वगच्छामि तामहं हरिपुंगव । तद्दिदृष्टिं शिखरं रम्यं गिरःस्याहृतं मया । एवंक
थ्यमानं तं प्रहृष्टः पवनात्मजं । सुखेणो वानरश्रेष्ठस्त्वामुद्दक्षिणादोषधी । विस्मितास्तु बहूह्मुत्सि सर्वसरस्ववानराः ६

त्तिः तच्छिन्नैश्छिन्नसर्वांगा वानरा रक्तकर्दमाः। पेतुर्महीतले खिन्ना अकस्माद्रुधिरस्रवाः। रक्षांसि च तथा पेतुर्वानरैर्भीमविक्रमैः।
चूर्णितानि शिलावृक्षैः पादपैर्मुष्टिभिस्तथा। दारितानि नखैश्चैव दंतैश्च सुदारुणैः। तत्प्रवृत्तं महद्युद्धं कबंधगणसंकुलं। शू
राणां हर्षजननं भीरूणां भयवर्द्धनं। बलपौरुषशौर्याणां निःकर्षो यत्र जायते। यशःफलाकांक्षिणां स्वर्गद्वारमुपागतं। हर्ष
णं स्वर्गनारीणां सर्वदुःखविमोक्षणं। तस्मिन्महाघोरे रक्षोवानरसंक्षये। प्रावर्त्तत नदी घोरा शोणितोदकवाहिनी।
नानापादपसंछन्ना छिन्नपादहशिलातला। विकोशासिमहामीना रक्तमांसोदकर्दमा। रथचक्रमहाग्राहा प्रासपट्टिशवाहिनी।
शीर्षोत्तरणरत्नाढ्या हतवीरास्थिपंकजा। वर्मकेतुपसंबाधा श्वेतफेनाट्टहासिनी। शूरप्रमोदजननी भीरूणां भयवर्द्धनी।
क्रव्यादानंदजननी काकगृध्रकुलाकुला। ऽग्रीमाचल्पसत्वानां मध्यातड स्विना तथा। ततो रुक्मां नदीं सार्द्धं यूथपास्ते महौज
सः। नरा विछिन्नपाप्मानो नदीं वैतरणीमिव। राक्षसा हतसंदिष्टा विरथा हतवाहनाः। यक्षसंग्रामसंस्थाश्च लडि रसर्वता दिश
ः। दृष्ट्वा पिस्वबलं स्नेहतवीरहतप्रसे। राक्षसेंद्रः क्रोधवशात् जातकोपविसमाहितः। वानरेन्द्रबलं संदृष्ट्वा संहृष्टमानसः। अं
गदप्रमुखाः सार्वे विविधं दैवतालयं। आस्फोटयामास बाहू समीतस्य रक्षसः। हनूमान्वाक्यमतब्रवीत् प्राह रावणं। कि
मास्थातलयं गृह्य शूरस्त्वं राक्षसेश्वरः। न हि सत्त्ववतामेव वर्त्तितं विषयधातवा। कृतमेतत्तपसः शक्तिः सिद्धिर्वा राक्षसेश्वर। न त्वं धर्म
प्राप्य राक्षसाधम। नवाप्यो ज्ञानसंमंत्रं वश्रित्वं राक्षसेश्वर। रामवीर्यविघाय नजरत्नागस्तितियुध्य। नेवातचरदानानि
नतापानस्वशिक्षितं लवयर्धीयलोक ज्ञानातसिद्धिर्नेशेतकं। उत्तिष्ठ त्रिशुद्धध्यस्वनामडीवनुविमोक्षसे। श्रुत्वा तु हीताग्रुं
नीतिं न हन्यात्त्वद्विधं रणे। एवं वाक्यं शल्यभूतं आश्रापिरथमिक्त्वनुकृता ज्ञानात्। कहावाक्कृतिमवाघनस्तुष्कायकथं वन। तातावा
युसुतः श्रीमान्सर्वान्वानरयूथपान्। उवाच वाक्यं कालज्ञः स्वैव तस्य रक्षसः। स्थूयंमादादरीशीघं आनयध्वं प्लवंगमाः। १५५

न्नसीमवसरदीप्तगः। सोवतीर्य रथात्तत्र वधमिछंस्तवानघ। चिंतयामास काकुत्स्थ वरदानं मयाकृतं। दत्तं च ब्रह्मणा तस्मै सर्वभूताद्विनानरं। ध्रु
डं हिः पृडितस्तेनतदारामयशस्विना। छिन्नशीर्षैः पृडितस्तु तदाशर्वो वरं ददौ। आजय्यं समरे लोकैः सदेवासुरमानवैः। रथं सर्वायु
धोपेतं दिव्यमद्भुतदर्शनं। युक्तमश्वैर्महावेगैः कामगैः कामरूपिभिः। आलब्धं कवचं चापि सर्वाश्वेरपि संगतो। धनुश्चापि म
हद्दिव्यमक्षयाश्च शराः पुनः। तस्य सर्वस्य लाभाय देवायतनमास्थितः। कृत्वा होमं ग्निं समाधिस्थो रौद्रं कर्म महामनाः। न यावद्याइये
कर्मसिद्ध्यात स्य इडरामः। तावच्छीघ्रं यानरव्याघ्र विघ्नः कार्यो बलीयसः। वा रेमेमसमा रथ्यातं यत्र सं प्रतिवर्तात। देवतायतनेतत्र
कृहोमस ग्निसमाहितः। विभीषणस्य तद्वाक्यं घोरं राक्षसया वहं। श्रुत्वा रामो महातेजास्य बलं वाक्तिवी रुच्य वा। आज्ञापयामास तदा वि
धिदत्त्वायूथपान्। माल्यवंतं सुषेणं च गवाक्षं गवयं तथा। अंगदं सहनूमंतं सरलं गंधमादनं। ऋक्षाणामधिपतिं वीरं नीलं तत्र महाब
लं। लब्धाज्ञास्ते महावीरा दश वानरयूथपाः। उत्तस्थुः स्वबलैर्युक्ता गर्जंतश्च तदा मुदा। शिलापादपधरा महाकाया महाबलाः।
गर्जंतो रेजिरे सर्वे जंगमा इव पर्वताः। कृणा संप्राप्य पुनगरीं लंकां रावणपालितां। प्राकारमध्यं वानराश्च विविशुस्ते महाबलाः।
ददृशुर्दैवताद्वारं रावणेन बलरक्षितं। अध्वहस्तं समासीनं प्राङ्मुखं रक्तवाससं। रक्तोष्णीषधरं वीरं उग्राकलितपावकं। विकृतास्य
रसं घृतं संध्यायामिवातायदं। तं बाहुपादपवनं किरीटाभ्रेगमश्रृंगिणं। हारनिर्झरतायाढ्यं महावदनकंदरं। वालामनःशैल
पंकं गिरिं नीलमिव स्थितं। युक्तं तमद्भुताकारं रुद्रं रौद्रपराक्रमं। दृष्ट्वा तस्य तत्कर्म वानराः कृतनिश्चयाः। हनूमंतं पुरस्कृत्य स
र्वे युद्धाय तस्थिरे। राक्षसाश्च महावीर्याः प्रासासिपरिघायुधाः। दंशितास्तस्थिरे सर्वे युद्धाय मितविक्रमाः। ते बलेन
न्यमासाद्य घोरं वानर राक्षसा। वव्रुः कलकलं घोरं तदद्भुतमिवाभवत्। पादपैः शैलशृंगैश्च शिलाभिर्दशनैस्तथा। वान
रा राक्षसान् जघ्नुर्मुष्टिभिर्निरवं च। राक्षसा क्रोधरक्ताक्षास्तथा वानरपुंगवान्। नाराचैर्बिभिदुस्तीक्ष्णैः खड्गैश्चमहासि

शाविनाशा छुहा निम्नेऊस्थितं संस्मृतो । अथ शोय स्य लोके स्मिन्नुं संस्थरा नियाम्बतं । तस्य लोकाञ्जालोन नाष्ट्रेमने वास्येत ऊर्ध्ववित् । ऊहिराक्षु
सगाऊडग्रानृत्व निष्टमा विरं । श्रयाहिमरणं तुं सां अपवान्मा । नस्थिनो । इतितस्या ववः श्रुत्वा करुणं परिदेवितं । हस्वा वाम्पाः परामर्शं राव
णः क्रोधमूर्छितः । सा तिमा निर्वा वालिस्तां संवयन्निदमब्रवीत् । निर्वापयन्निवाकालदह्यमानां वनस्थलीं । किं रोदिषि प्रलद्दीनामयि
जीवति मामिनि । नास कश्चित्समो ह्यद्य त्रिषु लोकेषु सुन्दरि । सुराः सुरगणाः सर्वे तिष्ठन्ति वशगा मम । किं मत्त्वसारेः आकर्णयाहं ऊने सा
नुष वानरैः । मया घस्तं छिन्नं तेषां सर्वं मवबञात प्रिये । न तु शक्या मितत्वं गिरः समितं च वहमीदशं । आनयिष्याम्यहं शत्रु ऊित्वा राममरणा ।
स्वयं । विरम प्रमाद मलिनं विद्यागुरुकुलादिव । तीव्रक्रोधस्य पतया व्यसंग्राम सुद्भुतः परेः । विषदृष्टि विषस्येव मम वीर्यं ऊरासदं । मा ते
ःशोत्रु ग्रीवांस्पदानि कृन्नानि यशस्विनि । मां दाह्यति करिष्यामि तत्र वाप्याश्रु प्रमार्जनं । इति तां वाक्य संतमं सांत्व मयित्वा स रावणः । रथमा
स्याय वेगेन निर्जगाम रणं प्रति ॥ इति श्री रामायणे युद्धकाण्डे रावण यज्ञविध्वंसनानाम सर्गः ॥ ७ ॥ सन्नद्धः कवची खड्गी शरी ध
न्वी तथैव च । तस्य निःक्रममाणस्य दग्धकाम स्य रावसी । रूपमासीन्महाघोरं कालस्येव युगक्षये । निमित्तानि च तत्रासन् क्रूयश
सी निसर्वतः प्रतिला मावावा वायुर्मंद रश्मिश्चलास्करः । सागरश्चुक्षोभ चैव च कायव वसुंधरा । जान्तुलिः पतरश्चाश्च सुमुक्तवीर्य
मिवच । तानुत्पातान विचिन्त्य रावणः क्रोधमूर्छितः । सशरं धनुरादाय रणभूमिं विवेश सः । अल्पशक्तवते काऊस्य सरसीं तु प्रविनास्करं । प
तस्मिन्नन्तरे रामे लक्ष्मणे वाक्यमब्रवीत् । सचरं रामस्यामतिसंक्रमा हि नयचितः । ऊहिराज नृपाश्च मध्याने रावणं राक्षसेश्वरं । परमा
दारानि मत्रीवि धर्मेत्सागाद्धिता तोऊसे । लक्ष्मणस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा ततो राघवः । रावणस्य च धर्षमानेकामात्मामतिमादाध । द
शग्रीवस्य पक्रम्प्य मायया राक्षसर्षभः । कल्पयामास रुचिरं रथं पावकसन्निभं । युक्तं मत्तप्रवदानै हयैः परमशीघ्रगैः । से ८५६

नान्यथा शक्यते कर्त्तुमनेकस्य दुरात्मनः। इति तस्य वचः श्रुत्वा वालिपुत्रोऽब्रवीदिदं। आनायास्य महामावेकः सार्द्धं तिष्ठन्तु वानराः।
सर्वो मस्य प्रियां त्वस्य पश्यतां वः प्लवङ्गमाः। लब्धां तस्याग्निकार्येवे विघ्नं सयत्न मा चिरं। इत्युक्त्वा प्रविवेशाथ रावणस्य निवेश-
नं। घातयित्वा सरक्षांसि विद्राव्य च सहस्रधा। अङ्गदः प्लवगश्रेष्ठः सिंहो गिरिगुहामिव। ततोऽन्तःपुरमध्यस्थां केशेष्वादाय वी-
र्यवान्। निर्जगाम गृहीत्वा तां व्याघ्रो मृगवधूमिव। तां विवर्स्त्रां शिरोमाल्यां प्रभ्रष्टाम्बरवाससं। आनीय रावणस्यान्तमिदमाहाङ्गदो
वचः। इमां मन्दोदरीं पश्य नीयमानां मया मितवपश्यतः। नहि शक्नोति रोद्धुं मां मैथिलीं त्वं यथा पुरा। यान्तरा क्व बलं वीर्यं तेन तिष्ठ
स्याग्रतः। श्रुत्वा गिरमितः पादेन यामानां प्रियां तव। तच्छ्रुत्वा रावणः क्रुद्धो दृष्ट्वा दृष्ट्वा प्रियां तदा। अङ्गदं मुष्टिना जघ्ने मूर्छितश्च स-
पपात ह। तमादाय तु जङ्घायां उत्ताडयित्वा तु रावणं। लाङ्गूलेनाञ्जनीपुत्रः स्वं पुनः स्थात्सपपात ह। अन्यश्चावादकं हत्वा दलेन पा-
श्चकार भवने। बलिकर्म च विध्वस्य रावणस्य तत्तदङ्गवाः। अङ्गदस्य तनोः प्राप्य पश्चाद्धृष्ट्वा पतितैर्हतैः। आजग्मुस्त्वरिताः सर्वे यत्र रामो
व्यवस्थितः। आचख्युस्तद्यथावृत्तं युद्धं वानरपुङ्गवाः। ततो मन्दोदरी दीना रावणं वाक्यमब्रवीत्। किं न पश्यसि मां राजन्नग्नां ना-
थाञ्चयिङ्गश्चति। वानरैः परिक्लिश्यन्तीमितश्चेतश्च धावतीं। पतितां वनिताश्चावानरापश्च हि वानराः। शोकसागरसंमग्नामु-
द्धारावमिवाकुलां। विक्रान्तबलसम्मानैः पुरुषैर्लोकवन्दितैः। पुत्रदारास्तु रक्षार्थे हि पतितव्यमिति स्थितिः। यं विना पुत्रदारस्य
सुहृद्बन्धुजनस्य च। रक्षां विनाशं लक्ष्यसि किं सुखं तद्धि वीहि मे। न कृतं धर्मशीलस्य पश्चात् उर्वीकर्त्तव्यानवतद्वचनं राज-
न् कृतं च सुहृदो त्वया। अथ च शास्त्रविदां सम्यक् कृतं न च हितैषिणां। गुरूणां ज्ञातशास्त्राणां कथ्यमानात्मा विनाशितः। कथं लो-
कापवादात्तनय लज्जा यथावत्। अपवादस्तया सन्तः स्पृशन्ति सुखमागते। धर्ममूलं सुखं सर्वं यतो धर्मः प्रवर्त्तते। तस्माद्

वर्णयद्गुणे॥ रामेणात्तु शरा मुक्ता रुक्मपुंखाः शिलाशिताः॥ उपर्ल्लाः कांचनात्त्वा चापि विरुः सर्पञाश्वचः॥ ततान सर्वान् समाजघ्नः सर्परूपा
न् महाविषान्॥ सुपर्णरूपा रामस्य विशिखाः कामरूपिणः॥ अस्त्रे प्रतिहते क्रुद्धो रावणो राक्षसेश्वरः॥ अस्त्रं वर्षत्तदा रामं घोरालिः शारव
ष्टिलिः॥ ततः शरसहस्रेण राममक्लिष्टकारिणं॥ अर्दयित्वा शरौघेण मायोलिंग प्रयुक्तवान्॥ पातयित्वा रथोपस्थे राममक्लिष्टकारिणं॥ एवं
नश्वानस्य हनता घोरालिः शारवृष्टिलिः॥ विषादर्दितं गोधर्वाश्चारणा पितरस्तथा॥ राममार्त्तं तदा दृष्ट्वा सिद्धाश्च परमर्षयः॥ व्यथिता वानरं
द्राश्च व्यथितश्च विलीषणः॥ रामचंद्रमसं दृष्ट्वा ग्रस्तं रावणराहुणा॥ प्राजापत्यं च नक्षत्रं रोहिणी शशिनः प्रियं॥ समाक्रम्य बुधस्तस्थौ प्रजा
नामहितेरतः॥ सधूमपरिवृत्तोर्मिः प्रज्वलन्निव सागरः॥ उत्पपात तदा क्रुद्धः स्पृशन्निव दिवाकरं॥ शस्त्रवर्णः सुपरुषो मंदरश्मिर्दिवाकरः॥ अ
दृश्यत कबंधांकः संसक्तो धूमकेतुना॥ कोशलानां च नक्षत्रं व्यक्तमिंद्राग्निदैवतं॥ आक्रम्यांगारकस्तस्थौ विशाखामपि चांबरे॥ द
शास्यो विंशतिभुजः प्रगृहीतशरासनः॥ अदृश्यत दशग्रीवो मैनाक इव पर्वतः॥ निरस्यमानो रामस्तु दशग्रीवेण रक्षसा॥ नाशकदभिसंध
यित्तुं सायकान् रणमूर्द्धनि॥ स कृत्वा भ्रुकुटिं क्रुद्धः किंचित्संरक्तलोचनः॥ क्रोधं च कार सुमहन्निर्दहन्निव राक्षसं॥ सुरपतिधनुराकृति
ललाटस्य च उज्ज्वलं नीलकुटिलं विलसद्युतिं॥ कुद्धं तु ददृशुः सर्वे षावसिक्त्वा द्विगुणतरं बलवद्राकापदीर॥ सातदा सा प्रज्वलितः पराय
:प्रचक्रमे दर्शयितुं पराक्रमं॥ नि ७ शमा रामं परमार्चिषं स्थितं परां प्रहर्षं परमर्षयो गताः॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे ० युद्धकांड
समसर्गः॥ ७। तस्य क्रुद्धस्य वदनं दृष्ट्वा रामस्य धीमतः॥ सर्वतानि वित्रेसुः प्राकंपत्तमही तदा॥ सिंहशार्दूलवान् शैलः संचचा
लचलद्रुमः॥ बभूव चापि क्षुभितः समुद्रश्च पर्वसु॥ खराश्च खरनिर्घोषा गगने परुषा घनाः॥ तस्मिन् सर्वेषु ततनिरावणं
चापि दाहये॥ विमानस्थास्तदा देवाः सगंधर्वमहोरगाः॥ तथा दानवदैत्याश्च गरुत्मंतश्च खेगताः॥ दृष्टुस्तत्तदा युद्धं लंका संवर्त ८७

र्दशास्द्वायुधोपेतंरूक्ष्यादसमदर्शिनं। मनःसंकल्पसंस्कारं सुयवकं सुवज्रभूषितं। प्राशं सूतं तद्भुतं श्रीमान्सर्वाहमविभूषितं। दशग्री
वारथस्थस्तुरामो वातातपामिः शरैः। अल्पवर्षत्तु नःश्रीमान्धारानिरिवातोयदः। राघवायशरान्विसमर्ज्जघानव॥
दशग्रीवारणाः स्लाघी प्रमुखे हरि सूष्टयानु। ततःपावकसंकाशैः शरैरग्निशिखोपमैः। अल्पवर्षतरणेरामो दशग्रीवंस
माहितः। स्र मिस्थितस्यरामस्यरथस्थस्यवरूकूमः। नसमंयुद्धमित्याहुःदेवगंधर्वदानवाः। ततःकांचनचित्राङ्गः किंकि।
णीजालभूषितः। तरुणादित्यसंकाशो वैडूर्यमयकूबरः। सदश्वैःकांचनापीडैःयुक्तःश्वेतप्रकीर्णकैः। हरिभिःसूर्यसंका
शोहेममालाविभूषितैः। रुक्मदंडध्वजः श्रीमान्देवराजरथोत्तमः। अल्पवर्त्तनकाकुत्स्थमवतीर्य्यत्रिविष्टपात्। अब्रवीत्तदार
मेस्रातारथस्थितः। प्रांजलिर्मातलिर्वाक्यं सहस्राक्षस्यसारथिः। सहस्राक्षेणकाकुत्स्थरथोयंविजयायवे। प्रतिहस्तेमहेंद्र।
णश्रीमानुग्रातुनिबर्हणः। इदामैन्द्रंमहच्चापंकवचंचाग्निसुप्रभं। शराश्चादित्यसंकाशाः शक्तिश्चविमलाःशिताः। आरुह्यमंरथंवीरस।
रूसंहराराव णं। मयासारथिनाप्युक्तंमहेंद्रइवदानवान्। विलीषणमातानिवप्रेक्ष्यावयथाबलं। इत्युक्तःसपरिक्रम्यपडूयायपर
मास्त्रवित्। आरुरोहरथंरामोलोकान्लक्ष्म्याविराजयन्। तद्बभूवाद्भुतंयुद्धंद्वैरथंलोमहर्षणं। रामस्यचमहाबाहोर्बलिनोराव।
णस्यच। गांधर्वेणतुगांधर्वंदैवंदैवेनराघवः। अस्त्रंराक्षसराजस्यजघानपरमास्त्रवित्। अस्त्रंतुपरमंघोरं रावणोराक्षसेश्वरः।
ससर्ज्जपरमक्रुद्धःपुनरेवमहाबलः। तेरावणधनुर्मुक्ताः शराःकनकभूषणाः। अल्पवर्त्तन्तकाकुत्स्थंसर्पाभूत्वामहाविषाः
तसर्पैर्वदनैर्घोरैर्वमंतोज्वलनंमुखैः। राममेवाभ्यवर्त्तन्तव्यादितास्याभयावहाः। तैर्वासुकिसमस्पर्शैःदीप्तभोगैर्महा
विषैः। दिशश्चविदिशाश्चैवसमंतादावृताबभुः। रामःसंप्रेक्ष्यतोदृष्ट्वापन्नगांस्तान्सहस्रशः। सौपर्णमस्त्रंतद्घोरंपुनःप्रा

गतव्यथः॥ निर्बिभेदतनुस्तस्य बाणैरश्वान्महाबलान्॥ ममर्द्दो महाबाहुर्गर्वेण स्पर्शसमैः शरैः॥ निर्बिभेद रणश्रेष्ठं रावणं निशितैः॥
शरैः॥ राघवः परमायस्तो ललाटे पत्रिभिस्त्रिभिः शरैः॥ स शरैर्भिन्नसर्वाङ्गो गात्रान्नस्रुतशोणितः॥ राक्षसेन्द्रः समूहस्थः फुल्लाशोक
वाबभौ॥ स रामबाणैरतिविद्धगात्रो निशाचरेन्द्रः क्षितिजार्द्रगात्रः॥ जगाम खेदं च समूहमध्ये क्रोधं च चक्रे सुभृशं परंतपः॥
॥ठ॥ इति रावणाधर्षणो नाम सर्गः॥ठ॥ सङ्गतेन तदा दृष्ट्वा रावणेन प्रधर्षितः॥ रावणः परमामर्षी लङ्कां क्रोधमुपागमत्॥ सदी
मनयनः क्रुद्धः स्वापमुद्यम्य वीर्यवान्॥ प्रत्यर्दयत संक्रुद्धो राघवं परमाहवे॥ बाणधारासहस्रैस्तैः सतोयइव दुर्दिनः॥ रावणो रा
घवं वीरस्तडागवदपूरयत्॥ पूरितः शरजालेन धनुर्मुक्तेन संयुगे॥ महागिरिरिवाकंप्यो राघवो न चकंपत॥ शरैः स्तु शरजाला
नि विध्वंसन्समरे स्थितः॥ जीमूतइव नर्दन्स शरैराष्टीरवर्षत॥ राघवो वरक्षसोऽभिहृष्टः सर्वास्सेनास्यपद्यपत॥ ततः शरसहस्रेस
क्षिप्रं प्रहस्तानि शरावराः॥ निवद्धाना रसि क्रुद्धो राघवस्य महात्मनः॥ स शराणि तु समादिश्य समरे लक्ष्मणाग्रजः॥ बाणो
फुल्लइवाशोकः सुमहान्किंशुकद्रुमः॥ शरालिघातात्संक्रुद्धः सोऽपि जग्राह सायकान्॥ काकुत्स्थः सुमहावेगान्स्तुगांताग्नि
समप्रभान्॥ तातानंस्तु संरब्धो तलो राघवलक्ष्मणो॥ शरांधकारमहति नापलक्ष्यत नात्तदा॥ ततः क्रोधसमाविष्टो रामो दश॥
ग्रीवात्मजः॥ उवाच रावणं वीरः प्रहस्य परुषं वचः॥ मम भार्या जनस्थानात्त्वमायया राक्षसाधम॥ आनीता विविशा यस्मा
त्तस्मात्त्वं न लविष्यति॥ मया विरहितां दीनां वर्त्तमानां महावने॥ वैदेहीं विविशां हृत्वा शूरोहमसमन्यासे॥ निःप्रमर्याद निर्ल
ज्जचारित्रधनवास्थितः॥ दर्पान्मृत्युमुपादाय शूरोहमिति मन्यसे॥ स्त्रीषु शूराविनाथासु परदारप्रधर्षक॥ कृत्वा कापुरुषक
र्म शूरोहमिति मन्यसे॥ शूरेणाधनदभ्रात्रा बलैः समुदितेन वा॥ श्लाघनीयं यशस्यं च कृतं कर्म महत्त्वया॥ अनाथेष्वव ७७८

कंश्चित्तं।नानाप्रहरणैर्नीलैःश्रूयाश्चसंप्रभुध्माताः।ऊचुस्तुरास्तदासर्वेवीरेर्विग्रहमागताः।प्रेक्षमाणामहात्मानंर्गवाक्येलक्ष्माप्रदक्षवत।
दशग्रीवाकृयत्नाद्भुखेचराःसमवस्थिताः।दृष्ट्वाराममभीयोद्धुमस्तेकृयस्यैवतिष्ठपुनः।एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धोराघवायसरावणः।प्रहर्तुकामो।
दुष्टात्माशूलंनप्रहरणंमहत्।वज्रधारंमहानादंसर्वशत्रुनिबर्हणं।शैलश्रृंगनिलैःकाटैःस्थितंदृष्टिभयावहं।सधूममसिवतीक्ष्णाग्रंयु
गांताग्निचयाप्रभं।अतोपम्यमनासाद्यंकालेनापिसुदुःसहं।त्रासनंसर्वभूतानांदारुणंमारणंमहत्।प्रदीप्तइवरोषेणशूल
जग्राहरावणः।तच्छूलंराक्षसःक्रुद्धःप्रगृह्यबुद्धिवीर्यवान्।अनीकैःसमारब्धैलैराक्षसैःपरिवारितः।समुद्यम्यमहानादंननादयु
धिभैरवं।सरक्तनयनोरोषात्स्वसैन्यमभिहर्षयन्।पृथिवींचांतरिक्षंचदिशश्चविदिशस्तथा।प्राकंपयततदाशब्दनराक्षसेंद्रप्रतापवान्।अ
तिनादेनतेनास्यघोरेणाद्भुतकर्मणा।सर्वभूतानिवित्रेसुःसागरश्चापिचुक्षुभे।सगृहीत्वामहावीर्यःशूलंतद्रावणोमहत्।तंविनद्य
सुमहानादंपरुषंवाक्यमब्रवीत्।शूलोयंवज्रधारोयंरामरोषान्मयोद्यतः।घोराभ्रातृसहायस्यसद्यःप्राणान्हरिष्यति।राक्ष
सानांचशूराणांनिहतानांचमूमुखे।त्वांनिहत्यरणश्लाघिन्करिष्येऽस्प्रमार्जनं।तिष्ठेदानींनिहन्मित्वांएषशूलेनराघव।एवमुक्त्वा
सविक्षेपततःशूलंराक्षसाधिपः।आपतंतंशरौघैस्तंवारयामासराघवः।उत्पतंतंयुगांताग्निंजलौघैरिवसागरः।निर्ददाहतदाबाणान्रामका
र्मुकनिःसृतान्।रावणस्यमहाशूलःपतंगानिवपावकः।दृष्ट्वातांस्तान्भस्मसाद्भूतान्शूलस्पर्शविचूर्णितान्।सायकानंतरिक्षस्थान्राघ
वःक्रोधमाविशत्।सतांमातलिनादत्तांशक्तिंवासवसंमितां।जग्राहपरमक्रुद्धोराघवोरघुनंदनः।तोलयामासतांशक्तिंसमरेल
घुविक्रमः।सातोलिताबलवताशक्तिर्घंटाट्टहासिनी।नभःप्रकाशयामासयुगांतोल्केवदीपिता।तोलयित्वातुबलवान्शक्तिंघं
टाकृतस्वनां।विक्षेपसमरेक्रुद्धःस्वरसारघुनंदनः।साक्षिप्ताराक्षसेंद्रस्यशूलेशक्तिःपपाततदा।ततश्छिन्नंबहुधाशूलंनिपपात

।इत्यार्षे श्रीरामायणे हरयुद्ध श्राद्धेयवचनो नाम सर्गः॥८॥ स तु मोहात्सुसंरब्धः कृतांतबलचोदितः। क्रोधसंरक्तनयनो रावणः
सूतमब्रवीत्। दीनवीर्यमिवाशक्तं पौरुषेण विवर्जितं। भीरुं लघुमिवासक्तं विहीनमिव तेजसा। विमुक्तमिव मायाभिरस्त्रैरिव बहि-
:कृतं। मामवज्ञाय दुर्बुद्धे स्वबुद्ध्या किं विचेष्टसे। किमर्थं मामवज्ञाय मच्छंदमनवेक्ष्य च। त्वया ह्यद्य शत्रुमध्यान्मे रथोऽयमप-
वाहितः। त्वया ह्यद्य हि ममानार्य चिरकालसमार्जितं। यशो वीर्यं च तेजश्च प्रत्ययश्च निपातितः। शत्रोः प्रख्यातवीर्यस्य रंजनीयस्य विक्र-
मैः। पश्यतो युद्धलुब्धोऽहं कृतः कापुरुषस्त्वया। कस्माद्रथमिमं मूढो तन्नयसे न दुर्मते। परेणोपकृतो ह्युक्तं तत्त्वं बुध्यसि मे मतः।
न हीदं विद्यते कर्म सुहृदः श्रेय इच्छतः। रिपूणां सदृशं ह्येतद्यत्त्वयैतदनुष्ठितं। निवर्त्तय रथं शीघ्रं यावन्नायाति मे रिपुः। यदि नक-
च्चितायासि स्मर्यंते यदि वा गुणाः। एवमुक्तः स परुषं सूतस्तु हितबुद्धिना। अब्रवीद्रावणं सूतो हितं सानुनयं वचः। न भीतोऽस्मि न
मूढोऽस्मि नोपजप्तोऽस्मि शत्रुणा। न प्रमत्तोऽस्मि न निःस्नेहो विस्मृता न च मे गुणाः। मया च हितकामेन यशश्च परिरक्षता। स्नेह-
प्रस्कन्नमनसा हितमित्यप्रियं कृतं। उपदेशो हि सूतानामापत्सु रथिनां वरः। रक्षितव्यो रथी यस्मात्तस्मादिदमनुष्ठितं। नास्मि-
न्नर्थे महाराज त्वं मां प्रियहिते रतं। किंचिल्लघुमिवानार्यं दोषतो गंतुमर्हसि। श्रूयतामभिधास्यामि यन्निमित्तं मया रथः। नदी-
वेग इवाभोगः संयुगे विनिवर्त्तितः। श्रमं तवावगच्छामि महता रणकर्मणा। न हि ते वीर्य सौमुख्यं प्रहर्षं चोपलक्षये। धु-
राद्वहनखिन्नाश्च नतावा मे रथ्यवाजिनः। विनाकर्म्मपरिक्लांता गावो वर्षाभिहता इव। देशकालौ च विज्ञेयौ लक्षणांगितानि च।
दैन्यं हर्षश्च खेदश्च रथिनश्च बलाबलं। निमित्तानि च वक्ष्ये प्रतिकूलानि लक्षये। तेनातश्चलिपात्र मुलक्ष-
याम्प्रदक्षिणं। स्थलनिम्नानि भूमेश्च समानि विषमाणि च। युद्धकालश्च विज्ञेयः परस्यांतरदर्शिना। उपयानापया- ८८

नीतेश्च हृष्यमानः स्वराक्रोसैः। उत्सेकाच्चैव दर्पाच्च हृतोदमिति मन्यसे॥ मा च यास्त्रृगरूपेण मयीदापहृता च या। सर्वथा दर्शितं वी
र्यं रुतं कर्म्म सुदुष्करं॥ धिक् कृतं त्वं मदानार्य गर्हितं स्वेनं स्वकर्म्मणा॥ श्लाघसे त्वं कथं नीमयस्यानमतिरीदृशा॥ निशाश्च न विवर्ज्यापि सि
दिवा वा रजनीचर। न रावण ग्रामं लिस्येद्यां मनुतप्याच्च शूलतः॥ इमम्मामा सा ह्वा पाकांतास्त्व च धर्यरिचिंतितः॥ वक्षादस्पवाधानच्छमृ फदार
मुणागतः॥ उत्सेकाद निपन्नस्तु गर्हितं वा पि मं चितं॥ कर्म्मणः प्राप्नुहीदानीं तस्यास्तु स्तुम हत्फलं॥ श्लाघहमितिचात्मानमवगच्छसि दुर्मते
॥ नास्ति लज्जा वा तसीतो चोरवद्धपकर्षितः॥ यदिमन्मां श्च निश्चिक्षे सीताधर्षिता स्मात्तदा बलात्॥ भ्रातरं वैर वरं पइपतदामस्मायायकेर्हतं दि
ष्ट्यासि मम दृष्टात्मनूवक्र विषयमागतः॥ अद्य वां सा ह्याके स्त्री ह्रि निष्यामि यमस्सा दनं श्रध्यात मक्रोरक्षि त्रंग्मि राह्कलितकुंडल॥ क्रव्या
दापकर्षं अविक्री र्लरणपांशुषु॥ निपात्यारसितगृध्राह्कितिक्रिमस्य रावण॥ पिबेत् रुधिरं गात्रात बाणाग्राल्या तारस्थितं॥ अद्य मद्ध
णात्त्रिस्य गता सा स्वपतत्त्वथा॥ कर्षंतु त्राणि विहगा गरुत्वं तइ वारग॥ इत्येवं सवदन्ती सा रामः त्रात्ननिबर्हणं॥ राह्तामर्ड समृद्धस्य
शरवार्षिरवा किरन॥ तस्य क्रुद्धस्य समरे रामस्या क्लिष्ट कर्मणः॥ बलाव द्विगुणं वीर्य बलं हर्ष श्च संयुगा॥ रामस्यास्त्र बलं विवशस्य निर्धनं
कांक्षिणः॥ प्रादुर्बभूवुरस्त्राणि सर्वाणि विदितात्मनः॥ प्रहर्षं श्च महातेजाः शीघ्र हस्ततरां तवत्॥ स्तुला नितानि विविक्तानि विद्रायायाम्यगा
तानि सः॥ स्व य एवार्द्य तनुराम्मा रावणं राक्ष सोंतक॥ हरि तिः सोऽस्मवि किरेः त्रा रराघवा ना दितेः॥ वध्यमा ना दशग्री वा विमूढ ह्रद
यास्तवत्॥ अध्यानवान्त्रमाः रा लनव्य कर्षनशा रामनं॥ नास्य प्रत्यकरोद्वार्यं चिंक्षेत्रावनांतरात्मना॥ क्षिप्ता स्य पिच्छारास्तेन शस्त्राणि वि
विध्यनिव॥ मरणार्थीय कल्पांतमृत्कका लालिवर्त्तिनः॥ स्रूतस्तुत्युध्धितस्तस्यपत द वस्त्रे निद्राम्पतं॥ तस्माद्रुणा दपोवाहरावणं लोक।
रावणं॥ अयं त तस्पायजावनसारथिर्विचित्यन्तीलीमें जुल्दस्वनंतदा॥ ऊगा मज्जी द्रुसमरान्महामतिः पराक्रमाधीसुरवमध्यवस्पतं॥

ड्ग्राहसमैरेरामः सर्पानिव महाविषान्॥ तदप्येवं महद्युद्धं मन्योन्यजयकांक्षिणोः॥ परस्परवधे युक्तयोर्मत्तयोर्द्विपयोरिव॥ ततो द्
वाः सगंधर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः॥ समीयुर्द्वैरथं द्रष्टुं रक्षसः क्षयकांक्षिणः॥ तयोः समं च युद्धं लघु चित्रं च सुवृव॥ विजयाकां
क्षिणोश्चराचावानुपानंपातानतरूतः॥ अस्त्रैरस्त्राणि निघ्नंतौ दर्शयातौ बलाघवं॥ शरैराशीविषाकारैरंतरिक्षं बबंधतुः॥ समुत्पेतुर
थ्या सा ता दारुणा रामहर्षणा॥ रावणस्य विनाशाय राघवस्य जयाय च॥ ववर्ष रुधिरं देवो रावणस्य रथं प्रति॥ वाता मंडलिनस्ती
नमपसव्यं प्रचक्रमुः॥ महद्गृध्रकुलं चास्य भ्रममाणं नभस्तले॥ येन येन रथो याति तेन तेन स्म धावति॥ संध्यया चावृता लंकाज
पापुष्पनिकाशया॥ दृश्यते संप्रदीप्तेव दिवारात्रे प्रहृष्टया॥ सनिर्घाता महोल्का च संप्रपेतु महास्वनाः॥ विषादयेत्या रक्षांसि रा
वणस्य रथाप्रति॥ रावणश्च यतो देशस्तत्र चाचाल वसुधा तथा॥ रक्षसां च प्रहरतां गृहीता इव बाहवः॥ ताम्रपीताः सितश्वेताः पति
ताः सूर्यरश्मयः॥ दृश्यंते रावणस्यांके पर्वतस्येव धातवः॥ गृध्रैरनुगताश्चास्य वमंत्यो ज्वलनं मुखैः॥ प्रणेदुर्मुखमीक्षंत्यः॥
संरब्धमशिवं शिवा॥ गृध्राश्च वडाश्च कंकाश्च कुर्वंतो दृष्टिलोपनं॥ अनिष्टदर्शने तडः सरेनादघशोसिनः॥ प्रतिकूलावावाया
ष्टुरुकिरस्मराजोमहत्॥ तस्य रावणसैन्यस्य कुर्वन्दृष्टिनिवारणं॥ निपेतुरिंद्राशनयः सैन्ये चास्य समंततः॥ दुर्विषसंतरा
घोरा विना जलधरैस्तथा॥ दिशश्च विदिशः सर्वा बभूवुस्तमसावृताः॥ पांशुवर्षेण महता दुर्दर्शं च नभोऽभवत्॥ कुर्वंत्यः कलह
घोरं पक्षिणोस्य रथाग्रतः॥ निपेतुः शतशस्तत्र दारुणा दारुणस्वराः॥ जघनाद्विस्फुलिंगाश्च नेत्राभ्यां चाश्रु संततं॥ मुमुचुस्त
स्य तुरगास्तुल्यमग्निं च वारि च॥ एवं प्रकारा बहवः समुत्पाता भयावहाः॥ रावणस्य विनाशाय दारुणाः संप्रजज्ञिरे॥ रा
मस्यापि निमित्तानि सौम्यानि च शिवानि च॥ जयशंसीनि दृश्यंत प्रादुर्भूतानि सर्वतः॥ तानि तानि शुभान्यहिताय शराघवाः॥ १००

ऽग्राह समरे रामः स पीतिवमहाविषान् । तदपोढं महद्युद्धमन्योन्यवधकांक्षिणोः । परस्परातिसक्तयोर्मेनयोर्द्विपयोरिव । ततो दे-
वाः सगंधर्वाः ससिद्धाश्च परमर्षयः । समीयुर्द्वैरथं द्रष्टुं रक्षसः ऽवयकांक्षिणः । तायाः समलवयुद्धलघु विचित्रं वसुकृव । विजयाकां-
क्षिणोः शूरावन्यान्यां ततो ननर्दतुः । अस्त्रैरस्त्राणि निघ्नंतो दर्शयंतो बलाघवं । शरैराशीविषाकारैरंतरिक्षं बबधतुः । समुत्पेतुर-
प्या तदा दारुणा रोमहर्षणाः । रावणस्य विनाशाय राघवस्य जयाय च । ववर्ष रुधिरं देवो रावणस्य रथं प्रति । वाता मंडलिनस्ती-
नमपसव्यं प्रचक्रमुः । महद्गृध्रकुलं चास्य भ्रममाणं नभस्तले । येन येन रथो याति तेन तेन प्रधावति । संध्यया चावृता लंकाऽ-
पा पुष्पनिकाशया । दृश्यते संप्रदीप्तेव दिवा रात्रं प्रहृष्टया । सनिर्घाता महोल्काश्च संप्रापेतुर्महास्वनाः । विषादयोत्पारक्षांसिवि
रावणस्य रथोपरि । रावणश्चाभवेद्ब्रह्मस्त्वचालवसुधा तथा । रक्षसां च प्रहरतां गृहीता इव बाहवः । ताम्रपीताः सिताः श्वेताः पति-
ताः सूर्यरश्मयः । दृश्यंते रावणस्यांके पर्वतस्येव धातवः । गृध्रैरनुगताश्चास्य वमंत्यो ज्वलनं मुखैः । प्रणेदुर्मुखमीक्षंत्यः ।
संरब्धमशिवं शिवाः । गृध्राश्चवडाश्चकंकाश्च कुर्वंतो दृष्टिलोपनं । अनिष्टदर्शनेनेंद्रः सरवनादघनोसिनः । प्रतिकूलाववौ वा-
युरुकिरस्मराजामहत्तातस्परावणासेस्यपस्य कुर्वन्दृष्टिनिवारणं । निपेतुरिंद्राशनयः । सैन्याचास्य समंततः । दुर्विषह्यस्वरा-
घोरा विना जलधरैस्तथा । दिशश्च विदिशः सर्वा बभूवुस्तमसा वृताः । पांसुवर्षेण महता दुर्दिनं तासोनवत ।। कुर्वंतः कलहं
घोरं पक्षिणोऽस्य रथाग्रतः । निपेतुः शतशस्तत्र दारुणाद्दारुणस्वराः । जघनाद्विस्फुलिंगांश्च नेत्राभ्यां वाश्रुसंततं । मुमुचुस्त-
स्य तुरगास्तुल्यमग्निं च वारि च । एवं ब वं प्रकारा बहवः समुत्पाता भयावहाः । रावणस्य विनाशाय दारुणाः संप्रजज्ञिरे । रा-
मस्यापि निमित्तानि सौम्यानि च शिवानि च । जयशंसीनि निर्द्रुपातप्रादुर्भूतानि सर्वतः । तानि शोभान्यभिहितानि यशस्कराणि राघवाः व १००

यानवस्थानप्रक्षपसर्पिणो। सर्वोऽमतङ्घस्थेनाङ्कु यं रथ कृर्यं विनात्तथा विश्रामहे तान्त्वराध्यायं रथयाकिंनां।। तेंद्रखडीयता
द्विवलकेकृतमिदं मया।। नमयाप्येक्षयाराकिते ऊनुरथ्यायमप्यवाहितः। नर्टस्नेहपरीतेनमायतत्कृकृतात्तस्त। आज्ञाप्य
स्वमावीरयच्चंवच्यतिमामतेनकरिष्याम्यहंमर्वे गतान्नृपण्येनामृतम।। उष्मस्तेनवचवाक्येनरावणस्यस्यसारथेः। वेष्वाभिसंधे
क्विविधदुद्दलच्चोऽब्रवीद्धवः।। श्रीघ्रंरथमिमंसूतराममायातिमुखंकृष्ण। नोहवासमारुह्यातुनिवर्त्तिष्यामिराघवं। ततोद्रुतंरावणवाकृ
तोदितः। सनोदयामासहयान्ससारथिः। ससारकुसेन्द्रस्परथोमहाधनः कृष्णेनरामस्यरथाययानात्सवद्भा। इत्यार्षे श्रीरामाय
णेयुद्धकाण्डेसूतापालंभनंनामसर्गः।। ७०।। तमापतन्तंसहसाविगतंवेंतंमहास्वनं। रथंराक्षसराजस्यनरराजोदद्दर्श
ह।। कृष्णवाहमाप्रकृष्टकंरौद्रंरूपवर्वसा। तदमानमिवाकाशा।। विमानंसड्डलिर्घोनेः। तडितांताकागहनंदर्शितेंद्राद्युधप्रभं। ग्र
रधारावृष्टिवंतंधारासारमिवांबुदं।। तंदृष्ट्वामेघसंकाशमापतंतंरथंरिपोः। अब्रवीन्मातलिरामोमाहेंद्ररथसारथिं।। मातलेपश्य
रथ्यमापतंतंरथंरिपोः।। गार्वकुविनिन्नस्पदीर्यतः सद्दृग्नःस्वनं। यथापसव्यापतितावितानमहतापुनः। समरदेहमात्मानंकृता
नमतिर्कृवान्सदप्रमादमातिष्ठप्रत्कृत्वछरथंरिपोः। विध्वंसयितुमिछामिवायुर्मेघमिवायतं।। अविक्लवमसंभ्रांतमव्ययहृद
यरुणाः। रश्मिसंचारनियतः प्रचोदयरथंद्रुतं। काममनत्वंसमाधयः पुरन्दररथोचितः। युयुत्सुरहमेकाग्रःस्मारयेत्वांनशि
कृययापरितुष्टस्तुरामस्यातेनवाक्येनमातलिः।। प्रचोदयामासताताहयानसारथिसत्तमः। अपसव्यंततःकृर्वन्रावणस्यमहारथं
चक्राक्षिप्तनरजसारावणंसव्यधूनयत्। ततःक्रुद्धोदशग्रीवस्तांप्रतिस्फारितरूक्षणः। रथप्रतिमुखंरामंसायाकैरवधूनयत्। धर्षा
णामर्षितोरामोधैर्यरोषेणलंघयन्। जग्राहसुमहावीर्यमैंद्रंयुधिशरासनं। शरांश्चसुमहावेगान्सूर्यरश्मिनिभाञ्छितान्

स्कतो बाणान्न श्रांत हृदयोद्यमः ॥ सुस्राव सद्यग्रीवा निःसंगो नंतरात्मनो ॥ आयच्छमानं दृष्ट्वा तं तत्परं रावणं रणे ॥ प्रहसंस्त्रिवक्राकु ।
स्थः संदधे सायकान् शितान् ॥ सस्रुमावतता बाणान् रणे ग्रातसहस्रशः ॥ सायकैरंतरिक्षं च चकारस निरंतरं ॥ ततस्तस्य प्रमुक्तेन
शरवर्षेण तास्तुता ॥ तेलस्तनमिवासाति द्वितीयं संस्थरंबरं ॥ नानिमित्तो नवद्वाणो नानिलम्नो न निःक्रियः ॥ तथा विसृजता बा ॥
णान् राघवस्य महात्मनः ॥ प्रसक्तो वाव्यवच्छिन्नमस्यातो सव्यदक्षिणं ॥ चकर्त्तग्लोरा रोषेण निरुच्छ्रासं परस्परं ॥ रावस्य हयान्नरा ।
मो हयान् रामस्य रावणः ॥ उग्घृतग्लोतथा न्यानं कृत्ता कृत्तकारिणा ॥ न बाणजालस्य गतिर्नवागतिश्चर्द्दृश्यात् दृश्यत एव रथ
शरैः हता अदृश्यपेनवतत्रायहताः शरालिसंछन्नतालमहीताले ॥ ७ ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे रावणवध प्रमथ्यानानाम सर्गः ॥ ७ ॥ ते
तथा युद्ध्यमानौ तु समरे रामरावणौ ॥ ददृशुः सर्वभूतानि विस्मितेनांतरात्मना ॥ अर्दयंतौ समरे तौ तस्मिन् स्यंदनोत्तमौ ॥ पर
स्परमभिक्रुद्धावभिकरूपा वभूवतुः ॥ मंडलानि च वीथीश्च गतप्रत्यागतानि च ॥ दर्शयंतौ बहुविधां सूतसामर्थ्यजां गतिं ॥ अर्द
यन् रावणं रामो राघवं चापि रावणः ॥ गतादर्शसमापन्नो प्रवर्त्तननिवर्त्तने ॥ क्षिपतोः शरजालानि तयोस्तौ स्यंदनोत्तमौ ॥ चेरतुः सं
युगमहीं सासारौ जलदाविव ॥ दर्शयित्वा तथा तौ तु गतीर्बहुविधा रणे ॥ परस्परस्याभिमुखौ पुनरेवावतस्थतुः ॥ धुर्यं धुर्येण रथ
योर्वक्त्रं वक्त्राणि वाजिनां ॥ पताकाश्च पताकाभिः समीयुः स्थितयोस्तथा ॥ रावणस्य ततो रामो धनुर्मुक्तैः शितैः शरैः ॥ चतुर्भिश्चतु
रादीप्तैर्हयानुत्प्रापसर्पयत् ॥ स क्रोधवशमापन्नो दशग्रीवो ग्रामापात्राहयानामपसर्पणात् ॥ मुमोच निशितान् बाणान् राघवा
य निशाचरः ॥ सोतिविद्धो बलवता दशग्रीवेण राघवः ॥ चकार न विकारं च न चापि व्यथितो भवत् ॥ चिक्षेप च पुनर्बाणान् वज्रपात
समस्वनान् ॥ सारथिं वज्रपाणेश्च समुद्दिश्य निशाचरः ॥ मातलेस्तु महावेगाः शरीरे पतिताः शराः ॥ न सूक्ष्ममपि संमोहं व्यथां वा १०१

श्रुत्वानिवाञ्जयशंसीनिदर्शान्प्रादुर्भूतानिसर्वतः॥ ततोनिशाम्यात्महितायराघवोरणेनिमित्तानिनिमित्तकोविदः। जगामहृ
र्षंचपरांचनिर्वृतिंचकारयुद्धेत्यधिकंचविक्रमं॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेयुद्धकाण्डेउत्पातिकोनामसर्गः॥ ७॥ ततःप्रवृत्तंयुद्धमलंरामरा
वणयोस्तदा। महाद्वैरथयुद्धंतुसर्वलोकभयावहं। ततोरक्षःससैन्यंचहरीणांचमहद्बलं। प्रगृहीतप्रहरणंनिश्चेष्टंसमवर्तत॥ सं
प्रयुद्धौहितौदृष्ट्वासराक्षौनरराक्षसौ। व्याक्षिप्तहृदयाःसर्वेपरंविस्मयमागताः॥ नानाप्रहरणैर्व्यग्रैर्भुजैर्विस्मितबुद्धयः। तस्थु
प्रेक्षकाःसर्वेनाभिजघ्नुःपरस्परं। रक्षसांरावणंचैववानराणांचराघवं। पश्यतांविस्मिताक्षाणांसैन्यंचित्रमिवाबभौ। ततः
स्तानिनिमित्तानिदृष्ट्वातौरामरावणौ। कृतबुद्धीस्थिरामर्षौचक्रतुर्युद्धमुत्तमं। जेतव्यमितिकाकुत्स्थोमर्तव्यमितिरावणः। धृतौ
स्ववीर्यसर्वस्वंदर्शयातान्परस्परं। ततःक्रोधाद्दशग्रीवःशरान्संधायवीर्यवान्। मुमोचध्वजमुद्दिश्यराघवस्यरथेस्थितं। तेशरा
स्तमनासाद्यपुरंदररथध्वजं। रथशक्तिंपरामृश्यनिपेतुर्धरणीतले। ततोरामोतिसंक्रुद्धश्चापमानम्यवीर्यवान्। कृतप्रतिकृतंक
र्तुंमनसासंप्रचक्रमे। रावणध्वजमुद्दिश्यमुमोचतनिशितंशरं। महासर्पमिवासह्यंज्वलंतमिवतेजसा। दशग्रीवध्वजंछित्वाजगामसमहीं
शरः। सनिकृत्तोपतद्भूमौरावणस्यरथध्वजः। ध्वजस्योन्मथनंदृष्ट्वारावणःसमहाबलः। क्रोधजेनाग्निनासंप्रदीप्तइवदानव
तः। सरोषवशमापन्नःशरवर्षंमुमोचह। रामस्यतुरगान्दिव्यान्शरैर्विव्याधदारुणैः। तद्गताहरयस्तस्यनास्खलन्नापिचव्यथुः। विव
भूःस्वस्थहृदयाःपद्मनालैरिवाहताः। तेषामसंभ्रमंदृष्ट्वावाजिनांरावणस्ततः। भूयएवसुसंक्रुद्धःशरवर्षमवासृजत्। गदा
श्चपरिघांश्चैवचक्राणिविविधान्यपि। गिरिशृंगाणिवृक्षांश्चतथाशूलपरश्वधान्। मायाविहितमेतत्तुशस्त्रवर्षमपातयत्॥
विसृजद्राघवरथेन्यपतद्वानरबलं। ततःसमरवस्तुद्धानिकशस्त्रमयंमहत्। उमुलंत्रासजननंभीमंभीमप्रतिस्वनं। सहस्रश

सर्वे समं युद्धं निरीक्ष्य तत्। स्वस्य सु राघवायेति देवाः सर्षिगणा ऊचुः। लोकस्यास्यैव सार्वभौम सदा अस्मिन् संतत सर्वतः। ऊहीमे पापकर्मा
णो इति दिवास्त समक्रंदन्। विमानस्था महात्मानो राममहिष्टकारिणं। रामो विजयतां राजा धर्मात्मा नरसिंह ऊगता। स्वविचितिम महर्षीणा
वावास्यूयं तं सर्वतः। सुमुचुः पुष्पवर्षं च गंधर्वाप्सरसां महत्। दिव्याम्बर्दनि रामस्य जय्यं तापकर्मतत्। लक्ष्मणस्य ब्रवीडामसु
सुग्रीवस्य दरीश्वरः। हर्षायैतो स्तुवेतो वं सर्वरा ऊ विलोक्य। किमालापेन कासगराज्ञो वीरदस्तस्तु प्रागतो। निषम्राक्यं इहान्यन्तो
ते शाक्रस्य कंकरः। त्वमस्य हंता नान्यास्ति सर्वलोकेषु मानवः। तऊ रुष्म महाबाहो कर्मीयं यिकमात्मनः। स्वयं वय निरा बा।
धः सर्वलोकान्नरस्वर। सुरश्रात्रो निषविनरावणो लोकरावणे। लीलायसे किमद्य चेऊ ही में पापामा ऊसा। प्रतिज्ञास
फल्गामद्य कुरुष्व हे द्वादशात्मने। इत्युक्तः स नरामिष्टः सर्वास्ताम प्रत्यपृच्छउयत्। बाढमित्य ब्रवीचितान्तरा नादाय घोरउ
शारणो कनरामस्वरावणस्याथ लाघवात्। धनुषो ज्यां दोहरात विकेद लघुवत्। दशग्रीवो विपितस्य कार्मुकं विस्फ
रक्षेतुः सोन्य कार्मुकमादाय स ऊ च कर्बुराधिपः। कोसालेऽस्यत्र लिम्बरिपोस्तस्य निधावतः। ऊधानव जरावाहाना तदतारा
कृसालवच्च। सप्तष्टेनाथ बाणेन सूतमस्य मपातयत्। हृदि लिखाई वंडू णत्ततः सं क्षयसत्तमो। तनास्यरथशाक्ति वमु ऊरव
मदहिमत। विच्छेदपरमायस्तो राघवः प्रात्रु कर्मशिनः। अथाष्टामनबाणेन रथ्यानस्योत्पतिब्यनः। ऊहारपृष्ठं घोरमश्चि।
राकलित कुंडलं। शिरस्य पहृतात स्मिन्न तात नव शिरा बालो। ततो रूप्यस्त्रिलिबीलेषोः शिरांसि त्रीणि राघवः। पापात्मा तथा मास
सं ऊ ऊठः सबल स्वाप्य षट् शिरा। तेषां ष संगोरस्मी। द्वेकः पंचविच्छेद राघवः। रावणो हस्तयंता वहताप्य च्छिन्न कार्मुकः। रव
व्राक्तिं महाघोरामादाय वावतरड्यात। मतामुल्कामिवाकाशाल्लीमोसोहामिनीम् घ्या। कालरूपं रात्रिमिवाक्षग्रामुद्य १०२

ऽनयत्कचित् । तथाधर्षणया क्रुद्धो मातलिर्नेयात्मनः । चकार शरवर्षेण राघवो विशिखैरिपुं । विंशतिं त्रिंशतं वापि शतात्तरोथसहस्र
शः । मुमोच सायकान्वीरो राघवः स्यंदनस्थितः । प्रहृष्टो राघवस्तस्य विच्छेद बलेन वृहत् । कारणं दृष्ट्वा धारणं वृकर्तनं द्वश्र
सनं । द्वितीयेन तु बाणेन हस्ताच्चापं न्यपातयत् । तृतीयस्य कवचं बाणैः व्यधमत्तु समंततः । शितैः सच्छिन्नधन्वा वा । पौलस्त्यो रा
घवाद्दायकार्मुकं । चकर्ष शरवर्षेण सरथं राघवं पुनः । मायां च विकिरन्भ्रमांचक्रे प्रयत्नाद्दानवोत्तमः । सृजन्नु शरसहस्राणि वक्र
निष्कलहस्तवत् । गदानां मुशलानां च परिघाणां च निःस्वनः । वल्कवत्तस्मिन् समर पततां राघवं प्रति । राघवस्त्वपि दुर्दर्षो
रथास्त्रमयमदत् । शरवर्षं समधत्तवीरस्तं वारयत्तदाशुगैः । ततः क्रुद्धो महाबाहुः रघूणां कीर्तिवर्द्धनः । संधाय रामो धनुषि चंद्र
मात्रेशविषोपमं । चिच्छेद रावणशिरः श्रीमत्कुंडलितकुंडलं । तच्छिरः पतितं रामो दृष्टं लोके स्थितिर्मदा । तावच्च सदृशो वान
रावणस्य शिरः स्थितं । तच्छिन्नं छिन्नं रामेण क्षिप्रकर्मणा । द्वितीयं रावणशिरः छिन्नं क्रुद्धेन सायकैः । छिन्नमात्र
ततस्तस्मिन् पुनरन्यद्दृश्यत । तदप्यशनिसंकाशैर्बाणै रामेण छिदितं । एकमेकं शतं तेनैव शिरसां तु च्छ्यवर्त्त सा । नावषडी
चितस्योदत्तोदतस्परक्षस । ततस्सर्वास्त्रविद्रामः कौशल्यानंदवर्द्धनः । मार्गणैर्बहुभिस्तीक्ष्णैः स्थितया मामराघवः । मारीच
निहतो येस्तु खरश्चैव सदूषणः । क्रौंचावाटके वंधश्च विराधो दंडकावने । तै शमसायकाः सार्वे युद्धे प्रत्ययिता मम । किंत्व
तत्कारणं येन रावणे मंदतेजसि । गदामुशलवर्षेण रामं क्लेशयन्रणे । तत्प्रवृत्तं महायुद्धं तुमुलं रोमहर्षणं । अंतरिक्ष
तथा भूमौ पुनश्च गिरिमूर्द्धनि । देवदानवयक्षाणां पिशाचोरगरक्षसां । पश्यतां सुमहद्युद्धं सप्तरात्रमवर्तत । नैव रात्रं न
दिवसं न मुहूर्त्तं नैव क्षणं । रामरावणयोर्युद्धे विरामं समगमत्तदा । ततो देवाः सगंधर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । चिंतामापदिरा

जितं विविधैर्वीरैः श्वारुविते गेक्तमुत्तमं सर्वलोकानां इक्ष्वाकुनन्दनेनाज्ञानं द्विषतां प्रीतिहरणं प्रहर्षकरमात्मनः॥ अभिमंत्र्य ततो
रामस्तमहेषुं महाभुजः॥ वेदप्रोक्तेन विधिना संदधे कार्मुके बली॥ स रावणायतं विगात चिक्षेप परमुत्तमम्॥ महावेगं महाघोषं शरीरिणा
मपि दारणं संगृह्य धनुषा मुक्तो हंतुं रामेण रावणं॥ धूमवृष्टं वज्रकालं प्राप्य वायुपथं महत्॥ स वज्र इव दुर्धर्षो वज्रपाणिविसर्जितः
कृतान्त इव वावार्यो न्यपतद्रावणोरसि॥ स निमग्नो महाघोरः शरीरांतकरः शरः॥ बिभेद हृदयं तूर्णं रावणस्य महात्मनः॥ रुधिराक्तस्स
विमानरावणात्तकरः शरः॥ रावणस्य हरन् प्राणान् विवेश धरणीतलं॥ स शरो रावणं हत्वा रुधिरार्द्रकृतच्छविः॥ सम्यडसमु
पस्पर्शी श्रीविर्न्द्रवा समाहितः॥ कृतकर्मा निभृतवत् स्वतूणं पुनराविशत॥ तस्य हस्ताद्धतस्याशु कार्मुकं तत्ससायकं॥ प्राणैरस्य स
हप्राणैः भ्रश्यमानस्य जीवितात्॥ गतासुर्भीमवेगस्तु नैरृतेन्द्रो महाद्युतिः॥ पपात सहसा भूमौ वृत्रो वज्रहतो यथा॥ तं दृष्ट्वा
पतितं भूमौ हतशेषा निशाचराः॥ हतनाथा भयत्रस्ता दुद्रुवुः सर्वतो दिशः॥ नर्दतश्चाभिपेतुस्तान् वानरा द्रुमयोधिनः॥ दशग्रीवव
धं दृष्ट्वा राघवस्य जयैषिणः॥ अर्दिता वानरैर्हृष्टैर्लंकामभ्यपतन् भयात्॥ हताश्रयत्वात्करुणैर्बाष्पप्रस्रवणैर्मुखैः॥ ततो वि
नेदुः संहृष्टा वानरा जितकाशिनः॥ वदन्तो राघवजयं रावणस्य च तद्वधं॥ अथांतरिक्षे व्यनदत्सौम्यस्त्रिदशदुंदुभिः॥ दिव्यगंधवह
स्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ॥ निपपातांतरिक्षाच्च पुष्पवृष्टिस्तदा भुवि॥ किरंती राघवरथं दुरवापाल्पतेजसा॥ राघवस्तुतिसंयुक्ता
गगने च विशुश्रुवे॥ साधु साध्विति दृष्टानां देवतानां स्तुतागिरः॥ आविवेश महाहर्षो देवानां सहचारणैः॥ रावणे निहते घोरे
सर्वलोकभयावहे॥ प्रशशंसवतानघोरानकुलमात्रावदानवः॥ संहृष्टवानराभाराप्रच्छिन्नराक्षसं च विभीषणं॥ लवतो वक्षवीर्य
ण विक्रमेण बलेन च॥ हतो राक्षसराजोऽयं रावणो लोकरावणः॥ अयं तु तमिदं कर्म सर्वतां कीर्त्तिवर्द्धनां॥ कथयिष्यति पुरुषा याथा १०३

माल्यवद्भली तमाद्ववं तंनीभ्राकं रुधिरौघपरिप्लुतं ॥ शक्तिं हस्तं कृतीं तास्यं सा मिति ॥ प्रययावुक्ते तत् ॥ शिरा शीविषा ॥
कारेराथेनं सवलक्ष्मणः ॥ विसदष्टधुधारेस्कंदत्रालिहेमत्नूषणोः ॥ मलिनमर्मीरुधिरंवमन्नयत्केणरावणः ॥ ततः कु
द्धश्चसुग्रीवस्तां शक्तिं हेमभूषणां ॥ लक्ष्मणाय प्रविद्धं तां प्रक्षिकावैवस्कृतां मिव ॥ अप्राप्ता मामवं तांशक्तिं विछेद रघुनंद
नः ॥ तांशक्तिं विछेदत्रातधाकुचालक्ष्मणः परवीरहा ॥ वकं सुत्तमलघुध्वनारेः परिवारितः ॥ निः सङ्गे रावणं छ्वासन
नादवहर्षितः ॥ मुहूर्त्तं विंद्युसंकुरा घवः क्रोधमूर्छितः ॥ राममस्पड्ववत्पेक्ष्याश्रवन् गिरिरिवापरः ॥ अथसंस्मारयामास राघ
वेमातलिस्तदा ॥ अज्ञानन्निवकिं वीर त्वमेनं मलिवर्त्तसे ॥ कालपक्षो गतस्त्वा कि पक्षतिष्टति रावणः ॥ पात्यासप्त शिरः छिंप्रंपक्व
तालफलं यथा ॥ विसृज्ञास्मैवधाय त्वं अस्त्रमेतां महं विला ॥ विनाशकालः प्रथितो य कस्मार्थः सोम्पवर्त्तते ॥ ततः संस्मारितो राम
स्तेनवाक्येन मातलेः ॥ जग्राह स शरं दीप्तं निःश्वसंतमिवोरगं ॥ यमस्मै प्रथमं प्रादात अगस्त्यो भगवान् ऋषिः ॥ ब्रह्मदत्तं महाबाणं
जग्राह युधि तद्वधे ॥ ब्रह्मणा निर्मितं पूर्वं इंद्रार्थममितोजसा ॥ दत्तं सुरपतेः पूर्वं त्रैलोक्यजयकांक्षिणा ॥ यस्य वाजेषु प
वनः फाल पावकभास्करौ ॥ शरीरमाकाशमयं गौरवे मेरु मंदरौ ॥ पर्वस्वपि च विन्यस्तौ लोकपाला महौजसः ॥ ज्वलंतमिव च
रू णां भवपावकसन्निभां तकं ॥ जाज्वल्यमानं वपुषास युंरंदहमन्नविषं ॥ तं रूसा सर्वभूतानां कृतं तास्करवर्वसं ॥ संधूम
मिव कालाग्निं दीप्तमाशीविषं यथा ॥ रथनागाश्ववृंदानां भेदनं क्षिप्रकारिणं ॥ द्वाराणां परिघाणां च गिरीणां चैव भेदनं ॥ ना
नारुधिरसिक्तांगं मदोदिग्धं सुदारुणं ॥ वज्रसारं महानादं नानासमितिदारुणं ॥ सर्ववित्रासनं भीमं श्वसंतमिव पन्नगं ॥
काकगृध्रबडानां बाणामाधुर्यकरं रक्षसां ॥ निंपंलकं प्रदं युद्धय मरूपं भयावहं ॥ नंदनं वानरेंद्राणां रक्षसामवसादनं ॥ वा ॥

तायमः।येनवैश्रवणोराजापुष्पकेनवियोजितः।गंधर्वाणामृषीणांचसुराणामपिवाहावा।नयंयेनमहद्दत्तंसोयंशेतेरणेह
तः।असुरस्यःसुराणांवापन्नगानांपिवातथा।नयंयानालिङानातितस्पदंमाभुवाङ्य।अवध्यादेवतानांचनयादानव
रक्षसां।हतःसोयंरणेशेतेमानुषेणपदातिना।सर्वदेवासुराणांवयरूणामपिदासकृत।नयाधनमहद्दत्तंसोयंशेतेरणेहतः
योनशक्यःपरैर्हंतुंनयाकेनासुरस्त्रिया।सोयंकश्चिद्दिवासात्वामृत्स्कंमत्रैनलनितः।एवंकृवाताबक्राग्राफरुडस्म
पतास्त्रियः।भूयएवसुदुःखार्त्ताःविलेपुस्ताःस्ततस्ततः।भयस्तएवतास्तुहृदासततंहितवादिना।ऐश्वर्यमदमत्तेनवयमामा
वधातितः।ब्रुवाणोविहितंवाक्यंस्निग्धंमेत्रातार्विलीषणः।धृष्टपर्केषितामोहाचयात्मवधकाक्षया।यदिनिर्यातितातस्याश्री
तारामायामैथिलीं।तत्तस्याह्यसनंघोरमिदंमूलहरंमहत्।कृतकामानवञ्चानारामामित्रकुलंलावत्।वयंवाविधवास्या
ममकामानवञ्चात्रवः।एवंवदंत्योबहुधारुरुदुस्तताःस्त्रियः।भूयएवसुदुःखार्त्ताविलेपुःकरुणंतदा।चयाघुननृप्रासन
सीतांसंरुधताबलात्।राक्षसावयमात्मावत्रयएवनिपातिताः।कामेनकामवारात्मिन्नवराक्षसपुंगव।दैवंचेष्ट्यातसर्वं
दैवेनहन्यते।वानराणांविनाशोयंराक्षसानांचसंयुगे।तवाचैवमहाबाहोदैवायोगादुपस्थितः।नार्थेक्रमसपर्थानार्थैर्नन
मानेननवाज्ञया।शक्यादैवगतिर्लोकेविवर्तयितुमसरहि।विलेपुरेवंदीनास्ताराक्षसाधिपयोषितः।कुरर्यइवदुःखा
र्त्ताबाष्पपर्याकुललोचनाः।इत्यार्षेश्रीरामायणेयुद्धकाण्डेअंतःपुरविलापोनामसर्गः।।[illegible]। तस्मिन्विलपमानानांतथा
राक्षसयोषितां।निशम्यकरुणंतद्दुःखार्त्तानांसमंततः।ज्येष्ठापत्नीप्रियादीनाभर्त्तारंसमुदीक्षत।दशग्रीवंहतंदृष्ट्वारा
मेणाक्लिष्टकर्मणा।पतिंमंदोदरीतत्रकृपणंपर्यदेवयत।ननुनाममहाबाहोतवावैश्रवणानुजः।क्रुद्धस्यप्रमुखेस्थातुं
त्रस्यत्यपिशतक्रतुः।ऋषयश्चमहीदेवागंधर्वाश्चयशस्विनः।यक्षाश्चापिबलाद्भिन्नाश्चारणाश्चदिशोगताः।सत्वंमानुषमा। १४

दूर्मिर्द्धरिष्यति। एतच्चान्यच्च विविधं श्रुत्वा सर्व्वं च ङत्तमं। पुनः पुनः कृत्वा छितानु रामः संहर्षयन् गिरा। स वातेष्टपार्थिवीपालः कृतकर्मा ततः स
मंततः सुहृन्मित्रसुतालधीमनादाविरपिमरूपविः। ततः स रामः सुग्रीवमंगदं च महाबलं। सस्वजेल लक्ष्मणप्रीत्या हत्वा राक्षसपुंगवान्। त
ताजगाम प्रशममेव मारुतातो दिशः। प्रसेदु विमलान्यानलवत् मही चकंपे न तदा नद्यो वहन्सुखं प्रताश्चैव ततताप न भास्करः। लक्ष्म
सुग्रीवविभीषणाद्यास्तु सहहृष्टाः। सहलक्ष्मणाङ्गदाः। सामयद्धृष्टा विजयाय राघवं रणे स्तुतं दन विधिना समपूजयन्। स तत्र निह
तरिपुः स्थिरप्रतिज्ञः स्वजनरणाश्रितारणे स्वराजन्। रघुकुलनृपनंदनो महौजाः त्रिदशगणैरभिवृष्टजितामहेंद्रः। इति समरजय
याकासाले हा विजयमवाप्य सा ततः प्रवृद्धमानः। रणशिरसि सिद्धानंद इंद्रकर्मी व्यपहृतशल्य इवास वीतशोकः। इत्यार्षे श्रीरामाय
णे० युद्धनाम सर्गः। समाप्तमिमं। समाप्तं युद्धपर्व। अतःपरमाश्चर्यादिकं। ७। रावणं निहतं श्रुत्वा राघवेण महात्मना। अंतःपुराद्वि
निःपेतुरा रुक्षाः शोकमूर्च्छिताः। बहुशो वेष्टमानाश्च प्रदिग्धाः क्षितिपांशुभिः। विमुक्तकेशाः दुःखार्त्ता गावो वत्सहता इव। उत्त
रेण विनिष्क्रम्य द्वारेण सह राक्षसैः। प्रविश्यायोधनं घोरं विचिन्वत्यो हतं पतिं। हार्यपुत्रेति वादिन्यो हा नाथेति च सर्वशः। परिपेतुः
कबंधसंकां महीं शोणितकर्दमां। हतानां तनयतानां ताहईशाईशाममईशाईशा। पुत्रीवधुश्राक्रुदिता तावमानाश्रुच्छन्ताः पुत्रवि
हायसर्व्वास्ता वाष्पपरिरुद्धा क्रोशन्त्यः शोकसमाहताः। करेणव इव त्रस्ताः करेणुरिव हतयूथपाः। ददृशुस्ते महाकायं महावीर्यं महा
महाबलं रावणं निहतं भूमौ नीलांजनचयोपमं। ताः पतिं सहसा दृष्ट्वा शयानं रणपांशुषु। निपेतुस्तस्य गात्रेषु छिन्ना वनलता
इव। बहुमानात्परिष्वज्य काचिदेनं रुरोद ह। चरणौ काचिदालिंग्य काचित्कंठेवलम्ब्य च। उद्धृत्य च भुजौ काचिद्भूमौ स्म परिवर्त
ते। हतस्य वदनं दृष्ट्वा काचिन्मोहमुपागमत्। काचिदंके शिरः कृत्वा रुरोद मुखमीक्षती। स्नापयंती मुखं वाष्पैस्तुषारैरिव
पंकजं। एवमार्त्ताः पतिं दृष्ट्वा रावणं निहतं रणे। चक्रुर्बहुविधं शोकं भूयस्ताः पर्यदेवयन्। येन वित्रासितः शक्रो येन वित्रा

वधियोरोनप्रकृष्माःशोकसागरात्।।नीचऊीभूतसंकाशःपीतांबरसुसंवृतः।सर्वगात्राणिसंक्षिप्यकिंशेषेरुधिरोक्षितः।प्रसुप्तइवाग्रा।।
कान्त्रीकिंमांनप्रतिभाषसे।विरोवनस्पादोहित्रीमर्घ्यपस्पतनयोबिला।।यनस्कृदयासग्राह्नेसमारम्भ्यर्थवर्त्तसे।वाङ्मावङ्गधरमे
वसोयांतमनतोर्वितः।।रणेबाङ्कप्रहरणोहमजालपरिस्कृतं।परिघोष्टविकीर्णोघबाणैःछिन्नःसमंततः।।रातप्रियसखःश्रीमानञ्ञ
मात्यइवलालितः।धिगस्तुममशोडायाःहृदयंवज्रसन्निभं।वियिपंचत्वमापान्नग्रातधमयञ्चदार्य्यातं।इतिमंदोदरीविलापोनामसर्गः
।।१४९।। ।एतस्मिन्नतरेरामोविभीषणमुवाचह।संस्कारःक्रियतांभ्रातुःस्त्रीगणःपरिसांत्व्यतां।तमुवाचततोधीमान्विभीषणइदंवचः
विमृश्यपश्चधर्मतत्त्वालधर्मार्थसहितंहितं।त्यक्तधर्मव्रतंक्रूरंनृशंसंपापनिश्चयं।नाहमर्होस्मिसंस्कर्त्तुंपरदाराभिमर्शिनं।भ्रातृघ्येनम
तांप्रस्थानमममांकोऽस्तुमर्हति।दग्धंस्वयशसा।लोकाननेनंधक्ष्यतिपावकः।भ्रातृरूपस्तुमेशत्रुरेषसर्वाहितेरतः।रावणोनार्हते
पूजांगुरुःपूज्योस्यगौरवात्।नृशंसमपिमांकामंवक्ष्यतिराक्षसाः।।इतरेसर्वलोकानांवक्ष्यंतिगुणवादिनः।।तच्छ्रुत्वापरमप्रीतो
रामःप्राहविभीषणं।संस्पृशन्बाहुनापाणिंवाक्यज्ञोवाक्यकोविदः।उच्छितंत्वद्विहितंमयाप्यस्मिन्नरामूर्द्धनि।गुरुश्रवगुरुर्वीरा
विग्रहात्तद्विधीयतां।गुणवान्निर्गुणोवापिहतव्यसनमागतः।पूज्योभवतिमान्यश्चलोकेएषागतिःपुरा।तदयंतिहतास्त्वंवतवक्तव्या।।
विभीषणःविजितम्यञ्चतांशोषोविऊयांताभिविग्रहः।अथवायमसुतंवितायध्यायस्पनभुत्सात।तथाभिनयरातरूपेतधर्मपरायण
मिश्रुछितःममवापिवचःकार्यंवत्समादाहिमजय।एवंक्रुरुषधर्मज्ञक्रियास्वेताविसर्जय।इत्युक्तोरामवचनात्विधिदृष्टेन
कर्मणा।प्रेतकार्याणिसर्वेषांज्ञातीनांसमकारयत्।विभीषणःसविध्यादीनहुत्त्वामान्यानबक्रस्तुतान्।आज्ञापयामासतदाराक्ष
ऊासस्रूयतामिति।आह्वदाराक्षसाधान्याशासांवयामासकालवित्।सचाक्रसलिलंभ्राःःज्ञातीनांवानुपूर्वशः।रामवाक्येनविधिवत्स। १०५

त्वयारामेणयुधिपातितकथंत्रैलोक्यमाक्रम्यप्रियावीर्येणवाध्वितः।अविषह्यंकथंचानन्त्यंमानुषोवानरानुगः।मानुषाणामविषय
चरतःकामरूपतः।विनाशास्त्रकरामेणसंयुगेनायपद्यते।ननावितर्क्कमर्मरामस्यब्रह्मधर्ममिवसंयुगे।सार्वैःसमुदितैर्नेहतत्ववातना।
लिमर्हति।अथवारामरूपेणवासवःस्वयमागतः।माययातववनेनाशायप्रविश्यानुपलक्षितः।यदिवदानवैर्बद्धः।सतुघोरमहाम्
वातदिवरुद्रायनाहंशक्तोरामममानुषः।यादिवाहिडनस्थानराक्षसैर्वक्कलिर्दितः।खरस्तुवहतोच्चानतोतदारामोनमानुषः।यादिवन
गरींलंकांक्रःप्रविश्यात्रांस्तुरेरपि।प्रविश्येहहनुमानवीरःतदारामोनमानुषः।क्रियातामविरोधश्चराघवेणतियन्मया।उच्यमानं
नष्टश्लीपतस्यैदकर्मणःफलं।अकस्माद्बातिकासिमोसीतांराक्षसपुंगव।ऐश्वर्यस्यविनाशायशरीरस्यमामिकवा।अरुध
त्पावशिष्टायरोहिण्याश्चापिरावणः।तांसमानयतांसीतांवैयाम्लकःप्रकापितः।नकालननरूपेणनंदाकिरणपनामैथिली।मयाधि
काऽनुनातत्याचैत्रमाहात्र्युद्वसे।सवीध्यासर्वल्कतानांना।क्षिमृत्फरल्लकरुणः।नवतावदयमृत्कामैथिलाकृतलक्षणः।मैथि
लीसहरामेणविरोकाविहरिष्यति।अल्पपुण्यपावहयोरपातिताखाकसागरं।कैलाशोमंदिरोरामरोतथाविन्ध्योराघवत्रैले
।हिवान्नेपुसार्वपुविदूत्तासहितावधा।विमानननानुरूपेणप्रयातांमेछयापुरा।अथवाअग्नतिकामेनःस्पृहयिष्यामिड
ःखिताःसन्यतवमहाबाहोहवरामेयथाब्रवीन।सर्वराक्षसमुख्यानां।विनाशोमसुपस्थितं।कामक्रोधप्रवृत्तानव्यसनेनना
प्रसंगिना।त्वयाकृतमिदंसर्वंअनाथंरक्षसांकुलं।इंद्रियाणिपुराजित्वाजितंत्रिभुवनंत्वया।स्मरद्भिरिवतद्वैरमिन्द्रियैर्
पुनर्जितः।ग्याविनाच्यामयानंचआत्मादोषेनिपातितः।स्त्रीस्वभावंश्चमक्षुद्विन्क्षा।रूणपात्परिवर्जित।सुकृतंदुःकृतंच
वश्चादायात्मगतिंगतः।आत्मानंवाशुशोचामिचोत्तुष्कृतकारिणं।अथप्रहृष्टाःप्रमुदिताःपन्नगास्तत्रदानीवराःसर्वाःसु

गत्स्यं मंगले विवलक्षणायववीर्यवान् । कृतकार्यं समृद्धार्थं दृष्ट्वा रामो विभीषणं । प्रतिजग्राह तत्सर्वं तस्यैव प्रियकाम्यया ।
महाशैलोपमं वीरं प्रांजलिं पार्श्वतः स्थितं । उवाचेदं वचो रामो हनूमंतं प्लवंगमं । अनुमान्य महाराजमिमं सौम्य विभीषणं ।
प्रविश्य नगरीं लंकां कौशल्यं ब्रूहि मैथिलीं । वैदेह्या मां कुशलिनं ससुग्रीवं सलक्ष्मणं । आचक्ष्व वदतां श्रेष्ठ रावणं च ह-
तं रणे । प्रियमेतदिहाख्याहि वैदेह्यास्त्वं हरीश्वर । प्रतिगृह्य च संदेशमुपावर्तितुमर्हसि । इति विभीषणाभिषेको नाम सर्गः ॥
७॥ ७॥ इति प्रतिसमादिष्टो हनूमान्मारुतात्मजः । प्रविश्य पुरीं लंकां पूज्यमानो निशाचरैः । प्रविश्य च पुरीं लंकां समेत्य च
विभीषणं । प्रविविश सन्तुष्टो हनुमान् वृक्षवाटिकां । संप्रविश्य यथान्यायं सीतया विदितो हरिः । ददर्श मृजया ही-
नां रामपत्नीमनिंदितां । निभृतः प्रणतः प्रह्वः सोभिगम्याभिवाद्य च । रामस्य वचनं कार्यं आख्यातुमुपचक्रमे । वैदेहि कुशली
रामः ससुग्रीवः सलक्ष्मणः । कुशलं चाह सिद्धार्थो हतशत्रुररिंदमः । विभीषणसहायेन रामेण हरिभिः सह । निह-
तो रावणो देवि लक्ष्मणेन च वीर्यवान् । प्रियमाख्यामि ते देवि भूयश्च त्वां सभाजये । दिष्ट्या जयसि धर्मज्ञे जयेनानेन रामस्य सं-
ग्रामे । प्रत्युवाच कुशलं वीरो रामस्त्वां रघुनंदनः । अब्रवीत्परमप्रीतः ससुग्रीवः सलक्ष्मणः । प्राप्तो मे विजयः सीते स्वस्था भव
गतव्यथा । रावणश्च हतः शत्रुर्लंका चायं वशीकृता । मया सलब्धनिद्रेण हतेन वरियत्नतः । प्रतिज्ञेयं समुत्तीर्णा सीते सिंध-
वरुणालयः । संभ्रमश्च न कर्तव्यो वर्तंत्या रावणालये । विभीषणविधेयं हि लंकैश्वर्यं कृतं मया । तं चाश्वसिहि विस्रब्धं स्वगृ-
हपरिवर्तिनी । अहमप्यतिसंहृष्टस्त्वद्दर्शनसमुत्सुकः । एवमुक्ता समुत्पत्य सीता शशिनिभानना । प्रहर्षेणावरुद्धा वा व्या-
हर्तुं न शशाक ह । ततो ब्रवीद्धरिवरः सीतामप्रतिजल्पतीं । निर्बंधः स ह साह हरिशाकारसूचितः । हर्षाद्भवसमुद्भवा १०६
न

वीरास्त्रोपबृंहितः॥ स्वयंप्रावदायामासममोचयित्वापुनःपुनः॥ प्रविष्टास्तुवसर्वासुरक्षसीश्चविभीषणः॥ रामपार्श्वमुपागम्यसमति-
ष्ठिनीतवत्॥ समेपिसहसान्यतसुग्रीवःसहलक्ष्मणाः॥ हर्षाललितिपुलचावृत्रंवक्रुधरायथा॥ ततोविष्णुकासुरारेरारामसनेमाह
डदत्तेकवचमहार्हं॥ विमुक्तारंपरिपुनिग्रहदक्षंतर्हारीजीवसोस्यवमुपागतःपुनः॥ इतिरावणसंक्रियानामसर्गः॥ ततोराक्षस
वधंदृष्ट्वादेवगन्धर्वदानवाः॥ जग्मुःस्वैःस्वैर्विमानैस्तेकथयन्तःकथाःशुभाः॥ रावणस्यवधंघोरंरामस्यचपराक्रमं॥ सुयुद्धंवान
राणांचसुग्रीवस्यचमन्त्रणं॥ अनुरागंचवीर्यंचलक्ष्मणस्यचधीमतः॥ पतिव्रतात्वंसीतायाहनूमतःपराक्रमं॥ राघवस्तुरथंदिव्यंइन्द्रद
त्तंजयप्रदं॥ अनुज्ञायमहाबाहुर्मातलिंप्रत्यपूजयत्॥ राघवेणाभ्यनुज्ञातोमातलिःशक्रसारथिः॥ दिव्यंतंरथमास्थायदिवमे
वाभ्यपातत॥ तस्मिंस्तुदिवमारूढेसुरसारथिसत्तमे॥ राघवःपरमप्रीतःसुग्रीवंपरिषस्वजे॥ परिष्वज्यचसुग्रीवंलक्ष्मणेनाभि
वादितः॥ पूज्यमानोहरिगणैराजगामस्वमालयं॥ अथोवाचसकाकुत्स्थःसमीपपरिवर्तिनं॥ सौमित्रिंसत्त्वसम्पन्नंलक्ष्मणंशु
भलक्षणं॥ अभ्यषिञ्चविभीषणमिमंसौम्यलंकायामभिषेचय॥ अनुरक्तंचभक्तंचतथापूर्वोपकारिणं॥ एषमेपरमःकामोयदिह
रावणानुजं॥ लंकायांसौम्यपश्येयमभिषिक्तंविभीषणं॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रीराघवेणमहात्मना॥ तथेत्युक्त्वातुसंहृष्टःसौ
वर्णंघटमाददे॥ घटेनतेनसौमित्रिरभ्यषिञ्चद्विभीषणं॥ लंकायांरक्षसांमध्येराजानंरामशासनात्॥ अभिषिच्यमानन्तं
तदासर्वेवानरराक्षसाः॥ प्रहर्षमतुलंगत्वातुष्टुवूराममेवहि॥ तुष्टुवुस्तस्यमित्राणिलंकायांतत्रराक्षसाः॥ दृष्ट्वाभिषिक्तंलं
कायांराक्षसेन्द्रंविभीषणं॥ सतद्राज्यमनुप्राप्यरामदत्तंविभीषणः॥ प्रकृतीःसान्त्वयित्वातुततोराममुपागमत्॥ दध्यक्षतान्मो
दकांश्चलाजांःसुमनसस्तथा॥ आजह्रुस्तस्यसंहृष्टाःपौरास्तस्यनिशाचराः॥ तद्गृहीत्वातुदुर्धर्षोराघवायन्यवेदयत्॥ मांस

वापिकूर्वता। हतानां वानरवाक्यानां नानाचाराद्दोषः [illegible] दस्मात्। मेवं वृद्धं दमहाबाहादेवमोघा गतिं परा। अनाथा
नां निरुक्तानां तत्र्वीकं [illegible] पुत्रवानरविषयानां वद्धासानां नेत्र्याद्दर्मदं शितानां। प्रांसमक्ष्येयदंशावस्था पूर्वादहकृत
मया। दासीनां रावणस्याहं यादकाव [illegible] नागता। [illegible] लाराराववणोन्मारात्कस्पस्तर्जयंतिमां। हातत्तस्मिन्हमाह
न्याःकथंत्वंमहीरुतात्मजः। [illegible] दुरात्मोधर्मदितो। रूपिभिर्गीतो [illegible] त्रिवाधसुवेग
गानपरः पापमाधनेवापखोपापकर्मिणां। समाचरन्किं तख्याक्तसु संतत्वातिव्र लकृणा। पापानां वधसुतानां ववधर्मत्णाणमघा।
पिवा। कार्यकरुणमार्येण न कश्चिन्नापराध्यति। लोकहिंसाविहाराणां [illegible] पापकर्मणां। कुर्वतां मपि पापानि नैव कर्
र्यमशोभनं। एवमुक्तस्तु हनुमान्सीतया वाक्यकोविदः। प्रत्युवाच ततः सीतां रामपत्नीं यशस्विनीं। युक्तरामस्य भवती धर्म
पत्नी यशस्विनी। प्रतिसंदिश मां देवि गमिष्ये यत्र राघवः। एवमुक्ता हनुमता वैदेही जनकात्मजा। अब्रवीद्द्रष्टुमिच्छामि भर्त्ता
रं लक्ष्मणवत्सलं। तस्यास्तु वचनं श्रुत्वा हनुमान्मारुतात्मजः। हर्षयन्मैथिलीं वाक्यमिदं वेदमहा [illegible] द्युति
पूर्णचन्द्रमुखं रामं द्रक्ष्यस्यद्य सलक्ष्मणं। [illegible] स्थिरमित्रं हतामित्रं [illegible] तामेवमुक्त्वा राजंतीं सीतां साक्षा
मिव श्रियं। आजगाम महातेजा हनूमान्यत्र [illegible] राघवः। हरिवरः सविदग्धानाता हनुमान्प्रति
वचनं रुतात्मजः [illegible] श्वराया कथितः [illegible] सकथयत्तदा [illegible] क्रमेण विदशावषप्रति
मायराघवाय। इत्यार्षे श्रीरामायणे [illegible] सीताप्रसादो [illegible] नाम सर्गः॥ ॥ अथवाचमहा
प्राज्ञं तत्र्वाक्यविशारदं। रामवचनं समर्थं सर्वधनुष्मतां। यानि [illegible] त्रिमिन्नायमारुतः कर्मण्यां सका। १०३

यमहसाद्व्रीडितानना। किं देवि विस्मयसादतिः किं रमा मा न तिर्य्यक्षसे। एवमुक्ता हनुमता सीता धर्मपथे स्थिता। अब्रवीत्परमप्रीता वाष्पगद्गद
या गिरा। प्रियामतस्तव श्रुत्वा यस्त्रैविजयसत्तम। प्रहर्षवशमापन्ना निर्वाक्यास्मि हं त्वया कृता। नहि पश्यामि सदृशं चिंतयंती प्लवंगम। यत्प्रिया
ख्यायकस्येह तव प्रत्ययलिनेदेनं। नहि राज्यपानवासांसि नरत्नानि प्लवंगम। यत्प्रियाख्यायकस्येह तव प्रत्यभिज्ञाता। हं हर्षमापन्ना
दुत्त्वाईं त्वनुपास्म्यहं। नैव पश्यामि लोकेस्मिन्पृथिव्यामपि किंचन। सदृशं यत्प्रियाख्याने दत्वा तव सावक्रमं। एवमुक्तस्तु वैदेह्या प्रत्यु
वाच प्लवंगमः। प्रगृहीतांजलिर्हर्षात्सीतायाः प्रमुखे स्थितः। भर्तुः प्रियहितद्युक्ते भर्तुर्विजयकांक्षिणि। भर्तुरेवं विधायाद्वचनं सवा
र्हस्मि नंदिते। तावत्तद्वचनं स्वविसारवेतत्स्निग्धामवच। रत्नौघाद्धनदायानेनाद्देवराज्येन वासमं। अर्थतस्तु मया प्राप्ता देवराज्यादयो
गुणाः। हतशत्रुं विजयिनं रामं पश्यामि यत्स्थिरं च। इदं च यत्कं वरादपि चेदं हीमि प्रियं महत्। तमुप्रीता प्रत्युवाच रामस्याप्यन्तमंस्पते
इदमुक्ता मया देवि राक्षस्यः प्रविकृतानने। असकृत्परुषैर्वाक्यैर्वदंत्योरावणाज्ञया। तास्त्वां परुषवादिन्या दारुणाः क्रूरजीनर
तानना। असकृत्परुषैर्वाक्यैर्वदंतीरावणाज्ञया। तास्त्वां परुषवादिन्यो दारुणाः क्रूरदर्शनाः। विकृता विकृताकारा मामनुज्ञातु
मर्हसि। शोकार्त्तां च परिक्लिष्टां आर्थि विनायकं छंदव। हंतुमिच्छाम्यहं देवि सर्वाः पादतलाहतिः। केशाघैतिसदा हि दंताश्रेष्ठ
कविनिकागतं। घोरं घोरं मुष्टिभिर्वारंवारं कृतं तारकं पणा। इच्छामि विविधैर्घातैर्हंतुमेताः सुदारुणाः। राक्षसाः सदा दारुणाकार
वरां मतंत्र्य छामं। मुष्टिभिः पार्ष्णिघातैश्च विद्यालिंगैर्बाहुभिः। घोरैर्जानुप्रहारैश्च दंतानां चपीडनैः। भेदनैः कर्णनासा
नां केशानां च प्रवाधनैः। स्त्रीसंशुष्कनदानां घ्नतार्तोपालोर्घानं भूषां। एवं प्रकारैर्बहुभिः कुलिसं प्रहारैर्यशस्विनि। घाजयथ्य मनार्थेष्व
यालिस्वंत्रक्रिंताः पुरा। इत्युक्ता सा हनुमता देवी स्रूपणवत्सला। हनूमंतमुवाच वैदेही चिंतयित्वा विमृश्य च। राजसंश्रयवश्यानां प्रेक्षणे।

वृद्धाः प्रतिकर्म्मण्यधिष्ठिताः ततः सीता शिरःस्नाता संयुक्ता प्रतिकर्म्मणा । महार्हाभरणोपेता सर्व्वदर्शनचालसा । मणिकांचनवि
त्रांगी समंताद्वस्त्रसंवृता । शिबिकामुह्यमाना सा राक्षसैः [illegible] हता विदितैः । विभीषणस्य वचनात्सीता सुस्नातापमा । आरो
ह सुसंवीता रामानुधृतमानसा । वृद्धा [illegible] मात्यैः परिवृतो विनीतात्मा विभीषणः । आसाद्य शिबिकां सीतां मारामभ्यत्र
राघवः । ततो वानरमुख्यास्ते [illegible] हलसमच्छिताः [illegible] विदलंड [illegible] मिच्छंतस्ते [illegible] रामसह [illegible] विदितं सन
वास्तेषां रामस्तासन्नादनात् । ततः सीतास्यागमनं [illegible] नंनर्द्धुः पुनर्जन्ममम तदा । ये चान्ये वानरिकास्तत्र दिदृक्षवः
समागमनात् तेषां मध्ये सर्व्वेरामस्तासनंदनं तदा । निर्व्य [illegible] स्य यथा वैदेहीस । [illegible]
गता । किंत्वस्याति वैदेही रामो राक्षसविक्रम निःविप्राप्ति [illegible] प्रियां [illegible] इति [illegible] पानम [illegible] वन
[illegible] तायाः सीतायान्वेषितायाश्च दर्शनात् [illegible] काहृष्टः किं मनिाप्रतमिति [illegible] विवक्षः किताः ते षामवाम
निश्चाय विरूपयरघुनंदनः । सावलम्बि [illegible] वरान्नमाद वलीयस्थिति [illegible] वानरसमत्रापि [illegible] ता नितयवाप
रिवत्तुर्महात्मा नराघवेलक्ष्मणं तदा । ततेवि [illegible] धीमान [illegible] यातस्व [illegible] पादातः स्वाव [illegible]
[illegible] विरात्मवान् । शिविकांतां पुरस्कृत्य रामसमवान्यवर्त्तत । कथं विदिव समर्द्दीन [illegible] मिच्छता सो
[illegible] निगम्य महात्मानं [illegible] प्रमं ध्यसन [illegible] प्रणतः [illegible] प्राप्तसीतां [illegible] विदप्तनाः संप्राप्तां [illegible] रामः [illegible]
हृविराषितं [illegible] हर्षस्वादे [illegible] राघवस्य समा विज्ञात [illegible] यानगतां सीतां समविसर्ज्जां विचारच [illegible] वितो
[illegible] मिदं [illegible] विमना राघवाब्रवीत् । राक्षसाधिपते सौम्य नित्यं मद्धिजयरतः । वैदेहीमन्निकर्षं [illegible] प्रेसम १०८

लोदय॥ तांसाध्वीं शोकसंतप्तां द्रष्टुमर्हसि। मैथिलीं॥ सा हि शोकसमाविष्टा बाष्पपर्याकुलेक्षणा। मैथिली विकृत्यश्रुवाद्वां
द्रष्टुमलिकांकृति। मामुवाच वचो दीना बद्दर्शनसमुत्सुका। द्रष्टुमिच्छामि भर्तारं इति पर्याकुलेक्षणा। एवमुक्तो हनूमता रामो
धर्मभृतां वरः। आगमत्सहसाध्यानमीषद्बाष्पपरिप्लुतः। सुदीर्घमथ निःश्वस्य जगतीमवलोकयन्। आकाशमेवतत्कर्तुं इच्छ
वाचेदं नासुतं। गच्छ वत्स पुरीं लंकां पुनर्दृष्टिं विभीषणं। निवृत्तशोकः पापपथ्याः सीतामादाय मामिति। द्रष्टुमिच्छामि वाद्दहाय
ध्यारूपालंकृतां पुरा। कस्कृत्पस्त्वयावेनास्तवान्निर्यातुमर्हसि। इत्युक्तो वहनूमतं प्रस्थाप्य च पुरीं प्रति। गिरःसुवालस्पतानाव
सतःशिखरे तदा। वानरान्सांत्वयित्वा उकूलगोवदानतः। रुद्धो विविमहाकायान्मौलाश्रूलाग्यसर्वशः। कृताशीर्वस्त्र
लाधामान्वरमाणो। विभीषणः रुचोद्धादेहिके सर्वकृतकृत्यः सुहृद्वृतः। श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं सीतानिर्यातुमत्र
मिति। ताडरतःपुराधारूतवैधादीनयासाब्रवीन्मे। विलया वनताल्वेष्टिरस्का। ... प्राणमव विज्ञापय ...
यतावादेहीम त्रिवावाप्रसाब्रवं। द्रष्टुमिच्छति भर्तारं रामो धर्मभृतां वरः। स्नातामलंकृतामेव सुभ्रुकां प्रतिकर्मि
णा। इत्युक्ता तु तथा च कृष्णधारका विनता न तां नाह। सा च विलृवंश्चःश्रुत्वा बद्धांजलि विनतानना। चिंतयामास वैदे
ही किं तु रामश्चिकीर्षति। यन्मामलंकृतामेव द्रष्टुमिच्छति राघवः। प्रतिकर्मिकर्षितीयी विना। तन्ममहात्मना। य छेत
द्वधनं घोरं चिरकाशीम उद्वैरवमया। किं करिष्ये चवः कार्ये संवाय दिवाश्रुता मायति वचन रूढ ह्रदयामनिरंतर। इ
ति निश्चयावैदेहीस्त्राकरुणाक्रवन्निह। यदा द्रष्यति स्वानीतकार्यमविज्ञाकथा। सुधं कृत्वा तत सर्वंतत्रावचवि
भीषणा। विभीषणा इत्यावादयत्। स्पतउपकल्पितं। नूषणान्पथ्यवस्त्राणि यथावान्उपकल्पितं। स्त्रियश्च कृत्यालां

श्चाराघववः सीतांत्तववनीकम्म। विलीयतपुरागात्म्च सवीःश्रकृतयम्भवा। वीरूपावक्रुन्ध्यान्योन्यंकिंतुरामःकरिष्या
त्ति। दृरूपांतेनर्गीतांस्वस्या क्रोऽदृष्ट्वा विलागतः। इतिलक्ष्मं किताः सावैदेही रामसंप्रवेष्टित। अपूर्वाकारविन्यस्ताः सहामिव विर
मिराः लक्ष्मणोथ सुग्रीवःस्ते वसार्वेश्वगमाः। आसनस्तु ब्रीडितास्तत्र मृतकल्पास्थवितयनु। कलत्रनिरापेक्षिस्थावपि
तेरूपादारुणेः। अश्लीलमिव सीतायास्तर्कयंतिस्मराघवे। लज्जया चवलीयती सर्वगात्रेषु जानकी। विलीयपणेनाश्रुगता
त्तिर्मासावर्त्तत। ततो ददृशुरायांतीं। श्रियंददवतीमिव। तां दृष्ट्वा वरारोहां सार्द्धं वानरपुंगवाः। विस्मयं परमं जग्मुस्त
स्यारूपश्रियोऽसा। मावस्त्रसंवीतमुखी लज्जयाऽऽननसंसदि। तस्थावासाप्यलंकारैर्विष्णुश्रीरिवरूपिणी। अश्रामट्टस्य
वदनासीत्तस्याऽऽननकांमजा। रुरादासाप्यलंकारैर्हार्यंश्चावर्तितमात्तृणे। विस्मयाद्वप्रहर्षाश्च स्नेहाद्यपतिर्दिवता। तदी
तासुखंलर्त्तुःसोमापासौम्यतराननं। राघवस्यापितां दृष्ट्वा दिव्यरूपवपुर्द्धरां। जानकी। पनमसामवाष्पानात्सुसास्त
। विवर्णवदना रामः क्रोधस्तेहविमध्यगः। बलवाधिकताश्राकावाष्पानिग्रहतापितः। तामग्रतःस्थितां देवीं व्रीडापह
तावत्तसं। बक्र। चिंतां सुदुःखान्नींबितयंतीमनाथवत्। रक्षसापहृतां बालां साराधन्नूत्राकर्षितां। कथंचिदवजीवतीं
मृत्कालांकदिवागतां। अन्यापहृतां तत्र आश्रमात्पापवितस्मा। अपापां निरवद्यांतं नीत्यलालषत राघवः। इतितां बा
ष्परुद्धाक्षोऽतपारुहतराघवः। बाष्पपर्याकुलताश्री क्रोममध्यातषां महात्मनां। तस्याविलपनं श्रुत्वा सावैदेहीहरिश्चय
पाः। करुदुःऽऽतिसंतापाःसार्वव्याकुलाववसः। सुग्रीवस्तु रणसंक्षोध्वासौमित्रिर्जातसंभ्रमः। बाष्पानिग्रहणायन्नमकारा।
द्वियमास्थितः। ततःसीता वरारोहा सर्वाविकारिकं महत्। व्रीडामुत्सृज्यतांदृष्ट्वा तस्थौतस्याग्रतः। शोकमुत्सृज्य पावे १०८

नुगच्छतु॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य विभीषणः। उत्सर्प्तुमारेणं तत्र कारयामास धर्मवित्॥ कंचुकोष्णीषिणस्तत्र वेत्रझर्झरक
पाणयः। उत्सारयंतस्तान्योधान्समंतात्परिचक्रमुः। ऋक्षाणां वानराणां च राक्षसानां च सर्वशः। वृंदान्युत्सार्यमाणानि दूर
तस्थुस्ततस्ततः॥ तेषामुत्सार्यमाणानां निःस्वनः सुमहानभूत्। वायुनोद्धूयमानस्य सागरस्येव निःस्वनः। उत्सार्यमाणा
न्तान्दृष्ट्वा जनं संजातसंभ्रमः। दाक्षिण्याच्चानुरागाच्च वारयामास राघवः। वानरांश्चापि तान्दृष्ट्वा कोपकलुषसमन्वितान्।
प्रत्येषेधत्तदा रामा पिशाचात्तर्षमानागता। कथं च रूपं वैदेही स्त्रीरत्नं कीदृशं च वा नता। तस्या वानरलोकोयं कौतुकात्संचयमागतः
।यस्याहृता हि सीता रावणेन राक्षसाधिपः। सेतुश्च योजनशतं कलिबद्धो महोदधौ। इति तेषां मतं ज्ञात्वा वचनं वदतामपि
॥प्रथयामास वैदेही प्रकाशमुपयाचितं। मेरश्चाब्रवीद्रामस्तत्र क्रोधान्निर्दहन्निव। विभीषणं महाप्राज्ञं सोपालंभमिदं वचः॥
॥किमर्थं मामनादृत्य क्लिश्यतेयं त्वया जनः। निवर्तयैनमुद्वेगं जनोयं स्वजनो मम। सीतावेतनर्गमितिदोषं तदा विप्रकृत
मती॥ धर्षयामास दृष्ट्वैषी सर्वं वाक्यसमाहिता। ततो राघवमालोक्य व्रीडिता जनकात्मजा। हर्षमंतर्गतं कोपात्तु निगृह्य ग्रहधरा
तज्ञा॥ ततः स्वारणमहतामहा। माघो घनादिव॥ उवाच राघवो धीमान्विभीषणमिदं वचः। पुत्रपौत्रप्रजाराज्यं त्यक्त्वा पितृदि
ध्रुवं पत्रपुत्रं मातरं तस्मादिमां कोऽत्र हल्लीचिता। न गृहाणि न वस्त्राणि न प्राकारास्तिरस्क्रिया। न वान्या राजसंस्कारः वृत्तमा
वरणं स्त्रियः। व्यसनेषु न कृच्छ्रेषु न युद्धेषु स्वयंवरे। न क्रतौ नो विवाहे वा दर्शनं दूष्यते स्त्रियः॥ सेषा युद्धगता चैव कृच्छ्रे
महति च स्थिता। दर्शनेनास्या न दोषः स्यान्मत्समीपे विशेषतः। तस्मादपनय यानं पद्भ्यामेवापसर्पतु। समीपे मम वैदे
हीं पश्यंत्वेतां वनौकसः। एवमुक्तस्तु रामेण सविमर्शो विभीषणः। रामस्योपानयत्सीतां सन्निकर्षं विनीतवत्॥ ततः॥

॥ परित्यक्ता। निर्झिता मिमया सीता राक्षसाद मर्षिता। अगस्त्येन दुराधर्षा मुनिना दक्षिणेव दिक्। प्राप्ता वायवि साददामम प्रतिमुप
स्थितां। परानुकूलानवला तथापि दयितानमा। दीपो नेत्रातुरस्येव प्रतिकूलासि मामदृढं। तद्गच्छत्वा नुजानेह्यद्य यथेष्टं नकालयो।
यतादशादिशो न इदकार्यमस्ति नाम त्वया। कः पुमान् हि कुले जातः स्त्रियं परगृहोषितां। तदुर्स्वीपुनरादद्यात् सुहृल्लेख्येन वित
सा। रावणांगपरिक्लिष्टं दृष्टां दुष्टेन चक्षुषा। कथं त्वां पुनरादद्यां कुलं व्यपदिशन् स्वकं। यदर्थं निर्जिता मे त्वं यशः प्रत्याहृतं
मया। नास्ति मे त्वय्यभिष्वंगो यथेष्टं गम्यतां त्वया। इत्युक्त्वा प्राहृतं तद्वै मायं नतत्कृतं बुद्धिना। लक्ष्मणे लक्ष्मणं वा पि कुरु बुद्धिं
यथा सुखं। शत्रुघ्ने वाथ सुग्रीवे राक्षसे वा विभीषणे। निवेशय मनः सीते यथा वा सुखमात्मनः। न हि त्वां रावणो दृष्ट्वा दक्ष
मां मनोरमां। मर्षयेत चिरं सीते स्वगृहे पर्यवस्थितां। ततः प्रियार्हश्रवणा तदप्रियं प्रियादुपश्रुत्य चिरस्य मैथिली। मु
मोच बाष्पं रुदती तदा भृशं गजेंद्रहस्ताभिहतेव सल्लकी। इति श्रीरुद्रयामले सीतापरित्यागो नाम सर्गः॥ ॥ एवमुक्ता
तु वैदेही परुषं लोमहर्षणं। राघवेण सरोषेण सुभ्रू प्रव्यथिता भवत्। सा तदश्रुतपूर्वं हि जने महति मैथिली। श्रुत्वा
भर्तुर्वचो घोरं लज्जयावनता भवत्। प्रविशंतीव गात्राणि स्वानि सा जनकात्मजा। वाक्शल्यैस्तैः सशल्येव भृशमश्रूण्यव
र्तयत्। ततो बाष्पपरिक्लिष्टं प्रमार्जंती स्वमाननं। शनैर्गद्गदया वाचा भर्तारमिदमब्रवीत्। किं मामसदृशं वाक्यमीदृशं श्रोत्रदा
रुणं। रूक्षं श्रावयसे वीर प्राकृतः प्राकृतामिव। न तथास्मि महाबाहो यथा मामवगच्छसि। प्रत्ययं गच्छ मे स्वेन चारित्रेण
ते शपे। पृथक् स्त्रीणां प्रचारेण जातिं त्वं परिशंकसे। परित्यजेमां शंकां तु यदि तेहं परीक्षिता। यद्यहं गात्रसंस्पर्शं
गतास्मि विवशा प्रभो। कामकारो न मे तत्र दैवं तत्रापराध्यति। मदधीनं तु यत्तन्मे हृदयं त्वयि वर्तते। पराधीनेषु गात्रेषु ११०

इहैवासांच मालब्ध्वा भामिनी। प्रगृह्य मनसा तावद्विशुद्धां तां तदात्मना॥ विस्मयाच्च प्रहर्षाच्च बलया तस्यैतानंतरं यष्टत: वक्त्ररूपं
वददाशास्तु विक्रमनंदिता। प्रविश्य मन्तु पम मनः क्रमेमा तददासमीक्ष्य पुनः प्रियस्य वक्त्रं। डीडिनक्रापितविस्मितात्मवक्त्रा
विविधतंतुडर्नका लंकाया बलूच। इत्यार्षे रामायणे आरण्फदयिक सीतादर्शनं नाम सर्गः॥४॥ ततो ऽब्रवीत्तथा दृष्ट्वा रामः
ज्ञाका मम व्रितः। हृदयं तत्प्रतं तावक्त्रा हत्तु पदक्रमे। एषासि विजिता लंका मातु दृत्वा मया रणे॥ पौरुषात्त यदनुष्ठितं मया तड
पदर्शिता। तास्मय नमम मर्षस्य पौरुषेण समर्पार्जिता। अवसानं च घउतत्त्व श्च दुगपरिहृता मया। अद्य मे पौरुषं तद्धि रघाम
सफलः श्रमः। अद्य तीर्ण प्रतिज्ञोहं प्रसवामी ववाल्मनः। यतत्वं विरहिता नीता छलच्छिद्रं परक्षसा। दैवादापतिता ताद्दोषाम
याउसमसमीक्षितः। सद्राप्तमवमानेचातडसातन्नप्रमार्जितो कस्य पापौरुषेण। थो महताप्यल्पावतसः। लंघनं च समुद्रस्य
लंकायाम्वालिमर्दनं। सफलं तस्य वृत्ता: श्राप्तं विक्रान्ते वहनूमत:। दृष्टा हि विक्रमतां च वर्हितं मे च यतस्तथा। सुग्रीवस्य डानाद्वसा
फलश्रमः। विनीषणस्य च तथा सफलोद्य परिश्रमः। विगुणेन्त्रातरं दृष्ट्वा यो मां स्वयमुपस्थितः। इत्येवं वदत: सीतां श्रुत्वा रामस्य
नरवः। मृगीवाश्रुक्षनयना ताबभूवाश्रुपरिप्लुता। पश्यतस्तोऽउरामस्य समीपे हृदयप्रिया। जनवादभयाद्राज्ञो बभूव
हृदयं छिद्य। सतामसितयत्राक्षी नीलकुंचितमूर्द्धजां। अपश्यद्धि वरारोहां मध्ये वानरराक्षसां। पश्यतस्मा उरामस्य रूपः क्रोधस्य
लावर्त्तता। प्रसतामपावसि क्रस्य पापावक्रस्य वदीप्यतः। स वद्ध्वाल दृष्टिवक्त्रे तिर्यक् संप्रेक्ष्य राघवः। अब्रवीत्परुषं सीतां मध्येव
नरराक्षसां। धर्षणं क्रत्वे मे तु च्यणाद्धर्षणं प्रतिलार्जिता। तत्कृतं राघवं दृष्ट्वा मायदमानकां हृणा। विदितश्चास्तु भद्रं ते योऽयं रण
परिश्रमः। तीर्णस्तु सुमहद्वीर्यात्त्वदर्थं न कृतं मया। रक्षता तु महद् वृत्तं अपवादं च सर्वतः। प्रख्यातस्य बलवीर्येण लंकायां

तस्यामग्निप्रविष्टायां हाहेति च महास्वनः । रक्षसां वानराणां च संबभूवाद्भुतोपमः । निरीक्ष्य सीतां ज्वलदाविडांकों कृतासनं दीप्त
मनुप्रविष्टां । सराक्षसा वानरपुंगवाश्च तस्थुः स्थिता ध्यानपरा बभूवुः ॥ इति सीताग्निप्रवेशो नाम सर्गः ॥ ७ ॥ स तदा हव्यकवो
ग्निः संस्तुतः सीतया स्वयं । बभूवाक्षतिसंपन्नाक्षुब्धमानमिवाध्वरे । बभूव स्वपतेरूपं स्फुरमानस्य सीतया । मतानदस्य शिशिरा
वाताहूतस्य शीतलं । ये च तस्य समीपस्था वानरादीप्यतस्तदा । ते वास्य नष्टो तलवं दृष्ट्वा विस्मयमागता । शुद्धां चाग्निरसीतां ।
सा प्रविष्टां कृताशनं । अरुंधती वसिष्ठस्य पार्वतीमिव शूलिनः । अनसूयात्रेर्वामेन्यानां दिदृक्षूणां समागम । नमः सा मनसा कृत्वा
कृतध्यानमुपायता । साविशास्त्रततो देवी दिव्यनूपुरभूषिता । कृताशनं संप्रविष्टा सार्वभौमिव पुरूपता । सा रक्षेन वाहमा
लातमकावनस्य षणा । विवशामे मैथिली दीप्ते अग्निसिअग्निशिखामिव । ददृशुस्ते विशालाक्षीं पतंतीं हव्यवाहने । सीतां सं
वीक्ष्य तां निकुलां देवीमिवाक्रमां । तामपश्यंत विमानस्थाः प्रविशंतीं कृताशनं । कश्यपाद्या देवगंधर्वा यक्षरूपा कृती
मिवा प्रचुक्रुशुः स्त्रियः सर्वास्ता दृष्ट्वा हव्यवाहने । पतंतीं संस्कृतां मंत्रैर्वसोर्धारामिवाध्वरे । त्रैलोक्यवासिनः सर्वे सिद्धा
श्चानंदचारिणः । न तामसंवदंद् दृष्टुः प्रविष्टां हव्यवाहनं । ददृशुस्ते त्र्यालोका देवगंधर्वदानवाः । मैथिलीं च विशानली
के प्रविशंतीं कृताशनं । दक्षिणविधिना यज्ञमेदनुक्रामिवाकृतिं । ततो विश्रवणो राजा यमश्चापितृभिः सह । सहस्रा
क्षश्च देवेशो वरुणश्च जलेश्वरः । त्रिशूलपाणिर्देवो महादेवो वृषध्वजः । कर्ता च सर्वलोकस्य ब्रह्मा च भगवान्
प्रभुः । सर्व राजादयो राघवा विमानेनांतरिक्षगः । अस्पांडुगामतीव देवराजसमद्युतिः । एते सर्वे समागम्य विमाने
ः स्वर्यमनिलः । अरुणस्तेतकाकुत्स्थं मधुरं माधवो ब्रवीत् । सहस्रा नरशो बाहुं प्रगृह्य परिघोपमं । अब्रवीत् त्रिदशश्रेष्ठं
राघवं प्रांजलिं स्थितं । कर्ता त्वं सर्वलोकस्य श्रेष्ठो ज्ञानविदांवरः । उपेक्षसे कथं सीतां पतंतीं हव्यवाहने । कथं देवगण २१२

किंकरिष्याम्यतोऽहं वै रा॥ स रुरोध स्वनावाद्य संसारे । एवमानन्द्य यदि तत्त्व मद्रक्ता तां हन्तां तेनास्मि सां प्रतं प्रेषितस्त्वं यदावी रा॥
हनुमानवलोककः । लंका यामलिखन्नीकिसदानविसर्जिता । अत्य रुवानरस्यास्य चद्दवः सममंतरं । त्वया संयक याविरत्व
कंस्याङ्गी विदितमया । न त्वया न श्रामान्तरात्तसज्ञायायानवडीवात । द्वद्रुजनयरिकेशोनवा... यं विकलो लवेत । वयात्र
नरश्चाहं लाराघमवाद्ये ... तु वर्तते । लघ्वानवमनुभाष्यरात्रीयेतितापधारितं । अपारे ध्यान रुनकाडत्पन्निर्वृत्तधातलात
ममत्वालवरत्क्रिम्वसर्वोत्त नसमर्थितं । नप्रमाणीकृतः पाणिः बाल्येबालनपीडितः । ममशीलं त्वदृष्टं नेवसर्वोसहृष्टत्वः
कृतं इति ऋचतीरुदती बाष्पगद्गदवाणिना । उवाचवाक्यंदीना सीता ध्यानपरायणा । चितां मकुरु सामित्रे व्यसनस्यास्य लघ
ज्ञामिष्याप्यातपि: तहितानादंडीवित्तमुक्त्वाह । अश्रीतीति निर्गुण्य ... हं उन्नस्सदि । यां रुमामेगतिस्मा उपतिष्ठेद्द म्मा हं
नं । एवमुक्त्वा विदित्स्वा लक्ष्मणः परवीरहा । विसृज्य पवमनापा त्वाराघवेमम्मुदिरुतं । सविज्ञाप्यततः चंडं रामस्याकारम्स्व वितं । विता
वकारासा मित्रिमातरा मस्यावीर्यवान् । नहिरामंतदाक श्चित्तकुद्धातरुषितंविदु । अज्ञानउमायायावकुंडद्धुवाप्यद्वाकस्तुहृ
तः । अर्धमुखस्थिरे लेरामंकृचावाल्पिप्रदक्षिणं । उपासर्पततावादहीदीप्यमानंविलावसुं । व्रणस्पादवतास्यब्राह्मणलय
मिथिली । बद्धाञ्जलिकटाचेदमुवाचाग्निसमीपतः । यथा उकर्मणा वाचा शरीरेण वराघवा । मनसा वा तिवान्तयं प्रकाशं वरदा
पिवा । यथामहृदयान्नितं नापसर्पतिराघवः । तथा लोकस्य साक्षी मां सर्वतः पातु पावकः । एवमुक्त्वा उवादही परिक्रम्य कृता
ञ्जानं । प्राविशत्का मानलं नवाक्यावदत्तु वाच हं । ब्रह्मसर्वादवानां शरीरान्तर्धितः स्थिता । त्वं माक्षीमममादहस्यपापाहि मां दवसन्नमात
स्पाक्रन्दवनं ऋवासावितद्दरियूथपा: । बाष्परुद्धमुखश्वाश्वासनरुरु... डम्ब्यानिर्यात । ततः सा राघवं सीता नमस्कृत्यायतरुणा
। विविशाकुलनाद्वी निःसांगनातरात्मना । ऊनज्वस्तु महासत्र बालहदपुरस्सर: । दद्र्श मिथिली दाहं प्रविशन्तीं कृताञ्जलिं

स्थितिः ॥ महेंद्रश्चक्रतोराज्ञा बलिर्बद्धा सुरोदितो मया सोऽद्य मस्य वदान्यः पातालतलमास्थितः ॥ संस्तुतं परमं ब्रह्म वेदे दद्यंतः ।
पुंसः पुनः ॥ यत्परं श्रूयते ज्योतिः यत्परं श्रूयते तपः ॥ यत्परं परतश्चैव परमात्मेति कथ्यते ॥ परो मोक्षः परं यस्तु तच्चामवनि
गद्यते सा ह्यक्षयं कथं पवित्रं च श्रामिः स्त्वर्गा प्रवर्ग्यत्यां ॥ स्थितिसृष्टिविनाशानां नो वा माऽऽकृः प्रकृतिपरां ॥ य इज्यते यज्ञमानैः श्वाद्धार
ध्रुवं श्रीरघवं दाता ॥ यरु फलानां च यामव परिगीयाप्सा ॥ मी ता लक्ष्मीर्न वान विष्णु द्दै वः कृष्णः प्रजापतिः वध्यार्थं रावणस्य
ह प्रविष्टो मानुषीं तनुं ॥ तदिदं न च या कार्यं कृतं धर्मस्त्वतां वर ॥ निहतो रावणो राम प्रविष्टो दिवमाक्रम ॥ श्रामा घोदेव वीर्येत
नानामा घः परि श्रम ॥ श्रामाघ दर्शने राम नवमा घस्नवस्त्वः ॥ श्रुमो घाम्ते र विष्यंति लक्षिमं तान् राम्तु वि यि योदेव वह्न
क्षाः पुराणं पुरुषोत्तमं ॥ इमं मार्षस्तु वेदिव्यमितिहासमसमवितं ॥ यनराः कीर्त्तयिष्यंति नास्ति तेषां पराभवः ॥ कथमिहद्धि
परास्तवस्त्राङ्गः पुरुषं च वार पुरुषाश्राघवस्तु स्कां ॥ नहिडु गति वक्तुं स्तुता भ्रया गां त्रिदशाः इहास्ति वरुप्रादा वि विशिष्टः ॥ इ
ति श्रीध्य कांडे महा पुरुषस्या वानाम सर्गः ॥ ॥ ततः श्रात्म मनाराम ऋक्वा तो ब्रह्मणो गिरं ॥ दधर्षे मूर्द्धसूर्ध धर्मी सामहर्षीक
लावतनः ॥ विधूयाग्नि विततां तो तु सगवानालोकलावतः ॥ अक्लिष्टा मूर्त्तिमाना सुग्रहीचार्द्धरुनवी कामजो ॥ एवं संस्तुत्वा सुरत्नवाको
पितामहस्तु स्तो द्भवं ॥ अंक नादाय या वादहीसुतापा पाल विलाव स्तुः ॥ अब्रवीदृद्ध तदा राम साक्षी लोकस्य पावकः ॥ एषा ते राम
वैदेही पापमस्या न विद्यते ॥ नैव वाचा न मनसा नैव बुद्ध्या न चक्षुषा ॥ सुवृत्ता वृत्तशौंडीरा सा सीता वापरः वृत्तं तो ॥ रावण
मान ति पावे वीर्य सिक्तं न रक्षसा ॥ व्वया विरहिता दीना विवशा निर्जनादुनातः ॥ रुद्धा चांतःपुरे दीना त्वच्चिंता त्वत्परायण
णा ॥ रक्षिता राक्षसी भिस्च घोराभिर्घोर बुद्धिभिः ॥ प्रालासमाना विविधंलस्त्र मानावमैथिली ॥ न तचिंतयतानाक्वच ११२

श्रेष्ठं आत्मानं नावबुध्यसे ॥ उपेक्षसे च वैदेहीं प्राकृतः प्राकृतामिव ॥ इत्युक्तो देवराजेन स्वामी लोकस्य राघवः ॥ अब्रवीत्त्रिदश-
श्रेष्ठं रामो धर्मभृतां वरः ॥ आत्मानं मानुषं मन्ये रामं दशरथात्मजं ॥ योहं यस्य यतश्चास्मि भगवांस्तद्ब्रवीतु मे ॥ तमुवाच सहस्रा-
क्षः श्रेष्ठोऽस्माकं पितामहः ॥ स्वयंभूर्भगवान्नादावावकृत्यात्पषयथाप्तेवान् ॥ ममु चावततो देवोस्त्वयं त्तरमितक्कतिः ॥ प्रप्र-
कविरब्जाङ्के ममा रघुनाथो पीठो देहिके ॥ भवान्नारायणः श्रीमान्देवश्चक्रायुधः प्रभुः ॥ शार्ङ्गधन्वा हृषीकेशः पुराणः पुरुषोत्तम ॥
अजितः खड्गधृग्विष्णुः कृष्णश्चैव सनातनः ॥ एकशृंगो वराहस्त्वं भूततनस्य सर्वात्मकः ॥ अक्षरं ब्रह्म सत्यं त्वं मध्ये चान्ते च राघव ॥
लोकानां परमो धर्मो विष्वक्सेनश्चतुर्भुजः ॥ सेनानीर्ग्रामणीश्च त्वं वैकुण्ठस्त्वं महाद्युतिः ॥ प्रभवश्चाप्ययश्चैव ङ्गापंडो मधुसूदन
वृक्षिमार्तो छृता विश्वं पद्मनाभो रणान्तकृत् ॥ शरण्यं शरणं त्वामाहुर्देवा महर्षयः ॥ ऋक्सामसंस्थो गोविंदो मा सातदिक्कोम
हर्षितः वेदहृद्यज्ञ वषट्कारस्त्वमोंकारः परंतपः ॥ ऋतुधामा वसुः पूर्वं वसूनां च प्रजापतिः ॥ त्रयाणामपि लोकानामादिकर्ता स्वयंप्र-
भुः ॥ रुद्राणामष्टमो रुद्रः साध्यानामपि पंचमः ॥ अश्विनौ चापि कर्णौ ते चंद्रसूर्यौ च चक्षुषी ॥ अन्ते चादौ च मध्ये च दृश्यसे च प-
रंतप ॥ प्रभवं निधनं वापि न विदुः को भवानिति ॥ दृश्यसे सर्वभूतेषु गोषु च ब्राह्मणेषु च ॥ दिक्षु सर्वासु गगने पर्वतेषु वनेषु
च ॥ सहस्रचरणः श्रीमान् शतशीर्षः सहस्रदृक् ॥ त्वं धारयसि भूतानि वसुधां च सपर्वतां ॥ अन्ते पृथिव्याः सलिले दृश्यसे च
महोरगः ॥ त्रीन्लोकान्धारयन्राम देवगंधर्वदानवान् ॥ अहं ते हृदयं राम जिह्वा देवी सरस्वती ॥ देवा रोमाणि गात्रेषु
निर्मिताः प्रभो मायया ॥ निमेषास्ते स्मृता रात्रिरुन्मेषो दिवसस्तथा ॥ संस्कारास्त्वभवन्वेदा नैतदस्ति विना त्वया ॥ जगत्सर्वं
शरीरं ते स्थैर्यं ते वसुधातलं ॥ अग्निः कोपः प्रसादस्ते सोमः श्रीवत्सलक्षणः ॥ त्वया लोकास्त्रयः क्रान्ताः पुराणे विक्रमै

तं स्वयं तत्स्थापितस्तु भगवान्प्रहृष्टेनांतरात्मना । उवाच राम महाबाहो कृतं कर्म महत्त्वया । दिष्ट्या पापस्य च त्वया दुर्वृत्तः सुर
णो रावणो हतः । दिष्ट्या सर्व्वस्य लोकस्य प्रवृद्धं दारुणं तमः । व्यपकृष्टं सा प्रतिहतं रामरावणजं भयं । आश्वास्य भरतं दीनं कौ
सल्यामभिवाद्य च । कैकेयीं च सुमित्रां च दृष्ट्वा लक्ष्मणमातरं । प्राप्य राज्यमयोध्यायां नंदयित्वा सुहृज्जनं । इक्ष्वाकूणां कुले वं
शं स्थापयित्वा महाबलः । इष्ट्वा तुरगमेधेन प्राप्य चानुत्तमं यशः । ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्वा त्रिदिवं गंतुमर्हसि । एष राजा महातेजा
राजा दशरथस्तव । काकुत्स्थ मानुषे लोके गुरुस्तव महायशाः । इंद्रलोकं गतः श्रीमान्स्त्वया पुत्रेण तारितः । लक्ष्मणेन मह
भ्रात्रा त्वमेनमभिवादय । महादेववचः श्रुत्वा काकुत्स्थः । विमानस्थस्य महसा प्रणाममकरोत्पितुः । दीप्यमानं स्वया लक्ष्म्या
दिवाकरमिवोदितं लक्ष्मणेन महसा प्रणाममकरोत्पितुः । दीप्यमानं स्वया लक्ष्म्या दिवाकरमिवोदितं लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा दद
र्श पितरं तदा । आसीनमासने दिव्ये दिव्याभरणभूषितं । हर्षेण महताविष्टो विमानस्थो महीपतिः । प्राणैः प्रियतरौ भ्रात्रौ दृष्ट्वा
दशरथस्तदा । सुमुखावसीनौ मे परमं हर्षपरमुपागतः । नाकावृः स्थितः श्रीकांतमिमं स्पृश्य परपार्थिवः । पुत्रं दशरथस्ताव
उवाच वचनमिदमब्रवीत् । न मे स्वर्गो बहुमतः संमानश्च सुरर्षिभिः । त्वया राम विहीनस्य सत्यं प्रतिशृणोमि ते । पश्यतस्त्वां व
नगतं क्लिश्यंतं चीरवाससं । स्वर्गो बहुमतो नायं समवं वसु अरिंदं । अद्य त्वां निहतामित्रं दृष्ट्वा संपूर्णमानसं । निस्तीर्णवनवासं
च प्रीतिरासीत्परा मम । कैकेय्या यानि चोक्तानि वाक्यानि वदतां वर । तदा प्रव्राजनार्थानि स्थितानि हृदये मम । त्वां च दृष्ट्वा कुश
लिनं परिष्वज्य राघव । अद्य दुःखाद्विमुक्तोऽहं नीहारमिव भास्करः । तारितोऽहं त्वया पुत्र सुपुत्रेण महात्मना । अष्टा
वक्रेण धर्म्मात्मा तारितो ब्राह्मणो यथा । इदानीं च विजानामि यथा सौम्य सुरेश्वरैः । वधार्थं रावणस्यैव वनवासाय दी ११२

कृतनोंतरामना। विशुद्धांविरजस्कांचप्रतिगृह्णामिमैथिली। नवद्धितयवेरवृक्षिविदलिखतसवान्नं छमसहमाज्ञापयामिता। प्रक
त्वंवावाप्रकृत्वा। सर्वमभिरावकृतांतस्मान्मविदित्वासीताप्रतापमनुपडयतः। एसंतकामहात्मनाज्ञाक्षतिमानुरुविक्रमः। तवाव
त्रिदशश्रेष्ठराम। धर्मसत्तांवरः। नगवन्हव्यकाव्यशलोकपावनपावकः। एकमेसाःपरित्यागेकारणंचविलावसा। ज्ञाता
त्मपनोमहासाध्वीश्रृणुसुरकोञितोद्वियो। इदन्वृतंतममावाराव्याभमनःकर्मसंवृता। यद्धमायासमानिप्रतपञिहस्माये
णरक्षसा। मया। विरहिता वाला प्रमथ्यापहृता वला। तनशाकालस्वाद्या। कस्त्रीचेवप्रतिमामवव। अवश्यमपिडं ईत्वार्द
सान्वविषमिशा। अवश्यंचापिलोकसुमीतापावनमर्हति। दीर्घकालोषितह्ययंरावणांतःपुरस्थिता। वालिशावतक
मात्मारामोदशारथात्मजः। इतिवक्ष्यतिमीलोकाः ज्ञानकयाप्यविशोधनात्। सीतायाश्चापकपाकग्राम्यरविप्रतिमाहितत्र
मनस्यायाव्रतालोकस्वगयस्वप्रमाणंति। अनन्यहृदयांभक्तांममवितानुवर्तिनीं। अहमप्यवगच्छामिमैथिलींजनकात्म
जां। संप्रत्ययार्थंलोकानांत्रयाणां। यैनाहृत्वांनो। इतांग्रानंमयासीतायुविशालनिवारितौ। मामपिविशालाक्षीरक्षितो
स्वेनतेजसा। रावणेनातिवर्तेतावेलामिवमहोदधिः। नवकः सदुष्टात्मामनसामपिमैथिली। प्रधर्षयितुमप्राप्यादी
प्तामग्निशिखामिव। नेयमर्हतिवैक्लव्यंरावणांतःपुरेशुभा। अनन्याहिमयासीताभास्करस्यप्रभायथा। अवश्यंचमया
कार्यंसर्वेषांवदतांवर। स्निग्धानांलोकनाथानामेवंवदतांहितं। इदंवचनमुक्त्वाविजयीस महाबलः। प्रशस्यमानःस्व
कृतेनकर्मणा। समेत्यरामःप्रिययामहायशाः सुधीःसुखवाहः सवन्सुखराघवः॥ इत्यार्षेश्री... नामसर्गः॥ ७॥ एत
च्छ्रुत्वाशुभंवाक्यंराघवस्यमहात्मनः। ततोरामंप्रियंवाक्यंव्याजहारमहेश्वरः। सम्मतं मधुरं श्लक्ष्णं अर्थवद्धर्मसंहि

परमर्षयः। अर्चयंतिमहात्मानंराघवंतंतुकृषोनमः। एतदुक्तंमयासर्वंअक्ष्मूपंब्रह्मनिर्मितं। देवानांहृदयंतातगुह्यंसरामःसना
तनं। आवार्धधर्मविरणेयराघवविपुलेचय। रामप्रमूषतासत्यावादसासहसीतया। सोत्रावमवलोकेभुकथयिष्या
तिमानवाः। इत्युक्त्वाकालस्तणरङ्गास्नुषांबद्धांजलिस्थितां। अब्रवीत्यानाथदीर्घणस्वरेणदसुवावह। पुत्रिवोद्ददिमन्क्रा
स्त्रेनकार्यमगगकारितं। विशुद्धिरर्घाविहितासर्वलोकेस्थादेवतिः। सुडुष्करमिदंपुत्रित्वयाचारित्ररक्षणं। कृतंयत्नेन
नारीणांयशसावालिसविष्यति। कामामवेचयाकार्यसम्सर्वसुसूषणप्रति। अवश्यहिमयावाच्यएषातादेवतंपरा। इतिप्र
तिसमादिश्यपुत्रावोसीतांतथास्नुषां। इंद्रलोकंविमानेनययोदशरथोज्वलन्। विमानमास्थायमहानुभावःश्रिया
वसंदोप्ततनुर्नृपोत्तमः। आमंत्र्यपुत्रान्सहसीतयातोस्वर्गंजगामप्रवराग्र्यलोकान्। संगतिमनुसरन्सुरातिकृष्टामसुर
निहासुरवरविराजमानः। क्षितितलमवलोकयन्प्रयातःसुतवदनैःसविरिधर्निरीक्ष्यमाणः। इतिदशरथदर्शनंनामस
र्गः॥ ॥ प्रतिप्रयातेकाकुत्स्थेमहेंद्रःपाकशासनः। अब्रवीत्परमप्रीतोराघवंप्रांजलिंस्थितं। कोशल्यासुप्रजाराम
चयापुत्रेणधीमता। प्रीतास्मियदिकिंकार्यंकरोमिचयिथेप्सितं। पुरुषर्षराजमहाबाहोअरुपमरघुनंदन॥ अमोघंद
र्शनंरामनवास्माकंनरर्षभ। प्रीतियुक्ताःस्थातसर्वब्रूदयत्मनसेप्सितं। एवमुक्तःसकाकुत्स्थःप्रत्युवाचपरंतपः। ल
क्ष्मणेनसहभ्रात्रारामःसर्वहितरतः। यदिप्रीतासिमादेवसर्वामरगणप्रते। वक्ष्यामिहिपरंकिंचित्तन्मामवंदातुम
र्हसिममहेतोःपराक्रांतायेगतायमसादनं। तेसर्वेजीवितंप्राप्यसमुत्तिष्ठंतुवानराः। विक्रांताश्चवसुधाराश्चमृ
त्युनगणयंतिये। मत्कृतेविप्रयुक्ताश्चजीवपुत्रैर्मराधिप। मत्कृतेनिहताश्चरामाश्रियसततंस्थिता। एतावानर ११४

ष्कृतं। सिद्धार्थीखलुकौशल्यायांवैरामसमागतो। व्रतादिविमुक्तंसंहृष्टाउद्भूपतेशत्रुकर्शन। सिद्धार्थाःखलुतातरामनराधेवां
पुरीगतेऽजलाईमलिविक्लिवपेकेतिवसुधाधिपे। धन्यायलक्ष्मणेभ्राताताववधर्मपरायणः। अस्यकार्त्तिर्दिवंरवेचमहांवादृ
त्यतिष्ठतात। अपापापुत्राववादद्हीधर्मज्ञाधर्मदर्शिनौ। देवाःसर्वेवयमत्रप्यिभावेदहाःकृत्तासंविड। अहंवदांब्रवीम्येवंपितादृ
शस्यःस्वयं। निःश्लोकाण्तमिहृष्टेरवःप्रतिष्ठश्लीघकानकौ। अत्तराकृनविडयाप्तविनाब्रह्मचारिणा। नरातनयष्यान्पायंस
मभावस्यऽनाल। कुमाराःलालनीयस्त्रेशत्रुघ्नादयितामम। यथापितातथाभ्राताज्येष्ठोभवतिधर्मतः। चतुर्दशासमाःसोमह
यानिर्यातताःस्वयं। वसतामत्रियाणांगमनात्नाहंवृजिताःसुखसि। निवृत्तवनवासेनप्रतिज्ञासफलाकृता। रावणंवरणेहवाद
वताःपरितोषिताः। सत्यवादीचहंपुत्रसम्प्राप्तःकृतस्त्वया। मत्प्रसादात्वया। प्राप्पदीर्घमायुरवाप्नुहि। त्वच्छंदतस्तेदारुन
वियोगोनविताप्तन। कृतंकर्मत्वयाश्लाघ्यमस्तुरक्ष्यगुरोर्वचः। तदत्रलिःमहाराजप्पम्भोदीर्घमायुरवाप्नुहि। इतिश्रुत्वाणंनृप
तिरपःप्रांजलिरब्रवीत्। नोस्मातानुगृहीतास्मियतःप्रीतालगवान्गुरुः। इदामकवदांक्षामिसर्वप्रीत्याकरहिदीयमान
मलिवेतंममानुग्रहकारणात्। कुरुप्रसादंधर्मज्ञकोकघ्यालस्तत्स्पद। मत्तुत्राचायांच्छकामाभीवियडकाकिकवीतदातुनस्पाः
कुरुधर्मज्ञप्रमादनरतस्पाव। मंतापःकेकुघोरःमत्तुत्रान्स्थ्रावादिति। तथाप्येवंपितापुत्रंरामंदशरथोऽब्रवीत्। किमन्य
करवाणीतिप्रीतिमान्हृदमब्रवीत्। कृतमित्यब्रवीद्रामःशिवातत्कुरुस्वमामिति। ततोलक्ष्मणसामंत्र्यपितादशरथोऽब्रवीत्
त्वात्वशुश्रूषयापुत्रएवामवसदातव। अस्यप्रसादाद्धिपुत्रकीर्त्तिविमवाप्स्यसि। रामप्रसादात्स्वर्गंवाबलंवास
मवाप्स्यसि। रामंशुश्रूषलञ्जातःमित्रानंदिवर्द्धन। रामोहिसर्वलोकस्यप्रियःखलवतःसदा। एतसिडाम्बुयां। लोकांसिद्धार्थ

ससर्कैव वानराम॥ मिथिलां सां ध्वयत्रिनाम सुरस्तां यत्रास्विनी॥ त्रातरं भरत प्राइत्राशु ध्वयत्रास्तिनं॥ समर्थापित
वद्धालंवह्मालयित्वमर्हसि॥ कृतकर्मा परिश्रांतः सु सुखमाप्नोतु लक्ष्मणः॥ ममामवनवासं वं आत्मानमलिषवय॥
॥एवमुक्त्वा तमामंत्र्य रामं सौमित्रिणा सह॥ विमानेः मृ यसंकाशोर्डं रमुर्द्दष्टाः सुरादिव॥ अ सिद्धाख्यव काकुस्थः
सर्वास्तांस्त्रिदशान्नमान लक्ष्मणेन सह भ्रात्राबासमारुह्य यन्तदा॥ तत्रस्तु मा राघवत्ना कृपालिता समूरूदाद ष्टम
नायशास्विनी॥ प्रियाकांक्षंती विरराज सर्वता॥ तानि श्रोवयानामहखातरश्मिन॥ इति मृतवानाराख्यपानानाम सर्गः॥ ब
तां रात्रिसुखिषितं रामं तथ्यैव व्रतमास्थितं॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्न्त्वा प्रियं दृष्ट्वा विनीषणः॥ स्नानानि वानराणां वनस्त्राण्णा
रणानि च वंदनागुरुमुख्यानि माल्यानि विविधानि च॥ अलंकारविधाश्चैकास्तान्पादातौ वरस्त्रियः॥ उपस्थितास्तु
दक्षांग्धवादही लक्ष्मणं तथा॥ प्रतिगृह्णीष्व तत्सर्वं मदनुग्रहकाम्यया॥ मुनि वेष समुक्कृदयराज्ञो हिमे तेन्दयानां॥ ए
वमुक्तः स काकुत्स्थः प्रत्युवाच विभीषणं॥ धर्मविद्याकृतपाख्या याज्ञान्याया कोविदं॥ उपपन्नमिदं राजन्कृयिक ख्यातवे
तवि॥ मोत्पादवर्त्मानस्य आत्मैव वनेतव॥ समानब्रह्मचारी च भरतः कैकयीसुतः॥ यातु भ्रमसहिता धीरः समागम
नलालसः॥ राज्यं श्रियं परित्यज्य मुनिवेषधरः किल॥ तपस्त्यातिमन्त्राता नंदिग्रामे कृतालयः॥ सुत्वा मी रामहावा
कुः स्मितः सत्यसंगरः॥ यातु भ्रमसहिता धीमानू सप्रमनः प्रतीक्षते॥ तं विना कैकयीपुत्रं भरतं ब्रह्मचारिणं॥ नामव इ
च्छेमतेमाल्यं वस्त्राण्याभरणानि॥ तद्यतस्य महासाग किंचिंगकामतां पुरी॥ आयाध्यामायता जिह्नेषथंथ्या॥ परमं दुर्गमः॥
वमुक्तः स काकुत्स्थं प्रत्युवाच विभीषणः॥ अह्नायत्रावयिष्यामि त्वां पुरीं पार्थिवात्मज॥ पुष्पकं नाम मद्रं तद्विमानं॥ १२५

गा॥ उक्ता जीवयुरमास्थराम प्रियेषु चतुरः कोहिन्छ तेदीसेवानराः॥ वचस्सादा हिडीक्ष्मदेवरमेलदंहृष्टाणा निरुजा निर्व्रणाश्चैव संपन्न॥
बलपौरुषा॥ गोलाङ्गूलांस्तथैवर्क्षान्द्रष्टुमिच्छे सुरेश्वर॥ अकाले चापि पुष्पाणि मूलानि च फलानि च॥ नद्यश्च विमलास्तत्र तिष्ठे॥
युर्यत्र वानराः॥ बहुमूलफलाः साध्याः प्रहसन्ति मालादिकाः॥ लाव वृक्षस्तेवनाः द्विजाः स्निग्ध्यः युर्यत्र वानराः॥ श्रुत्वा तु वचनं तस्य राघवस्य
महात्मनः॥ महेन्द्रः प्रत्युवाचेदं वचनं प्रीतिमानसः॥ वत्सकर्ममनुरूपवक्ते तस्मानंदवर्द्धन॥ यत्त्व कीर्तितापकाराणां सुहृदां हितमिछ
सि यस्मा त्रिकोत्रातुः सरा वालोम्णो लाकराक्णः हतः छन्नयामस विवः स्मस्मा द्वयो वरस्तव समारघपिलाकष्ठ नेतदन्यः करिष्य
ति॥ कृतं त्वया महाबाहो मृतानां दर्शनं शुभं॥ महानयं करस्मात्तवयाक्का विनरस्वर॥ दिवर्षया नाक्क पूर्वं च तस्मादेव लवि घाति वा
सियार्थमिदं सच्चं कृतं च मममहाद्भुतं॥ हतान् संजीवाता घाहं कन्तो मित्रव कारणात्॥ समुच्छासंतिहरयो यागतो यथमसादनात्॥
रा. स्वसहोगा श्राद्धः सार्वि सुखोच्छिता इव॥ समुत्पर्णबलवीर्यं च रूढव्रणशरीरिणः॥ समुच्छासंति हरयो यहता वेरणाजिरा॥ उत्त
छिवीं धावेः साक ऊातितिः स्वडाकेः स्मं॥ सर्व एव सामर्थ्येति समग्रबलपौरुषाः॥ अकाले पुष्पवंतश्च फलवंतश्च पादपा
ःसविघ्यंतिजलं विवयथावांछंति वानराः॥ एवमुक्तास्ततः शक्का दवराज्ञा महायशाः॥ वार्षिणा मृतमुत्वाक्क नववर्ष॥ या धन
प्रतिताता मृतरसस्पर्शाः सार्वातल्स्व जीविताः॥ ककवानरमोत्र छाः समुत्तस्थुः सहस्रशाः॥ तवीरसुपायनाद्वीराः समुच्छ्रा
यसहस्रशाः॥ आत्मपानं संपरिख्याड्परा घवात्वस्यन्दस्यन्॥ सत्राणाः पतिता गात्रे निर्व्रणाः पुनरुच्छ्रिताः॥ बद्धूद्भवन्
राः सार्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः॥ काकुत्स्थे परिपूर्णार्थे सार्वे दृष्टा सुरोत्तमाः॥ स्तुवंते तु वंदुरक्तो॥ यसादशा॥ यापवन्न
मुः पितामहसुलगवान्सहिन्नैः स्मरूसवाप्ति नाना राघवं सर्वा सिद्धार्थई देववनमब्रवीत्॥ गच्छायोध्यामिताविरवि

ताः॥नादेनपूरयामासलंकांसवनकाननां॥अभिषिक्तःसधर्मात्मासर्वराक्षसपार्थिवः॥बभ्रालयाधिवेलक्ष्म्याक्रावराङवराङराट
॥सोभिषिक्तोविभीषणःकृत्वन्नरामस्यविदितात्मनः॥अर्चयामाससुग्रीवंअर्घ्यादिभिरनुत्तमैः॥यस्माणवमहात्मानविधिदृष्टेनकर्मणा
राघवश्चविविधार्दिव्यैर्महेन्द्रस्तुवनाहातः॥त्रिलोककमलिनिर्मैष्यरावणायाअपाहरत्॥ततःसार्चयामासवानरेंद्रविभीषणः॥
ततःसुवलश्रृंगस्थमासप्रहरतांवरः॥सगंधवदिनीवत्मामासलिषिक्तोविभीषणः॥सद्विमानमादायमहात्रिरववापम
व्यमकृत्कुंडताकारमततःकामतःकामगमव्योमप्राणिकांवनाविभ्रांगंतमकांचनावदिहं॥कूटागारपरिक्षिप्तंसर्वतामंधुरस्व
रं॥पांडुरालिःपताकालिःसमंतादवलासितं॥शालितंडलडाकारैःपुंडरीकप्यकावनेः॥कंरूविरेः॥किंकिणीजालकैःअत्रकामाणि
शवाक्षिगैःघंटाजालप्रणादेनआनीतमिक्षमर्वततः॥दोतस्फाटिकविन्यासवैदूर्यैश्चसमाहितं॥महार्हास्तरणोपेतंसुखयाननर्म
हाधनेः॥तन्मेरुशिखराकारंनिर्मितंविश्वकर्मणा॥कामगंरुचिरंदिव्यंमानासिप्रतमव्ययं॥उपस्थितमनाधृष्यंतद्विमानंमा
नाउवंनिवदयिद्वारामायतस्थौतत्रविभीषणः॥तत्पुष्पकंकामगमम्पुपस्थितंतदाविसंप्रेक्ष्यसद्दिव्यरूपं॥रामःप्रहृष्टः
सहलक्ष्मणेनत्रराययवाप्ट्रसवाधमहिंड॥इतिपुष्पकाचपनंनामसर्गः॥८॥ उपस्थितंत्ततदृष्ट्वाविमानंपुष्पकंततः॥अ
विदूरस्थितंरामप्रत्युवाचविभीषणः॥सप्रहृष्टःप्रांजलिःश्रिष्टाटाविनीतोराक्षसाधिपः॥त्वरायक्त्वरायापत॥किंकरोमीतिराघवं
॥तमुवाचमहातेजालक्ष्मणस्यापश्यतः॥विमृश्यपरतरावाक्यमिदंस्नेहायपृष्ठः॥कृतप्रत्ययकर्माणोविभीषणवानो
कसः॥सर्वथापूजनीयास्तेकृतार्थश्चस्तवत्वदा॥साहेतिलेवलाऽलंकासंजिवासमसनिवद्दितं॥यक्रोप्राणानपरंरामहूतातिथि
तास्मिविभीषणराक्षःसमसनिपूजंतोअपिप्रत्यवरायाश्चाय॥यायदिच्छतितावत्तनाश्यंविभीषण॥प्रतिःसंपूजितर्वैरिः
पूजितांस्तेचयाथ्रुवं॥समर्थायपराक्रांताश्चिरंवानरपुंगवाः॥यापिनंसंप्रहीतारंसारक्रोशोमनस्विनं॥यतस्थामवगच्छामि ११६

सूर्यसंनिभं। पुष्पकं वैश्रवणस्यासीत् रावणेनाहृतं बलात्। तदिदं सूर्यसंकाशं विमानमधितिष्ठति। तेनयासंप्रेसियानेनवोढुं
वद्गांनदर्हति। यदि तद्दमनुग्राह्यो धरणीयामिति यदि न वन्ता वदिह प्राप्तोयथा वमलि प्रष्ठित:। सदारा भ्रातृसहित: सह
तैर्हरियूथपै:। अर्चितं सर्वं। वा मम चैतत्तारा मम मिष्यसि। प्रतिष्ठाकस्य मे रामसो सैन्य: समुद्रक्रमन: सकारं विधिवन्नानत्र
तिगृह्णीष्व वो वचतां। प्रणयादुक्तमानाद्दासाहादिर्नव राघव। प्रसीदवाणुरक्तं मानखल्वाज्ञापयामि तात। एवमुक्तस्ता तात स
म:प्रक्रुवाविलीयाणां रक्षसां वानराणां च सार्वयामवस्थेष्वतां। न खाल्वतन्नऊर्ध्वं हव वनानि सर्तां विषि। तेजामन्त्रा तरं द्रष्टुमन
रतं चरतामन:। मानिवर्त्यति ज्येष्ठो सोऽसि त्रकरत्तपुपरातः। शिरसा याचमानस्पन कृतं वचनं महत्। को ग्राह्यो वसुमित्रां च। कैक
यी वा माता। गुरुश्च सुहृदश्चैव दृष्टुमिच्छति मेमन:। अनुज्ञानीहि मां सोऽमपरजितात्त्वहं विलीयस्य मन्फ: स्वल्लु नूकर्न्नव:स्
पितवाच मानयान्यपस्त्वा मात्पेस ऊरस्मरांप्रुडि पुत्रदानारांडप्रस्मिनुष्ठजिताव न वाम्पह। यामव दिवसंव रस्य मस्मानु सम
पश्चितः। तस्मित्र हनि लंकायां मया चमलि पवित्त:। अवड्डपेऊप्रकृतिलि: महाराऊडपनरक्रुसां। अलिषेक्तव्यमामानं तथा
चमलिषावया सुग्रीव प्रमुख्वैरी रे:सहिता हरियूथपै:। लक्ष्मणेनसहभ्रात्रा चलंकां प्रविशामावि। तत्रचामलिषिंचत्र सर्वा
:प्रकृतयो मुदा। ततो मामतिगछेच्च प्रस्था पयतमामिन। विद्वसा श्वसखीतत्र त्रिजटा नाम राक्षसी। अस्याश्च प्रियतां होना
स्त्वेमामनुज्ञातुमर्हसि। अविंध्योनामामधर्वी स्मप्रध्यरु: स्वव संप्रतं मलिया र्थतम प्यादो पृष्ठा यथा ग्रायथवमं। विद्वसा
कथिता। वातप्रियमाणाम यालजां। तत: कृतापकारिणो पृष्ठनी घोचयासदा। प्रतिगृह्य स्वचरामस्यव वनंतत्त्व लक्षण:। मद्र
तस्मे तदारक्रोधेन लंकामसां पुरी। प्रविश्य च पुरीं लंकां सुग्रीव:सह लक्ष्मण। अलिषिचद्वनकं सर्वस्य यमाज्ञापयन्मदा। तातालि
षिंचन् विधिवत्सर्वा: प्रकृतयस्तदा। ता वलक्ष्मणसुग्रीवो मर्हिता रच्छवाज्ञया। तातातया शीलिंकायां सवानरी विमित्रि

विद्वान्कार्यनिश्चयतत्ववित् । ऋत्विग्भिर्मार्गे हृत्वा नवान्नमामात्यः सपुरस्सरः । पुरप्रतिविधिं कृत्वा कर्त्तव्यमिति तावतिवनिता विलीषणो
राज्ञा विधायनगरं विधि । आमंत्र्य मातरं धीमान्सर्दितूपवस्तुरूढवान् । विमानं पुष्पकं श्रीमान्नवतैर्सिः सविवेःसह । धर्मो छक्रज्ञालेःश्र
तेः आकाराद्यथाविधि । तथाम्हाष्टभुसार्वभुसुरवासीनभुसर्ठजाः । क्वनास्यभुज्ञानं विमाने दिव्यसुत्तम । खवारण विमानेनका
मगानविराजता । प्रतीतञ्च घकृष्कश्च यायोरामः । ऊर्ध्वरवत । सतुपवनपथं गातविमानदशग्रीवं शाविलूषणः प्रतीनः क्षितितल
मवलोकयन्प्रहृष्टो नगरश्चाति रूपशोभितं प्रहृष्टेः इत्यार्षे [illegible] काण्डे [illegible] नाम सर्गः ॥ ॥ राघावणा । स्यभुज्ञानेत
द्विमाने मनाजवं । तत्पपातमहा मधस्वसानानां वृतयथा ॥ दशानां बहुविधानंपतपेनलंकां वबहुरूपां । अब्रवीन्मेघिलासीतां
रामस्वडानिसानेमां । कैलाशशिखराकारां त्रिकूटशिखरस्थितां । अवेक्षस्व लंको विदही निर्मितां विश्वकर्म्मणा । एतदायाध
नोघारमांसशोणितकर्द्दमं । हरीणां राक्षसानां वसीत पश्य विनाशनं । अत्रासो रावणो दग्धः पूर्वं दग्धः त्वा रेमसा ङ्कलकर्सोत्र
निहतामहाकायामहाबलः । अत्रांडज्जिन्महाबाहो यौलक्ष्मणेन हतारणे । तवाहातांविशालाक्षि विरूपाक्षश्वरा रक्षसः । धूम्राक्षोनि
हतातेवनिरुंस्त्र तु समानान विघ्कक्ष्रिं । कक्षः सपातितार्द्दिवांतकनरांतको । महायामर्द्दश्चडर्द्दषो तथैवच महोदरः । अकंपनश्च
निहता बहवान्यवानेर्वे ताः । याङ्गाकाापप्रलतायां श्रावविनिपातिताः । तवहाता विशाला शिरा रक्षसाः कूटकुरयःश्र
वमादादरीनामकरुणेपर्यदेवयत् । सपत्नीमांसहस्रेण सायोत्पन्नपरिनो वृता । सुचाला यंमहाबोलः सुखं याताषितावे
यं लंकाप्रत्यंग संल्हाताद्वयातकालपर्वतं । एषसद्दत्त्वयाताद्विविसमुद्रः सरितापतिः । पोवीकाज्ञानिरस्माकं यन सासेरुतं ।
मम । एतद्दत्वयातादवितीरंनन्दनदापातः । यत्रसार्वरामुत्त्रीयरजनीसुषिताववयं । एषमेतुर्मयाबद्धः सागरास्सलिलासंवे
। तवहाता विशाला क्षिनलासतुरितिश्रुतः । यावत्स्थास्यंतिगिरयो यावत्स्थास्यंति सागराः । नलासतुर्यं स्थातायाव ११०

ततश्चाब्रवीत्प्रहृष्टं । धर्मार्थसहितं वीरमत्तिक्षमतारमार्जवं । याथावत्संज्ञं तिराज्ञानमेतद्धर्मिनन्दुमिपतेर्बलं । एवमुक्तस्तु रामेण वानरां
स्तान्विभीषणः । ववर्षरत्नवर्षेण वर्षेणमथवा निवा । ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वा रामः संपूर्णमानसः । सांत्वयित्वा यथान्यायं इदं वचन
मब्रवीत् । परितुष्टोऽस्मि सद्भवः कृतं साहाय्यमेव मां । लब्धासीन्ता हतः शत्रुः कुलमस्य कृतं तव मा । अहन्नामेदिव्यः सर्वान्वज्ञादिव
विक्रमेण नाम्स्यारयं हिमकिंचितादेवराज्यमपिश्रुवे । अब्रुवन्नामिव सर्वान्नयाथ्यष्टंगम्पतामिति । तेने वसेत्ता नातीत्वमि करालय
मव्ययं । सुग्रीवस्तु मया सार्द्धं विमानं नयामिष्यति । मामात्माभ्युवराजस्य यथा अस्यास्तु वानराः । इत्यक्तास्ते महाकाया वानराः
कामरूपिणः प्रदक्षिणमवर्त्तन्त दृष्ट्वा रामं सलक्ष्मणं । सुग्रीव संगादेवं वराज्ञा नं च विभीषणं । प्रणम्य प्रययुर्ज्ञातास्तिस्तानप्ययत्र
दे रिपूणपाः यथा लक्षं यथाप्रीतिययागतमरिंदमाः । कतरा वानु विभु वतः सिंहनादश्च पुष्पकलानाः । आरुरोह ततो रामो विमानम
सिपूजिता तु । आकनादाययादेवी श्रियेनारायणे यथा । अथरुरोह तद्राज्ञा सुग्रीवः सहमंत्रिभिः । लक्ष्मणश्च महाबाहुर्वीरा
गदस्तथा । सुग्रीवानुगतास्ते च विहीसो दरोमृयणाः ऋरुरोजागवाक्षश्च सुखेण श्वसरोश्वरः । अब्रवीच्च विमानस्थो राघवो राक्षस
श्वरं । विभीषणममित्रघ्नमिदं वचनमद्भुतं । मित्रकार्यं ममित्तं बलवता च कृतं । स्वपक्षं दृष्ट्वातः ऋद्धा धर्मिणा लंकामा
विशालं इतमयाद्दत्तां विभीषण नं चाधर्षयितुं शक्या अपि इन्द्रादिवौकसः । आयाध्यां प्रति यास्यामि राजधानीं पितुर्मम । अस्याभ्यनु
ज्ञमिच्छामि सर्वांश्चामंत्रया मिवः । एवमुक्तस्तु रामेण सराजा राक्षसान्तुज्ञः । उवाच रामं मुदितः प्रसन्नं हृष्टमद्भुवः । आयाध्यां नगरीं गं
तुमिच्छान्निसहितस्त्वया । तत्रालिषकमिच्छामि दृष्टुं हृदयकांक्षितं । कौशल्याम लिवाप्यहं सुमित्रां केकयीं तथा । दृष्ट्वा नरतशत्रु
घ्नौ तव विष्याम्यहमानाभृणः । आयाध्यां नगरीं दृष्ट्वा रम्योद्यानवतीं नरः । भुवन त्व दान्यजुज्ञाता तास्त्वं तावदिमन्यात । एवमुक्तस्तु धर्मा
त्मा रामस्तेन महात्मना । बद्धवपीतिमान्स्तद्यम्नस्य लेखका जातयो । उवाच वचनं भवता कृत्वा प्रियं सराक्षस स्त्वर । यच्छाम वं गत

अत्र सूर्पणखा घोरा राक्षसी समुपागता । तस्याः कर्णौ च नासां च विच्छेद दस्युः । तु विलक्षणो । चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां
। खरश्च निहतः सेनाकेऽपि षणम्महाबलः । त्रिशिराश्च महावीर्यो यत्र बाणै रघूत्तमैः । एषा गोदावरी रम्या नदी पंचवटी प्र
ति । एवं प्रस्रवणाः शैला बहु कंदरनिर्झरैः । अगस्त्यस्याश्रमश्चैव दृश्यते कदलीवृतः । अगस्त्यभ्रातुरपरः आश्रमः प्रति
दृश्यते । विधौ हि दृश्यते वा सौ तारसंगाश्रमो महान् । उपागतः सहस्राक्षो यत्र आद्ये वः पुरंदरः । पातालतलाप्सावासाद्दृ । तप
ततनुमध्यमे । अत्रिः कुलपतिर्यत्र सूर्यवैश्वानरप्रभः । अनुसूया च यत्रेदं धीः पत्नी तस्य महात्मनः । येयं स्याः सकाशा
श्रमादेते दिव्यास्त्रवितिक्षणं । अस्मिन्नदाशा महाकाया विराधो निहतो मया । आसीत्तत्र लक्ष्मणो लेन्दुः चित्रकूटः प्रकाशते
। यत्र मां कैकयीपुत्रः प्रसादयितुमागतः । एषा मंदाकिनी पुण्या नदी सुविमलोदका । पितृर्निर्वपणं यत्र मया कृ
तपकाले कृतं । दृश्यते सैषा वाचा हि वाल्मीकराश्रमो महान् । भरद्वाजाश्रमश्चैव प्रयागसमलंकृतः । शिवः । दृश्यतामथ दे
गंगैषा नदी त्रिपथगा शुभा । यमुना च महावेगा समामावर्तकत्रमा । शृंगवेरपुरं चैव गुहस्य नवनंदनं । द्वितीयं यत्र वै
रात्रिं मम वरणसहोवसा । एषा सा दृश्यते तस्मैतसरयूः पद्ममालिनी । नाना तरुशताकीर्णा संप्रफुल्लित पा
दपा । एषा सा दृश्यते सीते राजधानी पितुर्मम । अयोध्या कुरु विदेहि प्रणामं च नरोत्तमा । ततस्तत्र
हर्षात् सार्द्धं वानरा सविभीषणः । उत्पात्योत्पत्य ददृशुः सां पुरीं शुभकाननां । ततस्तु तत्परं शुभ्रहर्म्यमा
लिनी । विशालकक्षा पण्यपण्यागा पुरा रक्षिता । पुरीमायोध्यां ददृशुः शुभ्रवंगमाः । पुरीमहर्षि डस्य यथामह
रावती ॥ ७ ॥ ॥ इति भुवनराण्या याका नाम सर्गः ॥ ७ ॥ ॥ इति विशालाक्षकृत पंचमस्पां समाप्तः ॥ । ७ १२८

च पृथिवी ध्रुवं । नलेन विहितः सेतुः संज्ञयास्य द्दर्शिवे समाहितः । एषा द्वमनुष्येषु कथायन्ते नो सर्वे ख्यति । पश्य सागरमक्षोभ्यं धर्षितं
नलासेतुना । द्दवदितमन्त्राप्य प्रनितद्दनाः करिष्यति । लंकाङ्कसैरोद्दाङ्कु द्दैवरामोधर्मचमावरः । त्रिलिबीएर्महात्तङानलासेतु
मबधयत । एतश्यवादहिराडतं याद्दामणसमाकुलं । पुरसाचगमद्धात्रइतस्पतवामेथिलि । विघ्नहनुमतस्यके क्रमाता मारुतात्मजि
लातामघहरिशाईलसंक्लिष्पात्मानमात्मना । वव्ययामासमधावीक्कामरूपी मताङवः । अत्रेवदसुरचाद्धाः सुनालानामद्धोलव
ट । विश्रामार्थं हनुमतः समुद्धाद्भुञ्छिता सवतः । एताद्दला वनं रम्यं तमालवनमाशालितं । हिंतताल ताल महनेनन क्रमाल लताऊणाप
घतीरसमुद्रस्य निवासो मम जानकि । यत्र रक्षः क्रसराजोयश्चाजगाम विलीषणः । अत्रा हस्त्विवितादद विक्रूशस्त्री सेमहीतल
दक्षोनार्थं समुद्रस्य त्रिरात्रेन रूपिणः । डर्द्दराश्चवात्रे लायमहाकुलदसन्निसः । मलयस्यगिरा । पादिद्याद्या निःक्रांता हनुमता ।
एषविध्यो महाशैलः नदीनदशताचितः । एषा प्रस्रवणपातमातेकिष्किन्धवित्रकाननाः । उयेद्व नगरी रम्या वालायत्र हतामया ॥ ए
तेनमाल्यवतः शृंगकिष्किंधेयसमास्वर । वचारा वार्षिका मासायत्राद्दविष्टनामया । त्वयाविनीविरशालाक्रिड ररुदयकक्षतमया । तिह
सवालिनंवीरंसुग्रीवमतिषिच्यवमयाञ्जञ्छितीयनक्रिमसः कालोयाविना । एषोदिदत्रपाताक्विसविष्कदिवातायदः । कृा । रु
ष्यकाकिपिवरः सुग्रीवस्यवनांतिक । अत्राहं वानरडेण सुग्रीवेण महात्मना । सविद्धं वास्फपगातात वधर्थं वालिनःक । ए
: एकः पाम सह उपात पंपा नलिनी । विचित्रकाननाः । त्वयाविहीनाय त्राहं उन्मादनप्रबाधितः । अस्यास्तीर मयाद्दष्टा शबरी
धर्मचारिणी । कबंधाद्दारुणाक्वात्र निहतादारुणोमया । दृत्रपातसोऽजनस्थानस्मात श्रीमानुवनस्पतिः । ष्युद्धाधि
राराजासंञ्ज्ञणवदर्थं यत्र जटायुराहृ । पतमे द्दालानात्यावि षाद्दत्रपातवारुदर्शोतायत्रचराक्षसेड्राप्र मध्यापदताध्वरा ।

मार्गे भगवन्न् अयोध्यां प्रतिगछतः। निःफलाः संतु सफलाः ह्यपुष्पाः पुष्पशालिनः। शुष्काश्चाप्यस्य पत्राढ्य त्र
वंतु मधुवासेमं॥ इति भरद्वाजाश्रमे गमनो नाम सर्गः॥ ॥अथ रात्र्यां व्यतीतायां सूर्यस्योदये प्रति। वि
अयोध्यां तां पुरीं दृष्ट्वा चिंतयामास राघवः। कालतत्त्वविभावज्ञो भ्रातरं भरतं प्रति। चिंतयित्वा ततो दृष्टिं वा
नरेष्वेव पातयन्। प्रियकामं प्रियं रामः ततस्त्वरितविक्रमं। मतिमंतं हनुमंतं इदं वचनमब्रवीत्। अयो
ध्यां त्वरितं गच्छ त्वरितं वनगोचर। जानीष्व कुशलं कच्चिद् इक्ष्वाकुकुलमंदिरे। शृंगवेरपुरं प्राप्य गुहं गह
नगोचरं। ब्रूयान्निषादाधिपतिं कुशलं वचनान्मम। कथयित्वा मां कुशलिनं स्वस्तिमंतं गतज्वरं। भविष्यति
गुहः प्रीतः सममात्मसखः सखा। पंथानं चाप्य् अयोध्यायाः प्रवृत्तिं भरतस्य च। वदनं च्यतेते प्रीतो वाच्य चत्र
रतस्तया। कौशल्यं सर्वं सिद्धार्थः सभार्यः सहलक्ष्मणः। हरणं चापि वैदेह्याः रावणेन बलीयसा। सुग्रीवस्स
मवायं च वालिनश्च रणे वधं। सीतायाश्चान्वेषणं चापि यथा चाधिगता त्वया। लंघयित्वा महावेगं आपगापतिम
व्ययं। उपयानं समुद्रस्य सागरस्य च भीमतो। यथा च कारितः सेतुः रावणश्च यथा हतः। वरदानं महेंद्रस्य
ब्रह्मणा वरुणेन वा। विवस्वतः प्रसादं च पित्रा सह समागमं। एतत् श्राव्य चारं - चरितं भरतो मयि। तथा वे
दयितव्यं स्यात् समागम्य महाकपे। ऊर्जित्वा शुगणां रामः संप्राप्य परां उत्तमां। उपयाति समृद्धार्थो सहृष्टये
महाबलेः। इयाः सर्वे च रत्नौताः नरतस्यापि तानिव। सत्येन मुरव चर्मेन दृष्टव्यो मापि तेन च। सर्वकाम ११८
समृद्धं हि हृष्टपस्वरघ्यसंकुलं। पितृपितामहं राज्यं कस्य नाच वर्तयेन्मर्म। संगया भरतः श्रीमान् राजेपना

पूर्णे चतुर्दशे वर्षे पंचम्यां भरताग्रजः ॥ भरद्वाजाश्रमं प्राप्य ववंदे नियतो मुनिं ॥ शृणोषि कच्चिद्भगवन् सुभिक्षं वि
षये मम । कच्चिच्च भरतो युक्तो जीवंत्यपीह मातरः ॥ एवमुक्तो भरद्वाजो राघवं प्रत्यभाषत । शृणु वत्स यथातथं
भरतस्य विशेषितं । स्त्रारंतीयं स्यक्तं राज्याद्दन्निषेकाद्व के बलात् ॥ मलपंकजटाधारी भरतस्त्वामवेक्षते । पा
दुके ते पुरस्कृत्य सर्वं च कुशलं गृहे । त्वां पुरा चीरवसनं महारण्यनिवासिनं । पदातिनमपेतार्थं पितुर्वच
नकारिणं । स्पर्शोभोगैः परित्यक्तं स्वर्गच्युतमिवामरं । बभूव कारणं पूर्वं मिहैव समितिंजय । कैकेय्यावा
सितं वीक्ष्य वन्यमूलफलाशिनं । तं संप्रतिसमिद्धार्थं समिद्धमिव पावकं । समीक्ष्य निहितारातिं त्वां ममप्री
तिरुत्तमा ॥ सर्वं च सुखदुःखं ते विदितं मम राघव ॥ यशस्ते विदिं पुलं प्राप्तं जनस्थाने वधात्कृतं । ब्राह्मणा
र्थे नियुक्तस्य निघ्नतः सर्वराक्षसान् । रावणेन हृता सीता बभूवेयमनिंदिता । मारीचधर्षणं चैव सीतार्थे तव
प्रसादं । कबंधे दर्शनं चैव पंपायाद्दर्शनं तथा । सुग्रीवेण च ते सख्यं कृतो वालिवधस्त्वया । मार्गणं चापि वै
देह्याः कर्म वातात्मजस्य च । विदितायां च वैदेह्यां नलसेतुर्यथा कृतः । यथा चादीपिता लंका प्रहृष्टैर्हरि
यूथपैः । यथा च निहते तस्मिन् रावणे देवकंटके । समागमश्च त्रिदशैः सर्वं दत्तश्च ते वरः ॥ ददामि
तेहमप्यघ वरं सत्य पराक्रम ॥ अर्घ्यं प्रतिगृहीत्वाद्य ततोऽयोध्यां गमिष्यसि ॥ तस्य तच्छिरसा वाक्यं प्रतिगृ
ह्य च राघवः । बाढमित्येव संहृष्टः श्रीमान्वरमयाचत । अकालफलिता वृक्षाः सर्वे चापि मधुस्रवाः । भवंतु

वाउर्व्वर्णस्य सर्वस्य भ्रातरं सर्वतो नयात् । उपस्थितममात्यैश्च बहुभिस्स पुरोहितैः । बलमुख्यैश्च युक्तैश्च
कथं वांबरधारिभिः । नहि ते राजपुत्रं तं वीर कृष्णाजिनांबरं । परिधास्यंति पौरा वैः पौर वसलं
तं धर्ममिव धर्म्मज्ञं देहवंतमिवापरं । नहि ते नगरे पौराः सुखानि परिभुंजते । रामचिंतापराद्धं न षिष्टव्यस
नकर्शितं । उवाच प्रांजलिर्वाक्यं हनुमान्पवनात्मजः । वसंतं दंडकारण्ये यं तं चीरजटाधरं । अनुशोच
सि काकुत्स्थं स त्वां कौशल्यमब्रवीत् । प्रियमाख्यामि ते देव जहि शोकं सुदारुणं । अस्मिन्मुहूर्ते रामेण भ्रा
ता तावेन संगमः । निहत्य रावणं रामः प्रतिलभ्य च मैथिलीं । उपयातः समृद्धार्थः सह मित्रैर्महाबलैः ।
लक्ष्मणश्च महातेजा वैदेही च यशस्विनी । सीता समग्रा रामेण महेंद्रेण यथा शची । स त्वमुत्तिष्ठ भद्रं ते
पश्य भ्रातरमागतं । निहत्य लंकां श्रीविष्णुं सहसा मादृशं पागतं ॥ एवमुक्तो हनुमता भरतः कैकयीसुतः
उत्पपातासनाद्दृष्टः सहर्षात् मोहजगाम च ॥ ततो मुहूर्ताद्दुःकाय प्रत्यश्वस्य च राघवः । उवाच तं हनूमंतं
भरतः प्रियवादिनं । अशोकजैः प्रियकारैः प्रियं प्राप्य ससंभ्रमं । सिषेच कपिमुख्यस्य गात्रं विबाष्प
बिंदुभिः । देवो वा यदि वा यक्षो ह्यनुक्रोशादिहागतः । प्रियाख्यानाय ते वीर ददामि वदतः प्रियं । गवां
वशतसाहस्रं ग्रामाणां च शतं वरं । सुकुंडलाः शुभाचाराः पत्न्यार्थे बहिषोडश । हिरण्यकोद्यार
नानि वस्त्राणि विविधानि च । निशम्य कामं वचनं हनूमतः तदा स शोकापनुदं सुखावहं । उवाच हृ
ष्टो भरतः कपिं प्रियं विरस्य दृष्ट्वा प्रहमायचेष्टरां ॥ इति भरतानंदनो नाम सर्गः ॥ ॥श्रीराम॥ १२०

क्षेमेण वेत्सि यदि । प्रशास्तु पृथिवीमेनां प्रशास्तु रघुनंदनः । संगत्या भरतः श्रीमान् राज्येनार्थी तस्य बुद्धिं
च विज्ञाय व्यवसायं च वानरः । यावन्न दूरमायामस्तावच्छीघ्रमुपाव्रज ॥ इत्यप्रतिसमादिष्टो हनुमान्मा
रुतात्मजः ॥ अथोत्पपात वेगेन बलवान् कपिकुंजरः । गरुडो वेगसंपन्नो जिघृक्षुरिव पन्नगं । लंघयित्वा
पितृपथं भुजगेंद्रालयं शुभं । गंगायमुनयोर्मध्ये संनिपातं महाश्रवं । शृंगवेरपुरं प्राप्य गुहमासाद्य वी
र्यवान् । वाचा च शुभया हृष्टो हनुमानिदमब्रवीत् । सखा वै तव काकुत्स्थो रामः सत्यपराक्रमः । सह
सीतः ससौमित्रिः स त्वां कुशलमब्रवीत् ॥ एवमुक्तस्तु संप्रीतः संपरिष्वज्य तं कपिं ॥ हर्षेण महताविष्टः सप्र
रंपयच्छकृतेः । ततः स हनूमांस्तस्य यथावृत्तं न्यवेदयत् । ५ क्व रामः क्व च वैदेही क्व च वानर क्व बलदर्प
णः । हार्दितोस्मि च पार्थस्य जलाघ्नेनेव पर्वतः । मेरुवाज्ञा भ्रमे रामः ससीतः सहलक्ष्मणः । सर्वमाभघर
जनी मुषितो वचनान्मुनेः । भरद्वाजाभ्यनुज्ञातः इह गंतास्मि संश्रयः ॥ एवमुक्तो महातेजा हनुमान्मारुता
त्मजः । अथोत्पपात वेगेन बलवानविचारयन् । परं पन रामस्य तं श्रीवनं ददर्श वालुकिनीं प्रति । ऊरुवेगं क्रो
धंतीं च नगीमसालवनं तथा । स गत्वा दीर्घमध्वानं महात्मा कपिकुंजरः । आससाद क्रमात्फुल्लान्नंदि
ग्रामसमीपगान् । क्रोशमात्रे त्वयोध्यायाः कृष्णाजिनांबरं । ददर्श हनुमान् दीनं कृशमाश्रमवासिनं
जटिलं मलदिग्धांगं भ्रातृव्यसनकर्शितं । फलमूलाशिनं दांतं तापसं ब्रह्मचारिणं । समुन्नद्धजटाभारं
वारवल्कलवाससं । नियतं भावितात्मानं देवब्रह्मर्षिसंमतं । पादुके ते पुरस्कृत्य पठंतं सत्वमुत्तमं ।

पुरस्कृत्य जनस्थानमुपागमत् । चतुर्दश सहस्राणि जनस्थाननिवासिनां ॥ रामेणासाधुनष्टानि खराद्यैव
वाग्रतो हतः ॥ ततो रावणमारीचौ विमानमिव तं रथं । आरुह्यागततां शीघ्रं रामाश्रमपदं महत् । ददर्श स
ह मारीचो रावणो राक्षसेश्वरः । अवतीर्य रथात्तस्मात्तत्र कांचनभूषणात् । हस्ते गृहीत्वा मारीचं रावणो वाक्यं
मब्रवीत् ॥ एतद्रामाश्रमपदं दृश्यते कदलीवृतं । क्रियतां तत्सखे शीघ्रं यदर्थं वयमागताः ॥ स रावणवचः
श्रुत्वा मारीचो राक्षसेश्वरः । मृगो भूत्वाश्रमपदं मारीचो विचचार ह । रौप्यैः खुरमयैः श्वित्र प्रवालमणिभू
षणैः । मुक्ताजालपरिक्षिप्तः सर्वभूतमनोहरः । तं विष्टर्यमायैः शृंगैः वज्रनिर्हेमभूषणैः । स रामंप
र्णशालायां उपविष्टं महारथं । मृगो जगाम सौवर्णः सर्वगात्राणि दर्शयन् ॥ मृगं च कांचनं दृष्ट्वा दिव्यं
मृगमिवांबरे । उवाच राघवं सीता स्मितपूर्वाभिभाषिणी । इमं मणिविचित्रांगं पश्य पश्य हे मम वै मृगं । स सी
तावचः श्रुत्वा रामः सत्यपराक्रमः । उवाच संप्रहृष्टमनाः सौमित्रिमथ राघवः । पश्य लक्ष्मण वैदेह्या मृगत्व
चि गतस्पृहा । अप्रमत्तेन ते भाव्यं राजपुत्र्यां नृपात्मज । यावत्पृषतमेकेन सायकेन निहन्म्यहं । तेन
मर्मणि भिन्नेन शरेणाप्रतिमेन सः । हा लक्ष्मणेति विक्रुश्य जहौ रूपं मृगस्य तत् ॥ आर्तस्वरं तु तं भर्तु
र्विज्ञाय सदृशं वने । उवाच लक्ष्मणं सीता गच्छ जानीहि राघवं ॥ स सीतां प्रत्युवाचाथ केनाप्येतत्कृतं छलं
लक्ष्मणेनैवमुक्ता तु सीता मत्तेपरायणा । परिदेवयंती बाष्पारुद्धा एषा आचयत दा ॥ एवमुक्तस्तु सो १२१
मित्रिः सीतया परुषं वचः । पिधाय कर्णौ दुःखार्तो मैथिलीं पुनरब्रवीत् ॥ यास्यामि यत्र काकुत्स्थ

यो बहूनि च वर्षाणि सुखं हि आगतो वनं । तस्याघश्रांतिकृन्ननं श्रुतं रामस्य कीर्तनं । पौराणं बत गाथेयं
लौकिकी प्रतिभाति मे । एतज्जानंति मानंदो नरं वर्षशतादपि ॥ एवमुक्तो महातेजा मारुतः समहायशाः
पप्रच्छ तं हनूमंतं महात्मानि यतः स्मयत् । रामस्य च हरीणां च कथमासीत्समागमः । कस्मिन् देशे कमात्र
य तन्ममाचक्ष्व तत्वतः । यच्च संकृतवान् स्मि विग्रहं रावणं प्रति । चारेणासंप्रयुक्तेन हतो घोरो रणं प्रति ॥
त्वयि मे श्रयय: सौम्य यस्त्वं रामीदुपागतः । कथं त्वत्तार्थः सम्प्राप्य न राघवः पुनरागतः । सपृष्टो राजपुत्रेण
हनुमान् कपिसत्तमः । आचचक्षे ततः सर्वं रामस्य चरितं वने । यथोप्रब्रजितो राम मात्रे दत्तो वरो वते । य
था च पुत्रशोकेन राजा दशरथो मृतः । यथाहृतिस्त्वमानीतः स्त्रूर्म राजगृहाद्विभो ॥ अयोध्यायां प्रविष्टेन य
था राज्यं यथेप्सितं । चित्रकूटं गिरिं गत्वा राज्येनामित्रकर्शन । निमंत्रितस्त्वया भ्रात धर्ममास्थाय? चरितं यथा स्थि
वने तेन राज्ञो च वनं यथा रामं यथेप्सितं । तत्पादुके च मादाय यथेह पुनरागतः । सर्वमेतन्महाबाहो यथावद्वि
दितं तव ॥ त्वयि प्रयाते तु तदा यन्निवृत्तं तन्निबोध मे ॥ अपयाते त्वयि तदा समुद्विग्नमृगद्विजं । परिद्यूतम
रण्यं तत्सर्वं समुपपद्यते । तत हस्तिचरितं वीर सिंहव्याघ्रमृगैर्युतं । निर्जनं व्यालसंकाशं प्राविराजहनं
वनं ॥ तेषां पुरस्ताद्बलवान् गच्छतां गहने वने । नर्दमानो महानादान् विराधः प्रत्यपद्यत । तं - नियमहा
कायं ऊर्ध्वकायं महाबलं । संक्षाकिपत्तमवटे नर्दंतमिव कुंजरं । ततस्ते वाद्भुः ष्करं कर्म अजरौ रामल
क्ष्मणौ ॥ सायाह्ने शरभंगस्य रम्यमाश्रममागतौ ॥ शरभंगे दिवं याते रामः सत्यपराक्रमः । तापसांस्तु

नि दधे रावणः सा तां मयो मायामिवासुरीं । राक्षसं मृगरूपेण वरं तं कामरूपिणं । निहत्य रामो मारीचं
निवर्तत पुनर्बली । स विस्वरं मरणे हि दृष्टुकामो यथा मे बिलीं । एकः श्रीवाग्वा गोमायुः स्वरेण परि
शंकितः । स्वस्तिस्याद् इन से देहसार द्योन्या लक्ष्मणं तां विना । मारीचेन समाकृष्टस्वरमं तेन्नम मम हं ॥ इत्य
वर्णितवान् रामः श्रुत्वा गोमायुनो रवं । निवर्तमानस्त्वरितो वने आश्रममागतः । आजगाम वनस्थानं रा
घवः परिशंकितः । सीतामेव जनस्थाने आगाम मनसा प्रियां ॥ ततो लक्ष्मणमायांतं ददर्श विगतप्रभं । त
मुवाच किमर्थं त्वं यत्क्वा सीतामिहागतः । नूनं सा भक्षिता सीता राक्षसैस्तु यशस्विनी ॥ धिक् त्वां लक्ष्मण वैदे
हीं यदि त्यावमिहागतः । राजच्छस्य दानस्य दंडकानां परिधावतः । कस्या दुःखसहाया मे वैदेही तनु
मध्यमा । यां विना नोत्सहे सौम्य मुहूर्तमपि जीवितुं । क्वसा प्राणसहाया मे सीता सुरसुतोपमा । यत्कृत्व
ममरत्वं वा पृथिव्यां नापि लक्ष्मण । तां विना न वहे मा मां ने छे यंजनकात्मजां । यदि स्मरामि तां तन्वीं जीवि
ता शाकृतोमम । अथ विस्मयजाता मिजीवितव्यसनेन किं । क्व विजीवन्ति वैदेही प्राणाः प्रियतरा मम ॥
कच्चित् प्रव्राजितं सौम्य न मे मिथ्या भविष्यति । इह हि लक्ष्मण वैदेही यदि जीवति वा न वा । त्वयि प्रमत्ते रक्षो
भिर्भक्षिता वा तपस्विनी । सुकुमारा च बाला च नित्यं चादुःखभागिनी ॥ इति सीतां वरारोहां चिंतयन्नेव
राघवः । आजगाम जनस्थानं महन्यंसंदर्शयन् राघवः । रावणेन हृतां सीतां वैदेहीरहितां वने ॥ ततो मार्ग
माणेका कक्षो हतं गृध्रमपश्यत । गृध्रराजं हतं दृष्ट्वा पितुः प्रियसखं हितं । मंदाकिनीविवरतां व १२
नोद्देशांश्च पुष्पितान् । आससाद उमेर्नात्यापे कबंधं घोरमहर्षणं ॥ ततः कबंधवनाशमस्य पराक्रमः ।

स्ति ते स्तु वरानने। रक्षंतु विशालाक्षि समग्रा वनदेवताः॥ एतदंतरमासाद्य दशग्रीवः प्रतापवान्। परिव्रा
जकरूपेण वैदेहीं तामुपागमत्। तामासाद्य बले[illegible] भ्रातृभ्यां रहितां वने। रोहिणीं शशिना हीनां दिवि वै
र इव ग्रहः॥ स पापः साधुरूपेण तृणैः कूप इवावृतः। अंकमादाय विदेहीं रथमारोपयत्तदा। ततः पर्व
तसंकाशस्तार्क्ष्य[illegible] खगोत्तमः। वनस्पतिगतिः श्रीमान्व्याजहार शुभां गिरं। जटायुर्नाम नाम्नाहं पक्षि
राजो महाबलः। इत्येवमुक्त्वा[illegible]ऽभ्यधाव पतगेंद्रो दशाननं। स संजहार सुमलस्तयोस्तस्मिन्महावने। ब
भूव वातोद्धतयोर्मेघयोर्गगने यथा। स छिन्नपक्षः सहसा रावणेन दुरात्मना॥ निपपात तदा गृध्रो जटायु
र्बाणाभिहतः। गृध्रराजे[illegible] दशग्रीवो महाबलः। जगामाकाशमादाय विदेहीं राक्षसेश्वरः। सा हे
मवर्णा मलिना नीलांगेनाम्बरस्थसा॥ ह्रियमाणा न पश्यंती कंचिन्नाथं सुमध्यमा। ददर्श गिरिशृंगस्थ
न्पंचवानरपुंगवान्। तेषां मध्ये विशालाक्षि कौशेयं कनकप्रभं। उत्तरीयं वरारोहा शुभान्याभर
णानि च। सा ता विसृज्य पुनः क्रोशरामं वअशरंसह। नेत्राभ्यां वारि मुंचंती पश्यंती च वसुंधरां। पिंगाक्षा
स्ते विशालाक्षीं नेत्रैरनिमिषैरपि। विक्रोशंतीं तदा सीतां ददृशुर्वानरर्षभाः॥ स तु पंपामतिक्रम्य
लंकामभिमुखः पुरीं। जगाम रुदतीं गृह्य मैथिलीं राक्षसेश्वरः। तां जहार सुसंहृष्टो रावणो मृत्युमा
त्मनः॥ विदेह्यां रुदमाणायां क्षुब्धेमे वरुणालयः। अंतरिक्षगता वाचः ससृजुर्दारुणास्ततः। एतदंतो
दशग्रीव इति सिद्धा महर्षयः॥ स तु सीतां विवेष्टंतीमंकेनादाय रावणः। प्रविवेश पुरीं लंकां रूपिणीं
मृत्युमात्मनः॥ सोऽभिगम्य पुरीं लंकां सुविभक्तमहापथां। तां सुवर्णपरिक्रांते शुभ्रे महति वेश्मनि॥

सवाक्यंमधुरंहृन्हमतोनिशम्यहृष्टोभरतःकृतांजलिः।उवाचवाचंमनसःप्रहर्षिणींकृतस्थिदाश्चमुपेयमागतः॥
इत्यार्षेरामायणेहनुमद्वाक्यंनामसर्गः॥ ॥ ॥श्रुत्वाभ्रातरमायांतंभरतःसत्यविक्रमः।हृष्टमाज्ञापयामास
शत्रुघ्नंपरवीरहा।देवतानिचसर्वाणिचैत्यायेनगरस्यच।विचित्रगंधमाल्यैश्चपूज्यंतामथसर्वशः।भरतस्य
वचःश्रुत्वाशत्रुघ्नःसुमहामतिः।अष्टौषष्टिसहस्राणिनोदयामासवार्यवान्।समीकुरुतनिम्नानिविषमाणिवि
आगराः।स्कावलानि निरूप्यंतांनंदिग्रामादितःपुरं।सिंचंतुपृथिवींनान्येसुखशीतेनवारिणा।तथाभ्यवकि
रंत्वन्येफालैःपुष्पैश्चसर्वशः।समुच्छ्रितपताकाश्चसुगंधैःपंचवर्णकैः॥रामपुर्यामसंबाधंकीर्णंउशातशोभनाः॥
राजदारास्तथामात्यासैन्यंश्रेण्यश्चसर्वशः।वरमाणाविनिर्यातेरामदर्शनकांक्षिणः॥ततोराज्ञ्योव्यतीता
यांश्चविनृपमंत्रिणः।कृष्ठिर्जयंतोक्षियसिद्धार्थोराष्ट्रवर्धनः।अशोकोधर्मपालश्चसुमंत्रश्चविनिर्ययुः।म
त्तैर्नागसहस्रैश्चशातकुंभविभूषितैः।उरगाणांसहस्रैश्चमुख्यैर्मुख्यतरान्वितैः।शस्त्रऋष्टिपाशहस्ता
नांसध्वजानांपताकिनां।पदातानांसहस्रैश्चवारैःपरिवृतस्तथा॥अपरेवमहाकुद्धागजाःसहकरेणुभिः।व
रमाणाविनिर्यातुररथैश्चसुमहायशाः।द्विजातिमुख्यैर्धर्मात्माश्रेणिमुख्यैश्चनैगमैः।माल्यमोदकहस्तैश्च
मंत्रिभिर्भरतोवृतः।शंखभेरीनिनादैश्चबंदिभिश्चाभिनंदितः।पादुकेतेउसंगृह्यशिरसाधर्मकोविदः।पांडुरं
छत्रमादायशुक्लमाल्योपशोभितं।शुक्लेचवालव्यजनेराजार्हेहेमभूषिते।उपवासकृशोदीनोवीरःकृष्णाजि
नांबरः।भ्रातुरागमनंश्रुत्वातत्कृत्यहर्षमागतः।ततोयानान्युपारुह्यसर्वादशरथस्त्रियः।कौशल्यांचसुमि १२२
त्रांचकैकेयींनातिनिर्ययुः।अश्वानांखुरशब्देनरथानांनिःस्वनेनच।शंखदुंदुभिनिर्घोषप्रसूरयन्निवमेदि
नी॥

ऋष्यमूकं गिरिं गत्वा सुग्रीवेणास्समागतः। तयोः सख्यं समागम्य प्रीत्या हार्दमजायत॥ इत्स्रेतरमङ्क्ताँ
किं तेहं करवाणि च। तं रामो बाहुवीर्येण राज्यं संप्रत्यपादयत्। बालिनं समरे हत्वा महाकायं महाबलं
ततो निपितृः सुग्रीवो वानरेंद्रो महाबलः। रामस्य प्रत्यज्ञानन्तु ससीताया मार्गणं प्रति। आदिष्टा वानरेंद्रेण
सुग्रीवेण महात्मना। दशकोट्यः प्लवंगानां सर्वाः संप्रस्थिता दिशः। तेषां समुपविष्टानां विंध्ये पर्वतसत्तमे
महात्मा वालिसूनुर्निपर्यवेदयदंगदः। भ्राता तु गृध्रराजस्य संपाति नाम वीर्यवान्। सीतामाख्यातवांस्तेषां
वसंतीं रावणालये। सोहं दुःखपरीतानां ज्ञातीनां दुःखशांतये। आत्मवीर्यं विक्रमीणः संतीर्य शतयोजनं
तत्राहमेकामद्राक्षं अशोकवनिकांतरे। कौशेयवस्त्रां मलिनां निरानंदां दृढव्रतां महं यासमेत्य संज्ञया
दृष्ट्वा सर्वमनिंदिता। रक्षिता राक्षसीभिः सा सीता सुरसुतोपमा। सुखं सुकेशी सुश्रोणी सुष्टु नासा द्विजा
नना। अभिज्ञानं मणिं प्राप्य चरितार्थोहमागतः। अहं च पुनरागम्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः। [illegible]
अभिज्ञानं शुभं प्रादां मणिं श्रेष्ठं तं महामणिं। श्रुत्वा तु मैथिलीं दृष्टां मया संहृष्टमानसः। जीवितस्तं मणिं दृ
ष्ट्वा पावकं मृतमिवातुरः। अयोजयद्बलोद्योगं दधे लंकावधे मनः। जिघांसुरिव लोकांस्त्रीन् अंतकाले वि
भावसुः। ततः समुद्रमासाद्य नलः सेतुमकारयत्॥ सामुद्रैर्न संतीर्णा वाहिनी नलसेतुना। प्रहस्तमवधीन्नी
लः कुंभकर्णं तु राघवः। लक्ष्मणः शक्रजयिनं स्वयं रामस्तु रावणं॥ इंद्रेणात्र समागम्य यमेन वरुणेन च॥
महर्षिभिस्त्रिदशकैः कस्त्रेव रं लेभे परंतपः। स तु दत्तवरः पित्रा मुनिभिश्च समागतः। पुष्पकेन विमानेन किष्किं
धामभ्युपागमत्। नरवाजाश्रमं प्राप्तः ससीतः सहलक्ष्मणः। इहस्कंपुष्पयोगेन रामस्त्वं द्रष्टुमर्हसि॥ ततः

मंकमारोप्यराघवःवः। ययौ तेन विमानेन ससैन्यो भरताश्रमं। भरताश्रममासाद्य राघवः स च विक्रमः। अवती
र्यं विमानाग्रात् अवतस्थे महीतले। अब्रवीत्तदा रामस्तद्विमानमनुत्तमं। वह वैश्रवणं देवं अनुजानामि गम्य
तां। ततो रामाभ्यनुज्ञातं तद्विमानं मनोजवं। उत्तरां दिशिमास्थाय जगाम धनदालयं। पुरोहितस्यात्मसमस्य राघ
वो बृहस्पतेः शक्र इवामराधिपः। संपीड्य पादौ कुलनाथसंक्लिन्नो सहैव तेनोपविवेश राघवः।। इति रामा
यणे रामभरतसमागमो नाम सर्गः।।[illegible]।। ।।सुखेन तां जांबुवंतं च कपिं केसरिणं तथा। अभिगम्य च सुग्रीवं विन
येन परंपंतं। अभ्यवादयत श्रीमान् भरतः प्लवगर्षभान्। परिष्वज्य च सुग्रीवं विराट् समागमे। अंके भरतमा
रोप्य परिष्वज्य च पीडितं।। ततो ब्रवीत्तं भरतः सुग्रीवं तेनांतरात्मना। परिष्वज्य महातेजाः सुग्रीवं प्लवगेश्वरं। भ
वांश्चतुर्णामस्माकं भ्राता सुग्रीव पंचमः। सौहृदाज्जायते मित्रमुपकारोपलक्षणं। ततो लक्ष्मणमासाद्य वैदेही
व परंतपः। अभ्यवादयत श्रीमान् भरतो राममब्रवीत्। ततः कैकेयीपुत्रो जांबुवंतं तथांगदं। मैंदं द्विविदं नी
लोश्च सरभं चैव सस्वजे। ते कृत्वा मानुषं रूपं वानराः कामरूपिणः। कुशलं ते परिपृच्छंतः प्रहृष्टं भरतं तदा। सु
ग्रीवं च पुनः प्राह सांत्वपूर्वं महाद्युतिः। दिष्ट्या त्वया सहायेन कृतं कर्म सुदुष्करं। शत्रुघ्नश्च तदा राममभिवाद्य
च लक्ष्मणं। सीतायाः परमः प्रीतश्चक्रे पादाभिवंदनं। रामो मातरमासाद्य विवर्णां शोककर्शितां। जग्राहाभि
मुखः पादौ मनो मातुः प्रसादयन्। अभिवाद्य सुमित्रां च कैकेयीं च तपस्विनीं। मातॄंश्चैव तथा सर्वाः पुरोहित
मुपागमत्। तिष्ठंश्च पुरतो रामः सर्वाभिः प्रतिनंदितः। स्वागतं ते महाबाहो कौशल्यानंदिवर्द्धनः। इति प्रांज १२८
लयः सर्वे नागरा राममब्रुवन्। तान्यंजलिसहस्राणि प्रगृहीतानि नागरैः। आकाशावपद्मानि ददर्शे भर
ताग्रजः।।

न
रूक्षं ऽगरं तत्तु नंदिग्राममुपागतं । समीक्ष्य भरतो वाक्यं उवाच हरिपुंगवं । किंतु वानर कापेयी सेवते चलचित्तता
न हि पश्यामि काकुत्स्थं राममार्यं परंतपं ॥ अथैवमुक्ते वचने हनुमानिदमब्रवीत् ॥ अर्थं विज्ञापयन्नेव भर
तं सत्यविक्रमं । अथ स्तरून् कुसुमितान् फलपूर्णान् मधुस्रवान् । मुनेः प्रसादात्तसिद्धस्य भरद्वाजस्य
श्रीमतः । सा सैन्यस्य तथातिथ्यं कृतं सर्वं गुणान्वितं । निस्वनः श्रूयते शश्वत् प्रहृष्टानां दिवौकसां । मन्ये वान
र सेना सा नदीं तरति गोमतीं । रजोवितस्य मुद्भूतं पश्य शालवनं प्रति । मन्ये शालवनं सर्वं लोडयंति प्लवंगमाः
यदेतद्दूरतः काशे विमानं चंद्रसंनिभं । विमलं पुष्पकं नाम मनसा ब्रह्मनिर्मितं । रावणं बांधवैः सार्द्धं हत्वाल
ब्धमिदं शुभं । धनदस्य प्रसादेन रामस्य मनसागतं । एतौ तौ राघवौ वीरौ वैदेह्या सह भ्रातरौ । सुग्रीवश्च महा
तेजा रुद्धवानरसंगतः । स्त्री बाल पुर वृद्धानां रामोयमिति कीर्त्तिते । हर्षेण महता हृष्टो निस्वनो दिवमस्पृशत् । अ
श्वतार्य ततः क्षिप्रं रथाद्धस्तितुरंगमात् ॥ तं विमानगतं दृष्ट्वा ऽन्ये नरिपुनिषूदनं । प्रांजलिर्भरतो हृष्टो हृष्टे राम
मुपस्थितं । स्वागतं ते महाबाहो कौशल्यानंदिवर्द्धन । ददृशुर्ब्राह्मणाश्चैनं विमाने पुष्पके तदा । आसीनं पद्म
दीर्घीदं वज्रपाणिमिवामराः ॥ ततो विमानाग्रगतं भ्रातरं भरतस्तथा । ववंदे प्रांजलिर्भ्रात्रा मेरुस्थमिव भास्करं ।
ततो विमानमारुह्य भरतः सत्यविक्रमः । राममासाद्य मुदितो हर्षाद्दृष्ट्वा पर्यवर्त्तयत ॥ अब्रवीच्च तदा रामं भर
तः संहितांजलिः ॥ एतत्ते सकलं राज्यं न्यासो निर्यातितो मया ॥ अद्य मे सफलं जन्म संवृत्तश्च मनोरथाः । यत्त्वां प
श्यामि काकुत्स्थं अयोध्यां पुनरागतं । अवेक्षतु भवान् कोशं कोष्ठागारं बलं पुरं । भवतस्तेजसा सर्वं कृतं बहु
गुणं मया ॥ इति ब्रुवाणं भरतं दृष्ट्वा ते भ्रातृवत्सलं । मुमुचुर्वानरा बाष्पं नगरस्य जनस्तथा । ततः प्रहर्षाद्भरत

सर्वश्री नरमुख्यानां नरपत्नीनां सर्वासामेव शोभना॥ अलंकृत्य था आकाराथ कौशल्या पुत्रगृध्निनी॥ ततरु
पुष्यः सुस्रुपसंपन्ना सर्वशः सुरलंकृतानां सुग्रीवपत्नीसातां च दृष्टुं नार्थे: सुसमुत्सुकाः॥ अयोध्यायां नस्
थि वाः शत्रुघ्नः शरसमन्विये॥ शत्रुघ्नः पुरस्कृत्य रामं मंत्रयन् मंत्रकोविदाः॥ मतिमंतो महामात्रा अशोकविजयौ
तथा॥ सिद्धार्थो रामस्य वृद्ध्यर्थं नगरस्य च सर्वे ह्यभिषेकार्थं तदहस्य महात्मनः॥ कर्तुमर्हथ रामस्य सर्वमं
गलपूर्वकं॥ इत्येवं मंत्रिताः सर्वे रामदर्शनकांक्षिणः॥ ततः शत्रुघ्ननिर्दिष्टः सुमंत्रो नाम सारथिः॥ योजयित्वाभ्यु
पागच्छत् रथं सर्वाङ्गशोभितं॥ अर्कमंडलसंकाशं दिव्यं दृष्ट्वा महारथं॥ आरुरोह महाबाहू रामः सत्यपराक्रमः॥
हरिरुक्मसमप्रख्यं महेंद्रमिवानघं॥ अथ यौरथमास्थाय राघवो कलि तत्र याप्रग्राहयन्नथ रश्मीन् शत्रुघ्न
छत्रमाददे॥ गृहीत्वा व्यजनं मूर्ध्नि लक्ष्मणो धारयच्च तं॥ श्वेतं च वालव्यजनं सुग्रीवो वानरेश्वरः॥ अपरं चंद्रसंकाशं
राक्षसेंद्रो विभीषणः॥ ऋषिसंघैस्तदाकाशे देवैश्च समरुद्गणैः॥ स्तूयमानस्य रामस्य शुश्रुवे मधुरध्वनिः॥ ततः
शत्रुंजयो नाम कुंजरं पर्वतोपमं॥ आरुरोह महातेजाः सुग्रीवो वानरेश्वरः॥ नव नागसहस्राणि ययुरारुह्य वानराः॥
मानुषं विग्रहं कृत्वा सर्वाभरणभूषिताः॥ शंखभेरीनिनादेन कुंजराणां च निस्वनैः॥ संप्रयातो नरव्याघ्र
स्तां पुरीं पुरुषोत्तमः॥ अशोकविजयश्चैव धर्मपालश्च बुद्धिमान् ददृशुस्ते समायांतं राघवं सपुरःसरं॥ वि
राजमानं वपुषा रथेनातिरथं तदा॥ ते वर्धयित्वा काकुत्स्थं रामेण प्रतिनंदिताः॥ अमात्यैर्ब्राह्मणैश्चैव तथा प्र
कृतिभिर्वृतः॥ श्रिया विरुरुचे रामो नक्षत्रैरिव चंद्रमाः॥ मधुरा वाद्यपाणयः॥ तथा स्वस्तिकपाणिनः॥ १२८
प्रव्याहरंतो मुदिता मंगलार्थं ययुस्ततः॥ अक्षतं जातरूपं च गावः कन्याः सहद्विजाः॥ नरा मोदकहस्ताश्च

ततोरामस्य चरणाग्महात्मा भरतः स्वयं। ते पादुके सधर्मात्मा योजयामास पादयोः। शिरस्यंजलिमाधाय कैके
य्यानंदिवर्द्धनः। बभाषे भ्रातरं ज्येष्टं रामं सत्यपराक्रमं। पूजिता मेधिकं माता दत्तं राज्यमिदं त्वया। तद्ददामि पु
नस्तुभ्यं यथामे त्वमदाः पुरः। धुरमेतां समुद्वोढामम षभेन बलीयसा। ऊढां गोरिव गुरुं भारं न वोढुमहमुत्सहे
वारिवेगेन महता भिन्नसेतुमिवोदकं। दुर्बुद्धिरिव चान्येन राज्यछिद्रमसंवृतं। खरो वा गतिमश्वस्य हंसस्य
पवाशक्रनेगंतुं। नान्वेतुमुत्सहे वीर तव मार्गमरिंदम। यथा च पुष्पितवृक्षो न फलानि प्रयच्छति। तस्य ना
तुमनेदृष्टं यस्यहेतोः प्ररोपितः। एषोपमा महाबाहो तवार्थे रघुनंदन। यदासौ वृषभो भृत्याम र्तामत्यानून
पुष्यति। अघवामभिपश्यंतु व्युत्थितं विक्रममरिंदमं। प्रतपंतमिवादित्यं मध्याह्ने दीप्ततेजसं। हर्म्यसंघातनिर्घो
षैः कांचनपुरनिस्वनैः। मधुरैर्गीतशब्दैश्च प्रत्यबुध्यस्व पश्य च। यावदावर्त्तते चक्रं यावच्चेयं वसुंधरा॥
तावद्देशस्य सर्वस्य स्वामित्वमभिवर्त्तय। भरतस्य वचः श्रुत्वा रामः परपुरंजयः। तथेति सं परिक्रम्य समुपाविश
दासने। इत्यार्षे रामायणे भरतवाक्यं नाम सर्गः॥ ततः शत्रुघ्ननिर्दिष्टाः निपुणाः श्मश्रुवर्द्धकाः। सुखहस्ता
श्च शीघ्राश्च राघवं पर्युपास्थिताः। पूर्वं तु भरते स्नाते लक्ष्मणे च महाबले। सुग्रीवे वानरश्रेष्ठे राक्षसेंद्रे विभीषणे।
त्रशोभत महाभास विचित्रमाल्यानुलेपनः। महार्हवसनो रामस्तस्थौ तत्र श्रिया वृतः। सुग्रीवो हनुमांश्चैव महें
द्रोपेंद्रसन्निभौ। स्नातौ दिव्यांबरधरौ रेजतुः शुभकुंडलौ। नंदिग्रामे जटां हित्वा भ्रातृभिः सह राघवः। स्नातो वि
भृको बलवानिक्ष्वाकुकुलनंदनः। प्रतिकर्म च रामस्य कारयामास वीर्यवान्। लक्ष्मणस्य च लक्ष्मीवान् भरतः
सत्यविक्रमः॥ प्रतिकर्म च सीतायाः सर्वा दशरथस्त्रियः। आत्मनैव ततश्चक्रुर्मनस्विन्यो महाप्रभाः॥ ततोवा

द्वेवेवा वायवदयत्॥ शास्त्रदृष्टेन विधिना महर्षिविहितेन च। राघवस्याभिषेकार्थी ऋत्विक्‌श्च न्यावेदयत्॥ ततः प्रो
हितो वृद्धो वसिष्ठो ब्राह्मणैः सह। रामं रत्नमये पीठे ससीतं समुपावेशयत्॥ वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ कश्य
पः। कात्यायनो सुयज्ञो च गौतमो विजयस्तथा॥ अभ्यषिंचन्नरवरं प्रसन्नेन सुगन्धिना। सलिलेन सहस्राक्षं वसवो वा
सवं यथा॥ ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैः पूर्वं कन्याभिर्मन्त्रिभिस्तथा। बलस्थैश्च प्रहृष्टैश्च सांयात्रिकैः सनैगमैः॥ सर्वौषधि
रसैश्चापि दैवतैर्नभसि स्थितैः॥ चतुर्भिर्लोकपालैश्च सार्धं सम्यक्‌ तदावनेः॥ छत्रं तस्य च जग्राह शत्रुघ्नः पाण्डुरं महत्
॥ श्वेतं च वालव्यजनं सुग्रीवो वानरेश्वरः॥ अपरं चन्द्रसंकाशं वालव्यजनमुत्तमं॥ हृष्टो रामस्य जग्राह राक्षसाधिवि
भीषणः॥ विभ्राजमानां वपुषा मालां कांचनपंकजां॥ राघवाय ददौ वायुर्वासवेन प्रनोदितः॥ रत्नाधरः समुद्रस्य
मणिरत्नपरिष्कृतं॥ मुक्ताहारं रामाय ददौ शक्रप्रणोदितः॥ ततः विकर्षणो राजा ब्रह्मक्षोत्तुकटाकश्चलं धनदस्यापि
मुकुटं कपर्दधर्मराट्‌ प्रभुः॥ आमोदवाथिसुगन्धाश्च पुष्पमाला नन्ददुरुत्तमा॥ ऋषिसंघैस्तदा का ज्ञादादविजाः स
मरुद्गणाः॥ स्तूयमानस्य रामस्य श्रूयतेन मधुरस्वरः॥ प्रगातोश्वापि गन्धर्वाः प्रनृत्ताश्चाप्सरोगणाः॥ अभिषेके त
दर्हस्य तदा रामस्य धीमतः॥ महाम्बसि फलवन्तश्च पादपाः॥ गन्धवन्ति च पुष्पाणि तदा रामाभिषेचने॥ स
हस्रशतमश्वानां धेनूनां च गवां तथा। ददौ शतं वृषान्‌ पूर्वं द्विजेभ्यो मनुजर्षभः॥ कोटीनां त्रिंशति विप्रेभ्यः स्य द
दौ तदा॥ यान्या सरत्नवस्त्राणि महार्हाणि च राघवः॥ अर्करश्मिप्रतीकाशां कांचनीं मणिभूषितां॥ सुग्रीवाय
स्रजं दिव्यां प्रायच्छन्महारथः॥ वैदूर्यमणिचित्रे च वज्ररत्नपरिष्कृते॥ प्रायच्छदाङ्गदे अंगदाय महात्म
ने॥ १२८

राघवं पर्युपस्थिता॥ रामसुग्रीवयोः सख्यं च तावं वहरु मनतः। वानरपुंगवनक्रं र्मिकावयवऊ भमं विणः। कृतिम
मानेन च दारख्याय रामो वानरसंहतः। दुष्टपुष्टना कीर्ति श्रेयो ध्यममनुपद्यत। अविद्यान्सु तरीआणि नरेस्त
तुरवासिभिः॥ निहत्य रावणं शत्रुं मया धर्मपुनरागतः॥ इत्येवं वदतां तत्र नारीणां मुख्यवेधनिः। दृष्ट्वा उत्थुषितां रम्या
प्रविष्टो मनुजर्षभः॥ पितुर्भवनमासाद्य प्रविष्टोऽसुमहायशाः। कौशल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं चाभ्यवादयत्। मह्या
पाद्याय मातावतावुभौ रामलक्ष्मणौ। अकसीतां समारोप्य बाष्पमानं दहर्षजं भावपरमप्रीता प्रहृष्टेनांतरात्मना। अब्र
वीदरान्त्राया नरतं धर्मिणं वरं। अर्घ्यपाद्ययाचावाक्यवनं हितमर्थवत्। यदेतद्भवनं श्रेष्ठं सुग्रीवं तमो वधा। मुक्त्वा विदू
र्यसंकीर्णं सुग्रीवस्य तु मानदं तां। तस्य तद्भवनं कृत्वा नरतः सत्पविक्रमः। पाणौ गृहीत्वा सुग्रीवं प्राविशद्यत तत्गृहं। ततस्ते
लप्रदीपांश्चपर्यंकास्तरणानि च। गृहीत्वा प्राविशंस्तत्र स्त्रियो नरतानंदिताः। तत्रापविष्टं प्राचाचा सुग्रीवं राघवानुजः। अत्र
लिषेकाय रामस्य दूतानानाज्ञापयस्व यं। ततः सुवर्णं वानारंद्रसुमो वर्णाश्च ततघटान्। तत्र स्योकपिसुख्यानां ददौ चत्र
विभूषितान्। यथा प्रत्यूषसमाय च तत्सागरांलसा। अस्मैं घांटरत्नदितशाभ्रमाःगंतमहर्ष्य। एवमुक्त्वा न हातस्मै
वानराः नरत्रूपिणः। उत्पेतुरगगनं शीघ्रं गरुडा इवाशुगिनः। जांबवांश्च हनुमांश्च वेगदर्शी च वानरः। नंदोत्रा नतस्पर्य
वारणा जलकुंभैः सिक्तं पार्श्वितौ। कृष्णलाद कृत्वा पंचभ्यः समुद्राज्जलमानयन्। कृत्वदनेशारणवालिसंहृतिः। कांचने घटे
नलं सुपार्श्वमाकृर्षेश्वाडरुहरस्समागतान्। स्वकांतनमहता शिवमारुत विक्रमः। हनुमांस्तुततः पूर्वात्समुद्राद्जल
मानयत्। समुद्राङ्दस्वरात्तुसंश्राद्धादाजलमानयत्। तत्रालिषेकायामस्य रात्त्रुघ्नसचिवैर्वृतः। पुरोहिताना श्रेष्ठायस्य

वैधर्मपराऽनः।राममेवानुपश्यंतो नहिंसंति परस्परं।दशवर्षसहस्राणि नराः पुत्रसहस्रिण... न
१२८ राज्यं प्रशासति।वृक्षाश्च पुष्पफलानि च रा मराज्ये प्रशासति।फलवर्षस्य घोषधाः सर्वोर्थ्वरससम्पन्नाः।काले वर्षति पर्ज
न्यः सुखस्पर्शोश्च मारुतः।स्वकर्मसु प्रवर्त्तंते तुष्टाश्चैव रघवहि।सर्वलक्षणसंपन्ना धर्मकर्मरतः सदा।दशवर्षसहस्रा।
णि दशवर्षशतानि च।निरामयो वीतशोको रामो राज्यमकारयत।आर्षं तु रामचरितं काव्यं वाल्मीकिना कृतं।यः शृणो
ति सततं मर्त्यो नरः पापात्प्रमुच्यते।इदं पुराणमाख्यानं राज्ञां वै विजयाय ह।नियतो नियतात्मैव वाल्मीकिन महात्मना।प
वामतस्तु रात्रे श्राख्यानं सइमंडमस्तु वै।सर्वार्थसिद्धो भवति य इमां श्टणुयात्कथां।पुत्रार्थी लभते पुत्रान्धनार्थी
लभते धनं।शुभफलोच्चलता रामं पतिं कन्या वैविंदति।वियोगी चापि सायागं लभते वापि बांधवैः।यच्छार... ण।कोटि
त्यासुमित्रास्यगणान्नवा।सरातनवा कि कियी मामता प्रियवादिनी।समागता महानागामीतावा पियज्ञा स्त्रिनी॥
।तथा रामायणं श्रुत्वा प्राप्नोति प्रियसंगमं।श्टणवतः पठन्तश्चैव सर्वपापक्षयाधाहति।मही विद्यया वराजा शत्रेन वा॥
प्पावतऋ्षति।श्रुत्वा रामायणं पुण्यं दीर्घमायुश्च विंदति।रामायणं तथा श्लोकं पादं वार्धं च यः पठतुप्पापाप्पविमुच्यते।कृ
र्वनः सनसपापेन न लिप्यते।कोकृत्त्र यस्य कर्त्तारं रामायणगारगोराता।नैनतपः पतिपापानि नडन्मनि दरिद्रतां।नतत्र दान
वाः सेति न पिशाचा वा नरा राक्षसाः।यत्राख्यानवाणविद्धः कन्तीर्हितकरः सदा।रामस्य चरिते सर्व इदमाख्तिष्टक मीतपेः।
एवेति लोकाय यावमे आर्षं वाल्मीकिना कृतं।श्रद्धधाना डितात्मा।धर्मन्त्र्या एवकित्तरेतिता।आर्षीदानहिविरानस वीने
प्राघुवतीह मानवाः।श्रवत्तेन सुराः।सार्वश्राव्यतां।व श्रुतास्तां।कृत्वा रामायणं पूजापतन्यस्तु वाचकं।तेन ब्रह्मा
न विनु... रुद्रश्चैव सर्वमरुद्दा।पूजिता रघवः सार्धं पितरश्च महर्षयः।लिलितेनावदीश्च लोकाश्चैव सधराच समसागरा॥ १२

ऽश्वमणिस्तराबद्धं कांचनं दयितं निर्मितं । चित्रीषणाय प्रददौ काकुत्स्थं रत्नमुत्तमं । विभीषणमहायानां वासांसि प्रासरत्नानि चाग्र
विक्रमणो विलहां प्रददौ राघवः सूनवे । अवेक्ष्यात्मनः कंठात्तद्धारं जनकनंदिनी । वानरान्वीक्ष्यती तान्सर्वान्भर्तारं च पुनः
पुनः । तामिंगितज्ञः संप्रेक्ष्य बभाषे जनकात्मजां । ददस्व सुभगे हारं यस्य तुष्टासि भामिनि । पौरुषं विक्रमो बुद्धिर्यस्मिन्नेता
नि सुंदरि । एवमुक्ता तु वैदेही सा ददौ वायुसुताय तं । प्रददौ वायुपुत्राय तं हारमसितेक्षणा । हनुमांस्तेन हारेण शुशुभे वा
नरोत्तमः । चंद्रांशुचयगौरेण श्वेताभ्रेण यथाचलः । ततो द्विविदमैंदाभ्यां नीलाय च परंतपः । सर्वान्कामगुणान्वीक्ष्य प्रददौ व
सुधाधिपः । सर्ववानरवृद्धाश्च ये चान्ये वानरेश्वराः । सर्वेषां प्रददौ रामो भूषणानि यथार्हतः । वासांसि भूषणानि च यथा
र्हं प्रतिपूजिताः । प्रहृष्टमनसः प्रीताः जग्मुः सर्वे यथागतं । तुष्टाः सर्वे महात्मानस्ततस्ते वानरर्षभाः । विसृष्टाः पार्थिवेंद्रेण कि
ष्किंधां पुनरागताः । ततस्त्वेषु प्रयातेषु वानरेषु रघूत्तमः । कृतकृत्यस्तदा रामः शशास पृथिवीमिमां । नित्यानुरक्तं मेधावि ल
क्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् । आतिष्ठ धर्मज्ञ मया सहेमां गां पूर्वराजाध्युषितां बलेन । तुल्यं मया त्वं पितृभिर्धृता या तां यौवराज्ये धुरमुद्व
हस्व । सर्वात्मना पर्यनुनीयमानो यदा न सौमित्रिरुपैति योगं । नियुज्यमानो भुवि यौवराज्ये ततस्तु पश्चाद्भरतोऽभिषिक्तः ॥ इत्या
र्षे श्रीरामायणे युद्धकांडे रामाभिषेको नाम सर्गः ॥ ॥ स्वराज्यमखिलं प्राप्य निहतारिर्महायशाः । रामो बहुविधैर्वीर
यज्ञैः पार्थिवोत्तमः । ऋषिभिः सह महाबाहुर्ययाज समावने । दशाश्वमेधानाजह्रे जाजदारुहृष्यान्ददक्षिणान् । आजानुबाहुः सु
मुखः सिंहस्कंधः अरिमर्दनः । लक्ष्मणानुचरो रामः पृथिवीमनुपालयत् । ततो रामः स धर्मात्मा प्राप्य राज्यमनुत्तमं । ईजे य
ज्ञैर्बहुविधैः सपुत्रभ्रातृबांधवः । न पर्यदेवन्विधवा न च व्यालकृतं भयं । निर्दस्युरभवल्लोको नानर्थं कश्चिदस्पृ
शत् । न च वृद्धाः स्म बालानां प्रेतकार्याणि कुर्वते ...

...लाया॥ न ... [illegible] ...नानि व... [illegible] ...रामायणमिदं काव्यं श्रुण्वत

प वक्तव्या॥ प्रीयते ... [illegible] ...स हि विष्णुः सनातनः। आदिदेवो महाबाहुर्हरिर्नारायणः प्रभुः। सकलं क्रीडागतः स्व

मीतन्नसर्वमिदं कृतं। एवमेतत्पुरावृत्तं श्रुत्वा तिष्ठन् समाहितः। ख्यातिं कीर्त्तिं च सौख्यं च धर्मार्थौ समवाप्नुयात्। गवां शत

सकनकं वेष्टितं दद्यान्निधिं दिनकांस्यसादाहिनीनां। तदाश्रुत्वा द्विगतसाया वक्ष्यन्कृतः पाठतायाद्दद्यात्रघसंस्कृतं॥

इत्यार्षे श्रीरामायणे चतुर्विंशतिसाहस्र्यां संहितायां वाल्मीकीये युद्धकांडं समाप्तमिति॥ ग्रंथसंख्यासहस्र ५०५०

॥ अतःपरं उत्तरकांडं लिख्यते॥छ॥ यस्यायमादिश्लोकः॥ प्राप्तराज्यस्य रामस्य राक्षसानां वधे कृते। आजग्मुर्मुन

यः सर्वे राघवं प्रतिनंदितुं॥छ॥ इदं वचनमश्रुत्वा रामस्याक्लिष्टकर्मणः। यद्विघ्नं विघ्नेशः कृ त्रियाः राज्यमाप्नुया

त्। वैश्यो धनसमृद्धः स्यात् शूद्रः सुखमवाप्नुयात्। आयुष्यमारोग्यकरं यशस्यं सौभ्रातृकं बुद्धिविवर्द्धनं। श्रोत

व्यामतन्नियातेभ्य सन्नित्याख्यानमोला बलवृद्धिकामैः॥छ॥ स्वस्ति श्री संवत् १५५५ वर्षे ज्येष्ठ सुदि १५ बुधे अ

द्येह उपहरा ग्रामे वास्तव्य

१५५५ ...

117
14

१२८

इतियुद्धकांडरामायणंसमाप्तं

117
14

विक्रमसंवत् १५९५ ज्येष्ठ शुद्ध पौर्णिमा
बुधवासरः

A.D. 1538